ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

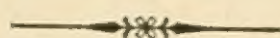

ПЕДЕСЕТ ДРУГА КЊИГА

ГОДИНА ЧЕТРНАЕСТА

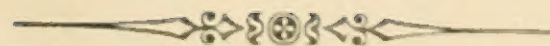

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ ЧИКА-ЉУБИНА УЛ. БР. 8.

1909.

САДРЖАЈ LII КЊИГЕ

I Белетристика

СТРАНА

II Наука

III Хроника

IV. Критика и библиографија

V. Некролог

VI. Белешке

VII. Исправке

ДЕЛО

КЊИГА 52. ЈУЛИ, 1909. ГОДИНЕ СВЕСКА 1.

СТАНОВНИШТВО КРАЉЕВИНЕ БУГАРСКЕ

— СВРШЕТАК —

10. Телесни и душевни недостатци

Становништво с недостатцима подељено је у три групе и то: на слепе, глувонеме и душевно-оболеле.

Ових невољника било је по попису од 1900 године у Бугарској

и то:	по варошима	по селима	у опште	у %
слепих	1.227	3.794	5.021	42·33
глувонемих . . .	579	2.641	3.220	27·16
душевно-оболелих .	1.038	2.581	3.619	30·51
свега	2.834	9.016	11.860	100·00

Кад се ови бројеви пореде с бројем становника онда излази, да је на 10.000 становника долазило

	по варошима	по селима	у опште
слепих	16·33	12·68	13·41
глувонемих . . .	7·71	8·82	8·60
душевно-оболелих .	13·82	8·62	9·67
свега	37·86	30·12	31·68

По варошима било је релативно становника с недостатцима много више него по селима. Овај вишак односи се на душевно-оболеле и слепе.

Међутим и овде провиди се намера бугарске статистике, да стање покаже боље него што је у ствари. По службеним податцима било је у Бугарској

године	слепих	глувонемих	душевно-оболелих	свега
1887 . . .	9.931	10.771	3.174	23.876
1893 . . .	6.631	7.645	2.240	16.516
1900 . . .	5.021	3.220	3.619	11.860

Према томе у 1900 години показано је 12.016 становника с недостатцима мање него 1887 године. Овај опадак износи 50·33 процента. Посебице било је 1900 године мање него 1887 године

	свега	у проценту
слепих	4.910	49·44
глувонемих	7.551	70·11

Само душевно-оболелих било је 1900 године 445 или 14·02 процента више него у 1887 години. Како је ово опадање постепено, то су по свој прилици погрешни ранији пописи, или је погрешан последњи попис од 1900 године.

У Србији било је по попису од 1900 године.

	по варошима	по селима	у опште	од 100
слепих	426	1.993	2.419	27·91
глувонемих . . .	432	3.696	4.128	48·78
душевно-оболелих .	572	1.449	2.021	23·31
свега	1.430	7.138	8.568	100·00

На 10.000 становника долазило је

	по варошима	по селима	у опште
слепих	12·43	9·30	9·70
глувонемих . . .	12·31	17·25	16·56
душевно-оболелих .	16·30	6·76	8·81
свега	40·74	33·31	34·37

При међусобном поређењу ових релативних бројева излази да је на сто невољника варошких долазило таких по селима

и то:	у Србији	у Бугарској
слепих	74·8	77·6
глувонемих . . .	140·1	114·4
душевно-оболелих .	41·4	62·4
свега	81·8	79·6

Поредимо ли релативни број слепих, глувонемих и душевно-оболелих у Србији с бројем истих у Бугарској налазимо, да је односна размера између Србије и Бугарске била као 100:

за слепе	138·2	за душевно-оболеле . .	109·8
„ глувонеме	52·0	у опште	92·2

Из овог поређења види се, да у Бугарској има слепих и душевно-оболелих више, а глувонемих напротив мање него у Србији, и да у главноме не постоји велика разлика између Србије и Бугарске с погледом на број становника с недостатцима.

Занимљиво је видети како су у ове три групе женске заступљене. На 1000 мушких долазило је женских

код	у Србији	у Бугарској
слепих	833	1.255
глувонемих . . .	608	681
душевно-оболелих .	604	728
у опште	664	901

Напред смо видели, да у Бугарској од целог броја становника с недостатцима долази највећи процената на слепе. Из ових сексуалних размера видимо, да тај вишак долази на женске.

У Србији је међу становницима с недостатцима женских много мање него у Бугарској. Нарочито слепих женских много је мање.

Неће бити без интереса ако и овде међу собом поредимо српске и бугарске округе, који се непосредно граниче.

Становника с недостатцима било је 1900 године, и то:

у округу	слепих	глувонемих	душевно-оболелих	у опште
крајинском . .	142	182	64	388
тимочком . . .	152	212	104	468
пиротском . . .	115	116	47	278
врањском . . .	282	458	229	969
свега	691	968	444	2.103

На 10.000 становника долази

у округу	слепих	глувонемих	душевно-оболелих	у опште
крајинском . .	14·40	18·46	6·49	39·35
тимочком . . .	11·25	15·70	7·70	34·66
пиротском . . .	11·91	12·00	4·87	28·78
врањском . . .	13·26	21·53	10·77	45·56
свега	12·72	17·83	8·18	38·73

Од просечних релативних бројева за целу Србију, одступа највише број слепих; мање је одступање код душевно-оболелих а најмање код глувонемих.

У бугарским окрузима, који се граниче са горе поменута четири, било је 1900 године становника и то:

у округу	слепих	глувонемих	душевно-оболелих	у опште
видинском . .	237	154	136	527
вратчанском . .	295	224	166	685
софијском . . .	231	198	158	587
ћустендилском .	449	413	354	1.216
свега	1.212	989	814	3.015

На 10.000 становника долази

у округу	слепих	глувонемих	душевно-оболелих	у опште
видинском . .	12·03	7·82	6·90	26·75
вратчанском . .	11·49	8·72	6·46	26·67
софијском . . .	11·74	10·66	8·03	29.83
ћустендилском .	11·54	10·62	9·10	31·26
свега	11·70	9·31	7·62	28·63

Од просечних релативних бројева за целу Бугарску одступа овде највише број душевно-оболелих; мање је одступање код слепих а најмање год глувонемих.

Између српских и бугарских округа највеће је одступање код глувонемих. Видински и тимочки округ имају готово подједнаке релативне бројеве слепих и душевно-оболелих; само код глувонемих опет је велика разлика. Између видинског и крајинског округа постоји још већа разлика.

Кад узмемо у обзир да је по попису од 1900 године у Угарској на 10.000 становника долазило 10·1 слепих и 13·2 глувонемих а у Аустрији 5·7 слепих а 11·1 глувонемих, онда излази, да је попис становника с недостатцима извршен у Србији тачније него у Бугарској.

Да поредимо и овде Београд са Софијом. Године 1900 било је становника

	у Београду		у Софији	
	свега	на 10.000 стан.	свега	на 10.000 стан.
слепих	91	13·04	56	8·26
глувонемих . . .	86	12·32	38	5·75
душевно-оболелих .	414	59.31	161	23·74
свега	591	84·67	255	37·65

Ови релативни бројеви одступају јако од оних, које смо изнели за целу земљу. Они су у опште много већи за све три категорије. У Београду био је релативни број лица с недостатцима за 50 већи него у осталим местима у Србији. За Софију износи вишак само три лица. Ова разлика долази отуд, што је у Београду узета у рачун болница за душевно болне и школа за глувонеме.

11. Занимање

У Бугарској је јако развијена индустрија[1] и земљорадња, а стога велика је и производња. Услед тога је и трговински промет доста велики.

Године 1904 износио је тај промет 287,308.490 динара: од ове вредности долази на увоз 139,689.556 а на извоз 157,618.914 динара. Од укупног трговинског промета долази на једнога становника просечно 77 динара.[2]

По занимању поделили смо становништво у четири групе. У прву долази земљорадња и остале гране првобитне производње, као: сточарство, шумарство, лов и риболов. У другој је индустрија; у трећој трговина и саобраћај а у четвртој јавна служба и сва остала слободна занимања.

Ми ћемо изнети податке само за ове четири главне групе, не обзирући се на поједина занимања и занате у тим групама.

У свакој групи износимо број оних који раде и привређују, то су: старешине (предузимачи, газде и мајстори), помоћници (калфе и ученици) и радници (слуге). Затим број свих, који се тим занимањима издржавају, дакле оних који раде скупа са члановима њихових породица.

Податци за Бугарску у следећем су прегледу. (Види таблицу на 8 страни).

У првој групи има највише лица, која раде занимања ове групе; за тим долази четврта и друга група. Трговином бави се најмање становника у Бугарској.

Више помоћника а мање радника него старешина има у првој групи. У другој и трећој групи има напротив радника више а помоћника мање него старешина; у четвртој помоћника и радника мање је него старешина.

[1] На крају 1904 године било је у Бугарској 166 већих индустријских предузећа, у којима је уложен капитал у вредности 30,599.432 динара. Радника било је 6.149 (1.738 женских). Вредност произведених предмета износила је 32,776.975 динара а прерађено је сировине у вредности од 21,913.594 динара.

[2] Исте 1904 године износила је вредност спољашње трговине Краљевине Србије 123,082.472 динара; од тога долази на увоз 60,926.406 а на извоз 62,156.066 динара. Просечно долази од трговинског промета по 49 динара на једног становника.

Групе занимања	Број лица, која раде у занимањима				Број лица у опште која се издржавају занимањима у породицама			
	старешина	помоћника	радника	свега	старешина	помоћника	радника	свега
Прва	437.024	1,039.819	59.337	1,536.180	1,363.016	1,315,826	123.716	2,802.603
Друга	82.020	18.724	38.754	139.498	273.933	26.984	61.780	362.697
Трећа	40.886	7.440	20.807	69.133	149.256	13.731	41.443	204.430
Четврта	39.783	42.865	98.685	181.333	112.245	60.058	202.250	374.553
Свега	599.713	1,108.848	217.583	1,926.144	1,898.450	1,416.599	429.234	3,744.283
	Проценат у групи							
Првој	72·90	93·79	27·27	79·76	71·80	92·91	28·83	74·86
Другој	13·64	1·68	17·81	7·24	14·43	1·90	14·40	9·68
Трећој	6·82	0·67	9·56	3·58	7·86	0·97	9·65	5·46
Четвртој	6·64	3·86	45·36	9·42	5·91	4·22	47·12	10·00
У опште	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00

На сто лица која раде занимања прве групе, долазило је 11·5 у четвртој, 9·1 у другој а само 4·2 у трећој групи. Бугарска је према томе земљорадничка држава.

На једнога старешину долазило је у опште просечно по 2·21 помоћника и радника, а посебице у слободним занимањима 3·56, у земљорадњи 2·52, у индустрији 0·82 а у трговини само 0·69.

Кад с бројем лица, која раде занимања појединих група, поделимо број оних, који се издржавају тим занимањима, онда излази, да је долазило од ових просечно на једнога

у групи	старешину	помоћника	радника	који ради
првој	3·12	1·31	2·08	1·82
другој	3·34	1·44	1·59	2·60
трећој	3·60	1·84	1·99	2·96
четвртој . . .	2·82	1·40	2·05	2·07
у опште . . .	3·16	1·28	1·97	1·87

Из ових размера види се, да су породице најјаче код трговачких старешина, а најслабије код јавних службеника и слободних занимања. Породице помоћника и радника још су много слабије. Значи, да су помоћници и радници већином самци.

У опште најмањи број чланова породице долази у првој групи занимања на једно лице које ради. Најбољи доказ, да у Бугарској нема задруга. Трговачке породице имају највећи просечни број на једно лице које ради.

Велика је разлика у сексуалној размери код појединих група занимања. Тако било је чланова породица, које су се издржавале занимањима

групе	мушких	женских	на 1.000 мушких долази женских
прве	1,405.565	1,397.038	994
друге	201.533	161.164	800
треће	111.709	92.721	830
четврте	160.760	183.793	1.143

У трговини и занатима има више мушких него женских зато, што те радње имају помоћника и ученика више него занимања прве и четврте групе. У четвртој групи женских је више зато, што их је доста у јавним службама, као послуга у породицама, које се издржавају занимањима ове групе. Најмању разлику у сексуалној размери има прва група, и то је сасвим природно, пошто су у њој земљорадници — домаћини — са члановима својих породица и врло мало страних помоћника и радника.

У појединим групама занимања било је лица, која су радила занимања

у групи	у опште мушких	у опште женских	у проценту мушких	у проценту женских
првој	805.203	730.977	71·26	91·83
другој	129.127	10.371	11·43	0·13
трећој	68.085	1.048	6·02	1·29
четвртој . . .	127.585	53.748	11·29	6·75
у опште . . .	1,130.000	796.144	100·00	100·00

Поредимо ли и овде број мушких с бројем женских које раде занимања појединих група, налазимо, да је на хиљаду мушких долазило женских које су радиле занимања

групе		групе	
прве	908	треће	15
друге	80	четврте	421

Разлика између ових размера и оних, које смо нашли за лица, која се издржавају занимањима појединих група, није велика само код прве групе, а код остале три она је врло велика. Најмање женских има у другој групи; врло мало их је у трговини и саобраћају; доста јако заступљене су у четвртој групи, и то с тога, што самостално раде нека занимања, као што је већ раније напоменуто.

Ради поређења изнећемо овде неколике податке о занимањима у Србији, према стању које је било на крају 1900 године.

Групе занимања	Број лица, која раде у занимањима: старешине	помоћници	радници	свега	Број лица која се издржавају тим занимањима: у опште
Прва	325.675	170	15.644	341.489	2,099.719
Друга	39.412	21.779	4.015	65.206	166.599
Трећа	34.234	7.527	3.447	45.208	109.998
Четврта . . .	37.776	22.210	3.652	63.638	116.566
Свега	437.097	51.686	26.758	515.541	2,492.882
Проценат у групи					
Првој	74·51	0·33	58·46	66·24	84·23
Другој	9·02	42·14	15·01	12·65	6·68
Трећој	7·83	14·56	12·88	8·77	4·41
Четвртој . . .	8·64	42·97	13·65	12·34	4·68
Свега	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00

И у Србији долази највећи проценат на прву групу како од лица која раде занимања ове групе, тако и оних, која се овим занимањима издржавају. Међутим проценат првих много је мањи а оних других опет већи него у Бугарској. У остале три групе има оних који раде и привређују више у Србији него у Бугарској. На против мање је оних који се издржавају занимањима ових група.

Поредимо ли Србију са Бугарском, налазимо, да је на сто привредника у Србији долазило истих у Бугарској

у групи		у групи	
првој	120	трећој	41
другој	58	четвртој	76

Ова велика разлика у другој и трећој групи долази отуд, што је у Србији релативно много више малих занатлија и трговаца, који у својим радњама раде сами, без помоћника.

На једнога старешину у опште долазило је просечно само 0·18 помоћника и радника посебице

у групи		у групи	
првој	0·05	трећој	0·31
другој	0·65	четвртој	0·68

На једно лице које ради, долази у Србији просечно по 4·83 лица, која се од тога рада издржавају. У Бугарској овај просечни број износи само 1·87, дакле ни половину. Значи, да је у Бугарској међу помоћницима и радницима више самаца него у Србији.

Међутим кад узмемо да у Србији на једно домаћинство долази просечно по 6·2 члана а у Бугарској 5·6, то онда излази, да је у Бугарској јача радна снага.

Да би се боље увидело, у којој групи занимања има релативно више а у којој мање лица, која просечно долазе на једнога радника, ми ћемо овде изнети те бројеве за Србију и за Бугарску. Године 1900 издржавало се просечно лица радом једнога радника

у групи	у Србији	у Бугарској
првој	6·15	1·82
другој	2·55	2·60
трећој	2·43	2·96
четвртој	1·83	2·09
у опште	4·83	1·87

Из овог поређења излази, да у Србији има мање радника према броју становника, а нарочито у првој групи занимања дакле међу земљорадницима. У остале три групе разлика није тако велика. У бугарској статистици нису помоћници и радници подељени по доби, и с тога могуће је и то, да су у Бугарској узета у помоћнике и раднике и таква лица која нису још способна за рад, и то зато, да би се показала већа привредна снага.

Да изнесемо још податке о занимању становника престоничких т. ј. за Софију и Београд.

У све четири групе занимања било је

	у Београду		у Софији	
	свега	у проценту	свега	у проценту
старешина . .	25.851	68·02	9.598	31·90
помоћника . .	9.833	25·87	2.698	8·97
радника . . .	2.323	6·11	17.794	59·13
у опште . . .	38.007	100 00	30.090	100·00

У Београду је старешина и помоћника трипут више него у Софији, а радника на против овде је готово десет пута више. У Београду раде старешине своја занимања већином сами, јер су им радње мале. У Београду долазило је просечно на једнога старешину само 0·47 помоћника и радника а у Софији 2·14 дакле готово пет пута више.

У појединим групама занимања било је, и то:

	у Београду			у Софији		
у групи	стареш.	помоћн.	радн.	стареш.	помоћн.	радн.
првој	339	52	68	4.024	218	240
другој	5.433	4.604	439	3.128	328	4.760
трећој	8.323	1.444	544	2.724	644	2.833
четвртој . . .	11.756	3.733	1.272	3.344	1.508	9.961

Кад међу собом поредимо број лица, која раде занимања сваке групе посебице и кад број старешина поредимо с бројем помоћника и радника, онда излази, да је долазило

	процената на лица која у опште раде		просечно радника на 1 старешину	
у групи	у Београду	у Софији	у Београду	у Софији
првој	1·20	2·86	0·35	0·89
другој	27·57	27·30	0 93	1·63
трећој	27·13	20·60	0·24	1·28
четвртој . . .	44·10	49·24	0·16	3·43
у опште . . .	100·00	100·00	0·47	2·14

Доста је велика разлика у овим процентима само код треће и четврте групе занимања. У служби трговине и саобраћаја налази се мање лица у Софији него у Београду; у јавној служби и осталим слободним занимањима има на против у Софији више лица него у Београду. Само у другој групи занимања мала је разлика између Београда и Софије. У првој групи, где су већином земљорадници, има Софија радника двапут више него Београд.

Већу разлику на против налазимо у размерама старешина и помоћника (радника). У све четири групе занимања долази на једнога старешину просечно више помоћника и радника у Софији него у Београду. Највећу разлику у овом погледу видимо у четвртој а најмању у другој групи занимања. Из овога излази да су у Софији све радње веће, а с тога је и рад интензивнији и од веће користи за старешину радње.

Занимљиви су податци о броју женских, које раде у појединим групама занимања. Женских је радило

	у Београду		у Софији	
у групи	свега	у проценту	свега	у проценту
првој	6	1·31	109	12·67
другој	1.194	11·40	709	8·63
трећој	2.243	21·75	97	1·56
четвртој . . .	3.153	18·81	3.832	25.94
у опште . . .	6.596	17·35	4.747	15·77

Према томе у Београду су женске у разним занимањима у опште заступљене јаче него у Софији. Нарочито у групи трговине и саобраћаја има женских много више у Београду. Код јавних служби и слободних занимања и у првој групи занимања има напротив у Софији женских више него у Београду.

На сто мушких, који у опште раде долази таких женских у Београду 21 а у Софији само 15.

Број становника, који су се издржавали разним занимањима, износио је

	у опште		просечно на 1 радника	
у групи	у Београду	у Софији	у Београду	у Софији
првој	1.327	1.917	2·89	2·23
другој	20.188	17.527	1·93	2·13
трећој	20.249	17.062	1·96	3·07
четвртој . . .	28.005	31.283	1·61	2·11
свега	69.769	67.789	1·84	2·25

Из ових просечних бројева излази да се од рада једнога радника мора издржавати више становника у Софији него у Београду У појединим групама занимања била је односна размера између Београда и Софије, у овом погледу

у групи	као 100:	у групи	као 100:
првој	77	трећој	157
другој	110	четвртој	131

Дакле у Софији је само прва група занимања оптерећена релативно мањим бројем лица која мора издржавати; у остале три групе има тамо један радник на издржавању више лица него радник у Београду. И пошто је терет већи, онда морају бити већа и средства за ношење његово. Међутим за правилну оцену овога потребно би било знати и принос од рада.[1]

Остаје још да прегледамо сексуалну размеру код лица, која се у опште издржавају радом појединих занимања. Број становника износио је

	у Београду		у Софији	
у занимањима групе	мушких	женских	мушких	женских
прве	853	474	1.102	815
друге	11.878	8.310	10.338	7.189
треће	10.838	9.411	9.674	7.388
четврте	6.733	11.372	17.076	14.207
свега	40.302	29.467	38.190	29.599

У опште долазило је на 1.000 мушких 731 женска у Београду а 775 у Софији. Посебице била је ова размера

у групи	у Београду	у Софији
првој	556	740
другој	700	695
трећој	868	764
четвтој	1.600	830

Само у групи индустрије и трговине сексуална размера београдских становника приближује се размери становника вароши Софије; у првој и четвртој групи разлике су врло велике. Разлика у четвртој групи објашњава се тиме, што у њој има више женских, које служе или иначе самостално живе од прихода.

[1] За податке ове врсте налази се богат матерпјал у пријавним листама које Пореска Управа од пореских обвезника добија, али тај материјал није срећен.

Одступање сексуалне размере у Београду је врло велико, у Софији на против иде сексуална размера код све четири групе занимања равномерно, и у главноме не одступа јако од размере која вреди за целу Бугарску.

Из свега до сад наведеног може се увидети разлика, која у погледу на становништво постоји између Бугарске и Србије. На неколико места утврђено је, да су нетачни податци бугарске статистике. Покрај тога може се видети и то, у чему и колико је Бугарска јача и напреднија од Србије, и где би требало порадити, да се у Србији стање поправи и у тим правцима на боље окрене. А за то је већ крајње време.

Б. Јовановић

ХУМОРИСТ

(Прича о лицу које се кроз сузе смеје, кроз озбиљност шали и кроз слатке речи горке истине казује.)

— Посвећено другу и пријатељу Бен-Акиби —

„Чудиш се што наши литератори, и то истински литератори, људи од дара и вредности, скомраче кроз цео свој век као музиканти на Велики Петак. Па се даље чудиш што један од њих мора да буде учитељ језика, други цариник, трећи поштар, четврти чувар скупштинске зграде, пети комисионар за извоз јаја и т. д. и т. д. А не би требало да се томе чудиш. Видиш, ја се само чудим томе: шта ће малим и сиромашним народима литература, као и томе: шта ће пресним опанцима цилиндер на глави?!"

Ово је извадак из писма које ми је у своје време писао човек који није био ни професор литературе на универзитету, ни литерарни историк, критичар и есеист, нити у опште човек за кога би се на каквом журу наших отмених а једва-писмених да̂ма̂ могло рећи да је у литератури јак као земља, већ, напротив, човек који на све на свету гледа прстима и сваком јестиву даје цену према укусу својих рођених уста.

* * *

Досадило му.

Стекао гласа, и то је све што је у животу стекао.

Али се од те тековине у нас не живи.

Заволео девојку, оженио се њом као сасвим природан човек, и тек кад су га окупила деца и општински извршитељи, тек је тада видео шта је учинио и од себе, и од жене, и од деце.

Али све доцкан.

Потражио је лека у философији живота, и таман да га нађе, а оно се пред-а њ испречи какав шнајдер, шустер, фуруниџија, бакалин, касапин, млекар, газда од стана или каква друга људска гусеница која философију живота претвара у јад и чемер.

Роди му се дете, проходи, прва му реч „мама“, друга „тата“, и одмах трећа „пâпа“. Он зна смисао те треће речи и већ инстинктивно рачуна са већом потрошњом хлеба у својој кући. Миле му прве две детиње речи и на крилима безграничне радости и среће узносе га у царство блаженства, али му трећа некако чудновато и кобно звони.

Па онда и све друго што се за кућу и децу као чичак лепи, све му то тако исто кобно звони. Бабица, поп, лекар, апотекар и опет, сачувај Боже, поп, све су то речи које, нарочито за њега, тако много и тако страшно значе.

И живот му пун разноликости, непријатних разноликости, и досадан, до Бога досадан, — досадан до туге.

* * *

Кад је последњи венац, као знак признања, донео кући, жена његова замисли се на тим венцем.

— Ово прилично кошта? — рече она.

— Мора бити.

— Па зар не би боље било да је то признање изражено у готовом новцу?... Макар и за половину вредности овог скупоценог венца?

— Како да ти кажем... не знам...

— Боље... боље би било...

— Можда...

— А зар га ти не би могао вратити цвећару који га је израдио?... Покушај бар!

— Е, то не иде... Како би још то изгледало?!... Па где је онда мој лични понос и моја слава?!

Жена се кисело осмехну, ошамари једно своје дете које ју је за скут вукло због некакве своје потребе, и после дугог ћутања настави говорити:

— Слушај, и овако даље не иде... У Србији се не живи од литературе... И шта то најзад значи: име, венци, слава, а овамо бити убица своје породице и самог себе?!... Толики над-

мени глупаци, па велика и силна господа, а ти?!... Слушај, још колико сутра мораш тражити државну службу... ма какву, само нека је државна служба!

* * *

И он је сутрадан заиста био пред једним од господе министара. Није он то учинио што је безусловно слушао своју жену и што је веровао у њену памет, већ су га две доста сличне околности нагнале на то. Један општински извршитељ и један полициски извршитељ стекли су се једновремено у његовом стану, и онда је настала формална погибија међу њима о првенственом праву извршења забране. Кад је и песничање настало, и он је узео учешће у њему, и на крају крајева врло рђаво прошао. Чак је и његово најмилије дете том приликом остало без једног предњег зуба!

— Какво задовољство да код себе видим нашег првог хумористу! — рекао му је министар, галантно му пружајући руку. — Баш синоћ је код мене у кући било говора о вама. Слатко нас је насмејала ова ваша последња хумореска. Ја сам се смејао до суза.

Хуморист се захвали на коплименту, прими понуду да седне, одби понуђену му кафу, али припали наслужену му цигарету.

— Без ласкања вам велим: ја вас необично радо читам и у вашем перу налазим толико насладе за себе. И кадгод хоћу да развејем какву бригу, ви сте ми за то увек добродошли... Па што вас моји читају, то је за причу! Мој најстарији син, који вас необично воли, рецитује читаве пасусе из ваших јединствених шала... У осталом, ја држим да је редак интелигентан Србин који вас у сласт не чита...

Хуморист се опет захвали на комплименту и лице му озари радост коју само уметник може у таквом моменту осетити.

— Баш кажем синоћ жени: човек тако суморна изгледа, а тако веселу душу скрива у себи! И њој је то врло чудновато. Управо, свима је та околност загонетка.

Хуморист се захвали на томе интересовању, налазећи и у њему један за себе толико ласкав коплимент.

Онда у собу министрову уђе господин који је сав изгледао као да је из кутије извађен, који је управо представљао један живи аутомат. Да мува, што оно реч, падне на њега, сломила би врат, а свака длачица на глави његовој, по свему судећи,

имала је тада и увек непроменљив положај. — Слика из модног журнала, и ништа више.

И из тога утегнутог и попеглаиог господина са мртвим цртама на лицу почеше излазити неке монотоне речи: реферисао је министру о нечем, на први поглед, важном.

Хуморист погледа ту живу фигуру, која је у томе тренутку била савршено непомична, и преко памети прелетеше му многе ствари које су на крају крајева за њ значиле прекор самоме себи. Он је знао да је тај господин глуп као ноћ и да је по томе у опште неупотребљив. Знао је, међутим, и то, да су најважнији и најделикатнији послови тога министарства у рукама тога глупака, и онда су га две ствари чуђењем занимале: како је глупак могао доспети до једног тако високог, важног и судбоносног положаја, и како земља до сад већ није пропала, наслањајући се на тога и њему равне глупаке?! „Ја му не бих поверио ни две гуске да чува, а он, међутим, пресудно располаже судбином једног народа!“ говорио је хуморист у себи, презриво одмерајући глупака.

То га је ободрило у његовој намери.

И кад државног глупака нестаде из министрове собе, министар опет поклони своју љубазну пажњу госту.

— Чиме сам вам обвезан због ове посете?... Наопако, да не смерате какав хумористичан интервју са мном?!

— Напротив, господине министре, мене је невоља довела овде.

Министар прште у смеј и пљесну рукама.

— Опет хумор!

— Ако је иког литература упропастила, мене је живог сахранила. Ја сам пропао човек!

Министар се зацени од смеја.

— Ох, ви се увек тако генијално шалите!... Бадава, мора вам се признати да су вам шале увек изврсне, управо јединствене!

— Да сам са̂м, па како тако, али овако сам унесрећио и упропастио једну целу породицу... Грехота је да и даље убијам своју рођену децу!

Министру потекоше сузе од смеја.

— Не, не, шалу на страну, реците ми озбиљно шта има за циљ ова ваша посета, ако по чему није проста пријатељска пажња према мојој личности?

— Хоћу да ми дате какву државну службу; од литературе се не живи... А ви ме бар знате! Знате да сам паметан и употребљив човек.

— Ах, ви сте увек један и исти!... Шала, шала, и увек само шала! Благо вама са таквом нарави, ви ћете живети сто година!

Тад се хуморист заплака.

— О, смрти, слатка смрти!...

Министар се поведе у страну и преко трбуха се ухвати рукама.

Али кад је марамом утро сузе с лица, пред њим већ више није било никог.

*
* *

Тога вечера била је министарска седница под председништвом краљевим, и том приликом овај министар исприча присутнима случај са хумористом. Сви су се слатко смејали.

— Обешењак — рече министар — свака му реч вуче педесет батина!... На јединствен начин изводи своје шале .. И ко га само не зна, тај би био нагарављен као нико његов!

И опет се сви слатко насмејаше обешењаку човеку.

Чеда Поповић.

НОВИ ОБЛИК МЕЂУНАРОДНЕ БОРБЕ

— БОЈКОТОВАЊЕ —

— СВРШЕТАК —

III

Да ли ће Јевропи, која је, у старинска времена, примила од азијскога Истока принцип његове цивилизације и његовог моралног живота, вратити у његову школу? То би се могло мислити када се проучи историја бојкотовања аустријске робе у отоманској царевини; она репродукује, готово црту по црту, случајеве који су у Кини обележили бојкотовање америчке и јапанске робе; ту налазимо исти почетни узрок, исте елементе организације, борбе и успеха: у почетку злоупотреба силе, земља усред кризе политичког и социјалног преображаја, тајни одбор и дисциплиноване организације, национално осећање пробуђено туђинском жаоком, пропагандом неколицине листова и одабраним људима, практички смисао врло обавештен о политичким приликама спојен са чудном бујношћу у општим идејама и философским принципима, и, најпосле, успех новога оружја које је садашња организација међународног економског живота ставила на расположење народима. Кад је реч о каквом народном покрету, детаљи су нарочито карактеристични и огледаћемо да изнесемо најглавније.

Октобра 5 године 1908, цар Фрања Јосиф објавио је своју одлуку да присаједињује Босну и Херцеговину; у очи тога дана, кнез Фердинанд прогласио се краљем Бугарске. И тако, две провинције које су, теоријски и по праву, биле саставни део отоманске Царевине, биле су од ње отргнуте. Већ 8, у Галати и Стамболу, гомила одлази пред аустријске дућане.

вичући да их треба бојкотовати, и не допуштајући муштеријама да у њих улазе. Октобар 10, Танин, један од органа оданих Комитету Уједињење и Напредак, публикује чланак коjему му је наслов: „Не купујте аустријску робу!“ који, донесен од свих листова у царевини, јесте као звук трубе који свуда даје знак за бојкотовање.[1] Од тога дана, по пристаништима и великим трговима, на позив младо-турских комитета, аустријске куће стављене су под забрану, аустријске лађе не могу да истоваре своју робу; куповати аустријске артикле постаје акт издаје према отоманској отаџбини.

У Цариграду, пред очима патриота и владе, покрет остаје миран и особито мирољубив; доктор Риза Тевфик беј, члан комитета, његов је организатор. Октобра 13, на конференцији у позоришту Petits Champs, он позива народ да без милосрђа бојкотује аустријске дућане, али и да се чува насиља која би одузела поштовање једној праведној ствари: „Да се не би куповало у једном дућану, довољно је да се у њ не иде. Глупо је и сувишно ићи и манифествовати пред тим дућанима и викати да се од сада у њима неће ништа куповати“.[2] На великом митингу одржаном 13 октобра у дворишту мошеје султана Ахмета, говорници свих народности, један Турчин, један Грк, један Јеврејин, један Јерменин и један Арапин, истичу нечасност Аустрије и проповедају бојкотовање; једна велика поворка ходи кроз Стамбол и Перу, и кличе пред посланствима Француске и Енглеске. Октобра 18, један митинг од Јевреја коме

[1] „Не купујте покварене артикле аустријске која, у тренутку кад Отоманима треба да раде у миру, кидисава, својом обичном и прљавом халапљивошћу, на Босну и Херцеговину. Не купујте покварену робу Аустрије која, у тренутку кад Отомани очекиваху од свих држава, од свих цивилизованих народа, симпатије, храбрења, задаје удар тако велике опасности Народу. Не купујте одвратне производе Аустрије која, у тренутку кад Отомани раде на утврђивању своје владавине и своје администрације на основици правде и права, тражи да поврати апсолутистички режим, ствара забуне у земљи а рат изван земље, газећи ногама уговоре, права народа. Да, нека ни један Отоман не да ни паре за материје, одело, ципеле, мараме, и т. д., који долазе из Аустрије.

[2] Наведено по Леополду Долу у његовој врло занимљивој конференцији у Друштву за економске студије у Марсељу, публикованој под насловом: Бојкотовање аустријске робе и лађа у Турској, и његов утицај на Француску трговину (Марко Барлатије). Већ смо на више места зајимали из те брошуре.

присуствује више од 3.000 чланова јеврејске колоније, одлучује да узме учешће у бојкотовању. Фес, народна капа код Отомана, означена као аустријски фабрикат, прогони се; види се како „патриоте“ јавно цепају свој црвени фес и мећу бели или калпак од црног астрахана; говори се да се узме народна капа и види се, по улицама, у Цариграду, у Смирни, у Трапезунду, како манифестанти скидају пролазницима с главе црвене фесове.

Али најјаче бојкотовање извршише најскромнији и најсиромашнији Отомани. Амали и лађари су неизоставни помоћници трговине: амали су носачи „јаки као Турци“ које сретамо по узаним улицама источанских градова, како се прегибају под теретом невероватних товара; лађари су газде оних малених лађа помоћу којих се утоварују или истоварују где год не могу да се примакну до кеја. Амали и лађари груписани су у јаке и дисциплиноване корпорације. По свим великим пристаништима у Царевини, они одлучују да не потпомажу аустријске лађе, нити ичије друге које би носиле аустријску робу. Новембра 30, у Цариграду, када је неколико грчких носача прекршило своју реч и пристало да ради за једну Лојдову лађу, они су били похватани, одведени пред бојкотни одбор и приморани да се закуну на верност покрету; исте вечери, амали и лађари држе велики митинг на коме се сви заклињу да ће још појачати бојкотовање. Надзор организованих по главним пристаништима у Јевропи обележава бојкотним одборима укрцавање аустријске робе и само ако каква лађа, ма које било народности, покуша да превари тај надзор, она и сама буде бојкотована, и не може да истовари свој товар. Командант једне француске лађе, када је погрешно натоварио у Цариграду један мали сандук са оружјем аустријске провениjенције за Трапезунт, опоменут је од онога да ће му лађа бити бојкотована у Трапезунту, ако тај товар задржи на броду. До потписа аустро-угарског споразума који учини крај бојкотовању, аустријске лађе, по главним пристаништима отоманске царевине, долазе и одлазе не могавши да сврше ни једне једине трговинске операције.

У Солуну, одакле је потекао револуционарни покрет од 23 јула, бојкотовање, тајно организовано од чланова комитета Уједињење и Напредак, било је извршено са особитом снагом; па ипак, на тржишту где је 65% увезене робе из Аустрије,

трговачки интерес улазио је непосредно у борбу са њиховом патриотском ревношћу. Октобра 11 објаве позиваху трговце да прекину све трговинске односе са Аустријанцима а муштеријама препоручиваху да напусте аустријске дућане; једно допунско издање „Јени Осра“, полунедељног листа, објашњава публици потребу и легитимност бојкотовања: „Најмање што један народ може учинити, пише он кад му каква друга Сила прави увредљиве тешкоће, то је да манифествује своје незадовољство не улазећи више ни у какве односе са њоме... У осталом, у место да примамо рђаву робу из аустријских фабрика, за цело би логичније било да се снадбевамо добром енглеском и француском робом“. За неколико часова, бојкот потпун, дућани стављени под забрану остали су без муштерија. Кад је стигао из Трста Лојдов брод Тирол, после подне 11, друштвени агент посла да погоде лађаре ради истоваривања лађе; ни један се не одазива његову позиву; обећање двоструке наднице, као ни претње не могу да склоне на рад ни једног мусломанина, ни једног од оних Јевреја, обично тако жељних добитака, који, по солунским кеовима, вребају долазак лађа. Аустријски генерални конзул оде ка валији и затражи му да употреби полицију; Даниш беј му одговори да ће оштро казнити сваки акт насиља, али да не може ништа чинити против мирнога штрајка. Лојдов агент оде тада једноме од тамошњих крупних трговаца, коме је био упућен добар део робе који је донео Тирол и позва га да потпише предају јер и он мора да регулише своје фактуре у Трсту; добио је овај лепи одговор: „Никако не видим потребу да одговарам својим обвезама кад је цар Аустрије порекао своје“. Тирол се морао вратити не искрцавши ни једне тоне робе. Једна бугарска лађа, дошав истога дана са 2000 џакова брашна, није била ни мало срећнија; бугарски носачи не пристају, као ни остали, да прекрше дату лозинку. Октобра 19, кад је приспео један Лојдов брод, аустријски ђенерални конзул задоби интервенцију великог рабинера који успе да отпочне истоваривање уз припомоћ његових једновераца; једва да је неколико било стигло на земљу када наиђоше људи наоружани батинама који обуставише рад; валија, и поред својега обећања, не хтеде наредити да се умеша полиција. Од тога тренутка, бојкотовање је потпуно организовано у Солуну, са прећутним саучесништвом владе и Комитета, и, до краја кризе оно је оштро вршено.

Из Солуна, покрет се распростре и по унутрашњости македонских вилајета. У Скопљу, првом граду турском на који се наилази када се пређе аустро-угарска граница, један телеграм отоманске трговинске коморе из Солуна извештава трговце, 13 октобра, да је једногласно одлучено да се пониште сви пређашњи уговори са аустријским фабрикама и да се откаже предаја робе; одмах одлуче да се придруже покрету, и та је одлука објављена по свима мошејама у времену молитве. Једна објава прилепљена је на зидове по старању комитета: ево како она гласи по преводу:

„Апел Комитета Уједињење и Напредак отоманском грађанству у Скопљу.

Драги суграђани, топла молба!

Сваки човек од срца и савести зна, да је отаџбина ствар светија, дража него мати, него отац, једном речи, него цео свет. Браћо! томе не треба објашњења. Ни један отоман неће моћи поднети, да Аустријанци и Бугари, приводни пријатељи уставне владавине коју смо добили, али у суштини наши највероломнији непријатељи, објављују своје перфидне намере баш у оном тренутку, кад нам највише треба спокојства, мира и и хармоније, да својим оштрим ноктима разгребавају ране које одавно носимо у срцу, да, својим увозом, узимају наш новац милионима да би нас после вређали и претили нам нашим властитим оружјем.

Отомани, да бисмо показали тим перфидним непријатељима колико нам је узаврела крв и колико се гнев подигао у нашој савести, не купујмо ништа више од Штајна, Карамана, Тиринга, Мајера, из Немачког Базара, Орожди-Бака и осталих сличних радњи. Не купујмо више кварну робу из Аустрије и Бугарске. Будите уверени да ће такав поступак силније на њих утицати него рат. Сваки Отоман, који зна шта је част и родољубље, подераће аустријски фес који носи на глави; куповаће производе отоманске фабрике фесова и робу Херекову. Не покривајмо и не прљајмо тела наше деце, наше отаџбине, аустријским крпама, хладним као мртвачки покров. Надамо се да од сада никад нећемо видети Отомана на крову Лојдових лађа, или лађа Бугарског Друштва.

Живела слободна Турска! Живео француски и енглески народ! Доле са Аустријом и Бугарском, и свима народима који их буду помагали!“

Ти заповеднички савети послушани су, али уз неизоставне накнаде на тргу, који прима готово сву робу и Аустрије и Угарске. Трговци одлучују најпре да поштују потписане уговоре, бар до марта 1909 године. Али 26 новембра, Комитети шест градских клубова (клуб албански, клуб јеврејски, турски трговачки клуб) састају се и одлучују да образују нарочиту комисију од дванаест чланова да би одржали прохебицију противу аустријске и бугарске робе; роба поручена пре 9 децембра и исплаћена мораће се предати Комитету који ће, да би пресекао скакање цене, да је препрода по старој цени узимајући малу добит која ће бити дата онима, којима је роба била намењена. Крајем јануара 1009 године, бојкот постане још јачи у Скопљу, било за то што су преговори, започети између Беча и Цариграда раздражили извесне елементе становништва, било што су хтели прикрити пресудно учешће, које су владини агенти имали у управљању бојкотом.

По градовима у унутрашњости, као што су Битољ и Охрид, лозинка је дата из Солуна. Нарочито се албански елеменат показа одлучен против Аустрије. У Охриду, један музломански дућанџија донесе на трг своје аустријске књижице и запали их у сред одушевљене гомиле народа. Албански Скутари по своjем географском положају, примају само аустријску робу; па ипак се и ту образова бојкотни одбор и постара се да заснује везе са Италијом и Француском; један агент шаље се у Марсељ; поруџбине извршене у Аустрији поништене су. Али одсуство аустријских артикала на тргу тако је штетно по становништво да је, на прву вест о преговорима између Беча и Цариграда, бојкот стишао. Народ објашњава на свој начин обновљење односа једном причом коју распростиру хоџе: цар Фрања Јосиф тајно је дошао у Цариград, добио је ауденцију код Султана и изложио му да ће бојкот упропастити фабрике које је он створио са великим трошком; по том је преклињао Падишаха, да му, из обзира на његове седе власи, остави Босну и Херцеговину. Абдул — Хамид кога је један сан припремио за тај састанак, сажали се на старца, пријатељски га продрма за браду и одазове се његовим молбама. Сведок који доноси ту забавну историју пита се не без разлога каква појма морају имати добри људи из Скутара о „Уставу?“ У Једрену бојкотовање аустријске и бугарске робе опште је; трговци траже да им се пошљу сличне марке из других земаља, најрадије из

Француске; директор гимназије тражи од конзула адресу какве француске куће која би одевала његове ђаке. Стари један трговац из турскога базара, шеф једног религиозног братства, руководи покретом; са једно четрдесет људи и из народа он мотри на станицу и одупире се истоваривању прохибоване робе. Децембра 8 извршен је напад на једна кола натоварена шећером, џакови су отворени, шећер побацан по друму. Валија изјављује ђенералном конзулу Аустрије да не може ништа да учини противу покрета, у коме јавне власти нису учествовале.

Смирна је радосно дочекала револуцију о 23 јула; град је под управом Комитета Уједињење и Напредак; чим је добила лозинку, осам хиљада трговаца споразумева се да организују један снажан бојкот који се уреди без узбуне и насиља. Узалуд трговци траже да им велике француске трговачке куће пошаљу своје путнике, долазе италијански агенти, које је послао трговачки музеј из Венеције. На сиријском приморју, где никада лађе не стижу до кеја, довољно је, да би се обезбедио бојкот, да чамџије одрекну потпору аустријским лађама. У Јафи, на вест о догађаима у Цариграду, чланови Комитета Удружење и Напредак држе састанак ноћу између 12 и 13 октобра: Euterpe, Лојдов брод, требао је доћи у јутру: четири члана одбора обилазе кафане које су, у то време Рамазана, пуне гостију, и објашњавају мрнарима и чамџијама да треба да буду патриоте одбивши своје услуге аустријским лађама; они добивају одушевљен пристанак; Euterpe не може да прими ни уредбом предвиђену походу „Здравља“. На пристаништу, говорници готово све сами хришћани, говоре народу, критикујући жестоко Аустрију и Лојда; један од њих дао се занети жаром противу свих странаца, експлоататора Турске; аустријска пошта поплављена је светом, чиновници отерани, фургон са кутијом за писма бачен у море; кајмакам и војни командант издејствују да Euterpe може предати пошту, али путници морају остати на лађи до Бејрута. Ноћу између 13 и 14 Турци наоружани ханџарима и револверима, иду кроз улице вичући: „Живио Селам! Доле Ђаури!“ и пуцајући у ваздух. Сутра дан, Sagholien, француски трговачки брод, изводи без икаквих тегоба своје операције! један официр, изишавши на суво са поштом, најпре је у опасности од гомиле која му прети јер мисли да је Аустријанац; кад су га упознали, народ му кличе. Те манифестације у којима има више хуке него опасности, нису имали последица;

бојкотовање је деловало снажно, али без насиља; ни једна тона аустријске робе није извезена на суво пре свршетка кризе. Истим током иду догађају и у Бејруту: долазак првих лађа обележава се ситним нередима, а бојкотовање дућана не изводи се без гунгуле, а по том власти успостављају ред; али, на крају децембра, букну нове узбуне; гомиле чамџија иду улицама, скидајући фирме које подсећају на бојкотовану робу, скидајућу табле осигуравајућих друштава са аустријским амблемима, а, по кафанама, говори се увредљиво за Аустрију и Фрању Јосифа; чамџије и хамали, сумњајући у крупније трговце у граду да иду на руку превари, не слушају више бојкотни комитет. Срећом аустро-турски споразум долази баш у тренутку кад је демагошки национализам почео постајати опасан. Тако исто, у Триполису у Сирији, првих дана јануара, патриотизам почиње да се претвара у злочин; 9 јануара, једна гомила иде улицама, пљачка један дућан који је припадао драгоману аустријског вице-конзулата, и баца робу у море. Бесомучници продиру у један турски дућан, зграбе шећер фабрике Сент. Луја, у Марсељу, и поред очигледне француске марке, бацају тридесет и четири џака у море; мутесаруф изјављује отправнику послова француске вице — конзулата да сажаљева заблуду и саставља комисију која одлучује да се врати узапћен шећер и исплате пропали џакови,

Ти бурни догађаји били су изузетци чак и по градовима у којима су се догађали; срећна бојкотовања немају историје, и прича о тим појединим случајевима не сме нас варати о правој физиономији покрета. Нигде није било насиља противу личности; бојкотовање је било организовано као да је било каква нормална, легална институција, и функционовало је са изванредном дисциплином, умереношћу и у исто време и оштрином: за то је имало успеха.

За барона од Ерентала, као за аустроугарску трговину бојкотовање је било једно изненађење; дипломатија није навикнута на ту нову борбу која јој истиче на супрот, место одговорнога противника, анонимну гомилу потрошача који штрајкују. Трговци, у први мах, нису веровали у трајање покрета и трговачке коморе, у патриотском полету, одлучише да влади оставе бригу да се постара о њиховим интересима. Али, у скоро, дејство бојкота поче се осећати; крајем октобра аустро-угарско Извозничко Удружење доби један врло узнемирљив извештај,

и брзо, из Трста, из Фијуме, из Буда-Пеште, из индустријских градова у Чешкој, стадоше долазити жалбе. Аустро-угарска трговина чији је главни излазак на малоазијска пристаништа, била је као погођена парализом. Нарочито је страдао Трст! Лојдове лађе враћаху се у пристаниште не могући искрцати ни једне бале и, по повратку, извозници одбијаху да приме натраг робу. Већ, 10 децембра, 26 лађа натоварених аустријском робом беху се вратиле не могавши извршити истоваривање; сав извоз из отоманске царевине, врло активан с јесени измицао се аустријским и угарским лађама; трговина Лојдова бележила се са 450,000 круна мањка за октобар 1908 године, него за исти месец у години 1907. Друштво јужних железница бележило је, за новембар смањење прихода за 1,232.513 круна; на трстанском тргу предвиђели се се трговински и финансијски краховн. Збор од трговаца, одржан у Бечу, чинећи владу одговорном за тај „cas de force majeure“, тражио је од ње да накнади губитке у трговини и индустрији. Далеко су били од патриотске абнегације првих дана! Трговинска комора у Буда-Пешти наваљивала је за брзи споразум са отоманском владом или за репресивне мере. Жалбе постајаху у толико живље што је бојкотовање падало једновремено са општом економском депресијом: ткачи памука у аустрији и Чешкој, цртачи за штофове, одлучише, на једном скупу, да смање за 15% своју производњу; Фабрика фесофа у Страхонићу (Чешка) изгубила је сву своју турску и египатску клијентелу; фабрике шећера и оне за прераду петролеја гледаху како им се на један пут зауставља извоз; поништавања поруџбина доводила су у забуну производњу и изазивала код индустријалаца бојазан да ће изгубити тргове у Малој Азији[1]). Бојали су се да се бојкотовање не про-

[1] Ево неколико значајних цифара:

Аустро-угарски извоз у Отоманску Царевину:

	новембра 1907			новембра 1908		
Фесова	539.273	комада		216.863	комада	
Конфекција за људе . .	796	мет. центи		302	мет. центи	
Вунених прерађевина . .	683	„	„	263	„	„
Шешира	578.837	„	„	434.115	„	„
Чипака и везова	207	„	„	135	„	„
Папира за цигарете . .	2.908	„	„	854	„	„
Хартије за штампање . .	10.667	„	„	9.105	„	„

Др. Фридрих Ка́рмијенски, у једном чланку у Новој Слободној Преси од 6 јануара, коме је очито био циљ да умири публику, признаје да цифра од сто милиуна, о којој се говорило у Парламенту, није претерана и представља од прилике губитка аустро-угарске трговине последњих месеца 1908 године.

протегне на Египат, Србију и Црну Гору; румунски поседници, наљућени због одбијања Аустрије да им даде концесије за извоз њихове стоке, проповедали су употребу бојкотовања, ако се трговински преговори, започети са Аустријом, у брзо не сврше.

Трговци, индустријалци, власници бродова, узнемирени, окретаху се ка влади, захтевајући енергичну интервенцију дипломатије или економске репресалије као што је забрана сваког аустро-угарског увоза у Турску по потреби чак и поморску и војну акцију. У Цариграду, маркграф Палавичини, у први мах, говорио је гласно, жалио се живо министру спољашњих послова и великом везиру; ови су вешто истицали своју немоћ пред спољашњим народним покретом, и указивали на немогућност да нагнају Отомане да купују аустријски шећер или корпорације чамџија да истоварају Лојдове лађе. У скоро по том посланик припрети, ако се бојкотовање настави, да ће напустити Цариград, прекиде започете преговоре односно Босне и изјави да ће се они моћи наставити тек са потпуним престанком бојкотовања. Бојкотовање се настави, силније но икад, маркграф Палавичини остаде у Цариграду и он настави преговоре који доведоше до аустро-турске погодбе од 27 фебруара. Бечка влада пристаде да плати Турској, за анексију Босне и Херцеговине, суму од 54 милиона динара. Неколико дана по том, амали и чамџије опет почеше истоваривати аустријске лађе, бојкотовање је било свршено: није било без последица.

IV

Међународни сукоби нагињу све више и више да постану економски сукоби; природно је дакле што народи узимају оружје из економског живота. Између два модерна народа, безбедност трговачка главна је погодба за добре односе. Наполеон је први разумео да, уништивши трговину једног противника може да га нагна на капитулацију; највећи ратник новога времена осећао је дакле нови облик рата; ми смо му видели прве огледе. Барон од Ерентала је имао само разлоге економског реда да потпише погодбу са Турском, али су ти разлози за цело у многоме допринели његовој одлуци; жалбе трговинских комора, индустријалаца, трговаца, пловидбених друштава, штампе нису могле остати без утицаја. То је један нов и значајан догађај. Он показује да, у извесним погодбама, тако схваћен економски рат може одвести успеху када би војни рат неизбежно одвео

поразу. У војном погледу, Турска је била слабија од Аустро-Угарске, Кина од Јапана или Сједињених Држава.

Бојкотовање, да би имало успеха, да би чак било и могућно, захтева извесне нарочите погодбе које смо нашли у случају са Кином и у случају са Турском: бојкотовање се успешно може вршити у земљи која увози фабричке производе, која служе као излаз индустријским народима и која је, на против, за своју исхрану, готово са свим довољна сама себи; ако је индустријска или ако јој је потребно жито или пиринач суседа, она се излаже опасним репресалијама. За то бојкотовања може бити само међу двема земљама које не живе истим животом, и које немају исту економску организацију; међу двема јевропским силама, оно би изазвало, и на једној и на другој страни, осетно једнаке губитке и патње: оно би било равно тарифскоме рату који се тера до прохибиције. Ако дакле бојкотовање може постати страшно оружје, оно не би могло бити и оружје које се даје употребити у свима приликама; оно ће остати увек опасно за онога, који се не буде умео њиме добро послужити: оно би, у извесним случајевима, могло више штете донети ономе који врши бојкот него бојкотованоме. Не би дакле требало мислити да, и ако су аустријска индустрија и трговина претрпеле знатне губитке, да и турски трговци не би имали осетне штете; ваља узети у рачун скакање цене бојкотованим производима које нагони потрошача на знатни прираштај у трошковима, а уз то и царинске приходе које држава није наплатила. Повећање цене, у Турској, достигло је, на извесним тржиштима, до 80 па и 100% на шећер, а 25 и 30% на петролеј и хартију. Послови су послови, веле Англо — Саксонци; Турци и Кинези врше у практици друга правила; они знају чак и послове увести у службу патриотизму и показали су да су кадри жртвовати посебне интересе општем добру.

Последице бојкота не престају онога дана када се врате нормални односи међу двема земљама које су се бориле. Бојкотовање је, са тога гледишта, известан облик економског национализма: видели смо како Кинези стварају у својој земљи индустрије и труде се да буду у стању да сами израђују артикле, које су дотле куповали у туђини: то је чист колбертизам Турци су имали исту намеру; развили су националну фабрикацију фесова; али је периода бојкотовања била сувише кратка да би дала маха развоју народних индустрија које у

осталом не може да поднесе финансијска и економска ситуација у земљи. Турци ће се дакле и даље обраћати туђини; вероватно је међутим да Аустријанци неће добити сву клијентелу коју су изгубили; онако жив народни покрет као што је било бојкотовање у Турској оставља после себе мржње чије је дејство трајно; извесни производи који су били бојкотовани замењени су сличним артиклима из других земаља; Русија је продавала Отоманској Царевини шећер и павте; Италија није ништа пропустила да би изаслала у турска пристаништа мустре и путнике. Француска трговина на жалост врло се мало користила тим згодним приликама; свуда су се бојкотни одбори обраћали нашим консулима, клијентела је тражила француске трговинске коморе у Турској учествовале су са својим апелима, велика струја симпатије вукла је турски народ к нама и могла нам је помоћи да опет задобијемо тржишта, на којима је некад наша трговина владала као господар: „Француска се није умела користити изузетном приликом коју јој је давало бојкотовање, пише г. Ернест Жиро, председник француске трговинске коморе у Цариграду..., ту је било недостатака одлучности, храбрости, иницијативе, што показује нашу трговину као слабо наоружану да би се борила са туђином.“ Не заустављајући се дуже на тој жалосној констатацији, имајмо на уму да, чак и после свршетка кризе, бојкотовање још може чинити да се осећају његове штетне последице за народ, противу кога је оно било управљено.

Успех бојкотовања у Кини и у Турској јесте пример, коме ће се следовати, и коме се већ следовало. Велики народи јевропске цивилизације, чије се богаство заснива на индустрији и трговини, не могу бити без излаза кроз које отичу производи њихових огромних мануфактура; да би живели, они морају продавати; затворити им какво важно тржиште, значи погодити их у њиховим најстварнијим интересима; општи штрајк потрошача, кад би био могућан, одвео би их брзоме ропству. Елем, скорашње искуство показало је да може бити делимичних штрајкова потрошача противу којих ни дипломатија, ни оклопњаче, ни војске не могу ништа. Лекције се неће изгубити за народ који нису организовали своју индустријску производњу и који купују фабричке артикле преко других; пример са Кином и Турском ставио им је на расположење страховито оруђе за ослобођење. Зна се да је, у Индији, деоба Бенгалије на две

провинције силно раздражила немусломанске урођенике, чије се незадовољство показало у покушају бојкотовања енглеских производа. Покрет swadeshi је покрет економског национализма: до сада енглеска администрација успела је да отклони опасност употребљујући старо правило: поделити па владати; али је извесно да ће енглеско богаство бити у опасности, ако икада штрајк индијског или египатског потрошача постане општи.

Успех бојкотовања не захтева само извесне економске погодбе, него и извесне погодбе моралне. Да би се победио отпор интереса појединаца и целоме народу наметнула борба од више месеца, потребна је сва енергија нових страсти, сва живост која заноси један народ кад осети први пут да једнодушно трепери: потребна је и дисциплина коју дају јаке организације: младотурски комитети руководили су бојкотовањем а корпорације су му обезбедиле победу. Путем борбе народности долазе до свести о себи самима: бојкотни покрет који је спојио, у истом патриотском полету, Отомане из свих крајева царевине и свих вера, био је моћно оруђе народнога ускрса; ма шта да буде с њиме, Турска, после тога искушења, неће више бити што је дотле била.

Бојкотовање није оружје бесформних народа код којих не постоји никакав снажан организам између деспотске државе и усамљене индивидуе. Наполеон је насео онде где су носачи успели. Сурадња јако организованих и дисциплинованих корпорација била је, као што смо видели, главни елеменат успеха. Штрајкови, удружења чиновника, обућари, лиге купаца, штрајкови потрошача, бојкотовања, све су то изгледи једне исте еволуције идеја и социјалних облика по којој вредност индивидуе и њена улога у друштву долазе јој нарочито од професије коју врши, од оквира у коме су произвођач и потрошач. Стари облици губе се: стара дипломатија није знала за народе, стара философија која је познавала само индивидуе, старо схватање државе и власти, стари облик народних ратова. Бојкотовање је ратно оруђе које даје маха, у извесним погодбама, народима, чак и обезоружаним, да не подносе пасивно захтеве јачих; онако како су га практиковали Кинези и Турци, оно је било, у области међународних односа, успех организованог броја.

Рене Пинон.

УТИЦАЈИ ТРГОВАЧКОГ ПРАВА НА ГРАЂАНСКО ПРАВО

У историји грађанског и трговачког права забележен је дуги низ времена у коме она нису имала никакве везе. Свако је од ова два права било за себе, подвојено; и тек поступним развијањем и једнога и другога права, и међусобним утицајем једнога на друго дошло се до тога, да су извесне одредбе, које су биле карактера чисто трговачког права, постале опште одредбе за оба ова права. Данас се јасно опажа, да у односима грађанског и трговачког права постоји тесна веза, која их спаја и везује.

Кад се баци поглед на историју оба ова права и на историјски ток њиховог развића, наћи ћемо у њиховој историји, да је прво поникло грађанско права, па се тек доцније јавило трговачко.

По постанку своме, дакле, грађанско је право старије од трговачкога.

У првим почетцима овога права није било ни помена о трговачком праву: — Само је постојало једно право, опште право, које је, без разлике, било примењивано на све приватно-правне односе, који су се у животу јављали. У првим историјским почетцима права, како га налазимо код Римљана, ова његова карактеристика тачно се опажа; и Римљани су у почетку познавали само строго формалистичко право — jus civile. Правне радње биле су уоквирене у спољне одређене форме, а њихово тумачење било је строго и ограничено. Римски судија није имао ни право, ни власт, да улази у истраживање и испитивање какву су праву намеру имале странке кад су закључивале правне послове, већ се морао строго држати писменог уговора.

Ово су биле главне црте овога формалистичког права. Овакво право могло је задовољавати примитивне потребе земљо-

радничког света, јер код друштва на овом ступњу развића употреба уговорнога права имала је малу и незнатну улогу. Било је ту лако одмеравати изразе с тачно утврђеним значењем и уоквирити их тако, да им се дода и свечан карактер строгошћу његових промена. Ово право могло је остати у животу, док је и друштво, које је под њим живело, постојало на првом ступњу свога развића; чим је римско друштво учинило напредак и својим поступним развићем почело излазити из земљорадничког доба, у исто је време стало напуштати и то своје формалистичко право, које је било апсолутно неугодно и није се слагало с духом трговине и трговачким животом. Староме праву било је, мало по мало, суђено, да се уклони испред много упрошћенијих одредаба, које су се, са развитком и напретком трговине, стале уводити.

Римска држава, док је била у својим уским границама, док није, путем освајања, стала долазити у односе са страницима, могла се задовољити, да приватно-правне односе својих грађана регулисава по одредбама свога права — jus civile. Квиритско право, које је било једино и искључиво за римске грађане, могло је подмиривати потребу тога доба, јер није ни било приватно-правних односа између римских грађана и странаца. Кад је Рим почео освајањем Старога Света и кад су Римљани стали, путем трговине, долазити у приватно-правне односе са суседним народима, од тада је Квиритско право престало имати способности, да решава и расправља односе и уговорне обвезе ове врсте. Страначко право такође се у том случају није могло примењивати пошто је ту у питању био римски грађанин.

Овако стање, створено нужношћу живота, призвало је стварање новога права за међународно-приватно-правне односе и поступним стварањем дошло се до образовања и стварања једног заједничког права како за римске грађане тако и за странце: — на тај начин је и постало jus gentium. Данас је у опште усвојено у науци ово мишљење о постанку jus gentium-a: — да је поникло услед трговачких односа између Римљана и странаца.

Ну лако је појмити и да̂ се објаснити историјским трагањем, да се, осем ове нужности, која се може узети као један од узрока, који је јако допринео, да се убрза развиће jus gentium-a, истовремено била осетила потреба и код самих трговаца да добију право, које би се слагало с потребама њиховог живота.

Ново право је неминовно морало бити простије и та упрошћеност према свечаном духу старога квиритскога права, морала је ићи до крајњих граница. Узмимо да се какав уговор имао да закључи између Римљанина и странца. При томе правном послу није се могао употребити ни један облик од два права, којима су припадали уговорачи. Било је природно да се узме оно што је било заједничко код оба права. Оно што је било заједничко, очевидно је да није зависило од воље некога законодавца, већ је потицало из саме природе ствари: — код сваког уговора потребно је, да има пристанка или сагласности воља уговорних странака, а у извесним случајевима и стварна предаја уговорених предмета. Услед испреплетаних и изукрштаних трговачких послова, под утицајем јачег полета у трговини све се кретало у правцу што веће слободе и напуштању свечаних формалности квиритског права.

За овим је дошао плодан утицај правника и правне науке, те је jus gentium почео јако освајати земљиште и напредовати на штету jus civile, које је, поступно, стало све више излазити из обичаја тако, да је jus gentium, које се ослободило од нанационалних особина постало заједничко у римско доба свима познатим културним народима и, најзад, са свим истисло старо национално цивилно право, „jus civile proprium Romanorum.“

Тако су се свечани једнострани уговори и старо строго формалистичко право почели замењивати стварним, консесуалним и двостраним уговорима. Теорија о безименим уговорима и стварање преторског права направили су нове бреше на старом начелу: nuda pactio obligationem non parit. Уз ово дошло је и много слободније и пространије тумачење уговора, јер судија није више био везиван за речи, већ је могао резоновати и судити по правичности и савесности својој, истражујући, при томе, праву и истинску вољу странака с обзиром на обичаје, који су о томе већ постојали. Најпосле из истих разлога, промењени су и преиначени и поступци и начини о извршењима: претци су створили bonorum Venditio, што је врло добро одговарало потребама трговине, те кад је у средњем веку створен поступак за посебну ликвидацију код трговаца, ништа друго није требало већ узети римске установе о томе и само их још мало усавршити.

Нама данас није тешко схватити, јер се то из овога излагањгда лако видети, за што Римљани нису осећали потребу

да имају трговачко право; то је, пак, за то што им је jus gentium потпуно подмиривао ту потребу. Ну, ма да је ово право постало услед непримењивања jus civile у правним односима са странцима, и ма да се оно развило под утицајима трговачке потребе, ипак његова примена није остала ограничена на те односе међу странцима и на трговачке послове. Једно стога, што су се римски грађани, који су се имали подвргавати jus gentium-у у својим односима са странцима, могли њиме служити и у својим међусобним односима. У овом последњем случају могли су правити избор између одредаба jus civile и jus gentium. Па пошто су ове боље одговориле потребама живота, то су оне радије и употребљаване, те је тако његова употреба постала све већа и већа.

Друго, jus gentium, и ако је било врло блиско и у врло тесној вези с трговачким правом, ипак се не може рећи, да је оно тиме било чисто трговачко право. Извесно је само, да је било створено за трговину и да се превенствено примењивало на трговачке послове. Зато је оно једино и најближе модерном трговачком праву и може се рећи, де је донекле такво, али се не може тврдити, да се оно има сматрати као право трговачко право, јер није било искључиво за трговину, пошто се при оцени надлежности није правила никаква разлика између трговаца и нетрговаца, ни између трговачких и грађанских послова. Мисао о посебном трговачком праву није могла ни пасти на памет римском духу. Ово није ни била природна идеја.

Трговина је само једна грана опште радиности, за мало би се, дакле, она имала издвајати од осталих и за њу прописивати посебне одредбе и имати посебно право. Сама помисао о посебном праву у трговини, била је код Римљана противна општем схватању општности. С друге стране, само друштвено стање и дух римског народа није био примчив за овако стварање. Трговци нису сачињавали класу за себе, већ су припадали најразличитијим друштвеним класама, па чак су и ослобођени робови, па и сами робови, могли бити трговци: — робови су били истина, само оруђе својих господара ради добити. Најпосле, опште је право било усавршавано правозианством у духу самих трговачких потреба, савесно тумачено од стране судија, који су водили рачуна о трговачким обичајима, који су врло добро одговарали тадањем трговачком животу, те није ни било разлога за тражење некога посебног трговачког права.

Не може се рећи, да у Риму није било никаквих правних посебних одредаба за трговину. Тако н. пр. постојала је тужба tributaria по којој је поверилац некога роба, који је водио трговину са својим пекулом, могао тужити господара, да они између себе поделе тај пекул; па тужба jus titoria, на коју је имао право поверилац некога роба или сина из трговачке породице против господара или оца породице на чије је име и вођена трговина; па онда тужба exercitoria, имала је исто дејство у случају кад је alieni juris био онај, који је руковао лађом. Овде би се могле навести и разне посебне установе за поморску и сухоземну трговину: receptum argentorii; nauticum foenus и т. д. Али, све то не сачињава довољну укупност, која би могла сачињавати неко посебно трговачко право, јер и по неке одредбе, које су остале ограничене на послове око преноса и за банке, мало кваре јединство у грађанском праву у Риму, као што ни одредбе о посебној одговорности преносача робе и хотелијера не мењају данас одредбе нашега грађанског права.

Док је римско царство цветало дотле је напредовала и трговина па упоредо са њом и право. Са пропадањем римскога царства настало је опадање и трговине и права.

Са увођењем хришћанства и под утицајем његових нових идеја наступило је доба преображаја у духу тих нових хришћанских идеја. Ови преображаји, по својим намерама, могли су бити искрени, али су они учинили те је развитак трговине пошао у назад, јер се под утисцима тих преображаја, отпочеле чинити сметње у развијању трговине.

Ново законодавство, да би заштитило дужнике остављало је недовољно обезбеђена права поверилаца. Тако теорија querela non numeratae pecuniae, ограничење донето по lex Anastasiena при уступању обвеза; могућност обарања продаје с позивањем на loesio enormis; оскудица у личној безбедности; ограничење у добити; мања безбедност у гаранцијама за поделу у добити и код солидарног дужника. Уз ово припадао је истовремено и лични и стварни кредит због легалне хипотеке, која је већ злоупотребљавана. Формални је поступак ишчезао, а с њиме и моћ судије, т. ј. главни извор за прилагођавање, гипкост, напредак и развиће права. Најпосле, оне исте идеје, које су ослабиле облигационо право постигле су и законе о извршењу, и они су изгубили своју моћ. Vendito bonorum застарела је: а distentio bonorum, само стара прерушена установа,

добила је примену, но и она је ишчезла испред pignus ex causa judicati captum. Она посебна система, тако погодна за трговину због своје једнакости и равноправности, уступала је место систему о забранама, којим се рушила та једнакост.

Кад је римско право почело опадати, оно је тим својим током ишло у наточ развијању трговине, јер ако има што шта трговац тражи од закона, то је легална заштита поверилачких права. Због недовољно заштићених права у овоме правцу дошла је и пропаст саме трговине, те се свет од овога занимања одбијао и упућивао чиновничкој служби. За време ренесанса отпочето је проучавање и примена римског права. Од тада се већ могло приметити и предосећати да ће због своје неудобности у примени својој на потребе трговине, бити један од главних разлога и узрока, који ће изазвати постанак новога права.

Трговачко право створено је и развило се у средњем веку у италијанским варошима. Згодним положајем ових вароши оне су постале природни посредник за размену производа између Леванта и Запада, јер је трговина коракнула у напред услед крсташких ратова и самим тим развила се поморска трговина на Средоземном мору. Овоме је допринео и сâм трговачки дух Италијана тога доба, који су ове вароши уздигли до високог ступња и у којима је трговина цветала у највећем јеку, те су од трговине направили као чисто своју раденост. Одмах од почетка, у овој раденој средини, створене су неке одредбе, које су чиниле отступање од општег права. Доцније су их трговци допуњавали новим одредбама, које су искључиво примењивали чисто на саме себе и за себе.

Стари обичаји и нова правила често су били исписивани у прописима и наредбама и оне су се називале статутима. Збирка тих одредаба сачињавала је jus mercatum, или трговачке одредбе за трговце, што чини порекло модернога трговачкога права.

Узроци, који су изазвали опстанак посебног трговачког права, лежали су у томе што средњевековно опште право није било угодно за развитак трговине, која се отпочела поново развијати услед узрока, које смо горе изложили. Јустинијаново право није било довољно, да задовољи нове потребе, а придолазак овоме праву канонског права, које је било непријатељски нанерено против трговине, учинило је, да су оба ова узрока били први повод за стварање новога права.

Да је неким случајем римско право сачувало свој одношај, који је имало за време царства, кад је било у својој пуној сили, извесно би оно било довољно и за потребе средњега века. Али, услед реформа, извршених при паду римскога царства, као што смо то поменули, оне су се показале као недовољне за трговину и нису одговарале потребама и захтевима трговине. Ово је законодавство у средњем веку једино било познато и примењивано у Италији у средњем веку. Канонско је право отимало све већег маха са све већом применом својих одредаба и тежило је и надирало све јаче, да оно регулише све друштвене односе, те је још више неповољно утицало на римско право, на развитак трговине. Оно је забрањивало не само зајам на интерес, већ у опште ма какву добит од новца. Ово је, пак, рђаво утицало на развитак — увођење баначке трговине, без које трговина и трговци не могу бити.

Да би доскочили овом злом стању, трговци су се сами помагали закључивањем између себе уговора у које су уносили, било да би избегли строге законске сметње, које су се налазиле у праву, било да би се уговором обвезали, неке посебне одредбе. Такве одредбе, које су давале довољне ресултате, они су и у другим уговорима понављали и на тај их начин све више распростирали; кад су једном постале са свим практичне и ушле у ток, сматрали су као да се подразумевају, па их нису изрично у уговоре ни уносили. На овај су начин постали први обичаји, а њихова укупност сачињавала је трговачко право у првом његовом почетку.

Првобитно трговачко право постало је путем реакције против римског и канонског права; но из овога не треба изводити, да римско право није имало никаквог утицаја на трговачко право. Римско је право било полазна тачка, а то што је ново право одбацило многе одредбе и увело нове правне оригиналне установе, оно је ипак из њега црпело главне одредбе, које је задржало и доцније. Такав случај имамо, на пример, с начелом по коме са̂м пристанак и сагласност воља странака стварају обвезу: истину речено pactio obligationen non parit није нигда ни било избачено из римскога права, али како је у овој последњој епоси, разним изузећима било готово са свим уништено, која су изузећа доцније постала сталне одредбе, може се с правом рећи, да је ово правило било одбачено; но ипак је то начело у римском законодавству стојало о консесуалним уго-

ворима, а одатле га је позајмило трговачко право. Тако је исто и слобода доказа прешла из њега. Напоменимо, да и стечајно поступање потиче из римских установа, bonorum venditio. Но трговачко је право постало под утицајем римског права и у другим правцима, кад је постало предмет испитивања и проучавања: легисти средњега века били су уверења, да се све може наћи у римском праву и често су га уносили и усвајали, како кад, некад добро некад рђаво, и пресађивали у трговачко право и оно што Римљанима није ни познато било. Те на тај начин утицај римскога права био је знатан на трговачко право.

И ако се може несумњиво рећи, да је ово био први узрок за стварање трговачког права, морамо додати, да он није био и једини. Од меродавне је вредности за ово испитати и проучити постанак првих обичаја; али из тога не мора неминовно истицати, да је због тога морало и једно оригинално право да се утврди. Ми ћемо се овде позабавити испитивањем: шта је узрок тако брзом и тако знатном развићу овога новога права? Истраживање узрока овоме напредовању стоји у узрочној вези са унутарњим уређењем италијанских вароши средњега века.

Из узрока, које немамо потребе овде излагати, јер се они налазе изложени у историји пропасти римске империје, римска је власт почела да пропада, нарочито кад је била извршена подела римскога царства. Разне друштвене класе дошле су, под притиском измењених околности у такво стање, да су се саме морале бранити и штитити, јер их тадашња државна власт није могла заштитити. Оне се почну удруживати и образовати и склапати друштвене заједнице. Класе, које су имале заједничке интересе да се заштићују, груповале су се у удружења — компаније. На тај начин постале су корпорације и њихова је улога почела све више и више да расте, а италијанске вароши средњега века и нису ништа друго до групе састављене у корпорације. За то време док је трговина успевала и цветала у овим варошима, природно је и било, да су најзнатније, најважније и најмногобројније биле корпорације трговачке; оне су се груповале по занимању, које је могло бити или исто или слично. Овака организација компанија и дала је могућност трговцима да створе своје право.

Свака група, или корпорација сачињавала је неку врсту мале државе са законодавном и судском влашћу. На челу ових стајао је један или више консула; уз њих радила су два са-

вета, мали савет (consulium minus) и општи савез (consulium majus). Ту је било и других чиновника, што је зависило од природе и знатности корпорација. Сви чланови били су сапиклетници. При ступању у дужност полагана је заклетва. Консули су издавали разне уредбе, поглавито правна наређења, која су хтели да примењују; у томе су они били законодавци. Ови су исти консули и судили у парницама корпорације, према обичајима и њиховим сопственим наредбама; ако би се десило да по предмету парнице није било ни ранијег случаја, ни правила, ни обичаја, они су се управљали по правичности и своме искуству у пословима.

Од тринаестога века већ је било утврђено као правило, да се прописују одредбе за корпорације у статутима; и тако, ови статути, који су садржали прве одредбе писаног трговачког закона, нису били ништа друго, до скуп одредаба изложених у заклетвама консула и решењима судским.

Трговачко је право, дакле, потекло из многобројних извора.

У животним потребама постали су обичаји, који су, пошто су их консули и судови применом признали, уношени у писано трговачко право уписивањем пресуде у статуте.

Чим неки случај није био познат и није се налазио у статуту, ни у правилима обичаја, а појавио би се у животу, попуњавана је празнина уписивањем пресуде у статут.

Најпосле, трговачко је право имало још један извод, али мање обилан, у заклетвама консула.

Сва ова три велика извора за стварање права нашла су се усредсређена у једним и истим рукама: обичај, правознанство и закон. Уз припомоћ ових елемената настаде брзо развиће трговачкога права. Моћност плодности свакога од ових елемената појачавала се њиховом заједницом. Благодарећи тој околности што су практични људи били у исто време и судије и законодавци, нове потребе трговачког живота дејствовале су одмах и на право. С друге стране, законодавна власт услед јединства са судском влашћу, имала је жив и плодан утицај. И ако је јединство ових двеју власти, што су биле усредсређене у једним и истим рукама, представљало опасности, што је у модерном уставном праву одвојено, ваља опет признати, да је оно успешно деловало на брзо развиће и напредак овога права, јер је допуштало, да се непрестано утиче на писани закон.

На овај начин самим функционисањем корпорација постало је трговачко право. Остаје нам да овде изнесемо још како је ту могуће било, да се од масе, тако многобројне у посебним правима, као што су биле многобројне саме компаније, створи трговачко право, које је већ претстављало извесно јединство; јер, и ако је била истоветност потреба, која претставља први елеменат те сличности, ипак је отуда проистицала разноврсност: и у појединим варошима у њеној унутрушњости свака је корпорација радила готово сама за себе, као што су то радиле и разне вароши, које су биле подвојене.

У унутрашњости вароши била су два фактора, који су радили на јединству права. Дешавало се врло често, да се извесан број компанија удруживао ради стварања једне компаније. Као леп пример имамо варош Пизу, која је имала четири веома позната удружења: Curia maris. Чувена флорентинска Mercanzia основана 1307. Сва ова удружења имала су своје статуте и своје властито судство. Она су поступала и радила као и свака поједина проста корпорација, те се на тај начин право обрађивало по истом основу. Статути су не само определњавали односе између чланова разних група, већ и односе између чланова једне и исте корпорације. Посебни статути сваке корпорације могли су само допуњавати унијске статуте, али не и од њих одступати. Суд је пресуђивао парнице између чланова разних корпорација, а његове пресуде, улазећи у статуте уније, допринеле су стварању заједничкога закона.

Овим првим узроком за уједињавање закона, постизан је само једним делом ресултат: јединство није деловало и за све чланове исте вароши, већ само за оне, који су припадали федералним корпорацијама. На против, други елеменат дејствовао е и постизавао потпуно јединство и састојао се у томе: што су се шефови корпорација често састајали, узимајући учешће у влади и управи те вароши. Разлог за ове састанке шефова разних корпорација у једној и истој вароши био је у томе, што су имали дужност, да заштићују све чланове своје, који су ради трговине ишли у иностранство, а у овоме је владао принцип солидарности својих сународника.

У овим варошима са грађанским уређењем, највиша звања заузимали су најугледнији првaци трговци, т. ј. шефови корпорација. Они су могли и имали могућности уређивати и прописивати правила тако, како би трговина што боље могла цве-

тати. Те нарочите одредбе трговачкога права улазиле су у статуте те вароши. Ова трећа врста статута стајала је изнад друге две од којих нису могли одступати и сачињавали су једно опште право за све грађане.

Унификација између права разних вароши долазила је поглавито из два узрока.

Прво што италијанске вароши, одавајући се трговини, имале су и саме између себе многобројне односе. Постанак права у једној вароши био је брзо познат у другима; па како је свака варош завидела другој, то је налазила интереса да и она има то исто право као корисно за њу, и те су се одредбе, које су биле добре, одмах уводиле и по другим варошима.

Друго, унификација је била олакшавана и тиме што су се у иностранству Италијани удруживали. Још из одавна Италијани су били створили колоније и факторије, било на Истоку било на Западу. Чим би се у иностранству нашло неколико италијанских трговаца они су образовали одмах удружење слично онима у њиховим родним местима. У тим колонијама уводили су опште право за све чланове сакупљене из разних италијанских вароши. Ово колонијално право, које је чинило и било уједињено право из разних закона метропола, утицало је на унификацију права италијанских вароши са којима су колоније остајале у односима.

Благодарећи овим разним елементима за унификацију, италијанско трговачко право представљало је ако не потпуно јединство, а оно бар једнообразност, која је довољна, да се може сматрати као опште право, а не као неки низ посебних права.

Из овога се сад да разумети за што је реакција против римскога и канонског права успела не само у образовању и стварању обичаја, који одступају од оба права, па се чак, по овима, и забрањују, већ и у установи једног новог права. За све ово има се благодарити корпоративном уређењу италијанских трговаца, који су имали духа да нађу и створе нове одредбе и нова уређења, те су имали и могућности и велике лакоће, да створе ово право, а за што је оно било ново и чисто трговачко и то се да разумети: трговци су га створили и доносили само за себе и своју варош и своје трговачке послове. Међу тим одредбама било је и таквих, које би биле добре и за цео остали свет; али код ових трговаца није било никаквих разлога да доносе законе и за друге, а нису имали ни тако

пространу власт за то. У осталом, стајало је и то: да су само трговци имали да трпе од несавршености права, које је било у снази, јер правни живот, који је био бујан и многостручно сложен у њиховој средини, био је готово мртав ван ње. Реакција је могла доћи само од њих, а и имати ресултата за њих. Најпосле да приметимо, да је ова посебност у праву одговорила сасвим појмовима средњега века. Трговци су били засебна класа људи у ондашњем друштву, природно је било да имају своје посебно право. Подвојеност у праву одговарала је друштвеној стварности.

Видели смо зашто и како се трговачко право развијало и постајало у италијанским варошима. Ваља нам сад обележити какви су били односи, у тој епохи, са грађанским правом. За то ћемо ући у истраживање пространства примене трговачкога права и, опредељујући га, показаћемо самим тим и колики је био утицај грађанског права, јер односај трговачкога права састоји се у моћи његове примене и пространства у примењивању.

На првом месту морамо приметити, да је трговачко право, овога доба, по својој природи, било са свим друкчије од грађанскога права. Грађанско право, које је скопчано са сувереном влашћу, ауторитативно је; трговачко право пак, уговорно је. Грађанско право почива на јавној државној сили, која га намеће онима, који имају да се воде по њему; трговачко право је дело самих суграђана и они су га узели између себе за своје право. Ово се право одиста састојало у правима корпорација: и по томе сваки је члан слободно и од добре воље потчињен њему при ступању у компанију. И консуларно суђење представља такође известан изборни карактер. То није изабраност у обичном смислу ове речи, јер се парничари не потчињавају уговору тога момента закљученом, или кад се спор појавио. Али, споразум ипак постоји, јер су се чланови сагласили, уласком у друштво, да ће своје спорове, који би се имали десити, расправљати пред тим судом. Због овога карактера трговачког права и суђења по њему излази да ово право није никакву истинску брешу отворило на грађанском праву. У начелу, грађанско право примењивано је у свима правним односима, као што су и државни судови били увек надлежни за суђење. Али кад би неки члан корпорације имао парницу, па не би ишао пред суд корпорације, корпорација би га искључила из своје средине због неодржане задате речи.

Трговачко право је, дакле, уговорно право, т. ј. право које се заснивало на изречном или прећутном уговору. Овај уговор могао је постојати и одржавати се вољом уговорних странака те да би ново право замењивало опште право. По томе, у начелу, грађанско право није ништа губило од своје првобитне власти и могло је увек расправљати и односе, који би били чисто трговачке природе. Али, мора се признати, да је, у ствари, увек трговачко право узимало маха над грађанским правом због преимућства, која су се налазила у трговачком праву. Оваква надлежност грађанског права мора се нарочито нагласити кад се хоће да види каква је била тачна примена трговачког права онога доба.

На другом месту има да се одмери домашај трговачкога права и његово пространство. Ово пространство и обим његов био је различит према самом добу: — прво је било ограничено само на чланове корпорације и применом трговачкога права све је јаче сузбијана примена грађанскога права.

У почетку било је у статутима више одредаба о администрацији и полицији, но прописа из приватног права; а то је све важило само за уписане чланове у компанију. Исто тако, и суд, који је био створен у циљу одржавања унутрашње полиције, првобитно је имао само улогу да одржава ред у самој корпорацији, уз расправу спорова, који би се јавили, било између чланова и компањона или њихових млађих помоћника. Но ускоро су се правне одредбе умножиле и Конзуларно судство имало је чешће да доноси одлуке о правним питањима. Од тада је почело да напредује и расте ово право и судска власт, да развија свој јачи утицај, као и да проширује поље своје надлежности. Њихова надлежност распростире се и на чланове и странце — трговце. Пре но што би ступили у ма какве послове са странцем, у напред би закључили, да ће се потчињавати статутима и суду Корпорације. И овде је, као што се види, примена трговачког права почивала на уговору; у њиховом је интересу било да ово приме, јер су, у истини, имали и право и судство кориснији по њих, но што је било опште право и државни судови. Ова се надлежност проширавала још и тиме, што су се обвезе између трговаца распростирале и на странце — трговце са ма којом компанијом.

И, тако, трговачко право створено за корпорације премашило је своје уске границе и раширило се и на све односе из-

међу трговаца. Ово распрострањење долазило је услед преимућства трговачкога права, које је било простије, практичније и правилније од грађанскога права, а и због брзине у суђењу судија — трговаца, који су решавали ex aequo et bono sola veritate rei inspecta, и, најпосле, због праведно стеченог гласа у познавању трговачких питања.

Даље се трговачко право проширило утицајем корпорације; њихово право и њихово судство успело је, да привуче у своју надлежност и трговачке послове, који би се случајно обавили између лица чије занимање не би била стално трговина. Ово проширавање надлежности заснивало се на замисли, да се сматрају као трговци и обична лица, грађани, племићи, па чак и свештеници, у колико би вршили трговачке послове. Ова фикција премашила је основу трговачког права и увеличала је свој домен. До тада је оно било надлежно само за трговце по професији, а од тада обухватила је и све трговачке послове, који би се њима бавили, па била та лица трговци или нетрговци. Ова фикција јавила се око половине XIV века и обележава прелаз од личног субјективног система ка стварном или објективном систему. Да напоменемо овде, да је ово проширење трговачког права у Италији дошло касно, те није могло имати великог утицаја.

После установљења трговачког права у Италији, није прошло дуго времена, а оно се одатле распрострло и уведено је било у јужну Француску па за тим кроз целу Француску.

За ово напредовање и продирање овога права било је двојаких узрока. Јужне француске вароши почеле су се организовати још од XI века, по примеру италијанских вароши. Створене су биле самосталне општине на челу којих је, у почетку, стајао консул, а доцније потестат. Ова трговачка места, суседи и ривали вароши с друге стране Алпа, имали су и врло често međусобне односе, као што су имали односе и између себе. Услед ове блискости и односа, неминовно се дошло до позајмљивања италијанскога права, коју су позајмицу чиниле француске вароши, на исти онај начин као што се то десило у Италији између италијанских вароши.

Овај утицај осетио се још јаче и директније кад су Италијани почели продирати у Француску. Италијански трговци посећивали су стално велике француске вашаре куд су увек потпадали под свој лични закон и по њиховом се закону њима

и судило. На тај начин донесено италијанско право учествовало је у пространој мери на стварање француског права о варошима. Италијански трговци отпочели су се стално настањивати у Француску; они су овде образовали Universitas, моћно удружење на челу кога је стајао Capitaneus. Из Монпелије-а они пренесу своје седиште у Ним по уговору с краљем Филипом и уз то добију и многобројне повластице. Овим је утицај италијанскога трговачког права, моћно раширен и у Француској, нашао је повољан и простран терен за своје развиће, нарочито због француских вашара од којих су били најчувенији у Шампањи, и доцније у Лиону. У Шампањи трговало се преко целе године и вашари су наизменично држани у Тројн, Провансу и Луни. За овим дошли су лионски вашари, који су узели првенство над италијанским вашарима.

Dr. Мих. Полићевић

— СВРШИЋЕ СЕ —

ЦРНА МАШНА

Драмска сцена од Лоренца Руџија[1]

Намера

У чисто артистичком погледу покушао сам да нацртам у овом једном чину чудновату и сложену фигуру једног анархисте. И замислио сам да се она састоји из три лична елемента који је у исто време и објашњавају и карактеришу: умност даровитог човека — дух охолог — сиротиња од рођења.

Фабула пак, коју ми је пружио један доживљен случај, дала ми је згоду да покушам анализу оног осећаја људске симпатије који чини базу социјалног живота.

Фатална неминовност да живимо у друштву налази се у нама, у срцу створеном тако, у души створеној тако.

Што се опет тиче технике, један мали tour de force: једна драма у једном чину, састављеном, може се рећи, од једне једине сцене, са само два лица, без жена.

Лица

Пијетро Селва.

Адвокат.

Један писар. — Један глас.

Садашње време.

Канцеларија адвокатска. — Богат, строг намештај. — Један прозор. — Побочна врата. — Врата у дну.

Сцена прва

(Адвокат је човек од својих тридесет и пет година, обучен веома коректно и по моди. — Сам је и пише нешто при

[1] Први пут представљано у Болоњи у Teatro del Corso 20 фебруара 1909. Комад је имао велики успех.

светлости од лампе. Откуцава шест. Адвокат узима штап. На вратима у дну појављује се један човечуљак средњих година, с брадом и ћелав).

Адв. Затвори прозор. (Човечуљак меће на писаћи сто хрпу хартија и идући на прстима извршује наредбу. Адвокат увек пишући). Јеси ли затворио и у предсобљу?

Писар. Јесам, господине.

Адв. Јеси ли преписао?

Писар. Преписао сам.

Адв. Обе фасцикуле?

Писар. Обе. (Пауза). Могу ли ићи, господине адвокате?

Адв. Иди до госпође. И прво је запитај, да ли нема штогод да ти нареди.

Писар. Већ сам био, господине. Рекла ми је да свратим до фотографа за бебине слике. Али ја сам их већ био узео за свој рачун.

Адв. За свој рачун?

Писар. Јесте, господине.

Адв. Врло добро.

Писар. А узео сам и ваше...

Адв. Врло добро. (Подигавши главу и гледајући га весело). Ви сте грандиозни (пауза) — у вашеј маленкости. — Ево ти ових писама, да их бациш у сандуче. — Чујеш, тамо има неко. (Писар изиђе трчећи. Адвокат продужи да пише. После неколико тренутака човечуљак уђе опет, збуњен, затварајући иза себе врата обазриво).

Адв. Шта ти је? Шта се десило?

Писар. Неки човек који пита за вас...

Адв. Познајете ли га?

Писар. Не, господине.

Адв. Реците му да у ово доба не примам више. — Ако хоће, нека наврати опет сутра... (Пауза).

Писар. Рекао сам му, али он наваљује да га примите. (Пауза).

Адв. Како изгледа?

Писар... Ружан.

Адв. Ружан у ком смислу?

Писар. У сваком смислу. (Пауза).

Адв. Пошљи га до ђавола.

Писар. Не смем; кад бисте видели, какав је тип!

Адв. Е па онда пусти га нека уђе. Видећемо које... млад, стар?

Писар. Не бих умео рећи.

Адв. Како је обучен.

Писар. Рђаво.

Адв. Просјак какав?

Писар. Ох! не бих рекао!

Адв. Ех, добро... пусти га. (Човечуљак стоји нерешен. Адвокат јаче). Пусти га да уђе! (Писар излази и враћа се пуштајући испред себе непознатога).

Сцена друга

Адвокат и Пијетро Селва.

(Улази човек нагрђена лица; чело набрано, око намргођено, светло и неповерљиво. Аљкаво обучен, у руци држи поабан шешир од филца и прутић. Машна црна, ципеле и панталоне покривене прашином. Адвокат устао на ноге. Непознати застаје и гледа га пажљиво за који тренутак не говорећи ни речи).

Селва. Желео бих да говорим с вама.

Адв. Као с адвокатом?

Селва. (Гледајући га пажљиво, пошто је најпре бацио поглед на писара). Да.

Адв. (Писару). Идите — и затворите врата. (Писар изиђе, а адвокат седне). Седите молим вас. (Непознати приђе писаћем столу и тихим, несигурним гласом, али тоном поузданим).

Селва... Могу ли ја овде говорити слободно? — Ви ме̏ нећете издати, је л'те?

Адв. Шта говорите? Моја је дужност...

Селва. (С горким осмехом) Дужност... (Пауза) Ех, већ! (Другим тоном). Јесте ли читали јутрошње новине?

Адв. (Искрено). Читао сам... зашто?.. (Тражи међу хартијама).

Селва. (Снажно) Немојте, оставите... рећи ћу вам сам, ко сам. (Гледајући га опет пажљиво очима светлим од суза). Ох! Не дрхтим од страха, не. Један човек у мојим околностима не зна више за страх, не бојте се ничега. Ако нисам поверљив имам својих разлога и они су јаки. — Можда ћете ме после разумети. (Пауза. Затим хладно). Убио сам једног човека. Ја сам анархиста Пијетро Селва. (Адвокат учини један лак покрет, а

Селва неповерљив, устукнувши корак). Треба ли да идем? Је ли вас страх од мене? Реците само.

Адв. (Снажно, подигавши се на ноге). А зашто? (Помирљиво). То што сте ми казали у три речи не може оставити никога хладним, то разумете и ви. (Селви се лице згрчило од бола; адвокат га гледа и додаје). Ох! не задају страх људи с очајањем на лицу као ви... Имате ли да ме питате за какав савет?... Приђите ближе — ма шта да сте урадили, ма ко да сте, ја у овом тренутку имам дужност да вам га дам. (Чује се где залупише врата, непознати се тргне и окрене тамо). Није ништа, то је мој писар затворио врата тамо. (Пауза).

Селва. (Хладно као лед). Господине адвокате, ја нисам дошао за савет. Шта ме очекује и шта треба да учиним то ја знам. Ја сам дошао ... јер сам осећао потребу да видим каквог човека, макар кога... човека који ме не би отерао као какво псето... и коме бих могао рећи... могао рећи извесне ствари које ћу вам казати. Ишао сам цео дан, рачунајући да стигнем таман у вече у варош. — Имао сам у вароши једног друга и рачунао сам на њега. Видео сам га. Али видевши ме близу (осмехује се горко), уплаши се, мој друг. Потражио сам му новаца. Нема; разумете ли? И онда опет стадох сâм ићи... с опасношћу да ме сваког тренутка ухвате за врат, кад опазих вашу фирму.. и помислих да уђем. Сад... (гледајући га пажљиво) не знам да ли сте буржоа, али изгледате ми добар човек... У осталом, што се тиче ствари за коју хоћу... ако имате срца... (гледа га право, с очима пуним суза — пауза).

Адв. (Такође гледајући пажљиво). Но реците...

Селва. (Поузданим гласом). Ово вече мене неће више бити. Изићи ћу из куће и... (Даје знак као да ће се убити).

Адв. (Пренеражен). Хајде!

Селва. (Хладно) А шта ми остаје друго да чиним? Пијетро Селва у канџама буржоаске правде? Ах, не! Ви ме не познајете... умем ја хтети! (Поносито). До данас сам сматрао да је достојно да живим. Имам духа и знам да имам. Убио сам човека, а волео бих да то нисам учинио. — Можете ми веровати. — Не због њега, јер је то заслужио, — него због мене. (С болом). За мене који сам се упропастио, који сам се упропастио несвесно. И тако ми треба! Знам шта треба да радим. Та, помислите само: сад гледате пред собом човека који мисли као ви, који види, чује... који пати, а који кроз неки сат неће

бити више ништа. Више ништа. (Готово као да повлачи естетичку линију ствари). То је лепо за вас! (Гледајући га пажљиво очима светлим од суза). Је ли вам тешко? (Пауза).

Адв. (Благо). Немојте лагати самог себе... Очи су вам пуне суза... (Доиста сузе теку непознатоме који га ипак гледа подигавши поносито чело).

Селва. Моја деца. (Јеца). Двоје... (Показујући руком). Оволика... (Очајно). Ах! само ми она загорчавају смрт. (Пада на столицу. Адвокат га гледа с великим сажаљењем, узбуђен... Пауза). Имаш ли и ти деце!? (Адвокат клима главом да има, све узбуђенији). Малу? (Адвокат даје опет знак да је тако. Обојица се гледају благо. Затим Селва спусти главу на шаку и остане тако дубоко замишљен). После дуге паузе адвокат пође к њему и благо му проговори).

Адв. Шта сте урадили, ја не знам... Ваш свет мисли тако је изван света и живота нашег, да ја још не знам, какав ће смисао имати моје речи за вас... Али има нешто што ме приближује вама у овом тренутку и што чини да вам желим бити од користи: то су ваше сузе. (Селва се тргне) Немојте их крити! немојте варати самог себе!.. Не допуштајте да вас можда савлада понос!.. који је највећи наш непријатељ. — Будите мирни — Дабогме, ја вам говорим као човек који, што се тиче ваших мисли, сматра да сте залутали; али ви треба да поднесете тај суд, као што ја подносим ваш суд о мени. Живот, синко, састоји се цео у узајамном сажаљевању... и доиста. То је неминовно. Ссс! (Дајући знак Селви да ћути). Ви хоћете да се убијете? Пазите; ја ћу судити без предрасуде. Испричајте ми истину, целу истину, не изостављајући ништа. Ја узимам на себе да испитам ваш случај хладно као лед, да вам кажем, ако нађем да је очајан — хоћете ли?.. ко зна? Под скорашњим утиском извршеног злочина ви можда судите о свом случају песимистички...

Селва. (Снажно). Не, немојте то мислити. Видим јасно, као што бисте могли и ви видети. Мој злочин није по себи тежак. Другог неког... ма кога другог... поротници би ослободили. Али анархисту Пијетра Селву... (с очима светлим од мржње), кога су чекали у заседи... ох, њега не.

Адв. (Живо). Селва! Ја сам вам говорио као свом брату, у име ваших суза! (Селвине очи се гасе. Узвик адвокатов га збуни дубоко).

Селва. Имате право. (Покушавајући да говори непоузданим гласом). Догађај је прост. Прост и вулгаран. — Било је овако. — У недељу... не у недељу... идући празник није недеља... него, мало мари!.. Требало је да држим говор у предграђу... Јер варош има једно велико предграђе... Него, мало мари!.. и били смо потражили допуштење... као што је већ ред! (Снажно). Али шта ми је, за бога! Што не умем да говорим?.. језик ме више не служи... Шта мислите ви о мени? Ох! Ви видите човека који више није човек. Јер знате, ја сам један сиромашан радник... Син сам радника, али — не говорим то, да бих се хвалио! Помислите, да ли хоћу у овом трепутку да се хвалим!.. Ја... Али, ја сам био речит... Говорио сам лако, убедљиво, мој говор је ишао увек свом циљу право као мач и односио друге са собом! Шибао сам до крви и говорио сам... говорио сам не обичне ствари, него своје мисли! Јер, младићу, сами видите, био сам дошао до извесних закључака. Били су плод мог нерасположења можда, интимног бућења против неправде чињене мом сталежу: ја сиромах, ја ништа, ја који сам осећао да сам човек. — Доцније сам читао и учио; и онда нађох или делимице или потпуно у мислилаца јачих од мене исте мисли... мисао постаде крв моје крви, душа мојих речи... То за то, да бисте знали шта сам, какав сам, и зашто. — Догађај. — Дакле идућег празника имао сам да говорим у предграђу. Требало је раширити поново у нашем крају борбу против извесних капиталиста. Допуштење за говор било је добивено, јер смо имали на то право. Али заинтересовани дабогме били су бесни и било је очекивати да ће измислити какву инфамију, како би са збора уклонили најопаснијег говорника. Власт представља један бригадир с који смо иначе били у најбољим односима. Био је показао више пута нарочиту наклоност према мени, и шта више имао је обичај да шета са мном, мало да би се начинио тако у сенци ђаволовој лепим, а мало и као добар полицајац... Јуче у вече, отприлике у ово време, сретнем га и он ми се придружи с једним другим полицајцем, кога нисам познавао и који пође поред мене. Кад стигосмо пред кафану на пијаци, бригадир ми понуди један вермут који ја примим... Ја сам седео овако... мало заклоњен столом... Бригадир је био овако, његов друг с ове друге стране, а седели смо пред кафаном... Говорило се о овом и оном, кад наједанпут опазим да ме бригадир нешто посматра... бацајући час по час неке

погледе на друга, као да су се били нешто договорили. — Шта вам је? рекох им ја отворено. И видим онда да бригадир гледа нетренимице у један џеп моје блузе, џеп који се, видите, налазио овде... овде... Бригадир ми не одговори, а затим наједанпут метне руку на џеп и рекне: „Овде има неко оружје“. — Нема никаквог, одговорим ја мирно. Не носим оружје и ви то знате. Осећао сам, међутим, да он притискује нешто руком, али знао сам да имам често у џеповима по какво гвожђе као ковач и био сам миран. „Извините“ рећи ће он. — Стане тражити... и извуче један револвер. — Ја скочим на ноге, за бога! И помислим на срамоту коју ми хоће да учине! „Ви сте ми га метнули у џеп! Порецните, неваљалче, ако имате храбрости...“ „Одведи га у затвор“, заповеди он своме другу, „чујеш ли како нас вређа“! Ја се отргнем и одгурнем их... Затим, шта сам рекао, шта сам урадио, не знам... Видим гомилу света око себе... видим им очи светле од мржње... Викали су: „Ухватите га за руке...“ Била је једна гвоздена полуга на домашају руке, ја је дохватим и замахнувши лупим га њоме по лобањи. Затим сам умакао као луд у поље... а сад ево ме овде. (Пауза). Дајте ми мало воде. Жедан сам. (Седне опет узрујан, тешко дишући, скине прстом машну и баци је на једну столицу — затим пије — дуга пауза)

Адв. Ја се нисам преварио, кад сам рекао да можда... под скорашњим утиском...

Селва. Ах, ћутите... Ако хоћете да ми учините љубав, немојте ми давати наде. Убио сам у моменту гнева, изазван, осрамоћен... знам и ја параграфе буржоаског закона... Има и сувише околности да будем ослобођен. Али за другог неког.

Адв. (Чини покрет као да порече).

Селва. (Узвикнувши готово дивље). Ах! (Устане и корача узбуђен; затим вративши се к писаћем столу). Ви ћете се запитати: „Али шта ће овај човек овде? шта хоће он од мене?“ (Очајно). Овде сам... јер сам на прагу ваше куће осетио ужасну самоћу... и задрхтао сам; не за себе! (Узбуђујући се). Рекао сам вам: отац сам... имам два мала детета... који ће остати без тате... а имају мајку... тако добру, тако добру, али која је убита спрота... И ја се питам, шта ће бити с њима? Како ће живети? Куда ће ићи? Ви ме разумете... Видео сам: ви сте добри... (У наступу страсти). Сад ево: треба да обећате овом несрећном оцу — у име не знам чега... али тако... да ћете се заузети за његову децу. Ако их видите саме, без помоћи, без хлеба, учините

штогод за њих... Ако не учините ви... не знам ко ће други... (Скрушен је и застаје, јер увиђа да осећај савлађује разум. Адвокат, који такођер плаче, меће му благо руке на рамена).

Адв. Немојте говорити тако. У овом моменту између нас има један чудноват, али врло жив осећај људске симпатије, који говори, који нас учи обојицу великим стварима. Али зар не осећате да је у нама, у нашем срцу, у нашој души, фатална неминовност да живимо заједно? — Седите. — (Затим стави преда њ с пуно љубави). Гледајте, Селва. Хоћу одмах да вам скинем терет који вам притискује душу. — Дајем вам часну реч. Ваша деца неће бити без надзора, макар шта ви решили, макар како се ствар развијала. — Али у име ваше деце, коју, видим, волите толико, и која су вам тако пред очима у овом тренутку, и ви ми морате нешто обећати: да ћете сачекати догађаје, да ћете изићи пред суд...

Селва. Али зашто?

Адв. Али зар не увиђате да сам ја уверен у вашу невиност? И да ви од овог тренутка имате у мени, у мени, најбољег сведока у својој ствари? (Дирнут што се Селва чуди). Ама дабогме! Зар ова иста сцена, која се сад десила овде, и која ми је дала да познам, рецимо тако, механизам вашег духа, неће сама собом бити најјача одбрана пред вашим судијама?.. Ама то се разуме! Ја ћу казати, ја ћу испричати шта се десило међу нама...

Селва. (Узбуђен). Како сте добри!

Адв. Рећи ћу без сумње. И мени ће поверовати.

Селва. (Одмахујући главом, с добрим осмехом на лицу), Како сте ви љубазни!

Адв. И онда видите? Зашто мислити на то да сада већ лишите своју децу родитеља?.. Говорим вам само у њихово име! Кад има за вас наде... кад је готово сигурно да ћете им се вратити? Да ћете им опет бити потпора... њихов живот

Селва. (С блиставим очима). Ама зацело?!

Адв. Ах! Кад бих могао да вам улијем све уверење које је у мени! Да, ви ћете се вратити својој деци, сакупићете их опет око себе... у својој кући...

Глас. Татаа... Татаа... (То адвокатово дете зове иза врата лево. Адвокат и Селва се тргну и збуне. Адвокат устане и притрчи вратима. Селва остане непомичан, као поражен, а очи упро у врата. Преко његовог лица, већ осветљеног радошћу, пређе облак дубоке туге).

Адв. (С љубављу, али мало као љут, не отварајући). Шта ћеш? Не могу да ти отворим, драго дете... На вечеру? Добро, добро. Реци мами да причека...

(Врати се Селви и опази његову забуну. И он пати и осећа у тишини да онај весели глас дечји врши у срцу несрећнога човека силно драмско дејство).

Селва. (Промуклим гласом). Твоје дете?

Адв. Да. (Пауза).

Селва. Мушкарац?

Адв. Јесте. (Селва устане и узме опет шешир који лежи заједно с машном на једној столици, црна машна остане. Он покаже на њу и с једним лаким ироничким осмехом).

Селва. Остављам вам је за успомену. Сад идем. (Пауза).

Адв. (Спустивши му једну руку на раме). Дакле, као што смо се договорили, обећавате...

Селва. (Пошто га је погледао у очи). Не, ви сте ми тако говорили, јер сте добар човек, јер имате према мени сажаљења... и за неколико тренутака могао сам вам веровати. Али ја се више не заносим а и ви се немојте заносити. Мој ће крај бити сасвим друкчији... Не обећавам вам ништа. Не могу... Биће што ће бити. (Пауза)... Али ви... ах! немојте заборавити што сте ми обећали. Нека моја деца сазнаду од вас једног дана (узбуђује се) да њихов отац... њихов тата... није био злочинац: да је био добра глава, која је умела мислити и хтети, али да је био залутао... и да је то сазнао сувише доцкан... А после, ко зна! Ја говорим сад тако; сад ми изгледа да ви имате право... Али ко зна? Било је тако дубоко убеђење!.. Мржња моја изгледала ми је тако света, што сам се бунио против свега и свакога изгледало ми је тако правично!.. Али шта има то овде унутра? Шта је ова наша душа? Кад бисте ви знали, како ја на тим.. како ме растрже унутра бол. (Наједанпут у наступу). Како је то истина да је човеку потребан човек! Како је потребно да други буду добри! (Наслони му се на раме, гледајући га право у очи, а затим очајним тоном и с очима пуним суза). И реците им све то, реците им да сте ме видели оваквог... мојој Нини, мом Ђорђу... (На та имена заплаче се и не може плач да задржи. Пауза. Стегне руку адвокату, окрећући главу, да не би показао лице, и побегне... у мрак).

Завеса пада

— — ⁂ — —

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА

ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ НА ПРИМОРЈУ

(1880—1900 год.)

(БИЉЕШКЕ, УСПОМЕНЕ И УТИСЦИ)

(НАСТАВАК)

Кад се пажљиво прочита писмо предсједника српскога клуба, долази се до закључка, да се од Српског Гласа хтио направити владино-хрватски лист, писан ћирилицом. У њему није требало да буде говора о Хрватима. Није смио да пише о Босни и Херцеговини, о тој главној тачци српског општег питања. Није требао да дира у владу и владине људе. Требао је само да кади и подмазује на све стране. Уредника таквом листу било је тешко наћи. Морао се и за Српски Глас наћи какав несвршени ђак, па да игра, како му се свира у Задру. Ја зато нијесам имао ни воље ни способности. Ради тога је писмо предсједника српскога клуба са мојим одговором отишло у мој архив. Српски Глас је и на даље доносио моје чланке о Зрињском и Франкопану. Штампао сам све зулуме по Босни и Херцеговини, за које бих дознао. Хвалио сам и осуђивао сам све оно, што се мени чињело, да заслужује хвалу или осуду. У исто доба вребао сам најзгоднију прилику, да побјегнем из тог осињака.

Какво је, баш у то доба, било стање, особито у нашем загорју, нека докаже ова епизода из мог уредниковања, о тортурама у Буковици.

Буковицом зову пространи крај северне, загорске Далмације. Буковица обухвата цијеле општине Кистање и Обровац, а један дио општина Скрадина и Книна. Природа није била пра-

ведна према том дијелу Далмације. Са сјеверне стране гњаве Буковицу пошљедњи обронци гордог и студеног Велебита. Сами крш и тешко искрчене оранице, а великом муком засађени виногради покривају цијелу Буковицу. Пространи и дугачки, као непрегледно море, општински пашњаци, једва могу љети да подмире најпрече потребе ситног и крупног блага. Сељак тешком муком живи. Никада не стигне, да потпуно подмири све своје потребе. Сви, са свију страна, насрћу на њега. Често му одузимљу све до голе душе. Материјално слабо је обезбијеђен. Морално је запуштен до крајних граница. Ријетке су школе, које би могле оплеменити душу. Ријетки су људи, који могу и хоће да га науче доброме.

У том кршном крају живи великом већином православни Србин. Католика има врло мало према православнима. Једина власт, која је с њим у непрестаном дотицају, јесу државни жандари, оружници. Жандари имају своје постаје у сваком повећем селу. Одатле владају и заповиједају, како је њима по вољи. Сирома сељак дрхти пред њима. Жандар му се осорно хвали: „Ја сам твој Бог!“ Поступа са сељаком, као са животињом најгоре врсте. Најбјешњи су они жандари, који су никли из тог народа. У војништву су научили нешто мало читати и писати. О свршеној војничкој служби припашу жандарску сабљу. Постају тада Богови том јадном сељаку.

Баш у доба, на које се односи ово писање, било је по Буковици неколико таких бијесних жандара. Народ је с њима мучио тешке муке. Као уреднику Српскога Гласа, долазиле су ми многе тужбе о томе. Али, све те тужбе нијесу биле систематске, да се могу штампати, у колико би штампање помогло. Забране листа биле су честе, а биле би још чешће, да се такло у заједницу наше државне организације — у жандаре. С тога сам покушао најприје друкчије. Интересовао сам неприкосновене кругове, да о томе подигну свој глас, гдје нема снаге полицијска или судска забрана. Нико није хтио, да о томе проговара. Сваки се бојао, да се замјери жандарима и њиховим покровитељима.

Требало је ипак загристи у ту љуту јабуку. Што нијесу хтјели ни смјели да учине људи, који су монополисали народни српски патриотизам, учиниле су три скромна Србина. Ја и два моја пријатеља договорисмо се, да у Српском Гласу изнесемо сва најновија жандарска недјела. Сву одговорност

пред властима примо сам ја, а два пријатеља обећаше ми своју помоћ моралну. Чекала се згодна прилика. Дочекали смо је брзо.

У првој половини 1899 године аустријске и угарске новине разнијеле су ужасне вијести о тортурама у коморанској жупанији у Угарској. Власти су на муке ударале људе. О томе се подигао одлични глас и у угарском сабору. Полуслужбени орган далматинске владе, Смотра Далматинска у Задру, донијела је биљешку о томе.

Српски Глас уловио је одмах ту прилику у броју 30 од 1899 године донио је чланчић Тортура у коморанској жупанији, у коме је речено:

„Под овијем је насловом, а у своме 57. броју о. г. полуслужбена Смотра донијела једну подуљу биљешку о злочинству, за које спљетско Јединство каже, да ће му се „једва наћи слична у старо поганско доба, кад су погани нечовјечно стављали на муке кршћане“. И заиста, ко о онијем и онијем сличнијем мучењима нема појма, читајући их мора језа да га хвата, да му памет застане и у бунилу да се пита: зар је још и данас у свијету толико зла, те се на њему могу родити и и на њиховом крилу одгајити онаки монструозни створови, онаки звјерови у људском лику и облику?

„Па ипак! Кад је она злодјела народни посланик изнио на видело у највишем државном законодавном тијелу, кад их је јавна штампа по свијету разнијела, мора се тврдо држати да је све истина, да ништа није претјерано. А за нас је у овом случају најбоља гаранција владина Смотра, која у овакијем стварима, где су у питању јавни државни орган, знаде бити умјерена и обазрива. И кад је она нашла за добро, да доста опширно исприча својијем читаоцима онај догађај, значи, да је он у овој својој грозоти истинит и да ни најмањој сумњи не подлежи. У осталом, за похвалу је овако понашање људи око Смотре Далматинске. Њих је, као што је очевидно, ганула зла судбина онијех невинијех жртава, а згадила суровост и дивљаштво јавнијех органа у коморанској жупанији, те су на име протеста против зверског гажења најприроднијег и најсвеснијег права човјечнијег опширно исприповиједали онај жалосни и црни случај.

„Али, колика јој на ономе, толика не хвала Смотри на томе што она 12 година свога живота и рада за народно добро никад себи није дала мало труда да сазна или дозна: да ли

се по несрећи што слична ономе не догађа и у њеној ближој околини, у ономе народу, коме се је она — и ако незвана — наметнула за браниоца и усрећитеља, а који њу опет, за те услуге, доста лијепо награђује? Племенито и човјечно је од Смотрињијех људи, што се они згрожавају над коморанскијем крволоштвом, али би и племенитије и човјечније било, да се они, не параде ради, него тврдом намјером да проуче озбиљно и основано народне јаде и невоље, прошећу нашом земљом, да загледају у сваки запемарени њен кутић, да се разговоре са кукавнијем сељаком, те би, увјерени смо, дошли до закључка, да су, уз пероноспору, уз тучу и поводње, и коморанске тортуре једна велика и преголема бијела за наш народ. А кад би се о томе увјерили, племенита би им срца проплакала и најстрашнијом клетвом загријала против дивнијех људи, те би, на име човјечности и у свијету доброга гласа, тражили за њих најтежу казну".

Овај је чланчић прожет најфинијом иронијом према људима око Смотре Далматинске. То бијаху, најпослије, сами људи, који су били на влади.

Мало касније почели су излазити у Српском Гласу чланци под надписом Тортуре у Буковици. Доносим их у цјелини у овим успоменама. Доносим их с тога, што их нико није прочитао у листу, јер их је власт забранила. Доносим их и ради чињеница, које се наводе у њима, а којих има и данас, и ако врло ријетко. Доносим их и ради посљедица, које су ти чланци изазвали у Буковици. Чланци су писани у облику писма из Буковице уреднику листа.

У 38. броју Српскога Гласа штампан је први чланак:

„Под утиском највећег огорчења, увријеђени у сред срца и уцвиљени до дна душе, узесмо перо, да Вам јавимо, да су коморанске тортуре, о којима недавно бјеше ријеч у Вашему листу, у пуноме јеку овдје код нас. Ова наша запуштена и запемарена — зар и зато што је српска — Буковица, као да је осве згодна за извађање најкрволочнијих експеримената са стране бијесних и обијесних, а тобожњих чувара јавнога мира и поретка.

„А и како, да не буде, кад нијелан од наше високо положене господе ни за лијек да крочи ногом у овај наш крш, да разгледа и да се распита за наше јаде и невоље, и кад је сва власт усредоточена у неколицини њих, којима морамо да за-

ниједемо сваку способност, а нада све људски осјећај, а које је, уз то, захватио још и кужни дах вјерског и политичког фанатизма, те му они дају одушка у најбруталнијим зулумима на овом јадном српском народу. А на потврду овога, доста је да Вам кажемо, е они редовно читају Народни Лист, тај до крајности мржњом према српском народу задојени поповски орган.

„У часу, кад Вам ово пишемо, испребијан и измрцварен лежи готово на мртвачком одру Ш. Ј. из Крупе, миран и поштен човјек. Над њим болно уздишу и сузе лију жена и седморо нејаке дјеце, док још надлежни редовни суд има тек да развиди и установи његову кривицу. Цијело становништво села Жегара престрављено је и преплашено са зулума ове звјеради у човјечјој кожи, те ни најмирнији човјек није више сигуран да ће, ако га само они гдје на само шчепају, понијети кући здраве џигерице или бубреге. У Ервенику је од њекидан у глухо доба ноћи до школе допирало очајно јаукање једнога несрећника, које је, ради своје страхоте и грозоте, изазвало енергичну протесту двају учитеља. И ово тугаљиво приповиједање ми би Вам могли развести на дуго и широко, али нас језа хвата о овоме и мислити, а камо ли говорити и писати.

„Ми, запуштени и занемарени људски створови, најодрјешитији пред просвијећеним свијетом протестујемо против ових и оваких зулума, који су право ругло и срамота за издишући деветнаести вијек, те у име човјечности иштамо и тражимо, да се одма крај учини. Високу пак владу преклињемо Богом и светим Јованом, да пригне ухо своје вапајима нашим и заштити нам барем ово кукавог живота, јер још нијесмо дошли до потпуног увјерења, да би њојзи мило и драго било слушати из болних груди нашега народа очајне усклике римскога робља: Salve Caesar Imperator, morituri te salutant!

„Вама, господине уредниче, лијепа и братска хвала на услузи, коју ћете указати народу, ако објелоданите ову блиједу слику његових мука и унапријед преко нашег Српског Гласа, ако ови зулуми не престану, рекламирати у јавности заштите против њих, као што ћемо од срца одати хвалу и признање свима онима, који припомогну и учине, да се ова љута мора скине с невољног народа нашега“.

Државни жандари, постављени да чувају ред и мир, радили су то. Тукли су и мучили су биједну нашу рају. Чита-

јући хрватски Народни Лист омрзнули су на Србство и на православне.

Писма уреднику наставила су се, без обзира на забране власти. Друго писмо штампано је у 41. броју Српскога Гласа. Власт га је забранила, а да мастило на њему није још било сухо. То писмо јављало је:

„Наш допис, добротом вашом штампан у 38. броју овог уваженог листа, изазвао је, са стране не знамо кога, њену врсту исљеђења.

„За наше одношаје у опште, а за коморанске тортуре у Буковици на по се, вриједно је, да свијет сазна за један, до сада невиђени и нечувени, начин вођења — да се послужимо службенијем изразом — истраге.

„Кроз мрачну поноћ веру се нашијем кршом три човјека, заогрнута војничком кабаницом, пушкама о рамену, а сабљама о бедри и пауновијем перјем за клобуком. Престрашена наша сиротиња раја на тврдоме простирачу одмара утруђене кости своје. Спава и не сања, да ће је баш у то доба њеко узнемирити. Лавеж паса, дрмање кућнијех врата и дозивање по имену једнога и другога нарушило је већ ноћни мир. Истрага је поведена.

„— У Српском Гласу, — чује се питање, — број тај и тај, има један допис из Буковице, тог и тог датума. У њему се пише то и то, а на њему су потписани Буковичани. Шта ми о свему томе ти, као Буковичанац, знадеш казати?

„— Не знам ништа, господине, — одговара буновни човјек.

„Биљежи се и иде се напријед. И све тако један по један. До зоре их је испитано до стотине. И гле чуда! Нијелан не само што не зна за допис и његов садржај, ама не зна ни да у Задру живи и битише Српски Глас. Тако пише на записницима.

„Док се овако на једном крају чинио покушај са овијем најмодернијим апаратом вођења истраге (а то је, што и тражење истине) по мраку, при слабој свјетлости бајонета, догле су у исто глухо доба хитри момци на другом крају издавали људима наредбе (само не знамо, на чије име), да се зором нађу у близини жандарске постаје. Уз наредбу — хоће њеки да реку било је и поздрава и порука оннјех, који у јадној нашој Буковици за себе кажу: „Ја сам твој Бог!“ Већ се зна, како се слаба шија угиње под громовитом заповједи овијех земаљ-

скијех Богова. И сјутрадан истрага се водила, истина се тражила. Да је она нађена и да је свето сахрањена у ковчегу писанијех, и непотписанијех записника, најчвршће су нам јемство они честити и свијесни људи из народа, од којијех је по један морао увијек бити присутан испитивању.

„И они одоше даље да траже истину. Хоће баш до дна да дођу, те да је голу и чисту изнесу, кад се о нечијим злодјелима поведе ријеч у јавном збору, било у Бечу било у Задру.

„ Али, чинило се што му драго, никад и ником неће поћи за руком да забашури и да омаловажи тежину и озбиљност тортура, којијема је наш народ изложен са стране некијех недостојнијех чувара јавне сигурности. Ми изнијесмо на видјело зголњу истину. Нека просвијећени свијет види још и у ово доба, на прагу и у комшилуку напреднијех народа, има живијех, робова, који не могу да нађу заштите на својем голом животу".

Просвијећени свијет није до сада ово читао. Читале су власти, којих се највише и тицало. Оштро перо, које је писало та писма, узбунило је малко старјешине жандара. Из Задра ишле су брзојавне и писмене наредбе, да се нађе — писац тих писама! Није се тражило, да се види и дозна истина о чињеницама, које су се набрајале. Тражио се писац. Уреднику Српскога Гласа, писцу ових редака, речено је на мјеродавном мјесту, да ће га та писма стрпати у — тамницу.

Као одговор на то препоручено је писцима, да још јаче наоштре пера. Кад се замијесило, требало га је гонити крају.

У 42. броју 1899 год. Српског Гласа, под једнаким натписом Тортуре у Буковици, штампано је ово писмо:

„У 38. броју овога листа почели смо набрајати тортуре, које се код нас чују и виде. Сада ћу да наставим ту тугаљиву пјесму. Невоље нашега народа велике су и тешке у свијем правцима и у свакоме погледу. Али просте биле све осим онијех, с којијех му није на миру ни оно мало црне коже, што му држи измучене кости. Па ко му те невоље задаје? Баш они, који су његовијем жуљевима плаћени да га штите и бране: они, који се називљу чуварима личне и имовне сигурности његове. Каквој се заштити наш народ од њих може надати и коју обрану да очекују, нека за пример послужи овај грозни чин, који смо ми у првом нашем писму само споменули, а који, по казивању једнога, на коме се је извршио, у потанкостима овако стоји:

„Три несрећника, и то главом: М. Ђ., Т. М. и В. С. — не знамо да ли право или криво — окривљени су били за крађу грожђа у Ервенику. Допраћени су сва тројица у жандарску касарну и одијељени један од другога. Почело је испитивање. Није нам познато, јесу ли или нијесу ли они признали злочин. Истина је тек, која се неће дати лако забашурити и сакрити, да су се у неко доба ноћи, у школи, која је под касарном, јасно и разговјетно чули јаки ударци по једноме од њих, а још јасније и разговјетније чуло се је његово очајно запомагање. „Вајме мени, мајко моја!“ Чуј сад ову, питоми свијете, чујте господо народни посланици, чуј и ти висока и милостива владо! Једноме је од ових невољника заповјеђено било, да се го свуче. И кад је ту немилу заповјед извршио, један му је мучитељ узјахао на врат и наређивао да зубима дохвата срамни дио његовог тијело. И он је морао да учини то!

„Кад о оваквијем арнаутлуцима долазе гласови из косовског вилајета, просвијећени свијет стреса се од ужаса и у име човјечности пита и тражи, да им се на крај стане. А хоће ли јадни Србин Буковичанац дочекати, да га барем поштеде од сваких недјела? Онога, који је нама све ово исприповиједао, док је пригнут стојао, изувајући се и обувајући — јер му је тако наређено било — немилице су ударали шакама по врату тако, да се је већ онесвестио био. Дошао је к себи много времена кашње, кад су се, на лупање и вику двају учитеља, мучитељи од њега удаљили.

„На суду у Кистањама, кажу, ови су несрећници одмах пријавили све ово. Судац их је упутио, да поднесу тужбу на надлежно старјешинство. И кад су за то дочули они, који су их мучили, похитали су бржe боље, да их пријетњама и застрашивањем од тога одврате. А и њекидан, кад су их водили на испитивање, један жандар и један колонаш настојали су око њих на све могуће начине, да сакрију истину и да кажу, како они никако нијесу били мучени. Уз то су их и ракијом појили. Они су ипак све казали.

„Ништа није чудније, него што у свој овој нечовјечној и звјерској игри надлежни траже њекаква свједочанства и никакве вјере не поклањају јасном и чистом казивању мученијех, као да тобож злочинци воде за собом свједоке и своја недјела почињају у јавности, да их свак види и чује. Још је чудније

и замјерније, што они траже дописнике. Ваша и ова наша открића сматрају увриједом за цијели свој корпус, заборављајући да је главно оно што се пише, а не ко пише, и не хотећи признати, да и међу њима може да се нађе појединаца, који нијесу достојни повјерења и који нијесу свијесни своје иначе деликатне и корисне службе.“

Ово писмо пропратио сам биљешком:

„У данашњем броју нашега листа читаоци могу поново да читају о мукама, које наш народ у Буковици мора да трпи од људи, позванијех да чувају ред и мир. Ти су људи ћ. кр. жандари, који су, у посљедње вријеме, постали код нас највећа сила и моћ. Они су старији од судова јер се многи суци и и државни тужиоци боје више једнога жандара, него ли од својег министра. Они су старији од свештеника и учитеља, јер су и свештеници и учитељи изложени жандарској милости и немилости. Жандари су старији и од непосреднихх својих старјешина, јер се данас више вјерује у жандарске извјештаје, него ли у свето писмо. Жандари су, једном ријечју, сила над силама.

„Да је то тако, најбоље показује извјештај, који и данас доносимо из Буковице. Суза српскога народа у Буковици нигдје не може да нађе родитеља. Народ се мучи и прогања, као да не живимо у државни, силној и културној.

„Допустићемо, шта више, вјерујемо, да се на мјеродавнијем мјестима не зна све ово. Стога и доносимо те извјештаје, не би ли се силни и могући, који могу да се не боје жандара и жандарскијех извештаја, сјетили своје душе и на тај начин помогли, да престану тортуре, које нијесу на част миру и поретку, у чије се име врше. Јавна ријеч једина је, на жалост, обрана нашем народу. И ако се ова јавна ријеч, као и многе до сада, угуши, чуће је они, којијех се највише тиче“.

Писмо и биљешка узбунише још више власти у Задру. Тај број Српскога Гласа одмах је забрањен. Жандари по Задру трчали су за разносачима листа. Разносаче гонили су пред полицијску власт, и ту морали су да даду забрањени лист.

Осам дана касније, у 43. броју, Српски Глас донио је посљедње писмо о тортурама у Буковици. Власт је и са тим писмом урадила исто, што и са првима. То писмо доносило је ове поруке и ова жандарска недјела:

„Господине уредниче! На муци сте ви, а није ни нама лако. Систематскијем плијењењем овога листа управо сте до-

ведени у дисператан положај, да не знате, о чему би сте више писали, ни шта бисте у лист увршћавали. Право рекосте, да при свој својој доброј вољи и жељи, Ви не можете хвалама да обасипљете нашу јавну управу. Не можемо ни ми. Биће то Ваш и наш тешки гријех, али би нам ипак господа на влади могла вјеровати, да на писање и о говор њекијем немилијем појавама нас не потиче ни обијест ни мржња према икоме. Нас на то нагони љута невоља. А нико не би био срећнији и радоснији од нас, кад би нам се дала прилика и кад би имали узрока да ударамо у похвалне бубње и таламбасе о свијема заједно и на по се о сваком органу јавне управе код нас.

„Мислимо, да, износећи на јаву отворене и потајне злоупотребе њихове, чинимо не малу услугу самој влади, којој у првом реду мора на срцу да стоји задовољсто народа и која је најпрва позвана да бдије под законошћу и јавнијем моралом. Стога би нам она морала бити захвална Али, као да овај здрави критериjум не влада код нашијех управитеља, који, мјесто хвале и признања, наше искрене услуге награђује — запљенама! Какве ће среће бити ово наше писмо, тешко нам је предвидјети. Било од њега што му драго, према постављеном задатку и према своме обећању, нас ево да наставимо ону, на пола до сад, испјевану тугаљиву пјесму. Најприје само морамо напоменути, а ако је баш потреба, и поштену своју ријеч заложити, да свему овоме што износимо и што приповиједамо, ми од себе ништа не додајемо, осим онијех наравнијех рефлексија, које се саме собом намећу. О свему се овоме говори по народу. О свему овом свијет жамори и жали се онијема, од којијех је сигуран, да га неће веће и горе зло задесити.

„Вриједно је да се прибиљежи и овај случај, који се догодио у селу Билишанима, а који је, мислимо, уведен и у истражни записник. При преметачини, или којом другом приликом, у кући једнога сељака намјери се јелан од оне наше господе (жандар) на невино женско чедо у колијевци. Њежно и углађено — како то већ знају господа — отрже га он из слаткијех наручја Морфејевих и, држаћи га на једној руци, а прихваћајући се другом за своје оштро оружје, рече: „Да је мушко, сабља би му моја сад главу одрубила. Женско је — поштедићу га, јер ће ово земаном бити господска курва".

„„Ma ció é impossibile; il nobile corpo non é capace di simili barbarie" (То није могуће; племенити корпус не може

да чини таква варварства) — чујемо гласове с висока. Ми кажемо: мајка ја дјетиња ово причала. Њено се је материнско срце цијепало, слушајући грозну пријетњу, а још грозније пророчанство.

„И ову господу закачио је кужни дух вјерског и политичког фанатизма. То хоћемо и да докажемо. Један очити и истинити факт најбоље ће нам у томе послужити. Приповиједао нам га је један, који је уплетен био, а којему, као честитој и свијесној личности, немамо разлога да не вјерујемо.

„Било је то негдје прољетос. „Враг донио бјеше“ и у село Жегар једнога од онијех светскијех скиталица у свештеничком одијелу, који су отраг њеколико година сврнули на себе пажњу и наше владе. Влада је принуђена била нарочитом једном окружницом, да упозори потчињене власти и органе на њих и на њихова варања, и упутити их, да им одмах препријече пута и протерају их, чим се гдје појаве. Кад се је састао са жегарскијем свештеником, онај му се варалица представи, као православни архимандрит из Јерусалима и казао му, да путује нашијем крајевима ради милостиње за некакву цркву, а препоручио му се и за прилог. Свештеник га је доиста уљудно примио и, пошто су били близу школе, увео га је у школу, гдје се је, у присутности учитеља, с њим почео разговарати, а уз то и прегледати му тобожње исправе, којијема би се имао легитимисати и доказати, да је он заиста онај, за кога се каже.

„Из разговора и прегледања докумената свештеник се увјерио, да он није православни архимандрит, а да се за такога каже само за то, што знаде да је у искључиво православном селу, те тим хоће лакше да завара свијет и да сигурније дође до користи. На мирни начин свештеник му је дао разумјети, да не од своје препредености мале хасне имати овдје и лијепо га је позвао, да се чим прије удаљи из села. Мјесто да послуша овај савјет и да се мирно одалечи, он је као бијесан стао по кући лупати и на најпростачкији начин вријеђати и псовати. О таком неуљудном понашању, шта је остајало свештенику, него да онога самозваног архимандрита истури из куће, што је он и учинио.

„Пошто се у тај мах пред кућом намјерио један од наше господе, свештеник је био нашао за добро, да га њему пријави и да га упозори на непоштену и недозвољену намјеру оног архимандрита. Жандар га је одвео у касарну, гдје су

га њих тројица узела на испитивање. Он је њима казао свега против свештеника и учитеља, који — узгред напомињемо — за све оно вријеме није, што 'но кажу, ни зуба обијачио. Казао им је и оно, што није могао да знаде. Они су му прегледали исправе — које су биле написане француски, турски и грчки — и нашли су их потпуно исправнима, и ако ниједан од њих није знао ни француски, ни турски, ни грчки. Залуду су учитељ и свештеник казали њима цијелу и чисту истину; залуду су им доказивали, да нико нема права себе издавати за оно што није, особито онда, кад из њега може да буде штете за другога; залуду су се они трудили, да их освједоче о непоштенијем, те с тога протузаконитијем намјерама онога скитача. Све је то било залуду, јер се њима учињело, да и потворе онога варалице могу бити згодне и прикладне, да се оцрне и окриве два поштена држављанина, који, и као грађани и као јавни службеници, извршују своје дужности свијесно и поштено.

„Не знамо, колико је рапората о овоме написано. Знадемо само, да је једна пријава дошла и у руке суда у Обровцу, који је с тога позвао на оправдање и свештеника и учитеља. Тада су они имали прилике, да прочитају пријаву и да се диве људској злоби. Тако нпр. они су сазнали, да је онај јерусалимски калуђер знао лијепо исприповједити све, што су му она двојица говорили о Српству! Знао им је казати, да му је свештеник рекао: „Ни од мене, ни од сељана ти нећеш ништа добити, јер нијеси Србин“, као да се у ово доба може наћи глупак, који би и од једног Анадолца захтијевао да буде Србин! Увјерени смо, да ће публика тешко повјеровати овоме, али јој гарантујемо, да овако стоји написано у оној пријави, која је имала да доведе на оптуженичку клупу славну интелигенцију жегарску. Кажу, да је државно одвјетништво преметнуло сав кривични наш законик, али није могло да нађе у њему основе за оптужбу, те је тако жеља остала — пуста.

„Како би се протумачило и чим би се дало оправдати оволико неблаговољење јавнијех органа према двама најугледнијим људима у једноме селу? Освети, ради личнијех задјевица, не може да буде мјеста, јер до тада комшијски одношаји једнијех са другијема били су добри и коректни. Треба искључити такођер и феноменално незнање дотичнијех, јер ни оно никако не оправдава овако злобну намјеру и покушај. Једино и искључиво у оном кужном духу и даху треба тра-

жити извор овакијем покушајима. А кад се овако поступа са бољијем елементима народнијем, свак може лако сам себи да даде одговор на питање: шта се онда ради са неуком и непросвијећеном масом?

„Имајући на уму све ово, што изнијесмо у нашијем писмима; сјећајући се за нас и нашу земљу ни мало ласкаве околности, да ова и овијем слична чудеса потјечу само и увијек од домаћијех синова, који се налазе у јавној служби — ми подносимо овијем високој влади једну молбу.

„Свакодневнијем проматрањем народнијех прилика и неприлика ми смо дошли до тврдог увјерења, да су они синови ове земље, који су на нижијем ступњима службене јерархије, бич Божји за наш народ. Странци су барем уљуднији, питомији и углађенији. Нијесу заражени онијем кужнијем дахом. Нијесу бруталпи ни тирани. Скрупулозно извршују своју службу и мало кад прекораче границе свога дјелокруга. Народ се на њих не жали. Ако када што и чине против закона и правице, то је само по заповједи од озго. Дружење је њихово са свијетом човјечно. А наши домаћи? Ево одговора у овијем нашијем писмима. С тога молимо владу да слободно шаље к нама странце, као жандаре. С њима ће народ бити задовољан. Ми ћемо бити поштеђени немиле дужности, да овака недјела на јавност износимо. А њој ћемо заштедити — истраге“.

Судбена власт у Задру, потакнута од политичке власти, није само потврдила све ове забране. Повела је кривичну истрагу против мене. Тражила је, да јој кажем име писца писама, што није, наравно дознала. Ја сам примио на себе сву одговорност. Обећао сам још, да ћу доказати истину свих чињеница, које су наведене у писмима. Суд се није тим задовољио. Нарочито судбено повјеренство одјурило је у Жегар. Ту је преметало ставове православног свештеника и народног учитеља. Из Жегара отишло је у православни манастир Крупу. И ту је комисија превртала све манастирске списе. Тражили су се, без икаквог успјеха, писци писама. Комисија није успјела да нађе ни рукописа ни писаца. Не помогоше јој ни преметачине, ни затвори, ни јурење, ни трчкарања. Повратила се у Задар празних шака. Судови међутим у Обровцу, у Кистањама, у Скрадину и у Бенковцу имали су пуне руке посла. На све стране испитивали су се свједоци, који су и у најмањим потанкостима потврдили све чињенице, које су наведене у горњим

писмима. Наведене су и нове жандарске незаконитости, о којима није било говора у тим писмима. Рад жандара илустрован је у тако црној боји, да су се власти морале покајати, што су и покретале истрагу.

Док је судбена власт тражила истину на једној страни, нијесу мировали ни жандарске старјешине. Сваку жандарску постају по Буковици обиграо је један жандарски старјешина. Испитивао је жандаре. Природно је, да су ови крили своја безакоња. Нијесу признавали ништа. Бранили су се да су све то измишљотине уредника Српскога Гласа и њихових писмених пријатеља по Буковици.

Истина се, најпослије, дознала. Кривци су кажњени а жртвама је дана задовољштина. Сви жандари по Буковици, који су уплетени били у то, кажњени су по војничком кривичном законику. Премјештени су из Буковице по најзабитнијим постајама. Некима је скинута и по која звијезда. Државни тужилац у Задру није подигао никакве тужбе против мене. Није било јавног претреса, што сам увијек желио. Да га је било, на претресу би се изнијеле још многе и многе жандарске незаконитости. Судила би ми народна порота, која би ме потпуно ослободила.

Сви списи, неколико товара, судбене истраге спавају сада у архиву суда у Задру. По њима би се могла написати читава књига о жандарским тортурама у Буковици. Они су најбоља слика жалосног стања, у коме се онда налазила наша раја по Буковици. Они су, у исто доба, и најбољи доказ, колико вриједи јавна, штампана ријеч, кад се изриче без зазора. Оно неколико забрањених писама, писаних оштро и ватрено, више је помогло српском народу у Буковици, него ли шта друго. Она два честита Србина, који су ме у том помагала и који ни данас неће да јавност дозна за њихова имена, заслужила су највеће признање српскога народа у кршној Буковици. Нека је њима за овај успјех част и хвала!

Dr. Александар Митровић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ПЛАТОН

од

Dr. Бранислава Петронијевића

(По предавањима на Универзитету држаним у зимском семестру 1908 г.)

— СВРШЕТАК —

Осим светске душе постоје и појединачне душе, које су најсавршенија створења у свету, оно што свету даје живота и што је демиург створио да би начинио свет што савршенијим: он је створио душе, да би свуда посејао разум, где је то могао учинити. Као што наше тело стоји непосредно у вези са светским телом и прима материју од њега, тако и наша душа стоји у вези са светском душом и прима душевну материју од ње. Платон међу тим није изближе одредио ту везу, тај однос између појединачне и светске душе. Могло би се мислити, да светска душа није ништа засебно, већ да је она просто скуп индивидуалних душа; али Платон је могао мислити и да светска душа има самосвест (т. ј. да је лично биће) исто као и појединачне душе и т. д. То су све питања на која Платон не даје јасног одговора. У консеквенцији самог његовог система међу тим лежи, да је светска душа несвесан душевни принцип. Оно пак што несумњиво има свест и разум, то је људска душа, и као што је светска душа принцип кретања и живота света, тако је и људска душа принцип људског живота.

Од три дела, која Платон придаје људској души (види о том даље), припада светској души само један, и то највиши: *νοητικόν, λογιστικόν*, разум. Логистикон је принцип самосвести, зато би светска душа требала да буде самосвесна, али, као што рекосмо, Платон није извукао ову консеквенцију и оставио је

нерешено питање о самосвести душе светске. Платон придаје њој и душама звезда бесмртност, а тако исто, само на један други начин, и људској души.

Учење о бесмртности душе је философски једино код Платона развијено, и ни један други философски систем не изводи га тако консеквентно као Платонов. Од доцнијих философа истиче се у овом погледу Лајбниц, али он је испод Платона, јер Платон учи не само бесмртност, већ и преегзистенцију душе, дакле не само да душа по њему неће престати, већ по њему она није ни постала, по њему су смрт и рођење само привид. Душа је дакле по Платону у апсолутном смислу бесмртна, јер је вечна исто онако као и свет идеја, а у Хришћанству душа је вечна само у пола т. ј. она се од момента стварања више не може уништити. Платон је био у стању да постави учење о вечности душе, а не само о бесмртности, зато што је предпоставио један апсолутно вечан свет идеја. О бесмртности душе Платон је говорио у делима Phaedros, Politeia, Timaeos и Phaedon. Права тема Федона то је о бесмртности душе, а спољна је тема опис смрти Сократове; разговор, који је Сократ водио пред смрт са ученицима, тиче се бесмртности душе, дакле предмета, који је у том моменту највише могао интересовати и Сократа и његове ученике. Федрос наводи један доказ за бесмртност душе, који је различан од оних наведених у Федону; тај доказ састоји се у главном у овом: једно кретање има узрок у другом кретању, а ово у једном трећем и т. д.; то би ишло у бескрајност, кад не би било нечег што се само покреће и тај принцип самокретања јесте душа; дакле из самог факта кретања морамо закључити на нешто, што је првобитно дато, што вечно егзистира. У Републици Платон наводи и један моралан доказ за бесмртност душе: душа би могла пропасти само ако би постала потпуно морално покварена; душа међу тим не може постати тако неморална, а пошто је то начин за уништење душе, то онда душа не може пропасти. Прави докази за бесмртност душе пак налази се у Федону и то их има пет на броју, од којих су четири директна, а пети је индиректан, јер доказује непосредно преегзистенцију а из ње закључује посредно на бесмртност; свих пет доказа укупно доказују вечност душе, јер четири доказују вечност у будућности, а пети вечност у прошлости.

Први доказ је доказ из постанка супротног из супротног.

Све што постаје, постаје из нечег њему супротног; топло из хладног и обрнуто: живот из смрти и смрт из живота и т. д. Ако пак мртво постаје из живога, онда је нужно да и живо постаје из мртвога, јер је немогуће замислити да оно што је мртво, за увек буде мртво, да нешто што умре, за навек умре. Душа дакле не умире за навек. Овај доказ није јасан и зато и сам Платон прелази брзо на други, на доказ из преегзистенције душе, који стоји у вези с теоријом идеја и који је најважнији. Платон доказује преегзистенцију душе из факта сазнања оног, што је логички нужно. Како можемо знати, пита се Платон, за истине које су логички т. ј. вечно нужно? То би било немогуће, кад не би постојале у нама несвесне диспозиције, да их увидимо. Те несвесне диспозиције јесу сећање на некадашње фактичко знање логичких истина, које сад увиђамо. У Менону Платон на једном простом примеру показује, да ко има разума мора имати и сећања на оно што је вечно: Платон доводи једног простог роба до тога да помоћу фигура на песку упозна извесне геометријске ставове, што је могуће објаснити, вели он, само предпоставком да је то знање већ ту, да потенцијално већ знамо за те истине и да нацртане геометријске фигуре служе само за подсећање на њих. Ако је пак знање могуће само на основу сећања, онда од куда то сећање? Ако оно постоји, онда мора њему одговарати некадање фактичко знање, јер кад се сећамо нечег, онда је то могуће само на основу слике сећања, а ово упућује на један првобитан објект; ми смо дакле морали опажати оно, што сазнајемо сада као логички нужно. Душа је према томе морала непосредно гледати свет идеја, а пошто је он вечан, то је и она вечна. А ако је душа вечно егзистирала пре свога живота у телу, онда она не може више ни умрети са телом, јер с њиме није ни постала.

Трећи доказ изводи бесмртност душе из њене сличности и сродности са светом идеја. Идеје су непроменљиве, јер су просте, оне би могле нестати само ако би биле сложене, пошто само оно може пропасти, што се може распасти. Дакле душа као проста не пропада. Треба само утврдити да је душа слична свету идеја а не чулном свету, па је онда овај доказ потпун Заиста, вели Платон, душа је (према популарном гледишту, коме Платон овде следује) невидљива, безоблична, непромењљива (она је донекле промењљива, али само зато што је у вези с телом, које уноси немир и промену у њу), а и свет идеја

је непроменљив, безобличан и невидљив, док је на против свет чулних ствари променљив, видљив и има облик. Душа је дакле проста као и идеја, и према томе бесмртна.

Четврти је доказ негативан. То је доказ који негира материјалистичку предпоставку, да је душа само резултанта, продукт, или, како Платон вели, хармонија телесних функција и да, и ако финија од тела, она није ништа засебно, исто онако, као што лира од грубог материјала производи тонове, који су финији од лире, па ипак нису ништа засебно. Против овог доказа Платон не износи стварне разлоге, већ један формалан: кад би душа била хармонија тела, онда не би било могуће да душа има врлине, јер врлина је хармонија душе, а хармонија хармоније не да се замислити; душа дакле није хармонија тела, већ је нешто засебно и као таква има особине сасвим различне од тела.

Сви ови досадашњи докази не одлучују међу тим са апсолутном извесношћу бесмртност душе, као што то и сам Платон признаје. После њих настаје у Федону једна пауза, која производи један од најјачих ефеката, на које се наилази у Платоновим списима; овде се Пладон показује као велики уметник, који уме да припреми на оно што он сматра за највише и што треба ишчекивати са нарочитом припремом душе. То нешто, на шта Платон (одн. Сократ) с таком виртуозношћу припрема, то је његов пети доказ за бесмртност душе, доказ који Платон сматра за најјачи. Тај пети доказ, који је доиста врло фин, гласи овако: душа је бесмртна зато што је њој битан живот, душа је принцип живота, она реализира (подражава) непосредно у себи идеју живота, па пошто је свака идеја непроменљива, то је и душа непроменљива. Истина је да ватра подражава идеју топлога, па ипак може престати бити топла и постати хладна; али при томе, вели Платон, идеја топлога као таква није се претворила у хладно, већ је топло просто ишчезло и на његово место дошло је хладно. Душа пак не може у опште ишчезнути, јер оно што учествује у идеји живога, у опште не може ишчезнути, јер би то значило да се оно што је живо претвори у оно што је мртво. Живо дакле не може ишчезнути, јер његово ишчезавање значи прелажење у оно што је мртво, код њега пада дакле уједно немогућност ишчезавања и немогућност прелажења у супротно. Душа је дакле бесмртна.

На основу тих доказа Платон сматра да је утврдио бесмртност душе и само се пита, како је могуће замислити прелаз душе из вечног света у тело и враћање њено у вечност. Где дакле иде душа из тела? Ово је питање расправљао Платон у митском облику у Федону и он сам изречно овим извођењима својим придаје алегоричан карактер. Живот после смрти Платон описује слично Хомеру (у Одисеји), само опширније. Онде где престаје свет (код Херкулових стубова и код Халиса) земља се, тако тврди Платон, уздиже навише до неба, и то до нашег неба; ми на земљи станујемо на име у односу на небо слично онима који би становали на дну мора, и небо које видимо није фактичко небо. Под правим небом на тој уздигнутој земљи налази се рај (елизиум); у једној од шупљина земље станујемо ми, у другој најдубљој лежи пакао (тартарос); кроз њега теку неколике реке (највећа је океанос); у њима се непрестано крећу душе умрлих, које за неко време излазе на горњу површину земљину, дозивају душе оних које су увредили, и ако се ове не смилују, враћају се натраг у тартарос. Све је ово чист мит; Платон је стварно мислио (тако се може извести из самог његовог система) да су душе постојале у идеалном свету, гледајући га и уживајући стање вечне среће и апсолутног мира. Из њега излазе душе и улазе у свет; прелаз њихов и разлози за тај прелаз јесу најмрачније питање у Платоновој философији; Платон и њега објашњава митски, али у сам факт прелаза фактички је уверен. У идеалном свету душа је једна и проста, једноставна; тај њен бесмртни део, који она има у идеалном свету, јесте разум *(τὸ λογιστικόν)*; у људском телу она има још један, смртни део, који је састављен из два дела, од којих је један, храброст *(ὁ θυμός)*, племенитији, а други, пожуда *(τὸ ἐπιθυμητικόν)*, мање племенит. Душа добија та два дела тек улазом у тело, а губи их са смрћу тела. Платон учи у исти мах и метемпсихозу (сељење душа), и ако није потпуно јасно, да ли је он учи у митском или догматичком облику. Он учи, да душа прелази из једног тела у друго, затим да и у животињска тела може прећи људска душа или животињска душа у људско тело; ово међу тим није конзеквентно, јер Платон учи у исти мах и то, да животињска душа нема разум *(τὸ λογιστικόν)*, дакле не може постати људском душом (биљке имају само трећи део душе: *τὸ ἐπιθυμητικόν)*.

У вези са учењем о бесмртности душе, стоји Платоново учење о Еросу. У диалогу „Гозба“ Платон излаже разне дефиниције Ероса и напослетку своју сопствену. Ерос, то је нагон љубавни, који се јавља посматрањем лепога, а достиже свој врхунац у нагону плођења и продуцирања. Чулној љубави одговара духовна љубав као виша форма Ероса: она се јавља у души кад се ова сећа вечног узора лепоте који је опажала у свету идеја. Врхунац ове духовне љубави, то је нагон за филозофирањем, а тежња људске душе за вечнитим и савршеним, која проистиче из Ероса, доказ је за њену бесмртност, што Платон изводи тек у „Федросу“.

Платонова психологија одређена је у главном његовим метафизичким предпоставкама о природи душе. Како наведена три дела душе могу чинити једну душу, он то није извео. Он их сматра просто као просторно дате један поред другог, јер ставља њихова седишта у разне делове тела: *τὸ λογιστικόν* има седиште у мозгу, *ὁ θυμός* у грудима, а у трбуху *τὸ ἐπιθυμητικόν*; Платон одређује још ближе, да је седиште храбрости *(ὁ θυμός)* у срцу, а седиште пожуде у јетри. Ова његова психо-физиологија, и ако у многоме наивна, ипак стоји над Аристотеловом. Аристотело је сматрао мозак као орган за хлађење крви, а Платону су плућа орган за хлађење крви; у срцу се наиме крв загреје услед афеката, одлази у плућа и ту се расхлађује; то је у исти мах доказ да афекти леже у срцу, јер се утицај афеката преноси преко крви на остало тело. Афектна вољ̂а стоји под владом разума, а тако исто и пожуда. Како пожуда стоји под владом разума, објашњава Платон на чудан начин: он сматра, да је површина црне џигерице као нека врста огледала, на коју разум баца представе, слике (било веселе или жалосне), чиме се жуч узбуђује и тако разум преко жучи утиче на пожуде. Могло би се мислити, да Платонова подела душе на разум, храброст и пожуду одговара класичној подели душевних моћи на разум, осећање и вољу. Али за Платона има осећања и у разуму, а *τὸ ἐπιθυμητικόν* је само пожуда (ниска чулна осећања). Највише добро по Платону везано је са задовољством и зато би било немогуће за душу постићи највише добро, кад би осећања била везана за тело, а не и за *λογιστικόν*.

Трећи део Платоновог система јесте Етика, која обухвата три учења: 1) учење о највишем добру, 2) о врлини и 3) о држави. Прва два одељка чине Етику у ужем смислу, а трећи је

део примена етичких принципа; то је Платонова социологија, политика.

Учење Платоново о највишем добру, о највишем циљу живота, прошло је кроз три фазе: у првом периоду, под утицајем Сократовим, за Платона је добро идентично с корисним, дакле са задовољством: само што тај његов евдемонизам није обичне врсте, већ виши, племенитији; он је спојен с интелектуализмом, јер врлина је знање, које се да стећи. У друге две фазе Платон одступа од Сократа и то у два правца. Прво, Платон признаје поред врлине, која је знање, да постоји и врлина основна на такту природном. Сократ је одрицао да неко може радити зло из знања, већ да је зло могуће радити само из незнања; исто тако по њему не може нико чинити добра ако то не чини из знања, тако да нема врлине основане на природним диспозицијама. Платон у овој другој фази одступа од тога и признаје поред врлине из знања још и врлину, која произлази из природног такта моралног. Друго, Платонова одредба саме природе највишег добра у ове друге две фазе разликује се од одредбе у првој фази. У другој фази (у Федону) Платон иде у екстрем супротан оном у првој фази: добро овде искључује задовољство; добро се састоји у чистом посматрању идеја, у тежњи за посматрањем идеја. У другој фази Платон учи да се највише добро садржи у потпуној негацији чулног света, ослобођавајући на тај начин добро сваке везе са еудемонизмом; задовољство и срећа немају више ничег заједничког са добрим, ово последње постаје чист метафизички идеал сазнања, тежња за савршенством у смислу чистог логичког савршенства идеје. У трећој фази (главни представник је те фазе спис Филебос, који се бави питањем о највишем добру као главном темом, а за кога је третирање теорије идеја само епизода). Платон сматра и задовољство као саставни део највишег добра. На тај начин он проширује појам највишег добра, које сад више није само тежња за савршенством, за идејом добра. Платон сад признаје и значај лепог, значај науке и задовољстава која отуда потичу, шта више и чулних задовољстава, ако нису сувише јака и нису спојена с болом. Ова трећа фаза синтезира прву и другу фазу, синтезира принцип задовољства и чисте доброте у моралном смислу.

Други део Етике бави се науком о врлинама. Врлина је реализација највишег добра. Платон први покушава да да класификацију врлина и то на основу класификације делова душе. Ра-

зуму одговара мудрост као његова врлина (кад се душа својим разумом налази у стању у коме треба да се налази, дакле кад сазнаје истину, онда је то стање њено врлина и то врлина мудрости, *σοφία);* друга врлина одговара храбрости, то је *ἀνδρεία* (то је стање душе у коме је воља јака и потчињена разуму); кад се најзад пожуде зауздају и подложе разуму, онда је то стање душе врлина трезвености *(σωφροσύνη);* кад се пак сва три дела душе налазе у стању врлине, онда све три врлине чине једну хармонију и ова је једна засебна врлина: правда *(δικαιοσύνη).* Код Платона дакле врлине значе у првом реду однос душевних делова једних према другима, и тек у другом реду могу се применити и на однос појединаца једних према другима; Платон, може се рећи, сматра делове душе као појединце, а њихов однос као врлину. Даље појединости Платон није извео, нити је развио свој етички систем.

Трећи и најоригиналнији део Платонове етике јесте политика. Платон има два дѣла посвећена држави: Respublica *(Πολιτεια)* и Leges *(Νομοι).* Leges је најдоцније дело Платоново, а Република раније је. У Републици Платон конструира државу, која представља идеал државе, у делу Leges напротив он конструира државу мање идеалну и води више рачуна о реалним приликама, у којима се налазило човечанство, а особито грчки свет, у то доба. Платоново учење о држави у делу Република много је консеквентније и оригиналније него у делу Leges, које представља фазу опадања Платоновог. Правом идеалистичком систему Платоновом одговара једино учење у Републици. Оно је и иначе у многом погледу интересантно, и кад се пореди са данашњим социјалистичким идеалом државе налази се доста сличности. Платон конструира државу полазећи од својих основних етичких и метафизичких поставака. Сам дух те доктрине најбоље се види из ове Платонове изреке: „докле год или философи не постану владари или владари не постану философи, док власт и разум не буду у једној руци, дотле нема краја патњама држава и народа“. Он је сматрао да су државе његовог времена тако рђаве, да би било понижење за философа управљати њима, те зато ни он сам није хтео учествовати у политичком животу Атине. Међу тим његова конструкција државе није за њега чиста фикција, јер је Платон сматрао своју државу као потпуно изводљиву (што показују његови походи на сиракузански двор). Платон полази од једне основне претпоставке: „Држава има за

задатак да реализира врлину, морални живот, и то је њен највиши циљ. То она може постићи само ако њом управљају људи, који знају шта је морални идеал и умеју га теориски образложити, а то су философи. У Платоновој држави постоје три сталежа: најнижи, то су трговци, занатлије и земљорадници; овај сталеж одговара трећем делу душе (пожуда), и он се задовољава материјалним добрима; средњи сталеж је војнички сталеж, и он одговара храбрости; његов је задатак бранити државу од спољних непријатеља и одржавати унутрашњи ред и коституцију државе; трећи највиши сталеж то су владари, који управљају државом; међу њима има две врсте: највиши од њих, то су они који имају прави философски талент и имају у својим рукама највишу државну власт и други, нижи, који заузимају нижа места, чиновници. Платонова држава је у исти мах завод за васпитање, нарочито за два горња сталежа. За најнижи сталеж он не тражи много образовања, пошто тај сталеж не врши никакве важне функције: тај сталеж нема никаквих политичких права ни дужности. За прва два сталежа Платон поставља систем васпитања, који је у прво време униформан: васпитање се врши подједнако за све у музици и гимнастици, доцније у математици и ратној вештини до 21 године; тада настаје одељивање оних који су се показали најспособнији у засебну групу, која продужује своје образовање, док остали остају у ратничком сталежу. Настава је сада научнија и философскија и траје све до тридесете године, када настаје поновно одвајање: они који су се показали најбољи одређују се за владаре у највишем смислу и студирају даље до 35, чак и до 50 године, и то дијалектику, а они други иду на чиновничка места. Међу првима се бира један ужи одбор који за извесно одређено време руководи државом.

Изгледа да је Платон неправедан према трећем сталежу, кад му не даје никаква права; међутим он му и не намеће никакве дужности, док оним другим привилегисаним сталежима намеће велике дужности и одузима им готово све што је људско. Друштвени живот прва два сталежа на име битно се разликује од друштвеног живота трећег сталежа, и то је оно што Платонову доктрину о држави чини оригиналном и предходницом социјализма. Пошто трећи сталеж има посла с материјалним добрима, то је подлога тог трећег сталежа приватна својина, а она прва два сталежа немају имања зато да се не би развијале

пожуде на штету храбрости и разума. На тај начин чланови та два сталежа не могу се обогатити, јер немају никаквих приватних добара: њихове су куће заједничке, шта више постоји и заједница жена, тако да они немају не само приватног имања већ ни породицу. Платон уништава брак на један потпуно рационалан начин, тиме што деца не припадају родитељима, већ држави: дете не сме знати, ко су му родитељи, пошто би то могло смањити међусобну љубав међу самим члановима прва два сталежа. Још чудније је у Платоновој држави то, да постоји потпуна равноправност жене и човека у прва два сталежа. По Платону жене имају иста права као и мушки, баве се философијом, управљају државом, ратници су и на исти се начин образују као и мушкарци и то у заједници са њима. Платон је дакле први заступник феминизма (и ако он држи да су жене инфериорне људима, што се види из његове изреке, да захваљује боговима за ове четири ствари: што се родио као човек а не као животиња, као Грк а не као варварин, као мушко а не као женско, и што се родио у Атини за време Сократово). Заједница имања, заједница жена и равноправност жена, то су три основне тачке, у којима се Платонова држава додирује са социјалистичком. Деца припадају држави и она њима управља; задатак је државе да одреди број рађања, да се не би намножио број чланова прва два сталежа, а за тим њено је да одреди и квалитет тих рађања. Управљачи имају право, да од рођене деце униште ону, која не ваљају. Нечег сличног Платоновом државном уређењу имало је у понеким грчким државицама. На пр. Спарта је имала три сталежа: спартанце, периеке и хелоте, од којих су само спартанци били пуноправни грађани и они одговарају ратничком сталежу код Платона. Осим тога и код спартанаца је било једно исто образовање за све младе чланове првог сталежа. Заједница имања није истина била остварена, али је свако имао право користити се туђом кућом, па чак и женом (старији је могао уступити своју жену млађем пријатељу). Даље су спартанке биле највише еманциповане од свих Гркиња и мало су се разликовале од људи својом чврстином и одважношћу, док су у Атини жене биле харемски затворене (осим хетера). Спарта је дакле служила Платону донекле као узор при конструкцији идеалне државе. Међу тим има једна битна разлика између спартанске и Платонове државе. Последњи циљ Платонове државе, то је образовање философа, а Спарта је била

држава ратника, у којој се запостављао интелектуални рад. Тиме што је Платон унео у своју државу тај интелектуални елеменат, тиме је он додао конституцији своје државе један битан елемент Атине (и то бесмртни елемент њен).

Овде треба споменути и Платонове погледе на уметност, које он износи у „Републици“. По њему уметност је нижа од науке. Наука тражи идеје у чулним стварима а уметност подражава чулне ствари, дакле свлачи идеју на један степен ниже. Платон није против лепоте, али је против уметности. Лепота је једна од идеја, чулне су ствари у толико лепше, у колико више реализирају идеју лепоте. Међутим права лепота је у самој идеји; у свету идеалном постоји идеја доброг, истинитог и лепог. Платон је дакле само против оне форме лепоте у којој је ова у уметности реализирана. Уметност даље по њему изазива чулна осећања и пожуде; песници, који мало знају и мисле, износе погрешне представе о свету и боговима и шире празноверице. Платон не допушта да се у његовој држави чита Хомер, Хесиод, а најмање драмски писци. Платон се служи против драмских писаца истим разлозима којим су се служили атињани, кад су у прво време покушали спречити представљање драмских комада а то је, да ће гледаоци тежити да остваре оно што им се на лажан начин износи да постоји. Платон допушта у својој држави (одн. при васпитању) само епску поезију и оде боговима и славним људима. Уметничка су дела подложна цензури владалаца, који имају за свако дело да процене, да ли одговара моралним појмовима или не.

У „Законима“ Платон износи једну другу структуру државе. У уводу тог списа Платон напомиње да он остаје при ранијој конструкцији својој, али је сматра за идеал, који је немогуће остварити међу људима. Ови би морали бити богови или синови богова, да би се могли управљати по нормама, које важе у његовој идеалној држави. Конструкција државе у „Законима“ води рачуна о реалним околностима живота, створена је за људе; она представља синтезу уређења реалних грчких државица оног времена и идеалне државе у „Републици“. У идеалној држави чланови првог философског сталежа су апсолутни владари, које не везују никакви закони, пошто је, као што вели Платон, мудрост довољна да замени законе. У држави „Закона“ пак нема философског сталежа, те с тога и владарска власт није апсолутна, већ се управља по

законима, који су потребни као норме, по којима ће се управљати сваки грађанин. Законодавство је, по „Законима“, први услов за државни опстанак и Платон изводи законе до детаља за разне стране државног живота. Даље у држави „Закона“ нема ни трећег сталежа, који се у идеалној држави бави земљорадњом и трговином, већ место тога имамо робове и странце. Платон на име, као и сви антички мислиоци у опште, не може да замисли државну организацију без робова. То су у осталом мислили и сви Грци: све њихове државе биле су засноване на ропству (У Атини је владала демократија грађана, а не демократија одраслих). Од три сталежа, која Платон поставља у идеалној држави, остаје у држави „Закона“ само један: ратнички сталеж; његову потребу наглашавају „Закони“ много јаче него „Република“ и у том се погледу држава Закона приближује Спарти много више него држава „Републике“. Платон је водио при том рачуна о стварним приликама ондашњег времена, јер су се тада државе доиста могле одржати само помоћу ратова, пошто није било свести о човечанству као културној целини, те је сваки народ био носилац културе за себе (то у многоме важи још и данас). Нарочито у Платоново време, кад је Грчка ишла на сусрет своме паду, било је од потребе нагласити ратнички сталеж; отуда је појмљиво Платоново и Аристотелово поштовање Спарте. Али и ако се тако своди држава Закона на један сталеж (члановима његовим допушта Платон и брак и приватну својину), ипак васпитање тога сталежа остаје у главном исто како је било васпитање ратничког и философског сталежа у идеалној држави, само Платон сматра сада да философија није потребна за васпитање његово, већ на место њено долази математика. То стоји у духу саме Платонове философије, јер математички су објекти нешто што лежи на средини између идеалног и чулног света, и занимање математиком пропедевтика је за философију; дакле пошто се ратници више не посвећују у философију, то им Платон за њихово интелектуално образовање даје оно што је најближе, математику. Осим тога они уче и музику и гимнастику. Уметност је подложна и овде етичком идеализму. У Законима захтева Платон, да један најмудрији човек води цензуру над уметношћу и он се има сматрати као најважнији државни чиновник. Државно уређење у „Законима“ је синтеза монархије и демократије. Платон чини многе уступке демократији, допушта да народна скупштина има известан утицај у

управљању државом, али само као контрола, а не као егзекутивна власт, као што је био случај у Атини, где је скупштина у последње доба имала сву власт.

Осим доктрине о држави, садрже „Закони“ и последњу форму Платонове доктрине идеја, о којој смо раније говорили, по којој су идеје бројеви. Та је доктрина у „Законима“ само скицирана, а остала је више као усмено предање у академији.

4. Значај Платонове философије

Остаје нам још да бацимо један критички поглед на Платонову философију и одредимо његов философски значај. Велики историјски значај Платонов лежи у томе што је он засновао идеализам. Израз идеализам долази од идеје, идеја је нешто супротно реалности, она значи нешто што одступа од реалности. Код Платона идеја има прво значај појма, друго значај реалног принципа ствари и треће значај нечег савршеног у етичком смислу. Платонов идеализам је синтеза логичког и етичког идеализма, и то позитивна његова страна лежи у етичком идеализму, а логички односно онтолошки идеализам само је форма у којој се јавља његов етички идеализам. Оно што даје Платону толиког значаја у историји философије, то је баш то његово подвођење логичког под етички идеализам. Својим учењем о идеалном свету, о бесмртности душе и о животу душе у царству идеја, Платон је основао оптимизам у апсолутном смислу. У том погледу Платон је над осталим философима: он је једини апсолутни оптимист. Платонов идеализам је трострук: логички, онтолошки и етички (апсолутни оптимизам). Принцип логичког идеализма исказао је Сократ, пронашавши на супрот софистима појам, као оно што је битно у стварима, што је непромењиво. Ту идеју прихватио је Платон и проширио на све што егзистира; логичка идеја продире реалитет и даје му форму и живот. Тиме што је Платон применио идеје на реалитет, његов логички идеализам постаје онтолошки, само што овај његов онтолошки идеализам има један специјалан облик, који се не може одржати. Међу тим та заблуда онтолошког идеализма најплоднија је заблуда од свих, које су до сада учињене, јер је Платон на основу ње дошао до највећег резултата своје философије: до етичког идеализма, до апсолутног оптимизма, у коме лежи чар његове личности и његове доктрине. У овој тачци Платон

постаје нешто више од философа, он је пророк и то може се рећи јединствен пророк. У том погледу једини је Христос од великих апсолутних оптимиста, који му се приближава, и зато и постоји веза између доцнијег хришћанства и платонизма, односно неоплатонизма. Исус Христос је пророк, који је имао духа, али није био философ. У том погледу Буда је над Христом, јер је он био и философ и религијски пророк, само што је Буда био негативан песимист, јер није, као Христос, имао срца за живот. Његова свест о болу живота била је толико велика, да он није био у стању замислити да је могућа позитивна срећа; зато је будизам најчистија религија спасења, док је Хришћанство то само у пола. Платон је спајао у себи философски геније са религијским генијем и то у највећем степену, и то је оно што даје чар Платоновој личности. У њему лежи неколико људи: пророк, философ, песник.

Платонов етички идеализам метафизички се оснива на две доктрине: 1) на предпоставци идеалног света и 2) на бесмртности душе. Доктрина идеалног света у оном облику, у коме је налазимо код Платона, не може се одржати: свет супстанцијализираних појмова није могућан ван света ствари; идеја се може замислити да егзистира једино у самим стварима. Немогуће је схватити н. пр. на који начин може егзистирати идеја малога по себи, великог по себи и т. д., пошто су то релативни појмови. И зато су многи тврдили да не постоје идеје релативних појмова; међу тим у истини сви су појмови релативни, и онда не би требало у опште да буде идеја у смислу Платоновом. Други су одрицали егзистенцију идеја вештачких ствари (arteľacta). Сам Платон најпре је мислио да артефакта имају идеје, а доцније пак да их немају. У том дакле облику, у коме га Платон схвата, свет идеја није могућан, али је та доктрина о свету идеја ипак тачна у другој једној форми. Велики философски системи не смеју се критиковати буквално; они могу бити тачни у симболичком смислу. Модерна физика даје нам могућности, да замислимо један идеалан свет сличан Платоновом. По првом ставу енергетике (став о консервацији енергије) изгледало би, да физика учи вечност нашег света, али на основу другог става енергетике (става о ентропији) да се извести, да је свет ограничен по времену. Тај други став говори о смислу или правцу трансформације енергије и он тврди, да способност енергије да се трансформира

опада у току светског процеса, да сви процеси у природи иду тако, да енергије способне за претварање у друге врсте енергија има све мање. Еволутивни процес светски води дакле једном стању равнотеже света, која ће наступити кад нестане енергије способне за трансформацију, кад наступи максимум ентропије[1]. Ако се дакле призна тачност тог другог става енергетике, онда свет промена тежи миру и у правцу будућности није вечан. А ако је чулни свет ограничен у правцу будућности, онда он то мора бити и у правцу прошлости; јер кад би он од вечности трајао онда би стање ентропије требало одавно да је напустило, пошто је имало читаву вечност за своју реализацију. Види се дакле, да је свет као скуп свих процеса физичких имао почетак у времену и да ће имати крај. Кад тај крај наступи, онда се процес светски очевидно више физичким силама не може обновити, иначе предпостављени крај не би био крај акцији физичких енергија. И онда се имамо запитати, шта је било пре почетка и шта ће бити после свршетка света физичких процеса (чулног света)? И као одговор на ово питање може се дати, да је то један надчулан свет, свет апсолутног мира и равнотеже. Платоново учење о идеалном свету као надчулном свету не противи се дакле принципиелно учењима модерне физике. Овај дуализам чулног и надчулног света уче још понеки философи модерних времена, само с том разликом, што су та два света код Платона истовремени, један поред другога, а код модерних су један иза другога у времену. Тако Шопенхауер и Хартман уче један такав дуализам. И њихова учења не могу се одржати у оним специалним формама, у којима су од њих постављена, али су ипак ближа истини него Платонова доктрина. По Хартману и Шопенхауеру на име воља је пре стварења чулног света била у апсолутном миру, и циљ је светског процеса (нарочито развића свести у њему) да врати свет поново у то првобитно стање. Ми изближе у ову ствар не можемо овде улазити.

Друга доктрина, на којој је заснован Платонов етички идеализам, доктрина бесмртности душе, не може се такође одржати у облику у коме ју је изнео Платон. Сви Платонови докази за бесмртност душе нетачни су. Најважнији су трећи и

[1] О принципу ентропије види мој чланак „О ентропији васионе“ у „Срп. Књиж. Гласнику“ за 1901 год.

пети; четврти се доказ не може чак ни дискутирати. Трећи доказ закључује из простоте на бесмртност душе и тај би доказ био принципиелно тачан, кад би душа била апсолутно проста, што међу тим не мора да буде случај. Пети доказ не само што предпоставља тачност Платонове доктрине идеја, него чак и кад би та доктрина била тачна, не би доказ био неоспоран. Доказ је софистичан у истом оном смислу у коме је софистичан доказ онтолошки за егзистенцију Божју; логичка њихова погрешка иста је. Кад би наиме живот и био првобитно предикат душе, ипак из тога не би излазило, да оно што је живо не може престати бити живо, баш као што топло може престати да егзистира не претворивши се при томе у хладно, већ просто ишчезнувши. Међу тим, из тога што су Платонови докази за бесмртност душе погрешни, не излази да је и учење о бесмртности душе погрешно. Платон је веровао у бесмртност душе не само на основу теоријских већ и на основу практичних разлога, али су ипак код њега они први важнији. Платон није успео наћи праве и довољне разлоге за бесмртност душе, али ово учење је било прави повод за раздвајање идеалног света од чулног; савршенство идеалног света не би било потребно, кад не би сама душа била бесмртна, кад не би била способна да види идеални свет. У духу Платонове доктрине има се сматрати за најважнији доказ за бесмртност онај који се оснива на могућности нужног сазнања (изведен у Менону). Ми знамо за идеју, за апстрактни појам, а то би било немогуће кад се душа не би сећала света идеја: способност апстрактног мишљења доказује преегзистенцију а ова бесмртност душе. У истини нити је могућан свет Платонових идеја, нити је могуће сећање душе на тај свет, нити је знање оног што је логички нужно сећање на свет идеја. Али кад се Платонова доктрина о идеалном свету рационално трансформира (позивањем на други став енергетике), кад се предпостави да је надчулни свет пре чулног, онда се бесмртност душе може с пуно разлога бранити; кад би на против свет био вечан, бесмртност душе била би могућа само у облику метемпсихозе, а таква бесмртност имала би мале вредности, била би интересантна само у теоријском погледу, али без практичне вредности. У свима нама постоји једно инстинктивно уверење у бесмртност душе, пошто сваки од нас сматра да би могао бити свака друга људска личност. Ово последње међу тим не би

се могло замислити, кад би душа била само сума телесних функција, јер у том случају ниједна индивидуа не би могла постати другом, пошто је ова баш зато друга индивидуа што има друго тело. Ако је пак душа одвојена од тела, онда она може доћи у разна тела и онда је тачно спиритуалистичко уверење да је тело само одело душе. Може се рећи сигурно да бесмртност није немогућа, али исто тако сигурно може се рећи, да је она могућа само у једном облику, као бесмртност безличне душе, а не људске душе; није дакле могућа бесмртност човека, већ душе, т. ј. онога што је идентично у свима људима, онога Ја, за које смо инстинктивно уверени да може бити у сваком телу. То опште Ја, које је квалитативно једнако а нумерички различно у разним људима, бесмртно је; оно пак садржајно Ја, којим се један индивидуум разликује од другог, дато је с чулном свешћу и ишчезава с њом; тражење ове последње бесмртности, бесмртности садржајног Ја, било би тражење нечег што је метафизички немогуће. Платон је у ствари присталица популарног гледишта на бесмртност, само што је он окренуо однос: душа се у чулном свету сећа идеалног света, а у идеалном не сећа се чулног. Међу тим оба су сећања принципиелно немогућа; сећање је могуће само на основу мозга, дакле се душа не може сећати надчулног света, јер тамо није имала овај мозак, који сада има, нити се може сећати у надчулном свету чулног света, пошто неће понети са собом мозак који има.

Само онда егзистенција има вредности, ако постоји један идеалан свет и ако су појединачне свести способне да постану становници тог идеалног света. Чулни свет је променљив и као такав нема вредности. Док се год живи, дотле живот има вредности, али кад се живети престане, онда живот којим се живело више нема никакве вредности. Друкчије речено, за онога који је престао живети, са свим је свеједно да ли је у том проживелом животу имао максимум задовољстава разне врсте или не, и са свим је свеједно колико је дуго тај живот трајао: онај, који се у опште није ни родио, потпуно је тада једнак с њим. Оно што је у Платону велико, то је замисао једног вечног света, то је уверење да апсолутну вредност има само једна таква надчулна егзистенција. Сама та идеја вечите егзистенције чак и кад би била нетачна, остаје најдубља практично-философска идеја. У сваком случају она нам једном за свагда одузима

једну илузију: стављајући на супрот човечјем животу један живот, који има праву апсолутну вредност, она нас приморава да увидимо колико мало вредности има овај наш живот. У тој метафизичкој поезији о идеалном свету лежи прави значај Платонов, лежи вечни значај његов за човечанство. У том погледу Платон је јединствен, без предходника и последника. Идеал савршенства, који је поставио Платон, то је идеал Богова. Платон је у том смислу обожавалац онога што је божанско, и зато је и он сам с правом назван божанственим.

АНА КАРЕ́ЊИНА

РОМАН
ЛАВА ТОЛСТОЈА

— НАСТАВАК —

IV

Алексије Александрович, после сусрета са Вронским на својим вратима, отишао је, као што је и намеравао, у талијанску оперу. Он је одседео тамо два чина и видео је све. које му је било потребно да види. Вративши се кући, он пажљиво прегледа чивилук и видевши да војног шињела на њему није било, оде по обичају у своју собу. Али унаточ обичају, он не леже да спава, него је шетао тамо амо по своме кабинету до три сата по поноћи. Осећај гнева на жену, која није хтела да остане у границама пристојности и да испуни једину погодбу коју јој је он ставио — не примати у својој кући љубавника — није му давао мира. Она није испунила његов захтев, и он је морао казнити и привести у дело своју претњу — тражити развод и одузети јој сина. Он је знао све тешкоће, које су биле скопчане са овом ствари, али он је рекао да ће то учинити и сад мора да изврши своју претњу. Грофица Лидија Ивановна наговештавала му је да би то био најбољи излаз из његовог положаја, а у последње време практика брачних развода довела је ту ствар до таквог савршенства, да је Алексије Алекандрович видео могућност да се савлађују све формалне тешкоће. Осим тога несрећа никад није сама, а и предмет о устројству инородаца и орошавању поља̂ зарајске губерније створили су Алексију Александровичу такве непријатности, да је он за све ово последње време био у крајњој надражености.

Он није спавао целе ноћи, и његов гнев, растући у некаквој огромној прогресији, дошао је изјутра до крајњих граница. Он се журно обуче и, као да је носио пуну чашу гнева, па бојећи се да је не проспе, бојећи се да заједно с гневом не изгуби и енергију, потребну за објашњавање са женом, он уђе у њену собу, чим је сазнао да је устала.

Ана, која је мислила да тако добро познаје свога мужа, била је поражена његовим изгледом, кад је овај ушао к њој. Чело његово било је намрштено, а очи су мрачно гледале пред собом, избегавајући њене погледе; уста беху чврсто и презриво стиснута. У ходу, у покретима, у звуку његовога гласа била је одлучност и чврстина, какву она никад није у њему видела. Он уђе у собу и не поздравивши се са њом, упути се право ка њеном писаћем столу и, узевши кључеве, отвори фијоку.

— Шта вам треба?! — викну она.

— Писма вашег љубавника, — рече он.

— Њих овде нема, — рече она затварајући фијоку; али по самом том покрету он је појмио да је тачно погодио и, одгурнувши грубо њену руку, брзо шчепа портфељ, у који је она остављала најпотребније хартије. Она хтеде да му истргне портфељ, али је он одгурну.

— Седите! Мени је потребно да говорим с вама, — рече он, метнувши порфтељ под мишку и стегнувши га лактом тако јако да му се раме издиже.

Она је са чуђењем и плашњом гледала у њега.

— Ја сам вам рекао, да вам нећу допустити да примате љубавника у мојој кући.

— Мени је потребно било да га видим, да...

Она застаде, не могући ништа да измисли.

— Не улазим у подробности о томе, зашто је женској потребно да се састаје са љубавником.

— Ја сам хтела, ја сам само... — плануши, рече она. Ова његова грубост раздражила ју је и придала јој смелости. — Зар ви не осећате, како вам је лако вређати ме? — рече она.

— Вређати се може честит човек и честита женска, али рећи лопову да је лопов, јесте само la constatation d'un fait.

— За ту нову црту суровости у вама ја до сада нисам знала.

— Ви зовете суровошћу то, кад муж оставља жени пуну слободу, дајући јој частан штит имена, под циглим условом да се очува само пристојност. Зар је то суровост?

— То је горе од суровости, то је подлост, ако хоћете да знате! — узвикну Ана са злоћом и, уставши, хтеде да изађе.

— Не! — повика он својим пиштећим гласом, који се подиже сад за још једну ноту више, и шчепавши је за руку својим великим прстима, тако силно да на њој остадоше црвени трагови од гривне коју он стеже, силом је посади на место.

— Подлост? Ако ви хоћете да употребите ту реч, онда је подлост — оставити мужа и сина, ради љубавника, и јести хлеб мужевљи!

Она погну главу. Она не само да није казала оно што је јуче говорила љубавнику, да је он њен муж, а да је муж излишан; она то није ни помислила. Она је осећала сву истинитост његових речи и само је рекла тихо:

— Ви не можете описати мој положај горе, него што га ја сама појимам; али зашто ви говорите све то?

— Зашто говорим то? Зашто? — настави он такође гневно. — Да знате да ћу, пошто нисте испунили моју вољу односно одржања пристојности, предузети мере да се овај положај сврши.

— Скоро ће, скоро ће се свршити и без тога, — проговори она и опет јој сузе наиђоше на очи, при мисли о скорој, сада жељеној смрти.

— Свршиће се он пре него што сте ви са својим љубавником смислили! Вама је потребно задовољење животињске страсти...

— Алексије Александровичу! Ја не велим да то није великодушно, али је нечасно тући онога који већ лежи.

— Да, ви се само себе сећате! Али патње човека, који је био ваш муж, за вас немају интереса. Вама је све једно што је сав живот његов разрушен, што је он пле... пре... плетрпео.

Алексије Александрович говорио је тако брзо да се заплео и никако није могао да изговори ову реч. Он је изговори најзад плетрпео. Њој беше смешно, а одмах затим и срамота што јој је могло бити ишта смешно у оваквом тренутку. И први пут у магновењу она осети његов бол, пренесе се мишљу у њега и би јој га жао. Али шта је могла она да каже или да учини. Она обори главу и ћутала је. Он такође поћута неко време, а затим поче говорити хладнијим гласом, наглашавајући произвољно изабране речи, које нису имале никакве особите вредности.

— Ја сам дошао да вам кажем, — рече он...

Она погледа у њега. „Не, то се мени учинило“, помисли она, сећајући се израза његовог лица, кад се заплео на речи нлетрпео; не, зар може човек са овим мутним очима, са овим задовољним спокојством осећати штогод?“

— Ја немогу ништа да изменим, — прошапута она.

— Ја сам дошао да вам кажем, да ја сутра путујем у Москву и да се више нећу вратити у ову кућу, а ви ће те добити извештај о мојој одлуци преко адвоката, коме ћу поверити парницу развода. Мој син ће прећи сестри, — рече Алексије Алесандрович, сећајући се једва онога што је хтео да каже о сину.

— Вама је потребан Серјожа да би сте мени причинили бол, — проговори она, гледајући га испод веђа. — Ви га не волите... Оставите ми Серјожу!

— Да, ја сам изгубио чак и љубав према сину, јер је са њим скопчана моја одвратност према вама. Али ја ћу га ипак узети. Збогом!

И он хтеде да изађе, али сад она задржа њега.

— Алексије Александровичу, оставите Серјожу! — прошапута она још једанпут. — Ја немам ништа више да кажем. Оставите Серјожу до мога... Ја ћу скоро да родим, оставите га!

Алексије Александвијевич плану, истрже од ње своју руку и ћутећи изађе из собе.

V

Чекаоница знаменитог петроградског адвоката била је пуна, кад је Алексије Александрович ушао у њу. Три даме: старица, млада жена и трговкиња; три господина: један — банкар — Немац, са прстеном на прсту, други — трговац са брадом, и трећи — срдити чиновник у мундиру са крстом о врату, очевидно одавно су чекали. Два помоћника писали су за столовима кврчећи перима. Прибор за писање, што је Алексије Александрович јако волео, био је необично леп. Алексије Александрович није могао а то да не примети. Један од помоћника, не устајући и зажмиривши, срдито се обрати Алексију Александровичу.

— Шта желите?

— Ја имам посла код адвоката.

— Адвокат је заузет, — одговори строго помоћник, показујући пером на оне, који су чекали, и настави писање.

— Да ли може наћи времена? — рече Алексије Александрович.

— Он нема слободног времена, јер је увек заузет. Изволите почекати.

— Онда, молим вас, потрудите се и предајте му моју карту, — рече достојанствено Алексије Александрович, видећи да је неопходно открити своје инкогнито.

Помоћник узе карту и, очевидно не одобравајући њему садржину, оде адвокату,

Алексије Александрович симпатисао је у принципу јавноме суду, али неким подробностима његове примене није потпуно симпатисао, из познатих му виших службених односа, и осуђивао их је, у колико је он могао осуђивати нешто што је највишом вољом утврђено. Сав његов живот протекао је у административном раду, и стога, кад год није симпатисао чему било, онда је тај осећај његов био ублажаван признањем неопходности погрешака и могућности поправке у сваком послу. У новим судским установама он није одобраво оне погодбе, у које је стављена била адвокатура. Али он до сада није имао посла са адвокатуром, те је није одобравао теоријски; сад се пак његово неодобравање појачало оним непријатним утиском, који је добио у чекаоници адвокатовој.

— Сад ће изићи, — рече помоћник, и заиста кроз два минута на вратима се показа дугачка фигура старога правника, који се саветовао са адвокатом, и сам адвокат.

Адвокат је био мали, крутуљаст, ћелав човек са црнориђом брадом, светлим дугачким обрвама и надвешеним челом. Он је био нагиздан као младожења, од вратне мараме и двоструког ланца до лакованих ципела. Лице је било паметно, сељачко, а накит и одело кицошко, но са рђавим укусом.

— Изволите, — рече адвокат, обраћајући се Алексију Александровичу. И пропустивши мрачно поред себе Карењина, он затвори врата.

— Ако је по вољи? Он показа на наслоњачу крај писаћег стола, претрпаног хартијама, сам седе на председничко место, трљајући мале руке са кратким прстима, обраслим белим длакама, пагнувши главу у страну. Али тек што се он умири у својој позитури, кад изнад главе пролете мољац. Адвокат раздвоји руке са брзином, која се није могла очекивати од њега, ухвати мољца и опет заузе пређашњи положај.

— Пре него што почнем говорити о мојој ствари, — рече Алексије Александрович, зачуђено пропративши покрет адвокатов, — ја морам напоменути да ствар, о којој имам да говорим с вама, мора остати тајна.

Једва приметан осмејак размаче риђе надвешене бркове адвокатове.

— Ја не бих био адвокат, кад не бих могао сачувати тајне које ми се повере. Али ако желите потврђење...

Алексије Александрович погледа у његово лице и виде, да се његове сиве очи смеју и као да већ све знају.

— Знате ли моје презиме? — настави Алексије Александрович

— Знам, и вас, и вашу корисну — он опет ухвати мољца — делатност, као и сваки Рус, — рече адвокат, нагнувши се.

Алексије Александрович уздахну, прибирајући се. Али, решивши се једанпут, он је већ наставио пиштећим гласом, не плашећи се, не запињући и наглашавајући неке речи.

— Ја имам ту несрећу, — поче Алексије Александрович — да сам постао преварен муж и желим законитим путем да прекинем односе са женом, то јест да се разведем; али тако да син не припадне матери.

Сиве очи адвокатове старале су се да се не смеју, али оне су играле од неуздржљиве радости, и Алексије Александрович видео је да то није била само радост човека који добија пробитачну поруџбину, — ту је био тријумф и усхићење, био је блесак, сличан ономе злослутном блеску, који је он видео у очима жениним.

— Ви желите моју сарадњу да би дошли до развода?

— Да, тако је, али ја вас морам предупредити, да ја ризикујем да злоупотребим вашу пажњу. Ја сам дошао да се само претходно посаветујем с вама. Ја желим развод, али за мене су важни облици у којима је он могућан. Врло је могућно, да ћу се, ако се облици не подударе са мојим захтевима, одрећи од законитог тражења.

— О, то је увек тако, — рече адвокат — и то увек зависи од ваше воље.

Адвокат спусти поглед на ноге Алексија Александровича осећајући да изгледом своје неуздржљиве радости може увредити клијента. Он погледа на мољца, који је летео испред ње-

говог носа и трже руку, али га не ухвати, из уважења према положају Алексија Александровича.

— Ма да су ми законски прописи о овоме предмету у општим цртама познати, — настави Алексије Александрович — ја би хтео да сазнам уопште оне форме, у којима се на практици изводе сличне ствари.

— Ви желите, — не подижући очију, одговори адвокат, са извесним задовољством улазећи у тон говора свога клијента — да вам ја изложим све оне путове, по којима је могућно остварење ваше жеље.

И на одобравајући наклон главе Алексија Александровича он настави, покаткад погледајући површно у поцрвенело лице Алексија Александровича,

— Развод, по нашим законима, — рече он са лаком нијансом неодобравања руских закона, — могућан је, као што вам је познато, у следећим случајевима... Почекајте! — обрати се он помоћнику, који се беше промолио кроз врата, али ипак устаде, рече неколико речи и опет седе. — У следећим случајевима: телесни недостаци супругâ, затим незнано петогодишње одсуство, — рече он, савивши обрастао длакама кратак прст, — затим прељубочинство (ту реч он је изговорио са очигледним задовољством). Подраздели су следећи (он је и даље савијао своје дебеле прсте, премда случајеви и подраздели нису могли бити класифицирани заједно): физички недостатци мужа или жене, затим прељубочинство мужа или жене. — Пошто сви прсти изиђоше, он све опружи и настави: — То је гледиште теоријско, али ја мислим да сте ми ви учинили част, обративши се мени зато да сазнате практичну примену. И стога, руководећи се антецедентима, ја вам морам саопштити да се сви случајеви развода своде на следеће: физичких недостатака нема, како ја појимам, а такође и незнаног одсуства?..

Алексије Александрович са одобравањем погну главу.

— Своде се на следеће: прељубочинство једнога од супруга и изобличавање преступне стране по узајамном споразуму, и осим таквог спорамума — изобличавање нехотично. Морам рећи, да се последњи случај ретко срета на практици, — рече адвокат и летимично погледавши у Алексија Александровича, ућута као продавац пиштоља, који је описао све користи овог или оног оружја и очекује да потрошач изврши избор. Али Алексије Александрович ћуташе, и стога настави:

— Као разумно, најобичније и напростије ја сматрам да је прељубочинство по узајамном споразуму. Ја не бих допустио себи да се тако изразим, кад бих говорио са човеком неразвијеним, — рече адвокат, — али мислим да је то за вас појмљиво.

Алексије Александрович био је међутим тако растројен да није одмах појмио разумност прељубочинства по узајамном споразуму и изразио је недоумицу у своме погледу; али адвокат му је одмах помогао.

— Људи не могу више да живе заједно, — ето такав један факт. И ако се они обоје у томе слажу, онда подробности и формалности постају индиферентне. А у исто време то је напростије и најсигурније средство.

Алексије Александрович сад је потпуно разумео. Али он се држао и религиозних захтева, који нису допуштали овакве мере.

— То је у овом случају ван питања, — рече он. — Ту је могућан само један случај: изобличење нехотично, потврђено писмима, која ја имам.

При помену писама адвокат подви уснице и произведе танак, сажаљив и презрив звук.

— Видите ли, — рече он — такве и томе сличне ствари решава, као што вам је познато, духовно надлештво: они пак протопопи у тим стварима велики су љубитељи најситнијих подробности, — рече он са осмејком, који показује саосећање према укусу протопопа. — Писма, без сумње, могу да потврде у неколико; али изобличења морају бити добивена непосредно, то јест помоћу сведока. Уопште, ако ми учините част и удостојите ме тога поверења, оставите мени избор оних мера, које морају бити употребљене. Ко хоће резултат, тај допушта и срества.

— Ако је тако... — одједном побледевши, поче Алексије Александрович; али у то време адвокат устаде и опет оде до врата к помоћнику, који га је прекидао.

— Кажите јој да ми не радимо са јефтином робом! — рече он и врати се Алексију Александровичу.

Враћајући се на место он ухвати неприметно још једног мољца. „Леп ће бити мој репс на лето!“ помисли он, мрштећи се.

— Дакле, ви сте изволели казати... — рече он.

— Ја ћу вам саоштити своју одлуку писмено, — рече Алексије Александрович, устајући и ухвати се за сто. Постојавши

мало ћутећи, он рече: — Из ваших речи ја могу, следствено, закључити да је развод могућан. Ја бих вас молио да ми саопштите такође и ваше услове.

— Све је могућно, ако ми оставите пуну слободу рада, — не одговарајући на питања, рече адвокат. — Кад могу рачунати да добијем од вас извешће? — упита адвокат, помичући се ка вратима и бљештећи очима и лакованим ципелама.

— Кроз недељу дана. Ваш пак одговор, да ли примате на себе ову ствар и под каквим условима, бићете тако добри да ми саопштите.

— Врло добро.

Адвокат се учтиво поклони, испрати до врата свога клијента и оставши сâм, предаде се свом радосном осећају. Он се тако развесели да је, унаточ својим правилима, учинио попуст госпођи која се цењкала и преста да хвата мољце, решивши коначно да идуће зиме покрије намештај кадифом, као што је код Сигоњина.

VI

Алексије Александрович одржао је сјајну победу у седници комисије од седамнаестог августа, али последице те победе уздрмале су га. Нова комисија за испитивање у свима односима живота инородаца била је састављена и послата на лице места са необичном брзином и енергијом, подгреваном од стране Алексија Александровича. Кроз три месеца био је поднесен извештај. Живот инородаца био је испитан у политичком, административном, економском, етнографском, материјалном и религиозном односу. На сва питања били су лепо изложени одговори, одговори који нису подлежали сумњи, пошто нису били производ човечији мисли, увек подвргнуте погрешкама, него су сви били производ службене делатности. Сви одговори били су резултати званичних датâ, извештаја губернерских и архијерејских, основаних на извештајима среских начелника и намесника, који су опет основани били на извештајима општинских власти и парохијских свештеника; и стога су сви ти одговори били несумњиви. Сва питања, например: зашто бивају неродице, зашто се становници држе својих веровања и т. сл. питања, која се без згодне службене машине не решавају и не могу бити решена вековима, добила су јасно, несумњиво решење. И решење је било у корист Алексија Александровича.

Али Стремов, будући дирнут у живац на последњој седници, употребио је при пријему комисијског извештаја неочекивану тактику. Стремов, који је повукао био за собом неке чланове комисије, одједном пређе на страну Алексија Александровича и ватрено поче не само заступати привођење у дело мери, које предлагаше Карењин, него је предлагао и друге крајње мере у томе смислу. Мере ове, појачане још и против онога што је служило као основна мисао Алексија Александровича, биле су усвојене и тада се испољи тактика Стремова. Ове мере, доведене до крајности, одједном се показаше тако глупе да су се у једно исто време и државници, и друштвено мњење, и наметне даме, и новине, једном речи сви, оборили против ових мера, изражавајући своје негодовање и против самих мера, и против њиховог признатог оца, Алексија Александровича. Стремов пак измаче се у страну, правећи се да је био само слепо следовао плану Карењина и да се сад и сам чуди и негодује против онога што је учинио. То је узрмало Алексија Александровича. Али не гледајући на оронуло здравље, не гледајући на породичне невоље, Алексије Александрарович није се предавао. У комисији настуни расцеп. Једни чланови, са Стремовим на челу, правдали су своју погрешку тиме што су поверовали извештају ревизионе комисије, којом је руководио Алексије Александрович, и говорили су да је извештај те комисије једна бесмислица и само исписана хартија. Алексије Александрович, са партијом својих људи, који су увиђали опасност од таквог односења према хартијама, бранио је и даље податке које је израдила ревизиона комисија. Услед тога се у вишим круговима, па чак и у друштву све заплело, и без обзира на то што је ово све њих јако интересовало, нико није могао да појми, да ли збиља инородци бедно живе и пропадају или пак напредују. Положај Алексија Александровича услед тога, а делимично и услед презрења које паде на њега због неверства жениног, постаде веома лабав. И у том положају Алексије Александрович одлучи се на један значајан корак. Он изјави на изненађење целе комисије, да ће тражити дозволу да сам лично оде на лице места и да извиди ту ствар. И, добивши дозволу, Алексије Александрович крену се на пут у далеке губерније,

Одлазак Алексија Александровича произвео је велику галаму, у толико више што је пред сам одлазак службено пра-

тио уз акт и новац, који му беше издат на име дванаест коња ради одласка до места опредељења.

— Ја налазим да је то врло племенито, — говорила је о томе Бетси са кнегињом Мјагком. — Зашто издавати новац на поштанске коње, кад сви знају да сад свуда има железницâ.

Али кнегиња Мјагкаја није се слагала с тим и чак ју је мишљење кнегиње Тверске раздражило.

— Лако је вама говорити, — рече она — кад ви имате милионе, не знам какве, али ја веома волим, кад муж иде лети по ревизији. За њега је врло здраво и пријатно да се прође а ја сам већ уобичајила да за тај новац издржавам екипаж и кочијаша.

На путу за далеке губерније Алексије Александрович задржа се три дан у Москви.

Сутрадан, по свом доласку, он пође у визиту генерал-губернатору. На раскрсници код газетне улице, где се увек тискају екипажи и кочијаши, Алексије Александрович одједном чу своје име, изговорено тако громким и веселим гласом, да није могао а да се не обазре. На углу тротоара стајао је у кратком модерном палето-у, са накривљеним кратким модерним шеширом и са светлим осмехом који је откривао беле зубе између црвених усница — Степан Аркадијевич, који је одлучно и упорно викао и тражио да се стане. Он се држао једном руком за прозор заустављених на углу кола, из којих су извиривале две дечије главице и женска глава у кадифеном шеширу, и осмејкивао се и звао руком зета. Дама се осмејкивала добрим осмејком и такође је махала руком Алексију Александровичу. То је била Доли с децом.

Алексије Александрович није хтео ни с ким да се виђа у Москви, а најмање са братом своје жене. Он подиже шешир и хтеде да прође, али Степан Аркадијевич нареди кочијашу да стане и притрча к њему по снегу.

— Зар није грешно не јавити се! Јеси ли одавно овде? Ја сам јуче био код Дисо-а и видим на табли „Карењин“, ни на крај памети да си то ти! — говорио је Степан Аркадијевич, протурајући главу кроз прозор од кола. Иначе бих свратио. Баш ми је мило што сам те видео! говорио је он, ударајући ногу о ногу и отресајући с њих снег. — Зар није грехота не јавити се! — понови он.

— Нисам имао кад, веома сам заузет, — одговори суво Алексије Александрорич.

— Хајд'мо до жене, она јако жели да те види.

Алексије Александрович разви плед, под којима су биле његове зимогрожљиве ноге, и изишавши из кола, пређе по снегу до Дарије Александровне.

— Шта је то, Алексије Александровичу, зашто нас тако обилазите? — рече Доли смешећи се.

— Био сам врло заузет. Мило ми је што вас видим, — рече он тоном, који је јасно говорио да га је ово огорчило. — Како ви са здрављем?

— Шта ради моја мила Ана?

Алексије Александрович промрмља нешто и хтеде да иде. Али га Степан Аркадијевич заустави.

— Знаш, шта ћемо сутра да урадимо. Доли, зови га на ручак! Позваћемо Кознишева и Песцова, да га почастимо московском интелигенцијом.

— Дакле, молим вас, дођите! — рече Доли — чекаћемо вас у пет, шест часова, ако хоћете. Како моја мила Ана? Одавно се...

— Здрава је, — мрштећи се промрмља Алексије Александрович. — Мило ми је! — и он се упути својим колима.

— Хоћете ли доћи? — повика Доли.

Алексије Александрович проговори нешто што Доли није могла разабрати у галами и хуци од кола.

— Ја ћу сутра свратити! — довикну му Степан Аркадијевич.

Алексије Александрович седе у кола и завали се у њима тако да никог не види и да ни од кога не буде виђен.

— Особењак! — рече Степан Аркадијевич жени и, погледавши у часовник, направи пред лицем покрет руком, који означава милошту према жени и деци, и момачки пође по тротоару.

— Стиво! Стиво! — повика Доли, поцрвеневши.

Он се окрете.

— Мени треба да купим капуте Гриши и Тањи. Дај ми новаца!

— Ништа, реци да ћу ја дати! — и он се изгуби, весело климнувши главом познатом пролазнику.

VII

Сутрадан била је недеља. Степан Аркадијевич сврати у Велико Позориште на репетицију балета и предаде Маши Чибисовој, лепушкастој балерини, која је понова ступила у позориште по његовој протекцији, обећане јој коралиће, и иза кулиса у дневној позоришној тами пољуби њено лепушкасто и светло од добивеног поклона лице. Осим поклона коралића, потребно му је било да се споразуме с њом о састанку после балета. Објаснивши јој, да му је немогућно доспети на почетак балета, он обећа да ће доћи на последњи чин и да ће је извести на вечеру. Из позоришта Степан Аркадијевич сврати на пијацу, сам изабра рибу и спаржу за ручак и у 12 часова био је већ код Дисо-а, где му је потребно било да се састане са тројицом, који су, на његову срећу, били у једној гостионици: са Љовином, који је недавно допутовао из иностранства и ту одсео; са новим својим начелником, који тек што беше ступио на ту дужност и који је ревидирао Москву, и са зетом, Карењином да га неизоставно одведе на ручак.

Степан Аркадијевич волео је ручак, али је још више волео да приређује ручак, мали, али отмен и по јелу и пићу, и по избору гостију. Програм данашњег ручка јако му се допадао: биће живи гргечи, спаржа и la piéce de résistance — диван но прост ростбиф и одговарајућа вина; то је односно јела и пића Од гостију пак биће Кити и Љовин, а да се то не би примећавало, биће још једна рођака и млади Шчербацки, и la piéce de résistance од гостију — Сергије Кознишев и Алексије Александрович. Сергије Иванович — московљанин и философ, Алексије Александрович — петрограђанин и практичар, а позваће још познатог особењака ентузијасту Песцова, либерала, причала, музиканта, историчара и симпатичног педесетогодишњег младића, који ће бити сос или гарнируиг уз Кознишева и Карењина. Он ће их подражавати и туткати једно на друго.

Друга рата новаца за забран била је примљена од купца и још не потрошена. Доли је била врло љупка и добра у последње време, те је мисао о овоме ручку у свима односима веселила Степана Аркадијевича. Он се налазио у највеселијем расположењу духа. Биле су две околности, мало непријатне; али обе те околности губиле су се у мору добродушне веселости, које се таласало у души Степана Аркадијевича. Те две околности биле су: прва, што је јуче, сретнувши на улици Алек-

сија Александровича, приметио да је овај сув и строг према њему, и доводећи у везу тај израз лица Алексија Александровича и то што није дошао к њима и није јавио ништа о себи, са оним гласовима, које је слушао о Ани и Вронском, Степан Аркадијевич се досети да нешто није добро између мужа и жене.

То је била једна непријатност. Друга мало непријатна околност била је та, што је нови начелник, као и сви нови начелници, већ имао репутацију страшног човека, који устаје у 6 часова изјутра, ради као коњ и захтева такав исти рад од својих подчињених. Осим тога, овај нови начелник имао је још репутацију медведа у опхођењу и био је, како причају, човек сасвим противног правца ономе, коме је припадао пређашњи начелник па до сада припадао и сâм Степан Аркадијевич. Јуче је Степан Аркадијевич ишао на дужност у мундиру и нови начелник био је врло љубазан и упустио се у разговор са Облонским као са познаником; стога је Степан Аркадијевич сматрао за своју дужност да му направи визиту у редениготу. Мисао о томе, да га нови начелник може не примити добро, била је ова друга непријатна околност. Али Степан Аркадијевич осећао је инстиктивно, да ће се дивно образовати. „Сви су људи као и ми грешни, зашто се срдити и свађати?“ — мислио је он, улазећи у гостионицу.

— Здраво, Василије, — говорио је он, пролазећи по ходнику са накривљеним шеширом и обраћајући се познатом лакеју — ти си и бакенбарте пустио? Љовин — број 7, а? Молим те, проведи ме. И сазнај, да ли прима гроф Аничкин (то је био нови начелник).

— Разумем, — смешећи се одговори Василије. — Одавно вас нема к нама.

— Јуче сам био, само са другог улаза. Је ли ово 7-ми?

Љовин је стајао са Тверским мужиком на сред собе и аршином мерио свежу медвеђу кожу, кад је ушао Степан Аркадијевич.

— А, убили сте? — викну Степан Аркадијевич. — Дивна ствар! Медведица? Здраво, Архипе!

Он се рукова с мужиком и седе на столицу, не скидајући капут и шешир.

— Та свуци се, поседи мало! — скидајући с њега шешир, — рече Љовин.

— Не, немам кад, ја сам дошао само на један секунд, — одговори Степан Акадијевич. Он раскопча капут, али га затим скиде и седео је читав сат, разговарајући с Љовином о лову и најсрдачнијим стварима.

— Пa, реци ми, шта си радио на страни? Где си био? — рече Степан Аркадијевич, кад мужик изађе.

— Па живео сам у Германији, у Пруској, у Француској, у Енглеској, али не у престоницама, већ у фабричним градовима, и много сам што-шта новога видео. И мило ми је што сам тамо био.

— Да, ја знам твоју мисао о радничком устројству.

— О, ни најмање! У Русији не може бити радничког питања. У Русији је питање о односу радничког света према земљи; оно и тамо постоји, али тамо је то само крпеж и оправка поквареног, а код нас...

Степан Аркадијевич је пажљиво слушао Љовина.

— Да, да! — говорио је он. — Врло је могућно да си ти у праву, — рече он. — Али мило ми је што си тако чио: и медведе ловиш, и радиш, и одушевљаваш се. А Шчербацки ми говораше — он те је срео негде — да си у некаквој сети, једнако о смрти говориш.

— А што? — ја не престајем да мислим о смрти, — рече Љовин. — Истина је, да је време да се умре. И да је све ово бесмислица. Право да ти кажем, ја своју мисао и свој рад јако ценим, али у суштини — размисли о томе, па ћеш видети — цео наш свет је једна мала плесан, која је израсла на сићушној планети. А ми мислимо да код нас може бити нечега великог... Мисли, дела! Све су то пешчана зрнца.

— Па то је, брајко, старо као свет!

— Старо, али кад то појмиш јасно, онда ти некако све постаје ништавно. Кад појмиш, да ћеш данас-сутра умрети и да ништа од тебе неће остати, онда је некако све ништавно. Ја сматрам своју мисао као врло значајну, а она је међутим тако ништавна, чак и кад би се остварила, — као проћи поред ове медведице. Ето, тако проводиш живот, забављајући се ловом, радом, колико само да не мислиш о смрти.

Степан Аркадијевич се смешкао танко и умиљато, слушајући Љовина.

— Па разуме се! Ето, ти си прешао већ на моју страну;

сећаш ли се, како си ме нападао што ја тражим у животу насладе?

Не буди, о моралисто, тако строг!...

— Не, у животу је ипак лепо само оно... — Љовин се сплете. — Не знам ни ја. Знам само да ћемо помрети скоро.

— Зашто скоро?

— И, знаш, дражи је у животу мање, кад мислиш о смрти, али се осећаш некако спокојније.

— Напротив, при свршетку је још веселије.

— Е, мени је већ време, — рече Степан Аркадијевич, устајући по десети пут.

— Та поседи још мало! — говорио је Љовин задржавајући га. — Кад ћемо се видети? Ја сутра идем.

— Ала сам ја! Па да сам за то и дошао!.. Дођи данас неизоставно код мене на ручак. Биће твој брат, мој зет, Карењин.

— Зар је он овде? — рече Љовин и хтеде да упита за Китиику. Он је чуо да је била почетком зиме у Петрограду, код своје сестре, жене дипломате, и није знао, да ли се вратила или не, али се предомисли и није распитивао. „Била, не била — све једно“.

— Дакле, доћи ћеш?

— Па разуме се.

— Дакле, у пет часова и у редепготу.

И Степан Аркадијевич устаде и пође доле новоме начелнику. Инстинкт није преварио Степана Аркадијевича. Нови, страшни начелник показао се као човек веома друževан, и Степан Аркадијевич доручкова с њим и толико се задржа да је тек око четири сата успео да посети Алексија Александровича.

VIII

Алексије Александрович, вративши се с литургије, провео је цело пре подне код куће. Тога јутра чекала су га два посла. Прво, требало је примити и упутити депутацију инородаца, која је ишла у Петроград и која се сад налазила у Москви; друго, требало је написати писмо адвокату. Депутација ма да и изазвана иницијативом Алексија Александровича, скопчана је била са многим незгодама и чак опасностима, те је Алексију Александровичу било врло мило што ју је затекао у Москви. Чланови ове депутације нису имали ни најмањег појма о својој улози и дужности. Они су били наивно уверени

да се њихов посао састоји у томе, да изложе своје потребе и прво стање ствари, тражећи помоћи од владе, и сасвим нису појимали да су неке њихове изјаве и захтеви подржавали противничку партију и према томе кварили целу ствар. Алексије Александрович дуго се бактао с њима, написао им је програм, од кога се нису смели удаљавати и пустивши их, написа писма у Петроград, ради упућивања депутације. Као главни помоћник у томе послу требало је да буде грофица Лидија Ивановна. Она је била специјалисткиња за те послове, и нико као она није умео да мусира и даје истински правац депутацијама. Свршивши то, Алексије Александрович написа и писмо адвокату. Без и најмањег колебања он му даде овлашћење да може дејствовати по своме нахођењу. Уз писмо приложи и три писамцета од Вронскога Ани, која је нашао у одузетом портфељу.

Од оног времена, кад је Алексије Александрович изашао из куће, с намером да се не враћа у своју породицу, и од оног доба кад је био код адвоката и саопштио ма и једном човеку своју намеру, од тог доба, особито одкако је претворио ову ствар живота у ствар хартије, он се све више и више навикавао на своју намеру и видео је сад јасно могућност њеног остварења.

Он је затворио коверт са писмом адвокату, кад зачу громке звуке гласа Степана Аркадијевича. Степан Аркадијевич се препирао са слугом Алексија Александровича и тражио је да га пријави.

„Све једно“, помисли Алексије Александрович, „тим боље — сад ћу му изјавити о своме односу према његовој сестри и објаснићу, зашто не могу да ручам код њега“.

— Нека изволи! проговори он гласно, скупљајући хартије и склањајући их у фијоку.

— Ето, видиш ли да лажеш, он је код куће! — одговори глас Степана Аркадијевича лакеју који га није пуштао и, скидајући капут у ходу, Облонски уђе у собу. — Врло ми је мило што сам те затекао! Дакле, ја се надам... поче весело Степан Аркадијевич.

— Ја не могу бити, — рече хладно Алексије Александрович, стојећи и не нудећи госта да седне.

Алексије Александрович мислио је да одмах ступи у оне хладне односе, у којима је он морао бити према брату жене, са којом је отпочињао брачну парницу; али он није рачунао

на оно море добродушности, које се изливало преко обала у души Степана Аркадијевича.

Степан Аркадијевич широко отвори своје сјајне ведре очи;

— Зашто не можеш? Шта хоћеш да кажеш? — рече он у недоумици на француском. — Не, то је већ обећано. И ми сви рачунамо на вас.

— Ја хоћу да кажем да не могу бити код вас зато што они рођачки односи, који су били међу нама, морају престати.

— Како? То јест како? Зашто? — с осмејком проговори Степан Аркадијевич.

— Зато што отпочињем парницу развода брака са вашом сестром, мојом женом. Ја сам морао...

Али Алексије Александрович још није завршио свој говор, кад Степан Аркадијевич учини нешто што он сасвим није очекивао. Степан Аркадијевич гласно уздахну и седе у наслоњачу. — Алексије Александровичу, шта ти говориш! — узвикну Облонски и страдање му се изрази на лицу.

— То је тако.

— Извини ме, али ја не могу и не могу у то да верујем...

Алексије Александрович седе, осећајући да његове речи нису имале оно дејство, које је он очекивао, и да ће морати да се објашњава и да ће, ма каква била његова објашњења, односи његови према шураку остати исти.

— Да, ја сам стављен у тешку неопходност да тражим развод брака. — рече он.

— Ја ти само једно могу рећи, Алексије Александровичу. Ја те познајем као одличног, правичног човека, познајем Ану — извини ме, ја не могу да мењам своје мишљење о њој — као красну, одличну женску и зато, извини ме, ја не могу да верујем у то. Ту је неки неспоразум — рече он.

— Да, кад би то био само неспоразум...

— Допусти, ја појимам, — прекиде га Степан Аркадијевич. — Но, разуме се... једно: не треба се журити. Не треба, не треба хитати!

— Ја нисам хтео, — рече хладно Алексије Александрович, — али у таквим стварима не може се нико питати за савет. Ја сам се тврдо решио.

— То је ужасно! — рече Степан Аркадијевич, тешко уздахнувши. — Ја бих само једно рекао, Алексије Александровичу. Преклињем те, учини ово! — рече он. — Ствар још није

отпочета, како ја схватам. Пре него што отпочнеш парницу, састани се са мојом женом, поговори с њом! Она воли Ану као сестру, воли тебе, и она је необична женска. Тако ти Бога поговори с њом! Учини ми то, преклињем те!

Алексије Александрович замисли се, а Степан Аркадијевич са саучешћем гледаше у њега, не прекидајући његово ћутање.

— Хоћеш ли отићи до ње?

— Па не знам. Ја стога нисам ни био код вас. Ја мислим да се наши односи морају изменити.

— Зашто? Ја то не увиђам. Допусти ми да мислим, да поред наших рођачких односа, ти имаш према мени, бар делимично, оних пријатељских осећаја, које сам ја увек гајио према теби... И истинско поштовање, — рече Степан Аркадијевич, стискајући му руку. — Кад би чак твоје најгоре претпоставке биле и оправдане, ја се нећу никада решити да судим једну или другу страну и не видим узрок који би изазвао промену у нашим односима. Али сад, учини то, дођи до моје жене.

— Ми различно гледамо на ту ствар, — рече хладно Алексије Александрович. — У осталом нећемо говорити о томе.

— Не, зашто да не дођеш? Бар данас да ручамо. Жена те очекује. Молим те дођи. И што је главно, разговори се с њом. Она је необична женска. Тако ти Бога, клечећи те молим!

— Ако ви баш тако хоћете то, ја ћу доћи, — уздахнувши рече Алексије Александрович.

И желећи да промени разговор, он упита о ономе што је обојицу интересовало — о новом начелнику Степана Аркадијевича, још младом човеку, који је одједном добио тако висок положај.

Алексије Александрович није ни раније волео грофа Аничкина и увек се разилазио са њим у мишљењима, али сад се није могао уздржати од за сваког чиновника појмљиве мржње човека који је претрпео пораз у служби, према човеку који је добио унапређење.

— А јеси ли га видео? — рече Алексије Александрович са отровним осмејком.

— Јакако, јуче је био код нас у канцеларији. Он, чини ми се, одлично познаје ствар и врло је вредан.

— Да, али на шта је управљена његова делатност? — рече Алексије Александрович. — Да ли на то да ствара посао,

или да прерађује оно што је урађено? Несрећа је наше државе — хартијска администрација, чији је он достојан представник.

— Збиља, ја не знам шта се у њему може осуђивати. Правац његов ја не познајем, али знам само да је красан човек. — одговори Степан Аркадијевич. — Сад сам баш био код њега — диван човек! Доручковали смо заједно и ја сам га научио да прави оно пиће, знаш, вино са поморанџама. То веома расхлађује. И чудновато, да он то није знао. Јако му се допало. Не, збиља — он је диван човек,

Степан Аркадијевич погледа у часовник.

— Ах, Боже мој, већ прошло четири, а ја још морам до Долговушина! Дакле, молим те, дођи да ручамо. Не можеш замислити, како ћеш огорчити и мене и жену, ако не дођеш.

Алексије Александрович испрати шурака са свим друкчије него што га је срео.

— Ја сам обећао и доћи ћу, — одговори он сетно.

— Веруј да ја то ценим, а надам се да се нећеш покајати, — смешкајући се, одговори Степан Аркадијевич.

И облачећи у ходу капут, он закачи руком лакеја по глави, насмеја се и изиђе.

— У пет часова и у рединготу, молим! — викну он још једанпут, враћајући се к вратима.

С руског преводи

М. Сретеновић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ОПАДАЊЕ И ПОДИЗАЊЕ ЉУДСКЕ РАСЕ

Проф. др. Авг. Форел

I. Шта је раса?

Реч раса има више значења. У зоологији и ботаници, а нарочито у антропологији, означени су том речју врло јасни варијетети, одлике, које дају још међусобно мелезе али су на путу да постану поступно феле; тако крајње људске расе, као Аријевци, Негри, Монголи, Малајци. То се данас назива суврстом, субспецијом.

Стари појам врсте, специје, феле, тако је утврђен, што разне животињске и биљне врсте не дају међу собом мелезе. У најсроднијих врста, истина, они се још могу наћи, али су неплодни. Данас знамо да то долази од отровног делања крви, т. ј. ћелица једне врсте на ткива друге врсте, кад је разлика између њих сувише велика.

Разлика разних фела није подједнака, пошто се једне јављају у блиском сродству, као н. пр. мачка и тигар; друге у даљем сродству, као н. пр. мачка и ласта; треће у још даљем, као н. пр. мачка и црв; а четврте су посве удаљене, као н. пр. мачка и јела. Кад се тачније загледа, онда се може у природи несумњиво запазити поступно родбинско везивање ближих и даљих бића. Томе дају израза зоологија и ботаника у хијерархиском, природном груписању врста у родове, н. пр. род мачака са врстама: домаћа мачка, тигар лав, пантер и т. д.; род паса са врстама: домаћи пас, лисица, курјак и т. д.; родова у фамилије, н. пр. фамилија куна; фамилија у редове, н. пр. ред месоједа, глодара и т. д. Редови се збирају у класе или разреде, н. пр. класа сисара, птица, риба и т. д.; класе у кола, н. пр. коло кичмењака, мекушаца, зглавкара, црва и т. д.; кола

у подцарства, н. пр. метазое или више животиње, и протозое или једноћеличне животиње; а ова најзад у царства — животињско и биљно царство (свет). Задаћа систематске зоологије и ботанике састоји се у правилном познавању правога сродства врстā, подврстā и варијетета. Биљке и животиње воде заједничко порекло од једноћеличних бића, која граде прелаз између оба царства или света.

С друге стране видимо у самој врсти свакојаке т. зв. варијете, који међусобно дају разноврсне производе укрштања. Блиски варијетети су врло непостојани, а њихови мелези су снажни и подобни за живот. Удаљенији варијетети (расе или подврсте) су релативно стални. Њихови мелези са другим суврстама су слабији за живот и ласно се изгубе временом. Ове сузрсте су будуће врсте.

Човечанство се састоји из варијетета (н. пр. Словени, Келти, Романи, Германци) и сузрста или раса једне феле (н. пр. Аријевци, Монголи, Афрички Негри и т. д.).

Наслеђе се заснива на размножавању. Живе јединке једне врсте изнова производе, размножавањем, тип, варијетет, сузрсту, врсту, род, фамилију и т. д., којој припадају. То се дешава тим, што се свака јединка, у виших бића увек, у нижих привремено, образује спајањем или комбиновањем двеју микроскопских ћелица-клица, а код нижих животиња често пута само растењем једне клицине ћелице. Ове ћелице-клице су од две врсте. Свака врста се производи у јединкама исте феле, у мужјаку и женци, који имају мало друкчу грађу и облик, у нарочитом органу — полној жљезди. При спајању продире мања, мушка клицина ћелица, сперматозоа, у већу, женску ћелицу — јајну ћелицу — и увећава своје једро на рачун јајне протоплазме — супстанце јајне ћелице — докле не достигне величину јајнога једра; затим комбинује своју наследну једрову супстанцу са супстанцом јајнога једра тако, да просечно обе буду подједнако заступљене при комбинацији, или једнаке вредности. Из ове комбинације постају два нова једра, чија је супстанца или енергија због тога, пола очинска а пола материнска. Од тада се развија нова јединка као заметак — ембрио — пошто се ћелице брзо множе те разноврсним преображајем облика (ембрионални заметци) постепено задобивају типски облик дотичног варијетета, врста, рода и т. д., коме припадају. При том пролазе јединке често пута кроз такве

облике, који подсећају на простије животињске врсте, од којих воде своје порекло. Тако постаје из оплођеног лептирова јајета најпре гусеница (црв), која представља ембрио лептира, а при том врло личи на ниже црве. Ово је назвао Хекл биогенетичким основним законом, узимајући да филогенија (историја развитка стабла или кола) чини механички повод онтогенији, т. ј. историји развића јединке, од коњугације па до одраслога стања.

Даље ћемо приметити, кад се оплоде узајамно два врло крајна варијетета или шта више сuврсте, производи ће представљати мешовите облике, који се обилато разликују један од других. Тако н. пр. деца једнога Германца са Негарком — Мулати. Ови су час бели са спљоштеним носем и коврчастом косом, час црни са глатком косом и кукастим носем час риђи, мрки, сиви, у свима прелазима и комбинацијама боја и облика. Обрнуто видимо, како се производи домологе групе јединака, које се увек међусобно узимају, врло мало разликују.

Треба имати у виду, да сићушна мушка клицина ћелица, у средњу руку, даје детету исто толико очевих особина, колико даје већа, женска јајна ћелица материних особина, како зачетак борави у сисара, а специјално код човека, више месеца у материној утроби, и тамо се само од мајке храни. Из тога следује: да наследне енергије, односно особине, немају никакве везе са исхраном. Ми их добијамо искључиво од оба једра ћелица-клина, из којих сваки човек води своје порекло. То се тиче не само телесних облика, боје косе, већ исто тако и духовних — можданих особина.

До сада нам је фела изгледала стална, а само варијетети непостојани. Релативно и важи ово. Укрштањем варијетета, као и обратно тим, што се за оплођење увек изаберу јединке са врло истакнутим извесним телесним или душевним особинама, могу се произвести мешовити облици, или обратно, нови крајни варијетети. Овим путем — вештачким одабирањем — производе вртари и одгајивачи животиња све могуће нове облике, т. зв. животиње од расе, биљне варијетете. Али се ови не држе у слободи, јер нису прилагођени природним потребама дотичне врсте, већ нашим, људским прохтевима. Ну Дарвин је доказао, да љута борба за опстанак што је воде међусобно сва жива бића, једући и угушујући се узајамно, има за последицу изумирање слабих или лоше прилагођених бића, дакле

јака и добро прилагођена и даље живе, те се стога образују нови, природни варијетети, суврсте и најзад — врсте. Ну још Дарвин је запазио, да ту има у основи још нешто непротумачено, што даје повода промени, варирању. Он говораше о случају, што је неподесна реч. Он мишљаше да је самим случајем и природним одабирањем могао прилично да протумачи поступни поступак виших биљака и животињских фела, заједно са човеком, из нижих, једноћелијних бића. Ну он узимаше још, да се индивидуалне особине, стечене на неки загонетан начин, ипак могу наследити. Ово последње одбациваше Вајсман, који хтеде све да сведе на природно одабирање. Ну сада је, у најновије време, опет дошла до угледа стара, предарвиновска идеја Ламаркова, т. ј. да хемиски и физички надражаји спољњега света постепено преиначавају живу супстанцу. Доказано је да светлост, топлота и други надражаји, кад утичу дуже време на зачетке, па и на одрасла бића, лагано измењују њихове специјалне особине, и да се после неколико генерација такве промене могу наслеђем пренети на потомство, иако поменути утицаји не утичу више непосредно на јединке. То се дешава лакше код нижих бића са брзом променом генерације, или у оних, у којих све ћелице могу служити као клице. Напротив, у виших животиња са веома диференцираним органима, са чисто полним размножавањем и са врло спором променом генерација, такви утицаји могу очевидно само у току многих тисућа година бесконачно ситним сабирним радом да израде у клицама нове сталне облике (мутације Де Врисове). Праву истину је погодио Рихард Семон, својом теоријом мнеме, одн. т. зв. енграфијом надражаја у живој супстанци и њихових закона. Семон је показао да Дарвин и Ламарк, односно енграфија и природно одабирање не граде супротности, већ да делају комбиновано, заједнички, да би феле изменили кад-што врло споро, кад-што брже, према приликама, и да би произвели из варијетета суврсте, из суврста-феле, из фела-родове и т. д. у току других периода. —

Историја постанка неке животињске или биљне феле, која је тако упозната помоћу геолошких и географских односа, а пре свега помоћу анатомског и физиолошког сродства, назива се њеном филогенијом. Биогенетички основни закон исказује: да онтогенија сваке јединке представља само скраћено, али често пута веома измењено, овлашно понављање њеног

филогеније. Животиње и биљке из прасвета потврђују ове чињенице, јер све припадају другим врстама, него ли оне што данас живе; што је старије геолошко доба, коме припадају, у толико су различније од данашњих живих бића, у толико су простије, у главном, организоване.

Ну у обичном животу подразумева се под речју, „раса“ не зоолошка сувреста, већ укупност нормалних, здравих, карактеристичних, добро развијених особина једног живога типа, без обзира, да ли је тај тип — врста, сувреста, или варијетет. Кад се каже: овај коњ, овај пас, овај голуб је од расе, онда то значи: он је за ту врсту, или варијетет типичан; он је леп, добро развијен, здрав, нормалан, није мелез, није мешовит тип без облика, није болешљив, дегенерисан. То важи и о човеку. У овом смислу, а не за сувреству, хоћемо да употребимо реч расу, шта ваља свагда имати у виду при доцнијем излагању.

II. Шта је изметање расе?

Ово што је напред речено представља нормално наслеђе са атавизмом производа енграфичних и природнога одабирања. Ну ипак не смемо заборавити да ванредно сићана наследна супстанца — хроматин — из које воде порекло ћелице — клице, како она примљену храну, помоћу које расте и размножава се, преобраћа у своје сопствене наследне енергије, ипак није ни из далека сачувана од повреде. И она има своју Ахилову пету. То су пре свега општа телесна тровања клициних носилаца у оца и матере, која се дотичу и клициних жљезда. То су кад-што извесна заразна градива (тифуса, сифилиса и т. д.), кад-што отровне тачности, нарочито кад се пију у добу рађања, или кад се редовно употребљавају (н. пр. алкохолна пића), и тим измењују супстанцу клициних ћелица. И лоша храна и нездрав начин живота могу да утичу на изметање клица. Из таких, донекле отрованих или раслабљених, али не убивених клициних ћелица постају јединке мање вредности, које истина спадају у фелу, али су у својим особинама расе дегенерисане, изметнуте. Оне су мање способне за живот, често пута кржљаве, али без облика, или болешљиве, показују сметње у развићу или неправилности, или мању вредност неких органа и њихових радња. Код човека се то опажа нарочито на веома организованоме средишном живчаном систему, на мозгу, а услед тога, на живцима и душевном животу, у облику идиотизма,

умних поремећаја, живчаних болести, епилепсије. За разлику од наслеђа, Форел је назвао ово кварење или тровање клицино бластофоријом. Ну не сме се изгубити из вида, да бластофорно изметнуте клицине ћелице преносе своју кварност, н. пр. склоност ка епилепсији, на своје производе деобе, дакле и на клицама жљезде оних јединака, које из њих постају, а даље и на њихове потомке. Наравно да су последње енергије расние очито јаче, тако да могу у току неколиких покољења да поправе пород, само кад престане тровање јединака. Али је зло и овако велико.

Докле је беснела љута борба за опстанак, као што беше случај код прачовека и дивљих животиња, онда су све изметнуте јединке пропадале, и раса се стално оплемењивала одабирањем. Али се стање мораде преиначити, чим је култура с једне стране изменила погодбе у борби за опстанак, а с друге стране, кад су помоћу лекарске науке, хигијене и човечних осећања све дегенерисане особе и богаљи сачувани у животу, брижљиво однеговани и уздигнути као размножиоци људске феле.

III. Шта је култура у односу према раси?

Овде морамо покушати да дамо себи рачуна о утицајима људске културе на нашу расу. Да је у прастарих људи беснео дивљачки рат за опстанак између племена, као и између људи и животиња, то је ван сваке сумње. О томе сведоче убилачко оружје и многе људске кости што су њима повређене, које се могу посматрати у археолошким музејима. Култура се зачела у људи, који су природним одабирањем добили већи мозак. Она се развијала тако, што су људи свој првобитни говор од знакова и гласова све више преносили у записни, сликовни језик, и сем тога, што су сваковрсним оруђем и уметничким предметима све више обележавали своје мисли у трајном облику. Тако су могли потомци да се користе мислима и искуством својих предака, пошто се чисто усмено предање, као што је познато, врло брзо извитопери или загуби. На тај начин постадоше енциклопедије, т. ј. збирке човечјих мисли и знања. Ову енциклопедију сачињаваху културно благо, које се духовним радом сваке генерације богаћаше. Али старе културе беху локалне и окружене варварима, који је с времена на време уништише. Сем тога беше њен напредак врло спор, јер и сам проналазак писма и папира не допушта тако лако обележавање

знања, помоћу рукописних записа. Саобраћајна средства беху уз то врло спора и ограничена, и тако за потомство се изгуби велики, па и највећи део блага старих култура. Тек откриће штампе, т. ј. ласног, механичког умножавања духовних производа, као најзад и модерни саобраћај — железнице, телеграф, новинарство — омогућили су огроман напредак светске културе, која нема више да се плаши варварске навале споља. Некада се скоро сасвим губио животни рад великих мислилаца и истраживача; данас се и најскромнија духовна тековина и најнезнатније откриће одмах устостручи, забележи и у свима листовима, чак на супротној страни света, помене и претресе. Раније је могао знатан мозак са великом муком и великим утрошком времена једва да доврши оно, што може данас и обичан празноглавац да испослује за кратко време, помоћу књига, таблица, збирака, разних речника, помоћу духовног рада других људи.

Није чудо што смо ми услед ових сјајних појава наше модерне кулутре склони да процењујемо у великој мери унутрашњу наследну вредност данашњих јединака наше расе, посебице унутрашњу наследну вредност данашњих јединака наше расе. Ми сувише радо бркамо наше стварно, наследно урођено, индивидуално умење, т. ј. нашу наследну личну вредност, са мисаоним оруђем, што су нам га наши претци оставили, и које нам се предаје готово за рад и употребу путем школа, књига, збирака, таблица и т. д. То је грдна самообмана. Ја сам уверен, кад би неким чудом неколики грчки савременици Платонови и Сократови били премештени, као мала деца, у наше модерне школе, да би они убрзо постали ваљани, а не лоши ученици. Обратно сумњам да би се наши данашњи осредњи ученици, да су некада у Грчкој угледали света, одликовали неком особитом ваљаношћу. Доиста, наш данашњи капацитет лобање — а тим и наш мозак — не показује никаквог прираштаја према некадашњим грчким и римским лобањама.

Стога се не сме еволуциони напредак, т. ј. наследно увећање мозга расе, одабирањем и по свој прилици енграфијом, нипошто бркати са културним напретком. Жешће заблуде у нашем самопознању не може бити. Еволутивни напредак ознака феле или расе у виших сисара, чије свако покољење захтева око 30 година, потребује јамачно стотине хиљада година, да би сазреле нове расе или феле. Али њему треба пре свега посве

целисходно одгајно одабирање и укрштање варијетета, да би се дане расе по каквоћи знатно уздигле у току стотина, па и тисућа година.

Међутим „раса“ је носилац културе. Њене наследне особине или енергије једино могу оплодити и сопственим духовним производима даље развити енциклопедиске културне вредности, које леже мртве. У рукама Хајитанских Негара се француска култура срушила и срозала скоро на културно стање афричких црнаца. Обратно су Јапанци, са својим паметним и и великим мозгом, за 30 година усвојили нашу културу, и почињу већ да јој додају нове тековине. Чист застој ређе се налази, односно, он доводи, стагнацијом, до поступног назатка, као што видимо код китајске културе.

Ако се по том састоји нека раса из јединака врло неједнаке вредности, а то је несумњиво случај код наше, јако изукрштане и измешане расе што прилично дегенерише, онда може и мали број духовно надмоћних јединака, помоћу већег броја ваљаних људи, да креће културу унапред, и ако средња вредност велике просечне масе лагано опада. Ну то не може наравно да иде вечито; али ова трагична чињеница знатно припомаже да се напред поменути привидни сјај културни учини још привиднијим и стога кобнијим.

Кад се све ово помене — а то су све потпуне чињенице, а не хипотезе — онда би човек морао бити слеп, а да не види, како култура носи своје чиниоце изметања. Она усавршава поврх свега убојно оружје тако, да у рату више не побеђују телесна снага, храброст и окретност, већ вештија стратегија, сложеније направе за убијање и новац. Сем тога: јаки и здрави људи се брижљиво одаберу као способни за рат, али се они у самоме рату масама униште гранатама и куршумима. Кукавице побегну, а богаљи остану код куће; међутим, они за тим размножавају расу, Рат је престао бити позитиван чинилац одабирања.

Веће човекољубље, односно благост културних обичаја захтевају, да се злочинци и неваљалци више не вешају, већ се хране о државном трошку. Ну и они се затим старају о ваљаном размножавању своје дегенерисане расе

Медецина и хигијена старају се, помоћу Сокслетовог апарата, соматозе, серума, дезинфекција и т. д., да сва слаба, јадна, болешљива, и богаљаста деца остану у животу. Она достигну

доба женидбе и старају се да обилато изроде пород. Идиоти, слабоумни, епилептичари и душевни болесници брижљиво се негују и често пута доспевају па рађају децу. У име хуманитета негује се, као највећа светиња, чак и најбеднији живот пун брига и болова. Тешко лекару, ако се огреши о ову божанску заповест. Њему прети затвор због убиства из нехата. У Инглеској се чак и покушај самоубиства кажњава. У Швајцарској је свака особа дужна да спречи какво самоубиство, па и највећма оправдано. Сем тога се, због телесних и умних богаља, одржавају, у виду болничара, читаве чете најбољих, најваљанијих, алтруистичких лица, која се великим делом стерилишу, а која би могла да произведу честите и ваљане потомке.

Зар то није управ супротно одабирање, кад га упоредимо са борбом за опстанак у дивљачком стану? Има наивних душа, чак и међу научницима, које тврде; да одабирање ипак постоји и у нашој култури, јер ваљанији постају богати, а глупаци пропадају, услед сиротиње. То је леп пример теориске заблуде једностраних научника. Ми видимо напротив да богаташи и интелигенција све мање деце производе, а најглупљи, најбеднији пролетаријат да се множи слично питомим зечевима. Срећом што се и сељаци обилато множе, иначе би било још горе.

Напоредно са овом жалосном сексуалном анархијом наше културе иде и увећање потрошње и пића што дегенеришу расу, која се услед грамзивости за добитком свима средствима помаже, Амо долазе пре свега алкохолна пића, која пролазном наркозом људе за тренутак заварају, уклоне им невоље, занесе их и стварају им ваздушне куле, да их затим још грђе уназаде, да их преобрате у злочинце и насељенике лудница, да их упропасте заједно са њиховим породицама и потомством. И ови отрови за расу јесу производи културе; најпре беше њихово откриће производ културе, затим њихово све веће распростирање и њихова уобичајена потрошња услед увећаног саобраћаја и и њихова јевтинија справљања. Доиста култура носи у себи доста клица за изметање! Да ли је треба због тога одбацити? Да ли треба да чезнемо за стањем безкултурних дивљака, као што га извесни „природни људи“ дуге косе покушавају да уведу у моду? Заиста не! Сузбијати се мора не сама култура, већ само њен коров, извесни лоши чиниоци њени, и то мора да се врши енергично и помоћу науке и разума,

IV Да ли смо доиста дегенерисани?

Заслепљени људи обично поричу ово, јер људи око нас изгледају на улици тако добро ухрањени, јер се понеки Аријевци покадшто одликују међу дивљацима, јер се други истичу као гимнастичари или спортовци. Најпре ваља знати да је борба за опстанак прастарих раса нарочито међу нашим Аријевцима јако беснела и да их је стога она уздигла до најснажније и најразборитије расе. Није чудо, дакле, што се њене јединке још увек истичу изнад других раса. Ми не поричемо такођер, да је свугде и свагда имало изметање раса. Али некада су дегенерисане расе бедно пропадале, али су их варвари уништавали, заједно са њиховим културама. Ова сурова лекарска средства данас више не постоје.

Нека се само боље загледа, не само искључиво по улицама, где се шетају само здравије особе, већ и по безбројним болницама, лечилиштима, идиотским заводима, домовима за изнемогле, тамницама, заводима за поправљање и т. д.; нека се баци поглед по собама и креветима наших станова, сиротињских и богаташких: шта све ту лежи, вене, чами, кркља, бесни, блесаво лешкари, па се при том ипак размножава, било у кући, било после отпуштања као „поправљено" из кога било завода! Нека се има у виду страшно ширење туберкулозе и њених зачетака, ширење шупљих односно лажних зуба; множење жена, које не могу своју децу да доје, живчаних и душевних болесника, т. зв. неврастеничара, расипника, импулсивних људи, слаботиња што се тиче воље, људи који пате од стања страха, од принудних представа, сексуалних неправилности и т. д. Извесни људи, оптимисте по сваку цену, теше се празном тврдњом, да је ово размножавање привидно и да долази отуда, што се ови људи боље негују него пређе, тако да дуже живе. Ово је последње истинито, али управ због тога се они размножавају. Последње бројање умних болесника у кантону Берну, у Швајцарској, показало је несумњиво: да њихов број стално расте, мада је нега ових болесника одавна иста. Даља потврда дегенерисања наћи ће се у сталном растењу броја неспособних и слабих лица при регрутацији — свугде у Средњој Европи. Стога су разне државе принуђене да узимају у војску и оне особе, које су раније одбијале, н. пр. кратковиде. У Швајцарској н. пр. има данас 30—60% неспособних, међу којима пада

у очи велики број малоумних лица и алкохоличара. Што људи на улици изгледају привидно здрави, долази донекле од обилате хране, а донекле и од алкохоличног црвенила лица. Снажни, издржљиви Арапи и Турци изгледају блеђи и мршавији. Изузетак у овом погледу гради Норвешка, а нарочито Шведска, у којима се услед знатног смањивања алкохолне потрошње око 1860 године, може опажати стално побољшање каквоће регрута од 1880 г. па овамо, мада је за све време остао исти систем регрутовања.

Треба само пажљивије око себе разматрати и испитивати људе, и тада их упоредити са дивљачким племенима, која су још потпуно поштеђена од културе и алкохола (али не са оним урођеницима, које Европљани систематски убијају и дегенеришу ракијом). Тада ћемо најзад јасно увидети изметање расе, изгубићемо свој заслепљени оптимизам. Ми смо дегенерисани, и то врло опасно. Породице које н. пр. међу својим члановима немају болесника од живаца или од умних болести, граде пре изузетак, него правило,

V Који су узроци изметања наших културних раса?

Најпре ваља поменути наопако одабирање, као што је напред наведено. Затим, уз пркос свима напретцима хигијене и медицине, наопака хигијена у начину живота, која се састоји у једностраности. Култура захтева специјалисање, а специјалисање тражи једностран рад извесних живчаних средишта, појединих чула и мишићних група, докле се остали органи занемарују. То ремети телесну равнотежу, а нарочито живчаног живота. Поједине стране извежбају се преко мере, а друге закржљаве у нераду. То важи о раду у фабрикама, у рудницима, у свима могућим канцеларијама, о чиновницима, жељезничарима, поштарима, телефонискињама и т. д.. то важи о већини интелектуалних позива, о уметности и т. д. Обрнуто, рад на пољопривреди и градинарству долази у најздравије врсте занимања јер се ту находи више сагласности и смене између мозданог и мишићног рада. Сем тога утичу штетно на варошки и фабрични пролетаријат: рђав ваздух, рђава храна и оскудица у сунчевој светлости и доводе га до изметања.

Најгрђе утичу, нарочито на клицине ћелице, отрови, као алкохол, опијум, морфијум, даље тровање сифилисом. Алкохол је и у превврелим пићима, као пиву и вину, опак отров за про-

топласму, који нарочито на мозак утиче; он муремети и кочи рад, он дегенерише клицине ћелице, срце, јетру, бубреге и друге органе. Алкохол проузрокује више од половине свих преступа, скраћује живот, потпомаже развитак болести тим што слаби одбранбене подобности крви, он насељава луднице и склоништа за блесавце и падавичаве особе, он сеје раздор у кући и породици, упропашћује раднике телесно и душевно, гради човека суровим, безочним, лакомисленим, тако да проузрокује н. пр. три четвртине свих венеричних зараза. Алкохол је један од главних узрока дегенерисања раса. То се потврђује и статистичким таблицама, што су их издали Виленегер и Штумп у Цириху.

Овде ми ваља истаћи две напомене. Пре свега почива уобичајено мишљење, да су умерене количине алкохолних пића нешкодљиве, или шта више корисне, на заблуди. Крепелин и Лајтинен су несумњиво доказали баш супротно, први у погледу мožданог рада, а други што се тиче живота и потомства. Тако је утврђено, да 0,01 куб. см. алкохола дневно на сваки килограм човекове тежине (дакле од прилике 2/3 чаше вина за човека од 70 килограма) већ смањује хемолитичну способност крви. Код животиња је ова количина довољна, да се приметно смањи животна подобност, растење и прираштај тежине у потомства њихова. Према томе, алкохол, који је медицина кроз толике године преписивала као средство за подстицај и снажење при грозничавим заразама, и на жалост, још често пута даје, у истини изазива супротне последице, јер слаби отпор тела према токсинима.

Друго, алкахол утиче опасно, бластофорно, јер изазива изметање расе. Циглер и Финер су доказали да јаја морских јежева показују поремећај у развићу у алкохолном раствору од 1—2%. Лајтинен је извршио огледе са више од шест стотина животиња. Утврђено је да од прилике три четвртине идиота и епилептичара воде своје порекло од алкохоличара. Кад се упореди низ предака умних болесника са прецима душевно здравих људи, онда се опет јавља алкохол као чинилац, који уноси клицу дегенерисања међу људе дотле здраве (Колер). Бунге је у својим опширним истраживањима доказао за жене, које не могу своју децу да доје, да воде порекло, већином, од отаца и дедова, који су много пили алкохолна пића. Исто тако је он доказао, да склоности ка тубер-

кулози, ка живчаним и душевним поремећајима у потомства зависе у великој мери од пијанства родитељског. Његови су резултати критиковани, али нису нигде стварно побијени.

Ну наведени пример Шведске показује, да старе, наследне енергије расне леже дубље и да су оне жилавије од бластофорне дегенерације, јер после извесног времена, кад престане тровање расе, може да наступи обнављање, регенерација. Бунге, додуше, сумња у ово, али нема право за то.

VI Шта можемо учинити за подизање расе, а да не уништимо културу и да не будемо нечовечни?

Ми не желимо да се вратимо у старо, сурово варварство, нити да будемо свирепи према дегенерисаним особама. Па ипак се морамо борити противу дегенерисања и његових узрока у крилу данашње наше културе, ако нећемо да по својој унутрашњој вредности постанемо најлак варвари. Шта нам ваља радити? Пре свега нећемо помишљати на стварање нове врсте, која би била „надчовек“. Ми видесмо да би образовање врста енграфијом, па и селекцијом захтевало десет, па и сто хиљада година. Али селекција може у крилу једне врсте — човечје — врло добро да се употреби за одбир ваљаних јединака и раса или варијетета за размножавање. У осталом, ми не треба сувише високо да нишанимо. Човечанство састављено од здравих, честитих, радних људи са алтруистичким осећањем било би већ веома срећно, те би затим радило мирно и најлак на своме даљем усавршавању. Зато је довољно спречавати рађање лоших индивидуа од мање вредности, телесних и умних богаља; уз то би дошла и ваљана хигијена. Прошлост је непроменљива, а будућност напротив пластична. На овој имамо да радимо. Једном речју: пошто нећемо никога да убијемо, нећемо да растерујемо плод, никога да ушкопимо, пошто нећемо да објавимо одбацивање полнога нагона и љубави нити да уводимо свиреп аскетизам, то нам остаје само још једно средство — свесно рађање, разумном одлуком, употребом средстава која регулишу оплођење, т. ј. тамо где је оно шкодљиво, да га спречавамо, а да при том не ометамо задовољење нагона или љубави. Срећом, таквих средстава има и за мушкиње и за женскиње, а најпоузданије ће бити, кад их обоје употребе. Но уобичајени морал, предрасуде и старински погледи не знају ништа боље, него да их огласе за ненормалне. Као да је нож стога ненормалан,

што се њима може човек убити! Доиста се таква средства могу употребити и за неморалне сврхе; али најзад, све се може злоупотребити. Међутим, веома је морално употребити таква средства за оплемењивање наше расе, за сузбијање беде, за нерађање јадних, патничких створења, или злочинаца, или ради поштеде болесника, сувише плодних жена и т. д. Ако кржљави супружници не смеју да рађају децу, они могу ипак усвојити сирочиће или злостављану децу. Тако се може на човечан начин допустити и дегенерисаним особама да уживају у љубави, браку, па и породици, а да не куже расу својим рођеним породом. Тако ћемо сачувати расу и од неморала и проституције. Помоћу истих средстава могу се људи женити много млађи него данас, што наравно не допуштају данашњи добри, управо ружни, обичаји.

Па каква лица треба одгајивати? Све душевно ваљане, радне, алтруистичне, у дужности верне, истрајне особе, које нису саможиви грамжљивци, а при том су телесно здраве. Које особе не треба одгајивати, већ истискивати? Душевно болесне, злочину склоне особе, саможиве кајишаре, лене и глупе људе, епилептичаре, идиоте, тешке живчане болеснике, импулзивне особе, укратко: све особе које су по наслеђу слабе вредности и које подбацују средњу вредност наше расе.

Средње вредности, које леже између поменуте две групе, требало би да се врло умерено размножавају. Наравно да је све ово приближно и засновано на рачуну вероватноће. Покадшто ће ваљани људи родити дете слабе вредности, а родитељи слабе вредности опет ваљано дете, свакако услед атавистичке комбинације. Али, кад се дубље загледа, ови изузетци само потврђују правило. У будућности медицина ће имати да поклања већу пажњу овом питању о ваљаности расе, како би се људи научили, пре него ће производити потомство, да подвргавају брижљивом испитивању своје индивидуалне вредности — телесне и душевне — као и вредност својих предака. Просечни резултат са обе стране — мужа и жене — имаће тада да одлучи.

У другом реду морају се безобзирно сузбити сви узроци бластофорних изметања, нарочито обичај да се пију алкохолна пића. Пијаначки обичаји спречавају сем тога, посредно, и свеколике социјалне реформе, а посебице одабирање друштвено. Својим опијањем, па и лаким ћефленсањем, алкохол трује мо-

зак, увећава нагоне, одузима промишљеност и тако у клици угушује сваку предостројкност и сваки обзир. Навада на алкохол потпомаже венеричне заразе, превласт нагонске суровости, као и несмишљене рођаје. Као што се мора сузбити пијење ракије, вина и пива, тако исто и употреба опијума, кокаина, индиске конопље, етра и т. д. Сви ови наркотични отрови, који су постали друштвена навика, спадају у апотеку, где се имају брижљиво држати под кључем. У индустријској употреби, алкохол се мора учинити неупотребљивим за пиће Организација апстинентских друштава има велику социјалну сврху, да спасе човечанство из канџа поменутих отрова, заинтересованих капиталиста и државних установа, монопола. Тек на овој основи су могућни даљи друштвени преображаји и истинско уздизање наше расе.

Треће, мора престати владавина новца, која све изопачава. Она је створила модерни пролетаријат. Овај треба да ишчезне. Докле год буде богаташа, који у раскошлуку благују, те стога дегенеришу, и сиромаха, који у беди таворе и такође дегенеришу, дотле ће бити наша раса болесна. Само коренита економска реформа друштвена, која би уклонила садашње анархистично и наопако газдовање око рада и приноса његова, излечиће наше труло културно човечанство. Наравно да амо спада и регулисање рођаја, јер земља не може у бескрајност да храни људе и да им даје обиталишта. Богаташи и образовани људи морају задобити свест о својим дужностима према ближњима својим. Они добивају више него други људи, стога морају они више и да дају. Али ово осећање дужности моћи ће им се убризгати тек силом социјално свесног народа и сходних установа.

Четврто, жена мора добити своја пуна, једнака социјална и политичка права као и човек; све мајке и сва деца, била ова брачна или ванбрачна, морају уживати иста права и исто поштовање. Двојаки морал, који признаје све друштвене части и права оцу, који ванбрачно живи, а напротив мајку и децу жигоше, мора престати. Тек при једнаким правима у сексуалној области биће могућно да се наша раса уздигне. Стога треба потпомагати заштиту матера и женских права.

Пето, школа мора престати да буде само завод за калемљење знања, која граде од дечијих мозгова библиотеке што путују, и тиме их кваре и злоупотребљавају. Школа мора, по угледу на сеоска васпиталишта, тежити свестраном васпи-

тању умности, душевности, осећања дужности, свих племенитих социјалних осећања и васпитању вољину. Она мора, васпитањем ка самосавлађивању, простоти, честитости, социјалном раду, презирању раскоши и штетне страсти за уживањем, тежити да образују истински друштвене људе и жене. У том правцу има још доста да се иде!

При завршетку напомињем, да се ваља узети у памет од свих једностраних, догматичких катихизиса, били они у духу Марксову или друкчи. Ми морамо поступати избирачки, тражити свугде доброту и истину, исправљати заблуде и свагда се, заједно са својим погледима, поправљати. Треба отурити фразе и њихову софистику, која одаје само лоше страсти, будећи их и у других. Француз Лебон је једнострано преузнео наследну моћ расину, па и снагу обичаја и васпитања подцењивао, докле други научници опет уображавају, да могу све постићи својим „системом“, „друштвеним поретком“ и „васпитањем“. И једно и друго је једнострано и стога погрешно. Човек је сложен из производа расиних и производа културних, из наслеђених склоности и стеченог, наученог и васпитањем добивенога блага. Ми морамо једновремено утицати на обе групе чинилаца, ако хоћемо да се боримо противу опадања наше расе, ако хоћемо да је узвисимо.

С немачког
Петар М Илић.

БЕЛЕШКЕ

О прошлости Босне и Херцеговине. — У издању уредништва „Народних Новина“ изашла је књига Љуб. Јовановића „О прошлости Босне и Херцеговине“ (I свеска. Издање уредништва „Народних Новина“, потпомогнуто из задужбине Илије М. Коларца. Београд, 1909. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије. У 8°, стр. VII + 172. Цена на обичној хартији 1·20 дин., а на бољој 2 дин.).

У овој свесци је прештампана расправа г. Јовановића, коју је написао још 1899 год. и један део штампао у „Делу“ за 1899 год. (књ. 22, стр. 321—367) под насловом „Једна књига о легитимном праву абзбуршкога дома на Босну и Херцеговину“, а други у „Бранкову Колу“ за 1900 год. под натписом „О Босни с почетка VII до средине XII века“. На ово расправљање навела је, г. Јовановића, пре 10 година, књига некакога Dr. Petrinjensis-a („Bosnien und das kroatische Staatsrecht. Eine historisch-juridische Studie, verfasst von Dr. Petrinjensis, 1898), у којој је овај непознати „научник“ доказивао да Босна и Херцеговина „нису у прошлости имале никаквих веза са српским народом него да су стално биле делови хрватске државе“. Јовановић је тада зналачком критиком извора и метода Petrinjensis-ова несумњиво доказао да су тврђења д-ра Petrinjensis-a скроз нетачна и тенденциозна. За објетивне научнике и политичаре било је свакојако тада, после расправе г. Јовановића, јасно како су према српској а како према хрватској држави у најстарије време стојале Босна и Херцеговина, и било се надати да се више овакве расправе неће поновити, а нарочито што оне, ако се пишу као што су онда писане, само још дубље копају и шире јаз који је онда постојао између два племена истога народа, Срба и Хрвата.

Али, нажалост, није тако било. Расправљање се о истом питању морало поновити. Поновно расправљање није сада изазвала кака непозната личност, као што је био д-р Petrinjensis, већ један озбиљан научник и професор загребачког свеучилишта, д-р Фердо пл. Шишић, за кога је један наш књижевни лист пре неколико година рекао да је „најдаровитији историк на словенском југу“. Шишић је после анексије ових двеју покрајина држао у Љубљани 1 дец. 1908 год. предавање о овим двема земљама и то предавање после оштампао под насловом „Herceg-Bosna prigodom aneksije. Geografsko-etnografsko-historička i državopravna razmatranja“ (Zagreb, 1908), Он је у овом предавању, рекао да говори „као Хрват а то зна-

чи колико да у данашњим приликама тражим сједињење Херцег-Босне с Хрватском, Славонијом и Далмацијом у једно државо-правно тијело". Да је тај његов захтев оправдан износи четвороструке доказе: географске, етнографске, историске и државоправне. Он нарочито истиче да ће побијати „разлоге што их истичу Мађари својатајући Херцег-Босну изравно себи, тобоже као бивши саставни дио територија специфично угарскога". По овим речима рекло би се да Шишићу није намера да сузбија нарочито претенсије српскога народа на Босну и Херцеговину, већ само мађарске. Али начин употребе историских података и других доказа такав је да се одмах опажа прави циљ — сузбијање српских претенсија, исто што је пре десет година хтео доказати д-р Petrinjensis.

Такав поступак д-ра Шишића изазвао је г. Јовановића да поново штампа своју ранију расправу и да том приликом узме у оцену и доказе које је изнео д-р Шишић. У овој је расправи г. Јовановић доказао да тврђења научника као што је Шишић, који у овом свом предавању иде у стопу д-р Петрињенсу, почивају на веома неозданој основи — да су, боље да се изразимо, неоснована и нетачна, и да се до таких тврђења може доћи само извртањем истине и нетачним тумачењем историских извора.

Надамо се да ће ову књигу г. Јовановића лепо примити сви објективни Хрвати, а српским је читаоцима најтоплије препоручујемо.

Српске народне песме на чешком језику. — Познати чешки књижевник и публициста Јосиф Холечек, превео је на чешки језик 25 наших народних јуначких песама и штампао их као 98 свеску збирке „Sbornik svetovné poesie", коју издаје чешка Академија наука, књижевности и уметности. Ова збирка српских песама носи наслов „Srbská národní epika. Přeložil Josef Holeček. V. Praze, Makladatel J. Otto — 1909 — у 8⁰, стр. XV + 400). У преводу преводилац укратко говори о постанку, прикупљању наших народних песама, о њихову значају у политичком и културном животу српскога народа. Књигу је ову преводилац посветио пок. Кости Таушановићу.

Годишњак Српске Краљ. Академије — Изашла је из штампе XXII „Годишњак" Српске Краљевске Академије (за 1908 годину), у коме је штампан извештај о раду Академије, Н. Музеја, Музеја Српске Земље, Народне Библиотеке, затим о стању књижевних и других фондова којима рукује Академија, и најзад некролог академику Спири Брусини, и биографије академикâ: Михаила Петровића, Михаила Вујића, Павла Поповића, Јована Радонића, Карла Кадлеца, Алексија Ивановића Собољевског и д-ра Николе Јорге. Цена је овоме годишњаку 1 динар.

Преглед географске литературе о Балканском Полуоству. — Под уредништвом д-ра Јов. Цвијића, професора Университета, штампана је V свеска „Прегледа географске литературе о Балканском Полуострву". (Београд, Државна Штампарија Краљевине Србије, 1908, у 4⁰, стр. 217. Цена 8 динара). У овој свесци скупљена су дела, чланци и карте које су издане у току 1901 до 1905 године, и то на броју 419 разноврсних списа. Ова је свеска подељена на 4 одељка. У I одељку су скупљене и приказане „Карте и картографска литература" (свега 52 дела). У II одељку су приказани списи о „физичкој географији, геологији и климатологији" (свега 112 дела). У III одељку су списи о „антропогео-

графији и етнографији“ (свега 241 дело). У IV одељку су приказани „путописи“ (свега 14 дела). — Ова је књига веома корисна за географе и етнографе, и г. д-р Цвијић са својим сарадницима, које је он умео око себе прикупити и одушевити за рад, учинио је веома знатну услугу науци. Истичући заслуге г. д-р Цвијића на унапређењу географске науке о Балканском Полуострву, не може се а да се не пригвори осталима преставницима науке на Универзитету што се на њ не угледају. Нарочито би трагом г. Цвијића требало да пођу универзитетски наставници српскога језика, југословенске књижевности и историје. Српски семинар и историјски семинар могли би такође, с времена на време, издавати овакве „Прегледе“ у којима би се прикупила и приказала сва литература о балканским народима, а нарочито о Србима, Хрватима и Бугарима. Не треба да доказујемо, јер је свакоме јасно, од колике би користи био такав посао.

М. Вукићевић, **Каменичка Погибија 19 маја 1809 године и њени узроци** („Ратник“ свеска за јули 1909 год., стр. 965—991).

Недавно обављена прослава стогодишњице славне и у историји ретке смрти Стевана Синђелића, оставила је утисак и на научне кругове, нарочито на историјско проучавање. Плод једног таквог испитивања је и горе поменута расправица проф. Вукићевића, који је иначе познат као испитивалац овог времена: првог српског устанка.

Он је у овој малој монографији о каменичкој погибији изнео прво укратко стање у Србији крајем 1808 и почетком 1809 године. Затим говори о припремама за рат и о прекиду примирја и објави рата између Турске и Русије и распореду српске војске. После тога прича се о кретању руске, турске и српске војске. Пре саме чегарске катастрофе, која је најзначајнији моменат у овом војничком походу на југ, говори се на основу некиx неиздатих докумената, који се налазе у пишчевој збирци: „Неиздати списи из петроградских архива“; о раду српске војске, која је била пред Нишем од Ђурђев-дана до 19 маја. По том је изнео укратко слику боја на Чегру, и ако је материјала у изобиљу, те се могло бити опширнији, јер је Чегар сам по себи једна целина у овом догађају, који називају Каменичка Погибија. На крају има неколико речи и Ћеле-Кули.

Нарочиту вредност овој расправици дају у засебној тачци објављена први пут нека, до сад непозната, писма из петроградских архива. То су извештаји о самој погибији: писмо пожаревачког магистрата Луки Стојковићу и неком попу Живану у Кличевцу од 21 маја: писмо Миленка Стојковића ђенералу Исајеву од 23 маја; писмо Родофиникиново кнезу Прозоровском од 23 маја и извештај Родофиникиновог кнезу Прозоровском од 27 маја.

Расправица је занимљива и може се лако и са задовољством читати.

М. Р.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Дубровачка ул. бр. 17.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 52. АВГУСТ, 1909. ГОДИНЕ СВЕСКА 2.

УТИЦАЈИ ТРГОВАЧКОГ ПРАВА НА ГРАЂАНСКО ПРАВО

— СВРШЕТАК —

На овом вашару била је усредсређена цела трговина западне Европе. Нарочито Италијани који су били најчувенији трговци, сачињавали су највећи број, а са њима, као што смо видели, уводили се и италијанско трговачко право. Осем тога у овој средини моћне радиности трговачких послова стварали су се и обичаји по свима гранама трговине. Стапањем ова два елемента створило се и ново право, које се развијало под именом обичаји на вашарима. Ово је право расправљало односе који су се створили и закључивали по вашарима и расправљали су их, на случај спора нарочити судови Custodia nundinarum.

Кад су већ једном биле уведене италијанске установе на француским вашарима, оне су се отпочеле развијати и усавршавати све јаче и снажније. Нарочито се преобразило и променило менично право. Код Италијана је меница већ била ушла у живот, али је код њих остала у рудиментарном стању. На овим трговачким вашарима нашла је далеко јачу примену но што је икад дотле имала.

За странца трговца било је неугодно и опасно да са собом носи новац у своју земљу, који би добио на вашарима. Установа менице ослобађала га је од тога. За тај новац могао је он код банкара купити меницу за место куд је имао путовати. Тако исто, онај који је имао потребу да носи новац на вашар имао је рачуна, да у својој земљи узме меницу, која би му била исплаћена на вашару. Осем ове прве корисети, меница је имала и других преимућстава, која су јој умножила употребу.

Пошто су вашари у Шампањи, доцније у Лиону, били у неку руку скупови трговачкога света, још је врло израна створен обичај и навика, да се меница изда с потписом, да се исплати на вашару. И поверилац и дужник имали су у томе користи што су се усредсређивала плаћања, која су се могла извршити компензовањем дуга за дуг с исплатом преостатка, који би претекао. На тај начин меница је на овим вашарима добили редовну примену; па пошто је то постао сталан обичај, природно је било, да се тражило, да се она и њен механизам усаврше, да би се отуда што већа корист постигла.

Обрт с меницама постао је тако јак, да су установљени посебни вашари за њихову размену. У Лиону вашари су били и за трговину и за размену меница. Али, ови вашари у Лиону највећма су постали чувени и значајни као вашари за размену меница, нарочито од XV. века. Тада су се развиле и биле уведене начелне одредбе, које и данас опредељују меницу, нарочито одредбе о пријему и преносу. Тада се јавио и сестем о вирманима партија и сконтрација.

Ови су вашари такође допринели, ма да у мањој мери, развићу разних трговачких уговора, комисиона, куртаже, преноса и т. д.

Најпосле, прву установу о стечају налазимо на овим вашарима у Француској. Овај поступак већ је био примењен на шампањским вашарима и развио се даље на лионским, док се није доспело до модерног стечаја.

Но при свом том огромном значају вашара у развићу трговинских установа право на вашарима није било све трговачко право. Оно је имало у себи, осем тога, и статуте и локалне обичаје. Али овај други елеменат имао је само узгредну улогу у развићу права.

Што је jus mercatorum могао тако брзо да се развије по италијанским варошима, те је било већим делом због учешћа трговаца у судству. То у Француској није могло бити до друге половине XVI. века, до установе консуларних судова, судства ове врсте, али иницијатива за развиће трговачког права дошла је од вашара и ови су припомогли и припремили модерно трговачко право.

Пошто смо овде изложили и развиће трговачког права у Француској у претходној периоди до наредбе — прописа од

1673 г., сад ћемо да пређемо на односе трговачкога и грађанскога права, као што смо учинили за Италију.

У погледу примене трговачкога права и овде се ништа не мења: француско трговачко право, као и право италијанских вароши, представља уговорни карактер и стоји у опреци с грађанским правом. Тако стоји и са локалним правима и с правима на вашарима.

За статуте и локалне обичаје ова карактеристика пада у очи. Правила су примењивали сами трговци, који су полагали заклетву да ће се саображавати према њима.

Тако исто, обичаји на вашарима, који су били производ трговачке практике, били су право, које се отворили трговци сами за себе; подчињавали му се и кад су на вашаре долазили ради трговине. Ова његова уговорна природа простире се до одредаба на вашарима; трговци их установљавају; државна се власт меша у толико што их признаје и одобрава.

А какво је пространство у примени трговачког права овога доба? Што се тиче обичаја и локалних статута, они сачињавају скуп издатих правила, која су прописали трговци сами за себе или су практиком утврђени. Њихова примена била је над личношћу трговца, а не на трговачки посао. Оно је, дакле, чинило персонално или субјективно право.

Што се тиче права на вашарима, оно није имало за основицу ни трговаца, ни трговачки посао, већ посао извршен на вашару. Имајући своју примену само на послове обављене на вашарима, оно је, у истини, нормирало само те опредељене трговачке послове, али не и грађанске послове; само су трговачки послови улазили у извршење на вашарима. Но у сваком случају, право на вашарима логично би се имало сузити на истински закључене послове на вашарима. Но преимућство права на вашарима и његово судство над општим правом и обичним судовима нагнали су практику, да своју надлежност проширује изнад ове природне границе.

С једне стране, услед сличних појава, које су се јављале у Италији, судије су на вашарима успели, да обухвате у своју надлежност чак и спорове, који се нису обавили на вашарима. С друге стране, тражило се на све начине, да се прошири примена права на вашарима. Прибегавало се претпоставци при једном послу, који се није извршио на вашару, да се сма-

тра као да је извршен на вашару. По кад што се још отвореније уносило у писмено ван вашара, да ће за њега бити надлежан rigor nundiorum. Најпосле отишло се дотле, да су се многи грађански послови расправљали на вашарима и за то се нарочито ишло на вашаре, да се тамо закључе, немајући други циљ до да се користе применом овога права.

Таква је била експансивна моћ права на вашарима од којега су се добијале користи; и не само што је оно тежило да се прошири у домену трговине, но је тежило да постане опште право и да замени грађанско право.

Нова се период отвара у трговачком праву са увођењем наредбе о трговини од 1673 г. у Француској.

Од овога датума настаје дубока промена у трговачком праву. До тада, оно се састојало из обичаја, уз које су ишли локални статути и уредбе о вашарима: у будуће оно настаје као кодификоване право. Било је сложено из два различита елемента: локалнога права и права на вашарима; од овога постаје једно опште право за целу трговину, па било да се обавља на вашарима или ван њих. Ма да је имало тежњу, да се све више и више нивелише под утицајем унификације, коју је вршило право на вашарима на варошко право, оно је још увек представљало различност, која је долазила од статута и локалних обичаја. Наредба Луја XIV озакони право на вашарима и направи једнобразно право за целу краљевину Француску. И тако трговачко право изгуби уговорни карактер, који је имало на вашарима и по француским местима, исто као под режимом италијанских корпорација. Његове одредбе су од тада проистицале као одредбе, које потичу од државне власти; њихова је примена била обавезна за свако лице, које се бавило трговином. Наредба је само освештала израђено право животом; њене одредбе остале су у основи одабрана правила, која су сами трговци створили: државна их је власт узела за своје и наметнула их је, што су они већ драговољно наметнули сами себи: и овај траг његовог порекла држи га још у опреци према грађанском праву. Али је овај преокрет трговачког права учинио те је његова моћ примене умножена и ставио га је на исти ниво са грађанским правом.

Да би се проучило, колико је било пространства примене овако препорођенога трговачког права, мора се испитати какву је имало основицу у систему наредбе. Слободно се може рећи,

да је под старим режимом трговачко право било субјективно, т. ј. да се примењивало на трговце, а не на трговачке послове, изузевши резерву, која се чини за меницу. Али, и ако је по самоме тексту законодавном субјективни систем доминирао у наредби, ипак је у примени невероватно проширено поље трговачком праву. Оно је путем фикције сматрало свако просто приватно лице као трговца, ако се бавио трговачким пословима, и подвргавало га трговачком праву. На тај је начин трговачко право у истини измењено. Стварна сфера трговачког права премашила је његову легалну сферу: и док је закон освештавао субјективни систем са једним простим уступком, који је чинио систему објективности, овај је у животу освојио терен и тежио је да постане надмоћан.

Обзнаном трговачкога законика од 1807 г. обележава се ново проширење трговачкога права.

На првом месту, објективни систем, који је, пробијајући се кроз закон, освојио, постао је узакоњени систем. Подлога трговачкога права дефинитивно је прешла с личности на послове. Ово је било одиста стварно проширење трговачког права: објективни систем био је сад освештан у самоме тексту и није имао потребе, да индиректно дејствује по фикцији; од тада, па у будуће није више зависило од судијског мишљења, но је морао бити примењиван у целом свом пространству.

Осем тога, законодавац од 1807 умножио је сферу трговачког права и тиме што је унео у листу трговачких послова и извесне послове, који стварно нису трговачке природе. Најпосле, трговачко право је, по створеној теорији, проширило свој домен, сматрајући, да су и сви они послови трговачке природе, и ако по својој природи нису трговачки, које трговац врши у својој професији.

Од постанка законика, па до наших дана, трговачко право непрестано корача у напред, освајајући све већи домен. Многе његове одредбе и његове установе постале су опште тако, да данас опредељују како грађански тако и трговачки живот. Изгледа, да приватно право, које је било пошло од јединства, па за тим подељено на две гране, тежи да се поново врати јединству. Извесно, да овде није питање о враћању прошлости а да се остави неплодно извршена еволуција: далеко је од тога да она остане неплодна.

II

У првом делу ове наше расправе изложили смо до сад: какви су били у историји трговачког права односи између грађанског и трговачког права. Сад ћемо у овом другом делу прећи на излагање утицаја, које је вршило трговачко право на грађанско право с напоменом, да нећемо улазити у специјалне главне случајеве генерализовања трговачког права и овде их проучавати, јер би нас ово проучавање одвело преко граница постављених овој нашој расправи и довело на чисто специјално поље трговачког права, што може бити предмет посебне расправе, а не историјског погледа на односе грађанског и трговачког права, на шта смо се ми ограничили.

Пошто је био измењен основ трговачког права и од субјективног система прешло се на објективни систем, т. ј. од лица на послове, то је неминовно морало доћи: или да се ти трговачки послови дефинишу, или ако се то није хтело, што би било најсходније и најбоље, да се ти трговачки послови поброје. Француски законодавац од 1807 решио се, да их поброји и за то је морао дати основан појам шта чини трговачку природу један трговачки посао, па да га уврсти у свој списак послова, који би одговарали овоме схватању и само искључиво за те ту побројане послове. Али у ствари, он се није само тиме задовољио и да ту уврсти само стварне трговачке послове: дао је трговачким пословима много ширу сферу у закону, но што би им била њихова стварна сфера, те је уврстио у трговачке послове и неке послове, који, у истини, немају у себи ничега трговачког.

Тако, у трговачке послове уврстио је и предузећа о агентурским пословима, а код ових се предузећа врло карактеристично да̂ видети противуречност између легалне и стварне природе ових послова. Ма како да се схвата шта сачињава трговачке послове, опет агентурски послови не могу ући у њих ни на какав начин: агент само даје под најам своје услуге својим клијентима, он не шпекулише, нити посредује између произвођача и потрошача. Само та разлика што агент не потпада под дисциплину као што чиновник потпада, хтело се, због оскудице те гаранције, дати њиховим клијентима некаква сигурност у томе што ће их потчинити надлежности трговачких судова. Ово је, дакле учињено из простих разлога корисности и практичности што је законодавац те послове уврстио у трговачке

послове. Овде, дакле, нису давани исти разлози као код стварно трговачких послова. Јер је ове потчинио надлежности трговачких судова, што су ови послови по самој својој природи одговарали појму трговине, док увршћивању агентурских послова у ову листу противи се њихова природа и улазе ту из чисто практичних разлога.

Овим је очевидно, да је трговачко право изашло из својих природних граница. Кад му је циљ само да олакша трговини, онда је ваљало да определи само стварне трговачке послове. Од онога момента кад у закон улази, да се трговачко право има примењивати и на послове, који, у истини ствари, нису трговачки, но их само он сматра као такве, онда се закон не бави више интересима трговине, а тиме губи из вида циљ и разлог, да трговачко право остане само трговачко право. Из тога проистиче, да се примена трговачког права меша и шири на терен грађанскога права.

Други поступак, који је врло близак првом, и ако се не може помешати сасвим с њиме, законодавац је употребио да још више прошири границе трговачком праву изван његових природних граница.

Закон би логично имао да узме као трговачке послове само оне послове, који одговарају појму трговине, т. ј. који испуњавају основне погодбе тих услова. Али и овде се закон ослободио прописанога правила, које је постављено у самом закону и унео је у трговачке послове и оне, који су само по облику такви: извесне послове, који у основи немају тражених погодаба, да би се могли сматрати као трговачки послови, законски се сматрају као такви, ако су само обучени у извесну форму.

Две су такве примене учињене и у нашем законодавству, као и у француском: меница је увек трговачког карактера, па и кад је издана ради извршења неке грађанске обвезе; друго, предмети послова свих акционарских друштава, ма какви они били, сматрају се као трговачки послови, без обзира на природу предмета, да ли је грађанске или трговачке природе.

Као и у претходном случају код агентурских послова, који су грађанске природе, а по закону се сматрају као трговачка, видимо то исто и овде, само с том разликом што се код агентурских послова узима, да они потпадају под трговачко право; и они овде замењују потпуно грађанско право. Овде, у овом другом случају примена трговачког права везује се за форму

и овде му форма опредељује надлежност. Кад се једно лице обвезује другом, да му плати извесну суму у року, оно је слободно да употреби било грађанску било трговачку обвезу — меницу; само, дакле, ако употреби меницу, потпада под трговачко право. Исто тако, може неко друштво, коме би предмет подузећа био грађански, слободно образовати, или необразовати друштво на акције; чим се оснује на акције одмах потпада под трговачко право. Овим ширењем трговачког права неминовно се замењује грађанско право трговачким, но остаје само избор између ова два права, које ће се употребити, а у којима је, редовно узевши, надлежно грађанско право.

Ово ново закорачивање трговачког права у домене грађанског доказује као што смо и раније напоменули, да је трговачког права практични значај много јачи и да стоји тежња, да се одредбе трговачког права пренашају и тамо куд су у питању само интереси грађанских односа. То доказује, да се потребе трговачких одредаба осећају и код нетрговачког света у односима грађанског живота.

Досад смо видели, да је трговачко право утицало на грађанско само индиректним начином. Законодавац није одлучивао отворено, да ће таква и таква потреба трговачког права у будуће опредељивати односе трговачког живота, но је то чинио путем фикције, сматрао је као трговачки било један одређен посао, било све послове, који су узели на себе извесну форму, ма да би се у основи то тицало грађанских послова. Последица је била ненормално увећавање трговачког права и корелативно смањивање грађанског права.

Постоји још један други начин проширења трговачког права, који се састоји у подражавању грађанског закона трговачком закону. Овде трговачки закон не прелази у домен грађанског права, већ сам грађански закон позајмљује од трговачког права било одредбу било установу.

Ово је директан поступак за разлику од онога првога, па следствено и рационалнији је. Ширење трговачког права првим начином да се критиковати: није баш оправдано и нерадо се правда кад се нешто по закону сматра онако како по природи ствари није у истини; нерационално је да грађански или трговачки карактер једнога посла може зависити од форме, коју би усвојила странка, у место да то проистиче једино из његове економске улоге. Трговачки законодавац излази овде из своје

улоге, готово, под етикетом комерцијалитета, а то су послови грађански, које он регулише. Све ове критике падају са овим новим поступком, пошто сам грађански закон усваја одредбе или установе, које су пређе биле ограничене на трговачке односе.

Ова директна позајмица грађанскога права код трговачког права једини је рационалан начин. Али, како се преображај права не врши само путем воље законодавчеве, већ се реформе у трговачком животу припремају самим животом, који често закон само освештава, практика, која жели генерализовање једног правног правила, мало се брине за начин и пут, којим ће то достићи, већ позајмљује и употребљава оне начине, које јој прилике нуде. Ми смо видели, да је ширење менице и њених одредаба било пре свега дело практике. Исто тако постојање акционарских друштава као трговачких дошло је из све јаче и јаче тежње, обележене код грађанских друштава да позајмљују форму трговачких друштава: ова друштва нису због тога била потчињена трговачком праву, али је први корак био учињен на овоме путу, те је законодавац допунио само започету еволуцију.

Да видимо сад које су то главне позајмице, које је учинило грађанско право код трговачког права.

Код друштва игра врло значајну улогу хоће ли му признати, да је правно лице. Трговачко право признаје ово трговачким друштвима, а законом о акционарским друштвима признаје се то свима друштвима на акције. У другом правцу идеја, клаузула по наредби и на преносиоца, некад специјално за трговину, може се данас употребити у чисто грађансим обвезама, јавним исправама, и њихова се важност признаје. Постоји имитација грађанског права узета из трговачког права земљорадничих вараната пренашајући у грађанску материју, с нарочитим изменама, које долазе по самој природи ствари, једну установу, која је првобитно била чисто за трговачке послове (случај италијанског и француског законодавства по овоме предмету).

Видимо, дакле, колико су многобројне појаве утицаја трговачког права на грађанско, било да се овај утицај врши индиректно, заплажењем првога права у друго, било да се врши директном позајмицом грађанског закона код трговачког закона. Који су, дакле, узроци овоме генерализирању трговачког права?

Што се овако усваја трговачко право у односима, који долазе у надлежност грађанског права, нема сумње да је стога што је оно погодније за њихово опредељивање, а што се радије прибегава њему то долази због његове практичности и правичности, но што је може да дâ грађанско право.

Карактерна је црта трговачког права, у сравњењу с грађанским правом, што је оно просто. Не само што се по њему могу закључивати уговори, као и у грађанском праву, простом сагласношћу воља, већ се они још могу и доказивати свима доказним средствима. Трговачки је поступак још прост и сумаран. Ова простота права и поступка допушта, да се послови могу вршити брзо, као и парнице свршавати одмах. Ове су користи јако цењене и дају преимућство грађанском праву.

Трговачко је право правичније но грађанско. На првом месту оно даје јачу заштиту интереса трећих лица, јер је објављивање у њему јако уведено (брачни уговр о миразу, и т. д.). Јаче штити право поверилаца но грађанско право; једнакост при стечају; лакша и бржа средства даје повериоцу да дође до наплате при извршењу. Најпосле трговачко је право правичније и у томе смислу што трговачки судови брже решавају, држећи се, поред закона, и обичаја и правичности а без формалистичког карактера. Ове карактерне особине и дају трговачком праву преимућство, а нарочито своме практичном духу дугује своју моћну силу простирања.

Ова практична страна трговачкога права управо је логична и нужна последица његовог порекла. Њега су створили људи од искуства; при његовом стварању није посредовала никаква државна власт, зато се дâ лако схватити и практичност његовог духа. Оно је постало путем реакције према грађанском праву, јер је ово било одвише формалистичко, а са својим прохибитивним одредбама кочило је слободу уговарања; његове особине биле су противне простоти, правилности и слободи што је све било главом разлог постојања трговачког права.

Радљивост, која је некад, у средњем веку, била искључивост код трговаца, данас је проширена на све друштвене слојеве. И земљорадња и индустрија, по истом основу, потребују потребно право за своје развиће. Па чак и поједине личности, које мало правних послова имају да врше, радије их врше са мањим трошковима и на простији начин. Природно

је, дакле, да свуда кад год су угодније одредбе трговачког но грађанског права, да се ту труде да их генералишу.

Ове практичне користи трговачкога права и његов поступак, увек су му повећавали поље његове примене. Па и данас они дејствују најуриспруденцију и закон, што смо видели у овом излагању и све се даље иде током генерализовања. Грађански закон, који је мало напредан напредује посредовањем трговачког права. Ово утицање трговачкога права на грађанско право није случајно, но са свим нужна појава, а то се најбоље види и утврђује када се баци поглед на савремена европска законодавства: немачко, италијанско, швајцарско, француско. Инглеско законодавство чини овде изузетак, јер оно није никад подносило да се прави разликовање између приватнога права у грађанском и трговачком праву.

Овај покрет генерализације трговачког права осетио се нарочито снажан у Немачкој. Некад и у Немачкој, као и у осталим европским законодавствима, меница је служила само и посебно трговцима, па је постала општи кредитни папир. Исто тако, извршена је реформа по којој су сва друштва на акције постала и сматрала се као трговачка друштва и потпала под надлежност трговачког суда. У најновијем немачком грађанском законику од 1896 г. уведено је основно начело слободе доказа и у материју грађанског права, а нарочито је по њиховом стечајном закону уведено, да се има примењивати на све, без разлике, били трговци или не, као што је случај и код нас. Редактори новог немачког грађанског законика позајмили су из трговачког права и многе друге одредбе од мањег значаја генералишући их онакве какве су или су их донекле мењали. Од тих позајмљених одредаба, једне се тичу општих начела облигационог права, а друге се односе на посебне определјаје код уговора: нарочито су многобројне у материји код друштава.

Пространство примене трговачког права мање је од како је обзнањен нови законик, но што је то био случај под старим закопом од 1861. По старом законику био је усвојен објективан систем, или тачније речено мешовити, какав је у француском праву, но још нешто компликованији. По њему је било три врсте трговачких послова: трговачки послови, који су били по себи апсолутни и имали увек трговачки карактер, па и онда кад би их извршио и нетрговац (чл. 271); релативно трговачки послови, који су били такви само у два случаја: кад су пред-

мет обичног занимања, што је могло бити код послова комисионарских (чл. 272); најпосле сви остали послови, које би трговац извршио радећи као трговац у своме занимању (чл. 273).

Но са свим је други систем уведен у законику од 1897. Он се не заснива више на трговачким пословима, већ на трговачком занимању; трговачко право остаје чисто посебно за трговце; то значи поново стварање старога субјективнога система. Нова организација садржи се у чл. 1, 2, 3 и 343.

У Италији реформа је извршена код акционарских друштава; меница је увек трговачког карактера, као и упутница по наредби. Нарочито се има напоменути, да је италијански трговачки законик (чл. 3) унео у трговачке послове и куповину и продају непокретних добара, кад се ови послови врше у циљу трговачке спекулације. Да додамо овде још и то, да су у Италији трговачки судови потпуно укинути, но да све спорове расправљају редовни судови. Овај случај у осталом примећује се и код многих других европских народа. Инглеска и Сједињене Државе нису никад ни имале.

Али овај утицај трговачког права на грађанско право највећма се опажа у Швајцарској. Овде се до јединства приватнога права, кад је 1883. ступио у живот „федерални законик о облигацијама“. Овај законик има једну једину теорију о обвезама, која се подједнако примењује и на трговце и на нетрговце. Но има и неколико изузећа, која су примењива само на трговце. Ових изузећа има две врсте: обвеза да се упишу у трговачки регистар. Да поменемо, да установа трговачког регистра није само за њих искључиво резервисана; и ако не трговци нису дужни да се у њега уписују, они имају ту могућност. Друга врста изузећа не потиче из посебних одредаба за трговце, већ за сва лица уписана у трговачки регистар: само су ова лица потчињена строжим одредбама о извршењима за менично право, као и при стечајном поступању. Ово су само два остатка из старијег дуалистичког доба, које је било у швајцарском законодавству.

Из овога нашег излагања читалац је могао видети, да смо сумарно представили генерализовање трговачког права и његов утицај на грађанско право.

Нисмо се навлаш хтели упуштати у подробна и посебна излагања, но само смо додирнули главне случајеве где је ова генерализација вршена; то је, прво, код друштава; друго код трго-

вачких ефеката; треће, код исправа с клаузулом по наредби и на доносиоца.

Посебној расправи би ваљало да се позабави у коликом је пространству овај утицај извршен код поменутих случајева. То би било специјализирање овога предмета, коме не може бити овде место ни због листа коме је намењена ова расправа, ни због нашег ограниченог задатка.

За то овим завршујемо ову расправу, да се другом приликом и на другом месту позабавимо овим предметима.[1]

Dr. Мих. Полићевић

[1] Види дела и писце употребљене при овом раду:

Boistel. Precis de droit commercial. Paris, 1888.

Huvelin. Essai historique sur le droit des marchés et des foires, Thèse. Paris. 1897.

Lyon-Caen et Renault. Traité de droit commercial. I-VIII. Paris.

Nonguier. Des lettres de change et des effets de commerce en général. Paris. 1875.

Thaller. Traité élémentaire de droit commercial. 1900 Paris.

Casack. Traité de droit commercĭal. Paris, 1905 traduit sur la 6-e édition allemende, 1903.

Laurent. De la fusion du Droit civil et du Droit commercial. Paris, 1903.

Гершић. Систем римског права. 1882.

Accariás. Droit romain 1882. I-II.

РАМОВ СИНОВАЦ

— ДЕНИС ДИДРО —

— НАСТАВАК —

Ја. А одмах после Буреа, то сте ви?

Он. Не.

Ја. Онда је Пелисо?

Он. Јесте Пелисо, или не сâм.

Ја. Па ко може бити достојан да подели други ранг са њим?

Он. Отпадник од Авињона.

Ја. Никад нисам чуо за тога отпадника од Авињона, али то мора бити врло чудноват човек.

Он. И јесте.

Ја. Историја великих људи увек ме је интересовала.

Он. Потпуно верујем. Овај је живео код једног доброг и часног потомка Аврамовог, обећаног оцу верних, којих има исто толико колико и звезда на небу.

Ја. Код једног Јеврејина?

Он. Код Јеврејина. Најпре је измамио сажаљење, потом наклоност, а најзад и највеће поверење; од вајкада је тако; ми толико рачунамо на наша доброчинства да врло ретко кријемо тајне од онога кога смо обасули својом добротом. Па зар онда да нема незахвалника, кад човека наводимо на искушење да буде такав а да не искуси казну? То је тачно, али наш Јеврејин није тако мислио. Он дакле повери отпаднику да као свестан човек не може да једе свињско месо. Видећете већ колико се један плодан ум може користити таквим једним признањем. Прођоше неколико месеца, а за то време наш отпадник удвоји пажњу. Кад је мислио да му је Јеврејин потпуно уверен

да у целом израиљском племену нема бољег пријатеља... Замислите колико је овај човек препреден! Он се не жури, он чека да крушка сазре па да онда затресе грану; јер са сувишне ревности могао би план пропасти. Обично је велики карактер резултат природне равнотеже више супротних способности.

Ја. Ех, оставите се таквих размишљања, па продужите ми своју причу.

Он. Не може тако, има дана кад треба да размишљам; то је једна болест, коју треба пустити да иде својим током. Где сам оно стао?

Ја. Код добро утврђене интимности између Јевреjина и отпадника.

Он. Тада је крушка била зрела .. Али ви ме не слушате; о чему мислите?

Ја. Мислим како вам глас није једнак, час је виши, час нижи.

Он. Зар глас поквареног човека може бити једнак?... Једне вечери дође он к своме пријатељу, преплашен, глас му испрекидан, лице бледо као смрт, сав дрхће... Шта вам је? — Ми смо пропали. — Пропали! а како? — Пропали, кажем вам, нема нам спаса. — Објасните ви то. — Само један тренутак да дођем к себи од страха. Хајд, поправите се: „рече му Јеврејин“ место да му каже: „ти си највећи лупеж, ја не знам шта имаш да ми причаш, али ти си највећи лупеж, ти си ужасан.

Ја. А што би морао тако да му говори?

Он. Зато што је лагао преко сваке мере; то је за мене јасно и не упадајте ми више у реч. „Ми смо пропали.., пропали, нема нам спаса!“ — Зар ви не осећате тежњу тога пропали — што се понавља?... „Нека хуља оптужила нас је код Свете Инквизиције, вас као Јеврејина, мене као отпадника, као нечасног отпадника...“ Видите како тај хуља не црвени да се послужи и најгрознијим изразима. Треба храбрости више него што се може замислити па да човек каже његово име; ви не знате како је то тешко.

Ја. Не, заиста. Али тај нечасни отпадник?

Он. Лагао је и то тако вешто... Јеврејин се поплаши, почне да чупа браду, ваља се по земљи, већ види и пандуре на вратима, види себе у мртвачкој хаљини, види аутодафе спремљен. „Пријатељу, мој добри пријатељу, мој једини пријатељу, шта да се ради? — Шта да се ради? Треба опет излазити међу

људе, правити се најбезбеднији, понашати се као обично. Процедура овога суда је тајна, али спора; треба се користити овим одлагањима па све продати. Ја ћу издати или наредити да се изда под кирију једна трећина стана, да, једна трећина, то ће бити најбоље; ту ћемо оставити вашу имовину, јер они на њу и смерају, ми ћемо, ви и ја, ићи да под другим поднебљем тражимо слободу, да служимо своме Богу и да у безбедности живимо по закону Аврамовом и по закону наше свести. Главно је, да у оваквој опасности будемо опрезни". Речено учињено. Најме једну лађу и морнаре, набаве хране, и пренесу Јеврејинову имовину; у јутру ће се зором кренути, бар ће сад спокојно јести и спавати, утећи ће испред својих гонилаца. Те ноћи отпадник се дигне, узме Јеврејину торбу, кесу и драгоцености, оде на лађу и ето, — сад га нигде нема. А мислите да је то све? Добро, ви нисте ту. Кад су ми испричали ову историју, ја сам погодио оно што вама нисам испричао да видим да ли ће те се сетити. Добро је што сте частан човек, иначе би били само један лупешчић. До сад је отпадник био само то, хуља којој нема равне. Највеће му је неваљалство, што је он сам доставио свога доброг пријатеља, кога је Света Инквизиција ухватила на спавању, па га после неколико дана свечано спалила. Тако отпадник спокојно наследи имовину овога проклетог потомка оних што су распели Господа.

Ја. Не знам шта ми је ужасније, да ли злочинство вашег отпадника, или тон којим ви о њему говорите.

Он. Па ево шта сам вам причао. Ви се гнушате тога свирепог дела а ја вам га баш за то и причам. Хтео сам да увидите колико сам се одликовао у својој вештини, да вам изнудим признање да сам бар био оригиналан у своме понижавању, да се у вашој памети ставим у ред великих лупежа и да тако узвикнем: да живи Маскарил, цар лупежа, хајд, весело, господине фелозофе, хор, да живи Маскарил, цар лупежа!

(Па на то поче певати неку песму као фуга са свим необичну: час јој мелодија беше озбиљна и пуна величанства, час лака и шаљива; једног тренутка је подражавао басу, а другог неком од виших тонова; својим рукама и издуженим вратом показивао ми је места где се треба задржати, па је певао сâм за себе, компоновао неку триумфалну песму, по чему се видело да се боље разумевао у доброј музици него у добром понашању. — А ја опет нисам знао да ли да останем ту, или

да бежим, да ли да се смејем или да се љутим; остао сам у намери да отпочнем говорити ма о чему, само да избегнем овај страх. Већ ми је био несносан тај човек који расправља о неком ужасном делу, о гнусном злочину, као какав вешт сликар или песник кад испитује какво лепо дело или као моралиста или историчар кад прича о неком херојском делу. Ја и нехотице постадох сетан, он то опази и рече ми):

Шта вам је? Да вам није рђаво?

Ја. Мало нешто; али то ће проћи.

Он. Изгледате ми јако забринути.

Ја. То је...

Он. (Пошто смо обоје за један тренутак ћутали, а за то време он шетао звиждукајући и певајући, да бих га опет навео на говор рекнем му:)

— Шта радите то?

Он. Ништа.

Ја. Ви се тако замарате.

Он. Био сам довољно луд; слушао сам ту музику од Диниа и осталих младих композитора.

Ја. Дакле ви волите музику?

Он. Без сумње.

Ја. И допадају вам се ове нове песме?

Он. Допадају ми се да богме. Како је то издеклемовано! каква истина, какво изражавање!

Ја. Свака вештина подражавања има свој модел у природи. Шта је модел музичару кад ствара песму?

Он. Зашто не бисмо започели из даље, шта је то песма?

Ја. Признаћу вам да је ово питање изван мојих способности. Ето какви смо ми: памтимо само речи, које мислимо да ћемо разумети само кад их често употребљујемо и правилно примењујемо: у самој памети — колико нејасних забележака! Кад изговорим реч „песма“, ја не добијем јаснију преставу него ви и већина вама сличних кад кажу: „уважење“, „куђење“, „част“, „порок“, „врлина“, „срам“, „опадање“, „стид“, „смешно“.

Он. Песма је помоћу звукова подражавање једне скале пронађено вештачки или надахнуто природом, како хоћете, или гласом или инструментом, подражавање физичке вике или акцената страсти; а видите да када се промени у њој оно што се може променити, њена дефиниција се тачно подудара са сликањем, речитошћу, скулптуром и поезијом. Сад да се вратимо

на ваше питање, шта је модел за музичара или што је све једно — за песму? То је декламовање, ако је модел жив; то је ломњава, ако је модел мртав. Декламовање треба сматрати као једну линију, а песму као другу која би кривудала по првој. У колико је ово декламовање, тип песме, јаче и истинитије, у толико ће га песма која се на њ односи пресећи у више тачака: у колико је песма истинитија у толико ће и оно бити лепше; то су врло добро опазили наши млади музичари. Кад се чује: ја сам убоги сиромах! мисли се да се то жали нека тврдица; ако не пева, он ће истим тоновима говорити земљи, кад јој поверава своје злато и кад јој каже: о земљо прими моје благо! И девојчица кад осети да јој закуца срце, кад поцрвени, кад се збуни и почне преклињати свога господара да је пусти — зар би се она друкчије изразила? У овим делима има свакојаких карактера, врло различитих декламација: то је узвишено, ја вам то кажем. Хајдете, хајдете да чујете комад у коме млад човек који осећа да ће умрети узвикује; срце моје пропада. Слушајте песму, слушајте оркестар, па ћете ми после рећи каква је разлика између правог гласа једног који се са душом бори и певања ове песме; ви ћете увидети да се линија мелодије не подудара потпуно са линијом декламовања. Ја не говорим о размери која је још један од услова за песму, ограничавам се на начин изражавања; а ништа није јасније него овај прелаз о коме сам нешто читао: Musices seminarium accentus, акцент је расадник мелодије. Па по томе судите како је тешко а важно састављати песму за декламовање. Нема лепе арије од које се не би могла саставити лепа песма за декламовање, а нема лепе песме за декламовање од које вешт човек не би могао да створи лепу арију. Не бих могао да тврдим да ће онај који добро рецитује и певати добро, али бих се изненадио кад добар певач не би могао добро да рецитује. А верујте у све то што рекох, јер је истина.

Ја. Ја бих вам врло радо поверовао, само ми је мало незгодно.

Он. А за што вам је незгодно да верујете?

Ја. Ево зашто. Ако је ова музика узвишена, онда музика божанственог Лилиа де Кампра, Детуша, де Мурe-а, па чак, међу нама буди речено, музика драгог учитеља мало је простија.

Он. Приближујући се те шапну ми на уво: — Не бих желео да се чује, јер овде има много људи који ме познају. Она то и

јесте. Ја се не бринем за драгог учитеља, пошто има драги: то је камен; гледао би ме тај како цркавам од жеђи а не би ми дао чашу воде, али узалуд свира октаву, септиму, тон, — hin, ги, ги, — права мачја музика, почетници и сви који се разумеју у музици никад се неће тиме задовољити. Једном полицијском наредбом требало би свакоме, па ма какав он био и ма каквог стања, забранити да пева „stabat mater doulourosa“, — од Перголеза. Ово stabat требало је наредити целату да их својом руком спали. Тако ми вере, ове проклете шаљивчине са својим servante Maitresse — о њима су нам дали грубо... Некад су Танкред, Исе, Пријатна Европа, Инди, Кастор, лирски таленти, престављани по четири, пет, шест месеца; преставама Армиде није се видео крај. А сад све вам то пада једно на друго као попови у картама. Па и Ребел и Франкер на њих изливају свој гнев. Они кажу да је све пропало, да су они упропашћени и ако и даље буду трпели ову певачку гадију са вашара, национална музика ће отићи до ђавола, а Краљевска Академија у ћоравој улици без излаза нека одмах затвара свој дућан. У томе баш и има нечег истинитог. Глупи и јогунасти старци који ту долазе сваке среде већ тридесет или четрдесет година, место да се веселе као до сад, чаме и зевају и не знајући ради чега; и сами се питају, али не умеју да одговоре. Нека се не обраћају мени. Како Дини каже тако ће и бити, а ма како било, ја ћу радије умрети, него да четири или пет година после појаве дела „сликар заљубљен у свој модел“, поткивам мачка у славној ћоравој улици. Добри људи, они су се одрекли својих симфонија да би свирали у италијанске. Мислили су да ће навићи уво на ове, без рђавих последица за своју вокалну музику, као да симфонија за песму, за мало необузданости, које изазива протезање инструмента и покретљивост прстију, није оно што је песма за стварно декламовање; као да виолина није подражавалац певачу који ће једнога дана кад тешко замени лепо, постати подражавалац виолине. Први који је одсвирао „Локатели“ био је апостол нове музике. Другоме ви то, другоме! Људи ће нас навићи да песмом и гласом, инструментом подражавамо акцентима страсти или природних феномена; јер то све спада у музику; а ми ћемо и даље волети крађу, копља, славу, тријумфе, победе? Иди види да ли долазе, Јоване. Они су замишљали да морају плакати или се смејати при трагичним или комичним сценама праћеним музиком; да ће им у ушима бру-

јити звуци беса, мржње, љубоморе, љубавних јадиковања, ироније, шале, италијанског или француског позоришта и да ће се и даље дивити Раденгонду или Платеу даље, они су размишљали каквом би се лакоћом, каквом гипкошћу, каквом нежношћу, хармонијом, просодијом, елипсама инверзијама италијанскога језика прилагодили тој вештини, том такту, том начину изражавања, том трајању нота, а опет не би знали колико је њихова вештина крута, глува, тешка, спора, педантска и монотона. Ех, ех, да, да, они су били уверени да кад помешају своје сузе са сузама једне матере која оплакује свога сина, кад уздрхте од заповести тиранина који наређује једно убиство, онда им неће бити досадна њихова чаролија, њихова досадна митологија, њихове умиљате ласкаве речи, које рђав укус песников не показују мање него ништавило његове вештине. Добри људи, нити је тако, нити може бити; истинито, добро и лепо имају своја права; људи им споре та права, али им се најзад диве; ако баш није тако, оно диве им се неко време, а најзад зевају. Зевајте дакле, господо, зевајте докле хоћете, не устручавајте се. То више вреди него и природа и моје тројство, које ни паклена врата неће савладати; истинито које је Отац и који рађа добро које је Син, одакле излази лепо које је Свети Дух, полако се уводи. Туђе божанство се понизно спусти на олтар поред народног идола; мало по мало оно се ту одомаћи; једног лепог дана оно лактом гурне свога друга и трас! идол је на земљи. Тако се каже да су језуити основали хришћанство у Кини и Индији, а ваши јансенисти тек само причају, ова политичка метода, која своме циљу иде без хуке, без проливања крви, без мучења, без и једног прамена ишчупане косе, изгледа ми најбоља.

Ја. Има смисла готово у свему овоме што ми рекосте.

Он. Смисла! У толико боље; нека ме ђаво носи ако се за њ старам. То иде као што те ја гурам. Кад ми се појави учитељ ја сам као и они музичари из ћораве улице. Ако погодим, у добар час. Један дечак угљар увек ће боље говорити о своме занату него цела једна Академија, него сви светски Дихамели.

(Па одмах поче шетати певајући неке арије из „Острва лудих“, „Сликара заљубљеног у свој модел“ а с времена на време узвикивао би дижући руке и поглед к небу): да ли је то лепо! до ђавола, да ли је то лепо! Како може човек на својој глави да носи два увета а да тако што пита? (почео је да се

распаљује и да пева сасвим тихо, тон је подизао у колико се више одушевљавао, затим су дошли гестови, гримасе и увијања тела: и ја рекох: Добро, ето како се човек упропашћује, а спрема се нека нова појава... заиста, чу се глас): „ја сам убоги сиромах,... господару, господару, пустите ме да идем... О земљо, прими моје благо, моју душу, моју душу, мој живот, о земљо... ето малог пријатеља, ето ти малог пријатеља, Aspetar si non venire... A Zerbina penserete... sempre in contrasti con te si sta...) певао је готово неких тридесет арија италиских, француских, трагичних, комичних, свих врста карактера. Час је првим басом силазио до пакла; час је дерући се и фалсификујући falset парао ваздух подражавајући ходом, држањем, гестом разне личности која певају: једно за другим био је бесан, блажен и охол, час је представљао неку младу девојку која плаче а он јој се удвара; час је био свештеник, краљ, тиранин; онда прети, заповеда, љути се, представљао је послушног роба; час се умиравао, утишавао, шалио се, смејао се; никад без такта, према смислу речи и карактеру арије. Сви играчи шаха оставише своје столове и скупише се око њега; све прозоре на кафани с поља поседнуше пролазници који су застали чувши ту вику. Поцркали су од смеха. А он не опажа, продужава, и даље говори, у лудилу, у ентузијазму тако блиском лудилу да сам се побојао да неће ни доћи к себи „и да ћу га морати бацити у фијакер и одвести право у лудницу певајући један одломак из „Плача Јеремијиног“. Прецизно, искрено и невероватно одушевљено понављао је он најлепша места из сваког комада: ту лепу песму у којој пророк износи пропаст Јерусалима, заливао је бујицом суза, које су текле из свих очију. Свега је ту било и песма је била изврсна и јако исказана, а било је и бола. Задржавао се на местима где се музичар нарочито показао као велики учитељ. Ако престане да пева, почне да свира, што изненада напусти па опет почне певати преплећући на тај начин једно с другим да би одржао везу и јединство у свему, освојив тако наше душе и одржавајући их у јединственом расположењу. Јесам ли му се дивио? да, дивио сам се. Да ли сам се сажалио? да сажалио сам се. Али има нечег смешног у овим осећањима и то мења њихова својства. Прсн…ули би у смех да сте само видели како он подражава разним иниструментима: са надувеним образима и промуклим и тужним гласом он прави инструменте (les cors и les bassons); глас му је звонак и за фрулу уњкав,

необично брз за инструменте са жицама, а њима он тражи најприближније звуке; дува у малу флауту, гуче метнув је готово хоризонтално на уста, вичући, певајући, разбацујући се као бесан; сам је претстављао играче, играчице, певаче, певачице, цео један оркестар, цело лирско позориште, играјући двадесет разних улога; трчи, застаје као какав бесомучник, очи му се сијају, а на уста иде пена; била је страшна врућина, а зној који је падао са бора на челу низ образе, мешао се са прашином на коси, цурио је и правио бразду на врху његовог капута. Шта није радио? плакао је, смејао се, уздисао, гледао или нежно или мирно, или бесно; био је као жена онесвесла од бола, као несрећник у највећем очајању, као храм кад се зида, тице које не певају по заласку сунца; као вода која жубори у усамљеном и хладовитом месту, или она која се као бујица спушта са врха планина; као бура, олуја, јадиковање оних што иду на губилиште, помешано са зујањем ветра или са пуцањем грома; као ноћ са својом тмином, као сенка и тишина јер се чак и тишина претставља звуцима. Потпуно је изгубио памет. Одвећ уморан као човек који се диже из дубоког сна или из великог весеља, стајао је непокретно, укочен, запрепашћен; гледао око себе као кад човек залута па не зна где је: очекивао да му се поврати снага и памет; махинално је обрисао лице. Као кад се неко у јутру пробуди, па око своје постеље види многа лица и сасвим заборавив или и не знајући шта је радио, у првом тренутку узвикне: па лепо, господо, шта је ново? Чему се смејете и чудите? шта је? (затим је додао): ето шта треба звати музиком и музичарем! Па ипак, господо, не треба презирати извесне арије Лилиеве. Ко је тај који ће боље претстављати појаву „чекаћу зору“... а да не измени речи? Не треба презирати нека места од Кампра, арије за виолину од мога учитеља, његове игре, његов улазак војника, свештеника, свећеника...

(Ту напреже глас, задржа звуке; суседи стадоше до прозора а ми запушисмо уши. Он продужи): Треба имати јака плућа, велики орган, доста ваздуха; али мало пре су били добри Успеће Богородице, Велики Пост и Краљеви. Људи још не знају шта треба компоновати, ни према томе шта је за музичара. Лирска поезија још је у повоју; али до ње они долазе слушањем Перголеза, Терадеглиа и других, читајући Метастазе ваљда ће доћи до ње.

Ја. Па шта: зар... нису у њој ништа разумели.

Он. Не, што се тиче новог стиха. У свима њиховим дивним песмама нема ни шест узастопних стихова који би се могли компоновати. То су оштроумне изреке, мадригали лаки, нежни и изврсни. Али да би увидели како у њима нема извора за нашу вештину, највећу од свих, не изузимајући Демонстенову, дајте их неком да их рецитује, они ће вам изгледати хладни, без живота и монотони. Нема у њима ничег што би могло послужити као модел за песму: тако бих волео да компонујем Максиме од Ла Рошфукоа и Мисли Паскалове. То би значило животињској страсти диктовати правац који се нама допада; њени изрази треба да долазе један за другим, фраза треба да буде кратка; њен смисао не сме бити сав исказан; да музичар може располагати сваким њеним делом; да може изоставити једну реч или је поновити, додати још неку, да може да је окреће и преврће као полип а да је не поквари; ето шта француску лирску поезију чини много тежом него, што су језици са инверзијом, код којих имате свега тога... Свирепи варварине, забоди свој мач у моје груди; ево готов сам да примим кобни удар, удри, што не удараш... Ах! ја чамим, умирем... потајна ватра гори у моме срцу... свирепа љубави, шта хоћеш ти од мене?.. поврати ми стари тихи мир... дај ми разум... Страсти треба да буду јаке; музичар и лирски песник треба да буду веома нежни. Песмом се готово увек свршава појава. Потребни су нам узвици, усклици, обуставе прекиди, потврде, одрицања: треба слободно да зовемо, призивамо у помоћ, да вичемо, јецамо, плачемо, да се смејемо. Ако нема духа, епиграма, ових лепих мисли, онда је то далеко од просте природе. И немојте мислити да нам игра позоришних глумаца и њихово декламовање могу послужити као модел. Пи! нама то треба енергичније, мање извештачено, више истинито; прости говори, обични гласови страсти нама су у толико потребнији, у колико је језик монотонији, са мање акцената; животињски глас или глас човека страснога њима служе као модел.

(Док ми је он тако говорио, светина се повукла или за то што није ништа разумевала, или што се мало интересовала за оно што је он говорио, пошто у опште дете као и човек, а човек као и дете радије се забавља него што се учи; свако је био на својој игри, а ми смо остали сами у своме куту. Седећи на једној клупици, пошто је главу наслонио на зид, опустио руке, очи у пола затворио он ми рече):

Ја не знам шта ми је: кад сам овде дошао био сам весео и расположен, а ево сад тако сам уморан као да сам прешао десет миља; од један пут ми је тако дошло.

Ја. Хоћете ли да се поткрепите?

Он. Драге воље. Осећам да сам промукао, немам снаге, а по мало ме и груди боле. Тако ми је готово сваког дана, а не знам зашто?

Ја. Шта желите?

Он. Што ви хоћете, мене није тешко задовољити: сиротиња ме је научила да се задовољавам свачим.

Ја. (Донеше нам пива, лимонаде; два или три пут искапи он по пуну чашу; за тим, као кад човек поврати живот, поче јако да кашље, да се копрца, па настави):

Али по вашем мишљењу, господине филозофе, зар то није чудновато кад нас један странац, Италијанац, Дини, стане учити како ћемо акцентовати своју музику, како ћемо песму подчинити свима тактима, свима размерама у одмереним интервалима, свима декламовањима, а да не повредимо просодију? Па то није тако страшно. Ко год је слушао просјака кад му тражи милостињу на улици, разјареног човека, љубоморну и преко мере љуту жену, љубавника у очајању, ласкавца, да, ласкавца, који умекшава свој глас, отеже речи, једном речи страст, ма коју, само ако она са своје енергије заслужује да послужи као модел музичару, морао би да опази ово двоје: прво да слогови дуги или кратки никако не трају, подједнако па чак да међу њима нема никакве везе: друго да страст располаже просодијом готово по својој вољи, да она ствара највеће интервале и да онај који у своме великом болу узвикне: ах како сам несрећан! слог узвика уздиже до највишег и најоштријег тона, а остале спушта до најтежег и најнижег тона, при том привити октаву или чак највећу интервалу, а свакој страсти даје квантитет који одговара такту мелодије а не пара уши, нити дуг или кратак слог чувају дужину или краткоћу тихога говора. Којим смо путем ишли од како цитирамо парентезу Армидову: „победилац Рено“, ако то може когод да буде, покоримо му се без устезања. Затим „Индијанци“ прави су узори музикалног декламовања. Сад на те узоре човек из сажаљења слеже раменима. Како је вештина пошла, не знам где ће се зауставити. Док чекамо да попијемо који гутљај.

(Он их попи два, три, не знајући шта ради. Удавио би се како се беше помамио, не опажајући онако расејан, да сам му преместио флашу. Тад му рекох):

Како то, да поред тако финог такта, и поред тога што толико осећате лепоте у музичкој уметности толико сте слепи према моралу, неосетљиви према дражима врлине?

Он. По свој прилици за то треба неко осећање које ја немам, склоност ка узбуђењу, која ми није дата, подлост, коју људи узалуд исмевају, али она не попушта, или можда за то што сам живео са добрим музичарима а рђавим људима, због чега је моје уво постало врло фино а срце неосетљиво. А после, било је нечег истинитог... крв... моја крв је иста као и крв мога оца; очев молекул је био тврд и заокругљен, а овај проклети молекул све остало је примио у се.

Ја. Волите ли своје дете?

Он. Да ли га волим! обешењак један, лудим за њим!

Ја. Зар се нећете озбиљно потрудити да код њега зауставите дејство проклетог очевог молекула?

Он. Што да се мучим узалуд. Ако му је суђено да буде добар човек, нећу да му кварим; али ако је молекул хтео да он буде лупеж као отац му, мој труд да га учиним часним човеком био би му од велике штете. Васпитање које се непрестано размимоилази са склоношћу молекула, било би исто тако вођено двема супротним силама и ишло би косо по путу живота, као што ја у њему гледам бесконачност подједнако незграпну у добру и у злу. То је оно што ми зовемо типовима, најужаснији од свих епитета, јер показује осредњу способност и највеће презирање. Велики лупеж, јес велики лупеж, али никако није тип. Пре него што очински молекул овлада њиме и пре него што га доведе до потпуног понижења у коме се ја налазим, треба му врло много времена, упропастио би најлепше своје године. Ја га испитујем, он је већ гурман, притворно љубазан, не... лењ, лажов, бојим се да не остави порода.

Ја. А ви ћете од њега створити музичара, те да баш буде такав.

Он. Музичара, музичара; по каткад га гледам како кези зубе, па кажем: ако би ти икада знао једну ноту, ја бих ти заврнуо шију.

Ја. А што то, за бога?

Он. Не води то ничему.

Ја. То води свему.

Он. Да, кад се човек одликује, али ко ми јамчи да ће се дете одликовати? Десет хиљада пута могао бих се кладити да ће бити само један бедни свирач на ћеманима као што сам ја. Знате ли да би се можда пре нашло дете способно да влада једном краљевином, да буде велики краљ, него велики свирач?

Ја. Изгледа ми да пријатни таленти па чак нека су и осредњи код народа без карактера, пропалог у разврату и раскоши, брзо изводе човека на пут среће.

С француског,
Милица Марковић

— СВРШИЋЕ СЕ —

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА
ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ НА ПРИМОРЈУ
(1880—1900 год.)

(БИЉЕШКЕ, УСПОМЕНЕ И УТИСЦИ)

(НАСТАВАК)

VI

Свијетлост у Загребу, помрчина у Београду

Наша странка на Приморју, по својој спољашњости и по умјереном држању Српскога Гласа и Дубровника, чињело се, као да је опет једна цјелина. Немирни духови нијесу ипак стајали скрштених руку. Радило се потајно. Подваљивало се. Измишљало се којешта. Било их је, ваљда, који су по ноћи снијевали, шта ће дању зло радити. То роварење, то подваљивање није могло остати тајном људима, који су пратили наш рад на Приморју. И ако нијесу имали непосредног утицаја на нас, гледали су и слушали су, шта се ради и говори. Из онога доба имам гомилицу писама, која сам примао од познатих ми пријатеља. Сва су писма задојена једнаким духом искрених и пријатељских савјета. Какви су били сви ти савјети, нећу сада да наводим. Навешћу само једно писмо д-р Лазара Томановића, које ми је о Ускрсу 1899 писао из Боке Которске. Он је често, а особито о празницима, силазио са Цетиња својој родбини. У том писму писао је ово:

„Драги Пријатељу,

„Желио бих да у миру Божјем Срби на нашем приморју дочекују ове веселе празнике; али како ми гласови стижу, чини ми се, да је ово први Ускрс, који дочекујете у раздору.

„Кумим те Богом, пази да име Српски Глас, који је моје чедо, не оскрвниш изазивањем раздора. Сљедуј, као и до сада, па ћеш умјереношћу побиједити. Шпартанци су сматрали највишијем јунаштвом, моћи самога себе савладати. Ако Српски Глас даде повода раздору, на њега ће оборити дрвље и камење; и тако га сада називљу клерикалнијем и владинијем листом. Неки зли духови теже, да раздијеле Србе на Приморју на клерикалне и слободњаке, као што су раздијељени они у Војводини.

„Досадашња слога између Срба на Приморју, католика и православнијех, клерикала и слободњака, свакоме је импонирала и с њом су напредовали; па сада неко хоће, да те слоге нестане. И за то, сваки Србин, код кога себичност не превлађује патриотизам, не смије то допустити, него ваља да се уздржи и притрпи, да зло не нанесе опћој ствари.

„Ово ти је мој ускршњи поздрав и молим те, да га саопћиш и осталијем мојијем пријатељима, увјеравајући те, да се овако мисли у мјеродавнијем круговима. А ми ћемо добро пазити, како ће се међу вама ствари развијати и нећемо поштеђети никога, који буде узрок раздору.

„Ја сам ти све ово рекао и кад си на Цетињу био, па ти исто понављам; а што се толико интересирамо с вашијем стварима, мислим, да нећете узети за зло, него као доказ братске љубави, која треба да нас свијех на Приморју уједно спаја.

„Поздрав ти! Твој

Л. Томановић“.

Не може се замислити племенитијих мисли и жеља. Оваке и сличне мисли провијавале су и из другпх писама, која су писана мени и другим виђенијим Србима на Приморју. Ја сам ово писмо, по даном ми овлаштењу. показао неким Србима, за које сам знао, да имаду уплива. Многи од њих пренемагали су се од велике љубави за миром и сложним радом. Потајно радили су противно.

И опет, тек да ми одлане, хтио сам да путујем. Пружила ми се згодна прилика, да одем у Загреб и да обиграм Сријем. У Загребу се спремала, половином јуна, велика Змајева свечаност педесетогодишњице његовог књижевног рада. На свечаност позван сам и ја. На осам дана прије свечаности примим брзојавну молбу од одбора из Загреба, да држим свечани го-

вор о прослави. Љутило ме страшно, да се то чекао пошљедњи час. Ипак, примим молбу и почнем сабирати и биљежити главније мисли. Два дана касније, од једног члана одбора стиже ми овај брзојав: „Други ће држати свечани говор. Праштај, ако Бога знаш. Пишем ти данас“.

Сутрадан добијем и то писмо. Био сам радознао, шта се то догодило. Пошто и садржина тога писма карактерише наше жалосне прилике, препијећу главније тачке из њега: „Прошло је већ мјесец дана, да смо писали у Београд професору ...... и замолили га, да о Змајевој свечаности држи свечани говор. Замолили смо га у исто доба, нека нам јави. да ли се прима тога или не, тек да знамо. Тај је професор био толико уљудан, да на наше писмо није никако одговарао. Писали смо и два и три пута, док се најпослије удостојио, да нам одговори. У одговору нам каже, да он не може држати тај говор, јер да се свечаност не тиче Срба у Србији, него само нас у Аустро-Угарској!... Можеш и сам замислити, како нам је било. У одбору одлучимо, да тебе за то умолимо. У исто доба пишемо у Београд нашем Таушановићу и потужимо му се ради тога. Коста нам послије два дана брзојави: „Пресушена је брљава савска бара. Држаће говор. Долазим и ја тамо“. Тада сам ти брзојавио, да опростиш. Знам, да си и без тога пун посла, па ми је било жао, што сам те узмучио. Дакле, пресушена је брљава савска бара!...“

Из овога писма испустио сам име тог професора београдског. У мојим очима био је тада толико мален, да не заслужује ни спомена у овим биљешкама. Змај је пјевао цијелом Српству, а не само Србима у Аустро-Угарској. И послије педесет година један професор, један педагог пише, да се та свечаност не тиче Срба у Србији. Таушановић ми је касније казивао, да је био позеленио од муке, кад је примио одборово писмо о томе.

Змајева прослава у Загребу изврглa се у хрватску демонстрацију против свега онога, што је српско. Хрватски младенци нијесу нама гостима давали мира. Наша одијела била су нашарана јајима. Православну цркву и све српске установе у Загребу младенци су оних дана бомбардовали јајима и камењем. Обзор је, чак у уводним чланцима, писао, да сам и ја томе крив. У чланку Кобан дан, који је Обзор штампао 26 јуна 1899, о тој мојој кривици овако пише:

„Прослава педесетгодишњице књижевног рада српског пјесничког великана, пјесника љубави, слоге и мира, прометнула се је жалибоже у злонамјерни покушај демонстрације свесрпског шовинизма проти Хрватству, на хрватском тлу, у срцу Хрватства. Очевидно се је ишло за тим, да се изазове Хрватство, како би се касније могло пред свијетом на нас показивати, као на небраћу, која сметају Србима чак и у њиховим културним прославама, чиме би се потврдиле оне клевете, којима нас даномице обасипљу на све стране, као небраћу и оруђе Нијемства и Мађарства проти Славенству. Одбор за прославу удесио је ствар, сад било ради неспретности одборника, било злонамјерице, тако, те су некоја хрватска друштва била позвана, да учествују код те прославе, али форма позива била је увредљива и провокаторна. Намјерице изостављен је или је искривљен хрватски назив тих позваних друштава, а у програму прославе одређен је дан за поход „српских“ плитвичких језера. Али све то још не бијаше доста. Када смо ми мислили, да ће се изазивачи дозвати памети, видећ, да Хрвати нису вољни остати равнодушни према оваковим провокацијама, стиже неколико дана прије, него ли му је вријеме било, задарски Српски Глас, да нас исмије, што смо се усмјелили просвјеловати проти потпису хрватског великог жупана на позиву на „српска“ плитвичка језера, те да нам довикне: „Док ви причате о хрватском територију, који је и мртво слово и мртва ствар, ми ћемо Срби, живи и весели, скакати по њему и на њему ћемо славити најсрпскије славе“. Ето га, да нас увриједи у срце и у душу, довикујући нам у броју, који је намјерице нешто раније, тик пред саму Змајеву свечаност у Загребу послан: „Нека се позивље на хрватску краљевину, које нигдје на свијету нема. Нека он (Обзор) рекламује права те краљевине, које нико не познаје. Позитивни закони, који су сада на снази и којима Обзор мора да се клања, друкчије причају о хрватском територију и о хрватској краљевини.

„Ни то није било доста. У суботу јавио је Србобран, да је овај исти Митровић, који уређује Српски Глас, који је ваљда сам написао онај инзулт на Хрватство у свом листу, имао срца, да што прије похрли у Загреб, те на лицу мјеста види триумф свога изазивачког писања проти Хрватству. Је ли му заиграло срце, када је чуо падање камења на српске куће и кад је чуо за оне толике жалосне призоре, којима се

тако веселе они, што на неслози Хрватства и Српства граде своје основе? — Ни то није доста било! Стадоше се разносити гласови, да ће позвани изасланици Мађарства моћи видјети триумф свесрпства у хрватском главном граду, те да ће им се дати згода, да се томе триумфу одаје част на мађарском језику, што се је, како чујемо, дјеломице и испунило. — — — Већ смо мислили, да ће се увидјети, да је доста било увриједа, већ смо почели били размишљати, како да се савладамо, те из поштовања према племенитом пјеснику слоге и љубави учествујемо у његовој слави, тада ето, као из ведра неба гром, удариште нас посред срца с оном изјавом, да нема хрватске краљевине, да нема хрватског територија. Такова што није нам рекао на нашем тлу ни Нијемац ни Мађар — то нам ето рече наш брат Србин. И за то пред Богом и пред људима остаје срамота и одговорност ради јучерашњег дана на српским изазивачима. — — — —“

Велика српска културна свечаност у Загребу прошла је ипак достојанствено. Ми Срби држали смо се мирно. Нијесмо одговарали на изазивања ни на демонстрације. Све то коштало нас је неколико круна, које смо морали платити, да нам се очисте јајима измрљана одијела. На свечаност дошло је и неколико Београђана. Међу њима био је и Коста Таушановић. На њега су такође нишанили хрватски младенци. Жалио је тај поступак и слијегао је често раменима, говорећи: „Буду ли паметни, опаметиће се и они!“

Било је углављено, да свечаност траје три дана. Трећи дан, понедјељак, 14 (26) јуна 1899, био је одређен, да се проведе на Плитвичким Језерима. Како је дан прије тога непрестано падала киша, одустало се од излета. Цијели тај дан, прије одласка из Загреба, провели смо у пријатељском разговору и шетњама по лијепим шумама загребачког Тушканца и Максимира. Пред вече Таушановић и ја одемо колима у Максимир. Возећи се до Максимира и по Максимиру, говорили смо особито о политици. Интересовало ме много, да из Таушановићевих уста дознам, какве су прилике у Србији, о којима се зло писало, а још горе говорило.

— Могло би бити боље, — одговори ми Таушановић — кад би нама радикалима хтјели да даду мира. Стари краљ још се боји нас. И ако смо ми, кад смо до сада неколико пута били на влади, могли да мијењамо династију, чега се он боји, то

ипак нијесмо урадили. Такве промјене и трзавице могле би довести у питање и независност Србије, трзавице би се наставиле код двеју живих династија. У стишавању политичких и партијских страсти неће се успјети данашњим системом. Садашња Ђорђевићева влада, у којој без сумње има и неколико способних људи, неће у томе ништа урадити. Неће успјети с тога, што су сви људи на влади познати као једнострани партизани. С таквим људима и присилним средствима, која се употребљавају особито против нас радикала, неће се никада стишати страсти. Партијско трвење биће све јаче, премда је оно на огромну штету и Србије и цијеле српске будућности. Ако се, заиста, хтјело, да не буде више по Србији ове ужасне партијске трке, могла се друкчије саставити влада. У свакој нашој партији има врло угледних људи, који су увјерени, да је партизанство већ дозлогрдило и нанијело огромне штете цијелом Српству. Није било тешко сакупити у једно коло те људе, па им повјерити владу, да уреде што је неуређено. Коалицијона влада свију партија била би најбоље јемство за стишавање страсти. Партијске страсти неће се стишати, кад се иде једино затим, да се уништимо ми радикали, који смо увијек најјача партија. И сада нам влада спрема горку јабуку, коју ћемо ми радикали морати прогутати, па нас макар удавила.

Таушановић ту застаде. Није могао или није хтио даље да говори. У почетку нијесам хтио на њ наваљивати, да ми каже, каква је то јабука, коју радикалима спрема влада. Кад сам чуо, да окреће разговор о другоме, умолим га, да ми то разјасни.

— Кад ме питаш, право да ти кажем, — рече ми Таушановић послије кратког размишљања — јер је право, да неко и из ових крајева зна то. Треба да се зна, јер, ако се догоди, што се спрема, нека свако буде увјерен, да је то намјештено против нас радикала. Пошто се данашња влада увјерила, да нас никако не може уништити ни измајсторисаним изборима, ни неправедном осудом вође наше странке Пашића, који је тек прије неколико дана довршио девет мјесеци робије у Пожаревцу, измислила је нови план, да радикалну странку потпуно обезглави. Већ је углављен и погођен атентат на краља Милана. Нађен је и добро плаћен неки Бошњак, који ће пуцати на краља Милана. Тај Бошњак састајао се већ неколико пута у Букурешту са неким људима из Београда. На

тим састанцима био је, како ми кажу, једном или два пута, и руски војни аташе у Београду. Како год испадне атентат, погине ли или не погине ли краљ Милан, влада ће потворити нас радикале, да смо ми то удесили. Све што вриједи у радикалној странци, биће затворено и стријељано. Влада ће на тај начин успјети, да нашу странку потпуно уништи.

— Почекајте, молим Вас, малко, — прекинем Таушановића — да све те гласове испитамо и да видимо, колико истине може бити у њима. Ви велите, да то спрема влада, а да је у то упућен и руски војни аташе. Овај, без сумње, не ради без знања и одобрења својих старјешина у Петрограду. Можете ли Ви довести у свезу данашњу владу у Београду са руским војним аташеом? Да Русија не трпи краља Милана, то знаду и врапци не само на београдским, него у опште на свим српским кућама. Русија је већ неколико пута до сада настојала, да са свијета макне краља Милана. У томе није могла никако да успије, и ако јој стоје на расположењу огромна средства. Данашња влада у Србији никако не трпи Русију, а ни Русија њу. Може ли се онда помислити, да ће баш та влада, која никако неће да пузе пред Русијом, заједно са Русијом кидисати на живот краља Милана? У данашњој влади, како ми је речено, имаде људи који су лично врло одани краљу Милану. За предсједника министарства Ђорђевића кажу ми, да воли краља Милана? Ако тај паклени план заиста постоји, на њему раде или сама влада у Београду, или сама Русија преко свог војничког аташеа, или неко трећи. Је ли то масло владино, према затегнутим дипломатским односима, који постоје између Русије и Србије, путовање војног руског аташеа — чије ми је име Таушановић одмах у почетку споменуо, а које смо често понављали у свом разговору — у Букурешт, могло је бити сасвим случајно.

— Није случајно, — рече ми Таушановић — јер, прије свега, тај војни аташе нема никаквог посла у Букурешту, а онда зашто би се он тамо у кући, која нама није позната, састајао са најмљеним Бошњаком, те с њим и с другим људима из Београда држао дугачке договоре? Ја то све знам из најпоузданијег извора, коме могу и хоћу да вјерујем. Што се тиче других разлога, које си ми навео, они нијесу неумјесни, али се сви могу оборити, кад је по сриједи овако велико питање. Истина је, да Русија никако не трпи краља Милана. Такође је

истина, да је она неколико пута настојала, како би убила краља Милана. Колико је год средстава имала на расположењу, то јој није никада упалило. Али, може врло лако бити и то, да се у тај посао умијешао руски војни аташе, а да Русија и не зна, да је то мисао и садашње владе у Београду. То се све може удесити. Русија и влада наша могу да раде заједнички, а да једна за другу и не знаду. Ни мени, заиста, не иде у главу, да би Русија на томе радила заједно са данашњом нашом владом, знајући да и она има посла и утицаја у томе. План је свакако ту. Он ће се до скора и извршити. Најмљени Бошњак прећи ће из Букурешта у Београд преко Шапца, гдје такођe знаду за то. Жртва свега тога бићемо ми, радикални прваци. До године дана неће, можда, бити ни мене ни мојих другова. Све ће се свалити на нас радикале и нашим главама подмириваће се ти рачуни између Русије и краља Милана. Како год испао атентат, наша влада биће задовољна, јер ће тим уништити радикалну странку. Нестаће јој највеће препрјеке за тобожње стишавање партијских страсти. Погине ли краљ Милан, Русија ће бити задовољна, а Србија ће јој се моћи потпуно приближити. На нас ће Русија лако заборавити или ће, ваљда, порадити да нас не стрјељају. Не погине ли краљ Милан, влада у Београду биће исто задовољна, јер ће имати згодну прилику да уништи нас радикале.

— Ако Ви — рекох Таушановићу послије подуљег ћутања — знате извјесно све то, што сте ми сада испричали, атентат би се могао уништити. Могло би и да не дође до атентата. Било би, можда, најбоље, да вас неколико радикалних првака одете право краљу Милану па да му кажете све што се спрема. Тим бисте спасли своје главе, а спасли бисте и краља Милана. Он је ипак, поред свих својих погрјешака и махна, заслужан за Србију. Не би било право, да и тај српски владалац погине од српске руке. Краљ Милан увјерио би се тада, да му ви радикали нијесте баш тако велики душмани, како он замишља. Једном пушком убили бисте неколико зечева.

— Размишљао сам ја и о томе, — одговори ми Таушановић — али би се и то знало употребити против нас радикала. Кад бисмо нас два три радикала, који смо обавијештени о том плану, све казали краљу Милану, ко би њега могао увјерити, да то ипак није било наше масло? Атентата, наравно, тада не би било, јер би сам краљ Милан предузео све потребите мјере,

али опет ми бисмо страдали. На нас би пала сумња, да је то био наш план, па да смо се касније покајали. Влада би једва дочекала да нас затвори. Нашим затвором влада би и себе оправдала, ако би икада краљ Милан посумњао, да је и она била умијешана у то. То је вражји човек. Својом ријетком бистрином, свезама, које имаде, и средствима, којима располаже, он је у стању, да мало по мало дозна све. Свему он зна да похвата конце. Остане ли жив послије атентата, он ће прокљувати, ко је и за колико је најмио човјека који ће на њега пуцати. Ми смо радикали одлучили да сачекамо догађаје, па шта било да било.

— Ви остајете овдје, — рекох Таушановићу, кад смо већ били на повратку у Загребу — јер нећете, ваљда, натраг у Београд, гдје знате шта Вас чека. Овдје Вас воле и поштују, па Вам неће бити досадно.

— Не, нећу да се кријем и да бјежим — рече ми Таушановић одлучно. — Овакав живот већ ми је дозлогрдио. У Београд полазим одмах сутра, па нека буде шта ће бити. Нека оде и глава, ако ће — и Таушановић се удари шаком по врату.

Познавајући Таушановића као човјека одлучна, нијесам ни покушавао, да га наговорим нека остане у Загребу. Како сам и ја сутрадан хтио да одем у Сријем, у Товарник и у Шид, неким старим школским друговима у посјете, а Таушановић се враћао у Београд преко Пеште, куда није ишао мој пут, опростисмо се те вечери и више се — не видјесмо. Никада више не проговорих ни ријечи с Таушановићем. Писао ми је само два пута послије тога. О тим писмима биће говора касније, док дође ред и на њих.

Путујући из Загреба поштарским возом — тада још није било туда брзих возова — преко читаве Хрватске у Сријем, дуго сам размишљао о јучерашњем разговору са Таушановићем. Кад сам се тог јутра пробудио у хотелу, чињело ми се, као да је то све био један страшни сан. Пошто сам се прибрао, увјерио сам се, на жалост, да то није био сан. Таушановић је у мојим очима био и сувише озбиљан човјек, а да би се могао шалити тако крупним питањима. Он ми је ту тајну повјерио, као старом пријатељу, наводећи и разлог, зашто он то ради: ако се догоди што се спрема, нека свако буде увјерен, да је то намјештено против радикала. Тим ријечима Таушановић није тражио од мене обећање, да о томе ћутим, него

да могу да говорим, али само онда кад се догоди, ако се догоди атентат на краља Милана. Него, ако атентат заиста упали, па први српски краљ после Косова погине од српске руке у земљи коју је он створио краљевином? Савјест би ме до смрти гризла, да ту нијесам урадио, што сам као Србин требао да учиним! Али како и што?! Прије свега не би било лијепо од мене, да икоме казујем оно што ми је Таушановић повјерио, док се не изврши атентат. За тим, како да јавим и коме да јавим? Намјеравао сам да кажем гријех, али да не споменем лице које ми је то повјерило. Како да дођем до краља Милана или до краља Александра, па да им то испричам? Преко реда не могу до њих. Аудијенцију мора израдити предсједник министарства. Али ако је атентат масло владино, како је мислио и говорио Таушановић, тим путем нећу моћи да дођем ни до краља Милана ни до краља Александра. Другога пута нијесам знао. Становиште, које сам у Српском Гласу био заузео према тадашњој влади у Србији, давало ми је право да сумњам, да ли ће ме предсједник владе хтјети и примити. За краља Милана знао сам да не трпи новинаре у опште, а особито српске. Он их је на просто презирао, јер да су то све пропале егзистенције које раде само за новац.

Ломио сам се душевно као никада до тада. У двије године политизирања на Приморју прогутао сам много живих жаба. Ниједна ипак није била тако страшна и отровна као та. Шта ли ћу и како ћу, Боже мој мислио сам непрестано Да ли ћу и коме ћу да повјерим ту тајну, па да питам за савјет, шта да радим? Али коме? Ко да ми помогне у тој страшној душевној муци? А да није, мозгао сам и о томе, Таушановић криво обавијештен о томе? Више пута издаду и најбољи пријатељи, па је и њега могао неко преварити. Него, он ми је о свему причао у најмањим потанкостима, да о томе не може бити сумње. Причао ми је о влади, о Букурешту, о Бошњаку, о руском војном аташе-у, кога ми је сваки пут и по имену спомињао, тако јасно и бистро, да мора бити сталан о свему томе. Неколико пута вадио сам из џепа биљешке о том разговору, које сам одмах на вече записао. Дуго сам гледао у њих, читао сам их и увијек долазио до истог закључка: да не могу помоћи ништа.

У Товарнику и Шиду нијесам био свега него два или три дана. Повратим се у Загреб изјутра, да на вече наставим пут

до Ријеке. У Загребу био сам познат са једним Србијанцем, који је тада радио на Србобрану. Да ли да њему све то повјерим и да од њега тражим савјета? Тај Србијанац био је киван на краља Милана, па ми је могао, можда, одговорити, како жели, да тане Бошњаково погоди краља Милана. Нијесам хтио да чујем такав одговор од Србина, кога сам иначе волио. Стиснем душу у се и никоме не проговорим ни ријечи. Једва сам чекао да се смркне, па да дође воз који ће ме одвести на Ријеку, далеко, што даље од Београда. Оно неколико сати, које сам од јутра до на вече провео у Загребу тобож да почивем, бијаху ми читав вијек. Тога дана сунце није хтјело никако да зађе. Вријеме ми је пролазило највише, вадећи сат и гледајући у њ, како полако одмичу секунди и минути. Мој лијепи Загреб, у коме сам провео најљепше дане свог младићског доба, био ми је тога дана црн. Хтио сам што прије да побјегнем и одатле. Уздисао сам за морем као никада до тада.

Дошао је, најпослије, и жељени час. Кад кондуктер јави, да полази воз пут Ријеке, одјурим у купе, који ми је био намијењен. У одјељењу прве класе, коју сам узео да могу ноћ проспавати, сједио је човек, кога нијесам видио на загребачкој станици. Погледам га боље. У њему упознам Живка Анђелића, окружног начелника негдје у Србији. Док сам прошле године. 1898 био у Београду, долазио је и он тамо неким службеним послом. Пријатељи моји приказаше ми га и неколико дана друговали смо по Биограду. Били смо случајно у истом хотелу, па смо скоро по цијели дан били заједно. Заволио сам Анђелића ради његове природне бистрине, и ако смо често долазили у конфликт ради краља Милана. Није тада, 1898 године, одобравао мој правац у Српском Гласу против краља Милана и министарства Ђорђевићева. Настојао је увјерити ме, да сам на кривом путу, па да би право било да друкчије о томе пишем. Моји стари пријатељи у Београду говорили су ми и добро и зло о Анђелићу. Неки су ме увјеравали, да је он до крајности поштен човјек и савјестан у својој служби. Други су били противног мишљења. Говорили су ми, да је политички злочинац најгоре врсте; да је добар полицајац, али само за зло; да је био слијепо оруђе краља Милана, док је овај владао, и да га је краљ Милан употребљавао само у прљавим пословима, у којима је Анђелић био необично вјешт; да је страшно

сујетан и осветљив, па да би у тим својим страстима убио и рођеног оца.

Познавајући прилике у Србији, а сјећајући се, да ни о једном србијанском политичару нијесам чуо да се у опште добро говори, јер га једни кују у у звијезде а други га грде, вјеровао сам само половину од онога што ми се причало о Анђелићу. Волио сам ипак Анђелића ради његове, како већ рекох, природне бистрине. На разлоге, које ми је наводио против мог правца у Српском Гласу, одговарао сам, како сам знао и у колико сам био обавијештен. У Београду расталп смо се као пријатељи. Ради тога није ми било жао, што ћемо заједно путовати до Ријеке, и ако сам хтио да проспавам цијелу ноћ.

Послије првих поздрава и сјећања из друговања у Београду, кад је воз већ пошао из загребачке станице, наведем разговор на политичке прилике у Србији. Таушановићева тајна није ми никако давала мира.

— Ни код нас већ није, — изненади ме Анђелић — како би требало да буде. Надао сам се да ће Ђорђевићево министарство средити малко наше несређене прилике. Иде, напротив, са зла на горе. У Србији се сада ради само оно што хоће краљ Милан, а то Вам је најпокваренији човјек, што га има на свијету.

— Како је то, — нијесам могао, а да му не упаднем у ријеч — да ми сада говорите сасвим друкчије, него ли сте ми причали лањске године у Београду? Тада ми, ни на ручку ни на вечери, нијесте давали мира. Осуђивали сте мој правац у Српском Гласу и моје писање о краљу Милану и Ђорђевићеву министарству. Настојали сте, како сте ми сами говорили, да ме изведете на прави пут. Ваша непрестана наваљивања тумачио сам, не замјерите искрености, као да радите и говорите по старијој заповједи. Шта се то догодило од лањске године, до сада мислите и говорите противно?

— Човјек, што је старији, — одговори ми Анђелић — то је и искуснији. Ради многих догађаја ја сам морао променити своје мишљење и о краљу Милану и о Ђорђевићеву министарству. Окружно начелство у Шапцу већ ми је давно досадило, па хоћу малко да починем сада у Абацији.

Када је Анђелић споменуо Шабац, било ми је, као да ме је неко пробо ножем. Нијесам се сјећао од лањске године, гдје

је окружни начелник. И Таушановић ми је у својој тајни споменуо Шабац. Рекао ми је, да ће онај Бошњак из Букурешта прећи у Београд преко Шапца, а и да се и у Шапцу зна за атентат на краља Милана. Шта све то значи? Зашто ми Анђелић овога пута говори о краљу Милану, као о најпокваренијем човјеку, а лањске године није имао довољно ријечи да га кује у звијезде? Зашто му је досадило окружно начелништво у Шапцу, па иде у Опатију, да почине? Лани ми је о Шапцу и о своме чиновничком положају говорио са највећим усхићењем. Позивао ме чак, да му за неколико дана будем гост у Шапцу, па да се надивим природних љепота и богатства. Како се то све промијенило у неколико мјесеци? Да и Анђелић, можда, не зна што о атентату на краља Милана? Кад се, по ријечима Таушановићевим, о томе зна и у Шапцу, могао би и Анђелић штогод знати?

Савладам ипак самога себе, па рекох:

— Неће, ваљда, ни то стање вјечито трајати. Краљ Милан, кад се увјери да се на овакав начин не могу стишати партијске страсти, отићи ће из Србије.

— И ја мислим, — одговори ми Анђелић — да неће још дуго остати у Србији. Било би боље, да је и до сада већ отишао.

Био сам сит и пресит разговора и — разочарања. Зажелим Анђелићу лаку ноћ, па се пружим, како сам могао, на страни купе-а, која је била слободна. Нијесам знао никакве молитве за бога Морфеја. Да сам је знао, био бих је усрдно поновио и сто пута, само малко да починем. Ово неколико дана сломише ме и тјелесно и душевно. Тандркање жељезничких кола; мука, која ме мучила; Таушановићева повјерена ми тајна; краљ Милан и краљ Александар; Букурешт, Шабац, Београд, Бошњак, руски војни аташе, револвер, крв и смрт, а и присуство Анђелићево, не допуштаху ми да нађем мира. Најпослије, не знам ни сам када, заспим... Воз није био далеко од Бакра, кад се тргнем иза сна. Устанем. Погледам по купеу. Видим Анђелића, гдје сједи код прозора и пуши.

— Завидно сам Вам, — рече Анђелић — како слатко спавате. Види се да сте млад човјек, без великих брига, на Вас ништа не мучи. Ја сам неколико пута покушавао да заспим, али нијесам могао. Пробдио сам цијелу ноћ пушећи.

— Нијесам ни ја баш — одговорим — без брига. Неколико дана био сам код старијих пријатеља у Шиду и у Товарнику. Тамо се, по сријемском обичају, много лумпује а мало спава. Једва сам дочекао, да у нешто надокнадим, што сам тамо изгубио. Док дођем својој кући, моћи ћу мирно да се испавам. То ће, ако Бог да, бити вечерас.

— Зар — прекори ме Анђелић — идете одмах у Задар? Дођите са мном у Опатију, да неколико дана будемо у друштву. Тамо ћете се добро провести. Нећу ни ја дуго тамо бити, већ десетак или петнаест дана најдуље.

— Маните ме, молим Вас, — рекох — јер ми се овога пута чини, да никада нећу видјети своје куће.

Тако сам говорио, али сам мислио друкчије. Позив, да одем дан-два у Опатију, голицао ме малко. Никада још нијесам био тамо, а могао сам, можда, и дознати што год од Анђелића о атентату на краља Милана. На поновни Живков позив, пристанем, али под увјетом, да ме никако не задржава више од два дана.

Како лађе често путују од Ријеке до Опатије, мало касније били смо оба тамо. Анђелић нађе себи и мени стан у приватној кући. Собе су нам биле једна уз другу. Док се мало средих, изиђем да видим и разгледам Опатију. Анђелић није хтио са мном. Желио је малко да почине и проспава. Било је још дуго до ручка, на који ме позвао да му будем гост. Кад смо се, о мом одласку, руковали, рука му је била жива ватра. У лицу био је црвен, као да му је сва крв из тијела прешла у главу.

— Шта Вам је, — упитах га — ако Бога знате? Вама није добро. Поручите по љечника, да није што погибељно на Вама. Боље је на вријеме лијечити и најмању ситницу.

— Није ово ништа, бре, — одговори ми Анђелић, усиљавајући се, да се насмије — јер ће проћи, док малко починем. Цијелу ноћ нијесам ни ока затворио. Проћи ће лако. Пала муха на медвједа!

У ручано доба потражим наш заједничка стан. Закуцам на вратима Анђелићеве собе. Одазва ми се неки женски глас на италијанском језику. Уђем у собу и нађем Живка, гдје лежи у постељи. Покрај њега сједи нека постарија женска, па мијења непрестано мокре крпе на глави Анђелићевој. Упитам, шта

би? Кад сам ту женску увјерио, да Анђелић не зна италијански, она ми исприча ово на италијанском језику:

— Како сте Ви отишли одавле, господин ме позвао у собу — то је била господарица у кући — и замолио ме, да га пробудим мало прије подна, јер да жели с Вама ручати. Три или четири сата до тада имаће довољно времена да почине. Ја сам му обећала, да ћу то урадити, па га оставих сама. Није прошло ни по сата, а чујем неку вику овдје у соби. Прислушнем на вратима. Господин је нешто говорио. Говор није био непрекидан и природан, већ је изговорио неке ријечи, које ја нијесам разумјела. Мора да је говорио српски или руски. Закуцам на вратима, али не добијем никаквог одговора. Уђем лагано у собу. Господин је лежао као и сада. Час појаче а час лаганије, млатећи рукама, изговарао је неке ријечи. Зовнем га по имену, али ми не одговори ништа. Приближим се постељи и видим га, гдје је упро поглед у таван, па у бунилу непрестано говори. Бојећи се зла, пошаљем слушкињу по љекара. Љекар одмах дође и дуго је гледао господина. Попипао му је било неколико пута. Звао га је по имену и презимену, али му се није одазвао. Тада љекар нареди, да радим, што и Ви, ево сада, видите. Има више од једног сата, да се господин примирио. Не говори ништа, већ спава. По каткада само дубоко уздахне. Љекар ми је обећао да ће доћи поново сада у подне. Молим Вас, да га и Ви дочекате, јер хоће и Вас нешто да пита.

У ријечи, у којој бијасмо, уђе и лијечник. Послије међусобног упознавање, поче да ме пита о животу и обичајима Анђелићевим. Нијесам знао ништа да му кажем, него то толико, да није спавао цијелу ноћ.

— Не могу да знам шта му је, — рече ми лијечник — док га не прегледам. Сада нећу да га будим, кад мирно спава. Чим се пробуди, — рече господарици — па то било и поћас у које му драго доба, поручите по ме.

Лијечник оде, а ја остадох код болесника у тихом разговору са газдарицом. Колико сам год настојао око ње, да ми каже, шта је Анђелић у бунилу говорио, било је узалудно, јер, вели, није ни ријечи разумјела. Она је, добра нека женска, мијењала непрестано мокре крпе, како јој је лијечник био препоручио. Понудим јој, да је ја малко замијеним у том послу. Радо прими понуду и оде из собе, да прегледа кухињу.

Остадох сам са Анђелићем. На ручак нијесам ни мислио. Како сам му мијењао мокре крпе, дотакнуо би му чело. Оно је још горјело. Кајао сам се, што сам ударио и на ту напаст. Било ми је боље, да сам одмах наставио пут у Задар. Овако, нијесам могао да оставим болесна човјека с којим сам дошао. Нијесам знао, ни има ли икога свога, па да јавим за болест. Шта му је и шта може да му буде? Причао ми је у возу, како је увијек здрав, и да га никада ништа не боли. Шта му се могло од једном догодити? Колико сам год размишљао, долазио сам на исти закључак или барем сумњу: на Шабац и на атентат на краља Милана.

У неко доба поврати се газдарица у собу и настави свој пређашњи посао. Ја одем, да се надахнем мало морског ваздуха и чистине, јер је у соби била страшна запарина. Лијечник није ништа рекао, да ли да се отворе прозори, а ми га зато нијесмо ни питали. Пролазећи покрај разних гостиона, сјетим се да нијесам ручао. Кад сам и ту дужност свршио, повратим се у стан да видим има ли што ново. На тај начин, сврађао сам више пута у стан. Тек доцкан на вече Анђелић се пробуди. Поручимо одмах по лијечника. Док је газдарица изашла, упитам Анђелића, како му је и испричам му шта је било. Чињело ми се, као да разумије шта му говорим.

— А шта сам говорио у бунилу? — упита ме некако чудновато — молим Вас, кажите ми?

— Не знам ништа, — одговорим јер ја нијесам чуо ништа. Газдарица је слушала, али, вели, да није разумјела ништа, јер сте говорили српски или руски, што она не разумије. Не би било сувишно, — наставим — док сада дође лијечник, да брзојавите кући ком своме, нека вам дође амо. Тешко је боловати у туђини без свога. Кажите ми име кога од Ваших. па ћу ја одмах брзојавити.

— Не, не, молим Вас, — рече ми — ово није ништа. Сутра бићу хитар и здрав као тица. Кад би ми жена дознала, да мене шта боли, много би претрпјела, док би амо дошла. Ја сам човјек пунокрван, па ми се ово покаткада догоди. Сутра већ неће бити ништа.

Лијечник је дуго прегледавао болесника. Мјерио је температуру, која је била пала. Куцао је и испитивао и прса и леђа Анђелићева. Разговарао се с њим о болестима, које је до

сада претрпио. На одласку наредп неки лијек и лаку храну, а мени намигне да с њим изиђем.

— Ко је овај човјек, — запита ме лијечник, кад смо већ били на улици — јер ја не разумијем ништа? Или ја више не знам ништа о медицини или је ово неки чудновати створ. Јутрос је ватра била тако јака, да сам сумњао, е су то симптоми најтежих болести. Вечерас нема, него неколико линија преко нормалнога. Видјећемо, шта ће бити сутра.

Лијечнику нијесам знао, шта да кажем. О мојој сумњи не проговорих му ни ријечи. Мора, да је Анђелића нешто душевно страшно тиштило. Било ми је жао, што још нијесам ништа дознао од њега.

Сутрадан био сам у болесниковој соби, кад је лијечник дошао. Температура се била поново малко подигла. Анђелић је ипак био при себи. Лијечник одреди, да настави хладити главу мокрим крпама и да никако не устаје, док он не дође. Кад сам са̑м остао у соби са Анђелићем и помогао му мијењати мокре крпе, рекох му:

— Жао ми је, што Вас данас морам оставити сама. Вечерас путује лађа из Ријеке у Задар, па морам да се журим кући. Лијечник ми је синоћ рекао, да Вам није ништа. Док прође ово мало ватре, коју још имате, моћи ћете курисати по Опатији.

— Жалосно ми је све то, — рече ми Анђелић слабим гласом, хватајући се за прса — кад ме овдје притискује. Глава и прса, чини ми се, да ће пући. Несрећан ја, шта урадих...

— Шта сте урадили, ако Бога знате? — упаднем му у ријеч.

— Ништа ја, ништа, мој докторе. До мало дана догодиће се у Србији ужас. Ох, овдје, овдје... — па се једном руком ухвати за прса, а другом за главу.

За тајну, коју ми је повјерио Таушановић, било ми је довољно. Останем још неколико са болесником. Опростим се с њим. Препоручим га газдарици и одем да врдам по Апатији. Нијесам никако имао мира. Час бих шетао, час бих сио уз морску обалу, час бих пошао у какву гостиону или кафану, да што год поједем или попијем. Све ми је било горко. Све ми се чињело као да је отров. Нијесам више могао ни сумњати о истини Таушановићеве тајне. Све се слаже на длаку. У тај посао мора да је умијешан и Анђелић. Зато му је тешко у пр-

сима. Зато га глава боли. Кад он не би знао за атентат и кад не би ту био и његов прст, не би ми онако говорио сада о краљу Милану, кога је лањске године обожавао, барем ријечима. Шта се то догодило и како је овај човјек дошао до одлуке да се умијеша у тај посао? И опет ме морила мисао, да одем одмах у Београд. Али коме и како? И ту се моја добра воља ломила о хридину, коју нијесам никако могао уништити. Одлучим, најпослије, да одем кући и да чекам догађаје, па пукло куд пукло.

Путујући од Ријеке до Задра малко се примирим. У Задру био сам зором, у уторак, 22 јуна (4 јула) 1899. Нијесам имао никога, да му повјерим тајну и да питам за савјет. Кад је у четвртак затим, 24 јуна (6 јула), Српски Глас већ био штампан, касно на вече примим из Земуна dringend брзојав, потписан од пријатеља: „Око шест сати вече извршен атентат на краља Милана. Краљ лако рањен“. Било ми је, као да ме неко лупио по глави дебелом и тешком тољагом. Одем да потражим уреднике осталих Задарских листова, не би ли што више о томе дознао. Нико није знао ни о атентату. Нађем једног високог чиновника на Намјесништву, па и њега упитам, а и покажем му брзојав. Ни он није знао ништа. Обећа ми, да ће одмах брзојавити полицији у Трст и од ње тражити обавјештај. Одговор добиће око поноћи. Рочисмо се у то доба. Око поноћи нијесам дуго чекао на тог чиновника. Добио је одговор од полиције у Трсту. Брзојав, на њемачком језику, био је кратак: „У шест и по вече непознати пуцао на краља Милана. Краљ лако повређен без икаквих пошљедица. Атентатор ухваћен. Затварају се радикални прваци, јер се сумња, да су они удесили атентат.“

Дакле, ипак! Таушановић није био зло обавијештен. Настала је јурија на радикалне прваке. Зато је то све тако и удешено. Таушановић, можда, већ и лежи у тамници. Било би му боље, да је послушао мој савјет, па да је остао у Загребу. Београд је на Оријенту. У данашњим приликама може бити свашта. Могу их све, без срца и суђења, подавити или отровати у тамници. У свему томе тјешило ме једно: краљ Милан није убијен. Српска земља није и ту срамоту на себе навукла.

У петак и у суботу гутао сам новине из Трста, које су доносиле вијести о атентату. У недјељу, понедјељак и уторак имао сам већ и Београдске новине. Један од првих, који је за-

творен, био је Таушановић. Да покажем, како се знало, а како сам и ја знао за атентат прије, него ли је извршен, али не казујући опет извор свега тога и изврнув дјеломично оно што ми је причао Таушановић, за 26 бр. *Српскога Гласа* од 1 (13) јула напишем чланак *Нове жртве*, у коме је речено:

„Биће до скора мјесец дана, од како смо примили из Биограда, са најпоузданијег извора, један допис. Допис нијесмо штампали. Нијесмо га штампали, јер нијесмо хтјели да будемо црни гаврановн који први доносе црне вијести. Нијесмо га штампали и са још једног разлога. И ако знамо, да је Србија земља изненађења, тешко нам је било повјеровати, да је у тој лијепој земљи политичка поквареност на тако високом ступњу. Мислили смо, да су досадашње погрјешке довољно отвориле очи најмјеродавнијим круговима. Надали смо се, да се ради личнијех интереса неће више бацати на коцку питање о будућности земље Србије. Вјеровали смо, да је српски народ у Србији и довољно испаштао туђе гријехове и да је преко својијех леђа претурио доста невоља.

„Преварили смо се, на жалост. Што нам се јавило прије мјесец дана, догодило се прошле недјеље.

„У нашем извјештају, који нијесмо намјеровали да штампамо, главне тачке биле су:

„„Неправедном осудом Николе Пашића, вође радикалне странке, и његовијем деветомјесечнијем затвором мислило се, да се уништи радикална странка. Хладнокрвност Пашићева, којом је примио осуду, хтјела се сломити затвором. Вођа радикалне странке мирно је подносио затвор. Кад су прошли први мјесеци затвора, нудило му се да тражи милост. Обећано му је, да ће милост добити за цијело. Пашић је све то одбио. Није хтио да тражи милост, кад није било погрјешке.

„„Приближавао се дан, кад ће Пашић изаћи из тамнице. У очи тога дана, многи радикали из Биограда хтједоше поћи у Пожаревац, да дочекају својег вођу, кад изађе из тамнице. Власти не допустише никоме да иде. Тражили су пасоше, као да је Пожаревац у Турској. Личног дочека није било. Али је било брзојавнијех и писменијех поздрава из цијеле земље. Радикали били су опет сложни, на окупу. Њихову снагу осјетили су и том приликом они који без разлога гледају у радикале њеко страшило. Побојаше се те снаге и замислише паклени план.

„„Требало је радикалима опет створити какву кривицу. Та нова кривица не мора да падне на главу самог вође радикалне странке. Мора обухватити све главније прваке те странке. Морају се, барем за нeко вријеме, одалечити од јавног живота и тада ће у Србији бити све мирно. Моралнијех и материјалнијех и пропалијех егзистенција има и у Србији. Лако је поткупити једну, да стави на коцку живот многијех честитијех грађана у Србији. То не би била новина у овој горкој намученој земљи. План је већ учињен. Радикалнијем првацима у Биограду и по Србији препоручује се тобож пријатељски да бјеже. Јавља им се потајно, да им је глава у торби. Радикали све то одбијају са презрењем. Нема никакве оправдане кривице, ради које би се могли обиједити. Они остају у земљи, ма их и живота коштало“.

„Обистинила се црна слутња нашега пријатеља из Биограда. План је створен и извршен. Не створише га радикали, нити им је то било на уму. Створио га је раскраљ, који већ двадесет година не да мира земљи, која га је родила.

„Службени брзојави министарства спољнијех послова у Биограду од прошлог четвртка на вече не престају обмањивати свијет најчуднијим вијестима. У тијем вијестима истина је само, да су тамнице у Биограду пуне најугледнијих радикала, јер се нашло њеко до сада непознато створење које је пуцало на раскраља. Иначе је све у брзојавнијем вијестима нејасно. По брзојавима из Биограда не зна се, да ли је раскраљ рањен или није По једнијем вијестима није ни најмање рањен. По другијема, тане га је само малко огребло по стражњем дијелу главе. По трећијема, рањен је на два мјеста у леђа. Једни јављају, да је раскраљ полетио с голом сабљом у руци за атентатором, а други, да се сакрио у њеком оближњем дућану. За атентатора брзојављају, да га је ранио жандар, који је пуцао за њим, а послије опет, да је атентатор пуцао на самога себе.

„И човјеку, који је невјешт марифетлуцима, мора да упада у очи ова тама која обавија цијели чин. По свој прилици, да се никада неће ни дознати права истина. Било је под раскраљевом владом много сличнијех догађаја. Истина се није никада дознала. Једно се ипак не да побити. Цијели план наперен је против радикала. Исти службени брзојави министарства спољнијех послова у Биограду јављају, да је раскраљ одмах, пошто су танад избачена, викао по улицама, како ће се он за то љуто

освијетити радикалима. Атентатор није још добро био ни саслушан, а жандари гонили су већ радикале у тамнице.

„Не може се никако разумјети разлог, за што раскраљ тако љуто гони радикале. Он гледа у њима непријатеље своје династије. Радикали су, напротив, дјелима доказали, да су одани данашњој династији. Кад је Србија, неколико пута до сада, била у њиховој неограниченој власти, радикали су могли извести тај свој план, да су само и помишљали на њ. Могли су то без запријеке урадити особито онда кад је данашњи краљ био малољетан, кад су га они учили, како ће срицати прва слова. Таква помисао била је далеко од радикала. Они су се борили само за законито и уставно стање у земљи, а спољна политика њихове уже отаџбине да буде словенска. Раскраљ има друге разлоге. Показује их својијем дјелима. Он хоће да Србија буде пионир несловенскијех идеја на Балканском Полуострву. Он је и послан у Србију прије двије године, да сломије онај савез који је морао да веже мале балканске државе. Раскраљ кидише на радикале, јер је тај савез био увијек главна тачка њихове спољне политике. То је овијех дана, о атентату, изречно признао један дио Бечке штампе.

„Да је Србија сада земља, гдје се поштује слобода, гдје је закон највећа воља; да се у њој не суди по заповједи човјека, који за новац мијења своје поштене ријечи, као и прљаве кошуље; да се по тамницама у Србији, а по данашњијем истијем несрећнијем приликама, не догодише разне велике незаконитости, — не би нам тешко било рећи, како ће свршити и ова најновија хајка против србијанскијех радикала. Овако, поновићемо стару, малко измијењену ријеч:

„Бог нека чува честити српски народ у Србији!“

У броју затим од 8 (20) јула 1899, тајећи поново што сам знао, тек да не нашкодим људима, који су невино страдали у тамници, напишем чланак „У Биограду“:

„Кроз густу таму, која је у почетку била притиснула тобожњу заjеру радикала у Србији против династије Обреновића, почиње по мало да продире зрака свијетлости. Најугледније и најнеодвисније свјетске новине дошле су најпослије до закључка, да атентат против краља Милана није ништа друго, него нова замка, наперена да удави најбоље пријатеље српскога народа у Србији. И која не каже, да је и сами атентат поручен — а мало их је таквијех — све су сложне, да све оно

што се сад догађа у Србији, нема никакве ни оправдане ни законите основе. Најчудноватије је ипак, да се из самог Биограда не зна ништа поуздано. Вијестима, које се одатле шире о појединостима посљедица атентата, не вјерује нико. Биоградска штампа не региструје ништа. Да раскраљ боље успије у својој намјери, увео је превентивну цензуру код новина, у којијема се брише све што се пише о атентату. По гласовима, који су нама дошли, и које читамо у странијем новинама, поуздано је само то, да се радикали још увијек затварају. Тамнице у Биограду пуне су тијех дугогодишњијех мученика против насиља и самовоље човјека, коме није свето ништа. А они радикали, који још нијесу затворени и у гвожђа спутани, остављају своју земљу и бјеже у туђину.

„Опсадно стање, које је проглашено за Биоград и за округ Подунавски, притиснуло је цијелу Србију. Сад нема, можда, у Србији ни једног упливног човјека на слободи, у којега не сумњају да је уплетен у тобожњој завјери против раскраља и у опште против династије.

„Послије првијех апшења, уз опсадно стање дошао је и пријеки суд. Пријеки суд има овога пута и повратну снагу. Он би морао да суди свијем онијема, који су затворени и прије прогласа тог суда. Оваква правна установа, право је насиље, коме нема равна. Ово је нечувена неправда, правна бесмислица, бесмислена неправда. Све то личи више на просто и издајничко убиство, него ли на праведни суд. Какве могу бити осуде пријеког суда, гдје главну ријеч води раскраљ, није тешко погодити. Пут, којијем се овога пута пошло, неће донијети ништа добро. Постоји ли, заиста, завјера, било би у реду, да се кривци казне. Али њихова кривица морала би се доказати пред цијелијем свијетом. За то нијесу прикладни пријеки судови који брзо суде и одмах стријељају. Редовни судови, и ако у Србији суци нијесу неодвисни, били би барем нека привидна гаранција. Осуди редовнијех судова у оваком политичком питању, могао би ипак неко повјеровати и поклонити јој се. Послије осуде пријеког суда, у којем суци знаду шта хоће данашњи прави господар Србије, остаће извесна каљужина. Та каљужина биће добар квасац за догађаје, који ће се даље низати.

„Данашњи прави господар Србије, раскраљ, заслијеђено је давно већ. Он живи за инат великом дијелу народа у Србији. Живи само за себе и ни за кога више. Свој живот проводи у

великој заблуди. Велике муке ударио је он на народ у Србији. Народ је трпио и отрпио. Пред цијелијем свијетом срамотио је он свој народ. Народ је и то све трпио и трпио. А што је главно, није се ни макнуо. Такав раскраљев рад створио је у раскраљу нетачно мишљење о народу. Изгубио је поштовање према својем народу. Јавно је рекао: „Ово нијесу више они стари Срби, који су протјеривали Милоша, Михаила и Карађорђевића.....“ Најжалосније је, што он у том духу васпитава и свсјег сина, титуларног краља Србије. Ово је велика заблуда. Ово је крајње непознавање народне душе. Народ у Србији није мачка која огребе чим је дирнеш. Народ је као пространо море. Кад је мирно и глатко, то још није никакав знак, да ће тако увијек бити. Ко се неопрезно навезао на дебело море, или на народно стрпљење, тај је скупо плаћао.

„Раскраљ хоће сада у Србији да уради оно што хтједоше и турске дахије у почетку овога вијека. Хоће да сатре најбоље синове народне. Хоће да га обезглави. Дахије се у томе преварише. Убише, додуше, многе угледне Србе'; али се народ заталаса. Народ устаде из најдубљијех дубина. Подиже се силна бура, која је прогутала дахије и задрмала моћну турску царевину. Између ондашњег и данашњег доба велика је разлика у томе, што је народ у Србији свјеснији и што није остављен коначној самовољи једног човјека.

„Радикална странка у Србији ухватила је јаки коријен у народу. Уза све неправде, које су се учињеле и које се чине радикалима, девет десетина народа пристаје уз њих. Та̂ тако моћна чињеница могла је, да је само хтјела, листом устати против раскраља. Нема сумње, да би уз радикале пристала и војска. Војска није туђинска, него народна. Она осјећа што осјећа народ. Љуби што љуби и народ, а мрзи што и он мрзи. Радикалима није било до устанка. Увјерени, да свако зло само себе једе, мирно су чекали, да нестане садашњег стања у Србији. Неприродна и несрпска политика, која се води у Србији, била би сама уништила своје творце.

„Велике европске силе, а особито Русија, неће никада допустити, да се понови у Србији дахијско доба. Тобожњи атентат против раскраља и неоправдано затварање радикала отворише очи не само Русији, него и осталијем европскијем великијем силама. Атентат је намјештен и наручен за нечисте смјерове старога краља. Русија, увјерена о оданости српскога на-

рода у Србији према моћној заштитници Словенства; увјерена, да тобожњи атентат и затварање радикала нијесу наперени само против радикалне странке; увјерена, да су радикали, док су били на влади, водили праву словенску политику, која једино може бити по вољи Русији, — неће никако допустити, да се овом приликом тјера мак на конац. Русија то може. Она то и хоће. Једна једина ријеч моћне словенске царевине била би довољна, да се спасе не само живот многијех најугледнијех синова Србије, него и народна будућност младе краљевине. Буде ли то, српски народ прошириће своју историјску ријеч. Српска историја забиљежиће златнијем словима:

„Бог и Русија сачуваше српски народ од те најновије напасти!“

Било је и онда наших људи, а међу њима био сам и ја, који смо, на жалост, вјеровали, да је Русија пријатељ српскога народа, и поред свих погрјешака, које је до тада учинила на нашу штету. Надали смо се, да је она, поред толиког горког искуства, већ једном постала — словенска држава. Додуше, полазећи са виших становишта, атентат у Београду, није био згодан час, да Русија покаже своје братство. Тада сам тако писао, јер сам мислио, да ће то моћи нешто помоћи људима, с којима ме давно везивало лично пријатељство, а које сам волио и поштовао, знајући, да невино страдају.

Из Београда нијесам примио никаквих непосредних вијести. Мучио сам се вијестима, које сам читао у тамошњим новинама. Сједећи у Задру, писао сам дописе из Београда, према ономе, што је било у тамошњим новинама.

Неколико времена послије атентата дознао сам, да се начелник Живко Анђелић повратио у Београд. Затворен је одмах на жељезничкој станици. У очи претреса пред пријеким судом пукао је глас, да се Анђелић тобож сам објесио у тамници. У то нијесам ни тада вјеровао. Још мање вјерујем данас. Ако је Анђелић знао за атентат, о чему нема ни најмање сумње; ако је он давао пасош атентатору, да из Букурешта преко Шапца оде у Београд, о чему такође нема ни најмање сумње, — на јавном претресу био би он рекао, зашто је, како је и по чијој је наредби он то тако радио. У процесу о атентату угушио се и тај глас, који би расвијетлио многе тамне тачке. Оријент, па шта ћеш....

Dr. Александар Митровић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ТРИ ПРИЧЕ

I

НА СТАНИЦИ

(Прича о празном времену које се испуњава причањем.)

Зауставио се воз и стоји. И ако га зову убрзаним, и ако сте ви за ту такозвану убрзану вожњу платили нарочиту таксу, он ипак стоји као укопан и изгледа као да се о нечему предомишља.

Локомотива брекће и све вам се чини као да још не може да се издува. Кроз прозоре железничких кола вире разне главе и неопредељено гледају некуд. Возовођа сишао са свога места, стао на паралелни колосек, протеже се и зева; дуго му време. Кондуктер ухватио пред станичном зградом једног само по капи униформисаног служитеља и нешто му прича, и важним гестом ставља себи прст на чело.

А станица је једна од наших можда најспореднијих железничких станица. Да је поле веће, вероватно да на њој ни време не би било толико дуго. А овако је и дуго, и празно, и пусто.

Поља још нису озеленила, нити се на њима опажа какав живљи рад. И воће још није обеарило, само што је црни глог похитао да својом цветном белином дȁ на знање да се зиме не треба више плашити. А у потврду тога и шева полеће у небо и веселим цвркутом пева песму пролећа, радости и љубави.

— Па лепо, зашто ми сад управо стојимо овде?! — с прозора пита неко као доста љутито шефа станице, који се, замишљен, наслонио на једно дрво пред станицом и чачка нос: и њему је ваљда било дуго време, или можда на возу није опазио ни једно лице које би га могло интересовати.

— Чекамо експрес, треба да га пропустимо — одговара шеф лењо, и даље чачка нос. — Има велико закашњење; мора бити да је у Турској имао неприлике.

— Па то ми можемо овде врло лако и заноћити — рече оно непознато ми лице које се са шефом упустило у разговор, и онда се кисело осмехну, вероватно при помисли да се вози тако званим убрзаним возом. — Интересантна ствар: младотурци деле са султаном господство, и зато ми чак овде имамо да трпимо, и да, ни криви ни дужни, дреждимо као коњи напитог кочијаша пред крчмом!

Шеф га лењо погледа и по свој прилици не хте му ништа на то рећи, али се у исти мах на прозор једних кола појави једна мила и промајом живописно рашчуперена плавушица, коју ја целим путем на свакој станици одгледам, и то као да из основа растресе господина шефа. Тада он затресе својом црвеном качкетом на глави, и из уста му посукљаше жустро и и претећи изговорене речи:

— Да сам ја нека сила, знам шта бих радио! Овако ништа... А Европа је свиња, и ја то одавно тврдим!

И после тих речи поче фитиљити бркове и инстинктивно се све више постављати у кочоперну позу Наполеона пред пирамидама у Египту, које су, вели он, четрдесет векова чекале на његов поход. Да ли је шеф овим успео што је желео, то се не може знати, тек је мила плавушица и даље остала на прозору.

После се шеф са другим лицем упусти у неке приватне разговоре из којих је провиривао смисао да је нежењен, да је време да се жени, да је тешко самовати, да је већ сит и београдског живота и природе, да осећа у себи буђење једног вишег и озбиљнијег животног позива, и тако даље, али и све то није било ни у колико у стању да умањи досаду која се осећа кад путујете убрзаним возом а он стоји.

И досада би се протегла до љутиње, да се пред станичним вратима не одигра сцена која је бар у оваквој прилици добродошла. На прагу је седело једно лице, које је и по оделу, и по лицу, и по свему своме изгледу личило као да је из помијаре било извађено, а уз то му је и једна ногавица, до више колена, била окречена. Тако одвратног бедника реткост је видети, и нема сумње да је био неки очајан алкохоличар.

Њему прво приђе возовођа и с њим отпоче разговор очевидно обешењачки. Говори му нешто возовођа и сâм се смеје

својим досеткама, ако су то у опште биле какве досетке. Смеје се човек, све се заноси од смеја и значајно поглѐда на путну публику.

— Јеси ли жењен? — пита га возовођа гласно и смеје се.

А бедник га зачуђено гледа засузеним очима и отклимава главом.

— А што, болан, шућо?! — опет га пита возовођа и смеје се. — Такав момак! Такав кршан момак, па нежењен!... Ни царева ћерка не би ти нашла мâне!

— Видим да си и ти прокопсао... изгледаш као да си из оџака извучен — вели му мрзовољно бедник, а више га и не гледа. — Као да је жена за сваку будалу и за свако људско ђубре...

Возовођа се ушепртљи и као да му би криво што је бедник тако гласно говорио.

— Па ја се не шалим.

— И ја — рече бедник и тако вештачки штрцну кроз зубе према возовођи, да се овај одмах помаче у страну и отресе ногом.

Око њих се почеше скупљати сви они који су били пред станицом.

— Одакле је ова мустра?! — пита кондуктер и главом показује на бедника.

— Ја сам га довез'о — рече човек с бичем под пазухом. — Лепо пева...

— Знам га — рече жандарм који се ту однекуд нађе. — Он лепо и свира: звижди у празан полић.

Сви се гласно насмејаше.

— Е, жацо, та ти ваља! — похвали шеф жандарма и онда се демонстративно окрете према плавушици.

После се на бедника почеше осипати досетке са свих страна, те се општи смеј претвори у кикот и церекање.

Бедник је тупо гледао преда се.

— Него, знаш шта! — сад се шеф обрати беднику. — Кад се врати експрес, да ти дам бесплатну карту за Цариград; можеш устребати младотурцима за новог султана?

— То није рђаво и хвала ти — рече бедник. — Али кад ти не би био такав муфљуз, какав си, да ми даш једно двеест пара за полић ракије, то би било још најбоље.

Сви прснуше у смеј, заједно са путном публиком.

Шеф се нађе у неприлици, и кад примети да се и плавушица смеје, уђе у канцеларију гунђајући.

Ја позвах оног кочијаша с бичем под пазухом и упитах га о беднику. И тек што ми он поче причати како је то неки бивши учитељ из околине, како је имао несреће у браку, како се због тога пропио и пропао, и како целој околини, која је ипак милостива према њему, сад служи на подсмех, станично звоно објави пролазак експреса, који поред нас, дижући за собом хартице и искидано суво кукурузно лишће, пролете као махнит.

И после опет наста све тихо, у очекивању да воз крене. Али воз и даље оста на месту као да се умртвио.

И сунце се већ на заходу смирује, и на земљу се полако спушта сутон.

— Па лепо, шта је сад?! — опет оно пређашње лице пита шефа. — Ово већ прелази у свињарију!

— Сад чекате да се укрстите са супротним возом, који је напред задржан опет због експреса... Шта да се ради, вашар је на целој прузи због тога!

Љутити путник, коме се очевидно журило, ружно опсова и Турску, и младотурке, и султана и повуче се с прозора. И шеф би вероватно с па̂тосом поновио да је Европа свиња, што он, ако му је веровати, већ одавно тврди, али како и плавушице више није било на прозору, то и он ништа више не рече.

Досада, досада, досада до одвратности. Људи зевају од дуга времена у једном вагону, а то се лепо чује у другом. И са̂м почех зевати, јер нађох да је и то боље него да се љутим било на младотурке, било у опште на наша турска државна уређења.

И одједном, хвала Богу, опет епизода! Каква је, да је, тек је и она добродошла у оваквој прилици.

С воза тек сад сишло једно наоружано лице. На њему су лаки и кицошки опанци са сватовским поплетима и широким, хајдучким каишима, лепе чарапе ишаране вуницом, тесне чакширице и копоран од плаве чохе, око врата висок гигрлски краги са фином машном и златном иглом у њој, а на глави му берберски шеширић на еро намештен. И све би то још било како-тако, да томе лицу није била о рамену брзометка и око појаса реденик. А са тим је био права загонетка, која је, као на какво чудо, скупљала свет око себе.

И свет се тиска око њега; неки се почеше и здравити с њим и запиткивати га, али на све то он оста равнодушан, достојанствено пушећи цигару и важно гледајући изнад глава гомиле око себе.

— Ко је то?! — упитах ја једнога кога сам мало-пре запазио да се руковао са тим страшно-наоружаним лицем.

А тај ме поверљиво погледа, приближи се моме прозору и више шапатом рече:

— Не бојте се, није ’ајдук. То је срески писар из Јагодине, господин Јеремија; он гони ’ајдуке...

— Па зар овуда?!

— А, мајстор је он за њих!.. Он их тако размази, размази, док после неколико месеца не чујеш: отишли ’ајдуци у други округ!

„Душеван човек!“ помислих ја и донекле зажалих што и са̑м нисам хајдук.

У томе се и мрак замеси, станично звоно објави долазак супротног воза, који ускоро и приспе, те се нама тако најзад указа могућност да убрзаним возом продужимо једну до очајања спору вожњу.

Да се нисам накиселио овако дугим чекањем, ја бих се смејао сликама и епизодама са ове станице.

Овако сам ћутао и у мислима правио од носа лепињу опом лицу које сам за криво нашао.

II

ОСРАМОЋЕН ЧОВЕК

(Прича поводом глупости једне просте девојке.)

Вече је било, мразовито и јасно вече.

И ако је Београд слабо осветљена варош, овог вечера је у њему изузетно било и видно и светло.

По једном тротоару главне улице корачао је достојанствен и, по свима изгледима, отмен господин. Ишао је, размишљао о којечему и као да се радовао толикој светлости, тако обилато просутој на иначе мрачни Београд.

„За дивно чудо да је сад на улици тако мало света! — говорио је он у себи. — А време, и ако хладно, тако је лепо и пријатно!... Чудан овај београдски свет! По неки пут, и кад

му за то није време, закрчи улице тако, да се човек формално гура кроз збијене и учестане гомиле, и лактовима прави себи пута, а сад...“

Онда на другом тротоару примети да наилази прилична поворка мушког и женског света који се шета и весело ћерета, и то учини да он прекине започето размишљање и да своју пажњу заустави на необјашњивој околности: да се београдски свет радо шета само по једном тротоару, да се на њему тиска и гура, док је за то време други тротоар савршено празан и пуст.

И таман што психолошки поче себи објашњавати ту појаву, а пред њим се, на малом одстојању, неочекивано, једва опажено и нечујно, одигра једна, колико груба, толико неразумљива сцена.

На једној апотеци врата се нагло отворише и један гојазан и лепо обучен човек, ћутећи, изгура на улицу једну просту девојку, по свој прилици неку слушкињу.

Онда се гојазан човек нагло повуче натраг, затвори врата за собом, и нестаде га.

Проста девојка, очевидно јако збуњена тим случајем, застаде мало на тротоару, после полако пође испред достојанственог и отменог господина.

— То није лепо! То је срамота! — одједном поче викати та увређена девојка. — На мени није остало места које ниси пољубио као икону, а сад овако!... Срам те било, магарче!

Достојанствени и отмени господин виде у чему је ствар и као да осећаше неку нејасну пријатност што је био очевидац овога чудног случаја.

„Сирота девојка! — помисли он. — То је обично судбина таквих односа.“

— Али мислиш да ће ти се на томе проћи?... Знај да неће, магарче један! — викала је даље увређена девојка и ишла напред, упола окрећући се на апотеку.

„Јадница!... А тако нека лепа и пријатна плавуша!“ мислио је даље достојанствен и отмен господин.

— Мањ ако умрем, тако да ти се не осветим, лоло један!

Достојанственог господина до срца је пекао гнев увређене девојке, али кад случајно примети да је шетња на другом тро-

тоару застала и да се сав тај, мушки и женски, свет окренуо на његову страну и да са радозналошћу и чуђењем посматра и увређену девојку и њега, он се одједном осети врло непријатно. — Он је тек тада појмио сву тегобу и несрећу свога положаја!

— Девојко! — одсече се он на увређену девојку која је још непрестано пред њим корачала. — Умирите се ви мало у тим својим глупостима, јер, овај...

— Нећу да се умирим! — још јаче викну увређена девојка. — Срамно је и стидно обмањивати једну сироту девојку!

Достојанствени и отмен господин сад се виде још у већој забуни, и за тај тренутак не нађе ништа паметније, до да журним корацима, као да је од поплаве бежао, пређе на други тротоар и да се, постиђен, умеша у гомилу шетача, који су се гласно смејали дотле посматраном призору. А увређена девојка, међутим, замаче у једну побочну улицу, још непрестано псујући.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Кад свему овоме додате наша кафанска друштва, у којима се овакве ствари, нарочито ако је у питању какав бољи човек, врло радо причају и препричавају, допуњују и ките; па онда нашу журналистику, која врло радо бележи овакве ствари, коментаришући их на јединствен начин; па онда журове наших београдских дама, на којима такве ствари, гледане са тачке која можда у истини не постоји и осуђиване са гледишта морала који је можда под питањем, чине душевну посластицу првога реда; и, најзад, чиновничке интриге, по којима ће ова ствар доспети до ушију надлежног министра као крвава туча расхлађеног љубавника са себе недостојном љубавницом, — онда се ни најмање немојте чудити ако једног дана не само прочитате какав фаталан указ о достојанственом и отменом господину, већ чујете и кобну вест: да се он и раздваја са женом, са којом му је Бог даровао два детета као две златне јабуке...

Ја, лично, жалим га, али не знам начин на који би му се могло помоћи. А и ико од вас тешко да то може знати. Он најмање.

У осталом, ко зна да му баш то не отвори нарочите перспективе за даљу каријеру!

III
СТРАХ ОД СМРТИ

(Прича о човеку који се плаши смрти а воли живот.)

Стефан Деспотовић је добар и разуман човек, и добар поштар. А то, ко разуме, данас у свету значи много.

И све је код њега како ваља, само му неваља то, што се претерано плаши смрти.

Тако, један се једном приликом, у шали или забораву, не зна се, позвао на њ као на покојног, рекавши „што рек'о покојни г. Стефан, Бог да га прости“, па то г. Стефан доцније чуо, и још му никако не може да заборави! И ако је то лице и добар човек и ваљан његов пријатељ, г. Стефан га од то доба сматра за последњег човека на свету!

Његови другови и пријатељи тумаче ту његову слабост на разне начине. Тако, док једни узимају то као последицу његовог донекле поремећеног здравља, други у томе гледају жаљење за имућством које за њим евентуално остаје, а трећи ту назиру чак и сувишак еротичких осећања и тугу због тога! (Што се тиче овог трећег, писац налази да није баш тако много основано, ма да је г. Стефан у истини велики поклоник женскињу и често се с писцем свађа због тога.)

У осталом, како му драго, тек је главно то, да се г. Стефан Деспотовић јако плаши смрти.

А, за дивно чудо, с толеранцијом прима глас да је неко на смрти, па се чак и подробно распитује о мукама једног самртника: откад трају и је ли у изгледу да се ускоро заврше? Па с толеранцијом чита и посмртне огласе и посмртне објаве. Па, шта више, иде и на пратње, и на даће, и на парастосе. И у свима тим приликама, као храбрећи са̂м себе, говори у себи: „И време му је било“.

Само није волео гледати призор кад мртваца спуштају у гроб, и то више не би учинио ни по коју цену. Једном приликом, при сахрани тетке једног његовог министра, он је то, незнано из којих разлога, учинио, и одмах га је грозница, још на гробљу, ухватила. И одболовао је, али од то доба више ни да чује за отворен гроб, а камо ли да га види.

А у ово последње време тај страх од смрти толико је појачан у њему, да пада у очи и даје повода весељацима да се на рачун тога и шале с њим.

Ето, баш пре неки дан умро један поштар, опет добар човек и добар поштар. Отишли му другови на пратњу, отишао и г. Стефан. Сви ганути тужним случајем, г. Стефан такође. Сви гласно жале и покојног друга и злу судбу његове породице, само г. Стефан дубоко ћути и у себи говори речи од утехе: „И време му је било“.

— Чудна случајност! — рече гласно један поштар у близини г. Стефана. — Кад се покојник борио с душом, помињао је једнога од нас!... Као погађа фијакер и вели да је свега њих двоје у колима...

— А кога је то помињао? — упита г. Стефан радознало.

— Вас... Погађао је кола за себе и за вас!

Г. Стефан пребледе.

Многи се испод ока погледаше и развукоше усне на осмех.

— То је којешта с његове стране! — плану г. Стефан. — Могао је он помињати своју покојну бабу, а не мене!... И шта ћу ја да се возим с њим, као да смо се и дȍсад заједно возили!... Сваки нека иде својим путем...

— Бога ми, то неваља ништа — рече један од присутних поштара гласом пријатељске забринутости. — Ја, истина, нисам сујеверан, али знам да то неваља. Тако је мога покојног оца помињао један самртник, и после две недеље већ је и с њим било „Бог да га̑ прости!“

А г. Стефан тек на то плану.

— Ако је то збиља, онда је просто бунцање једног самртника; ако је шала, — безобразна је шала!

И после тих речи, оштро изговорених, г. Стефан се повуче из гомиле и оде прилично далеко од мртвачких кола, у којима је већ почео назирати онај несрећни фијакер за заједничку вожњу са покојником.

— Господине Стефане... Господине Стефане! — говори за њим онај који је повео разговор о томе. — Немате права што се љутите; човек је бунцао, а самртне муке, као што знате, нису — —

— Идите ви бестрага! Не знам ја то, нити ми треба да знам! — обрецну се г. Стефан љутито.

Сад лице, које је пристало за г. Стефаном, осети потребу да се правда и због ове друге ствари.

— Али, молим вас! — рече оно гласом формалног кривца. — Замислите се само у његовом положају, па ћете — —

— Идите бестрага, кад вам кажем! — одсече се на њ г. Стефан разјарено, и одмахну руком као да се већ брани од смрти. — Замишљајте се ви у томе положају, а мени, хвала Богу, још није до тога!

Човек се нађе у чуду и врати се покуњен, а г. Стефан продужи ход до на периферију пратње, још непрестано блед и унезверен.

А пред црквом на Старом гробљу, у којој је опело вршено, опет се поведе разговор о смрти и покојницима. (У осталом, о чему би се другом на пратњи и могло говорити!) Један од присутних пречитавао је беседу коју је мало-после имао изговорити покојнику.

— Слушајте, људи — рече један крупан човек, свакојако опет поштар — ви знате да ме је капља дарнула и да сам по томе већ са једном ногом у гробу. Месец-два, ту сам, печен сам к'о кестен, али ћу ипак, уверен сам, наджнвети пријатеља Стефана, и дајем реч овде пред свима: да ћу му ја држати слово... фино слово, — сви ћете плакати!... Ех, Стефане, да ти је онда да ме чујеш, тек би тада знао какав сам ти пријатељ!

Један старији човек, вероватно опет неки поштар, у очевидној шали додаде шта би све у томе слову требало поменути, и поче ређати нека женска, Београду толико позната, имена, на шта сви прснуше у смеј.

Г. Стефан, чије су се очи у томе тренутку стаклиле као у смртно-погођеног зеца, изгледаше да хтеде нешто да проговори, али му уместо тога само задркташе као чивит помодреле усне.

После га је нестало с пратње.

*

А ово је већ неколико дана како се пријатељски распитујем о њему. И у канцеларији сам га тражио трипут, али га нисам нашао. Кажу ми да га је неко у име овог истог покојника звао на телефон и да је он, при помену имена покојникова, испустио слушалицу. Сад лежи у постељи, грози се смрти и прижељкује живот.

Па ипак, надам се, даће Бог да оздрави, и нека у томе страху од смрти поживи још педесет година, па после, што рекао један шаљивчина, може умрети ко хоће.

Чеда Поповић.

САМОУБИСТВА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

Податке о самоубиствима прикупљају свештеници и полицијске власти. Свештеници бележе их у листиће за умрле, а полицијске власти имају за то нарочите обрасце, које је прописао Стални Статистички Одбор.

У листићима умрлих не могу се наћи сви податци потребни за статистику самоубистава; у те листиће не бележи се узрок самоубиства, а начин извршења није одређен. Напротив у обрасцима, које попуњују полицијски органи и то је одређено, али се у многим случајевима не дају тачни одговори на сва питања.

Доста велика разлика постоји између извештаја у броју самоубистава. Свештеници показују ових случајева мање него полицијске власти. Ова је разлика већа по селима него по варошима. Тако било је самоубистава по извештајима

	свештеника			полицијских органа		
у години	по варошима	по селима	у опште	по варошима	по селима	у опште
1898 . .	35	59	94	27	103	130
1899 . .	27	70	97	29	112	141
1900 . .	40	92	132	32	112	144
1901 . .	33	86	119	32	101	133
1902 . .	34	104	138	33	107	140
1903 . .	34	84	118	37	84	121
1904 . .	44	108	152	48	118	166
1905 . .	34	103	137	37	131	168
1906 . .	49	108	157	51	125	176
1907 . .	42	125	167	42	162	204
свега . .	372	939	1.311	368	1.155	1.523
мушких .	299	624	923	293	713	1.006
женских .	73	315	388	75	442	517

По извештајима свештеника излази, да су за ових десет година извршена по варошима четири самоубиства више него што их је било по полицијском увиђају. По селима показују извештаји свештеника, за исти период 216 самоубистава мање. У опште показали су свештеници 212 самоубистава мање него полицијске власти. Код мушких је разлика мања него код женских. Свештеници показали су за посматраних десет година мање самоубилаца мушких 83 или 7·90 процента, женских напротив 139 или 36·80 процента.

Поделимо ли ових десет година у два периода, онда излази, да је било свега самоубилаца по извештајима

	свештеника				полицијских власти			
	по варошима		по селима		по варошима		по селима	
у периоду	мушк.	жен.	мушк.	жен.	мушк.	жен.	мушк.	жен.
од 1898—1902 год.	136	33	279	132	125	27	332	203
„ 1903—1907 год.	163	40	345	183	167	48	381	239

Према томе свештеници показали су у периоду

	од 1898—1902 год.		од 1903—1907 год.	
самоубилаца	мушких	женских	мушких	женских
по варошима	+ 10 = 7·35%	+ 6 = 18·18%	— 4 = 2·45%	— 8 = 20·00%
по селима	— 53 = 19·00%	— 71 = 53·80%	— 36 = 10·41%	— 56 = 30·29%
у опште .	— 43 = 10·38%	— 65 = 39·40%	— 40 = 7·87%	— 64 = 28·70%

Свештеници показали су у првом периоду више самоубилаца мушких и женских само по варошима, а по селима мање. У другом периоду показују свештеници мање самоубилаца не само по селима него и по варошима. Занимљиво је, да је разлика код женских већа него код мушких.

С обзиром на правилније кретање броја самоубистава по извештајима полицијских власти, а поглавито с тога, што су ти извештаји потпунији, ми ћемо их овде употребити. Предње поређење учињено је само зато, да би се показало, како се и овде врло мало пажње и озбиљности поклања прибирању овако важних података.

1. Самоубиства у опште.

Из напред показаних бројева види се, да се број самоубистава у Србији увећава, али да то увећавање не иде постепено и правилно. Тако било је самоубилаца

године	по варошима мушк.	жен.	свега	по селима мушк.	жен.	свега	у опште мушк.	жен.	свега
1898 . .	19	8	27	65	38	103	84	46	130
1899 . .	27	2	29	74	38	112	101	40	141
1900 . .	27	5	32	71	41	112	98	46	144
1901 . .	27	5	32	59	42	101	86	47	133
1902 . .	26	7	33	63	44	107	89	51	140
свега . .	126	27	153	332	203	535	458	230	688
просечно .	25·2	5·4	30·6	66·4	40·6	107·0	91·6	46·0	137·6

Од просечнога броја самоубистава показује се по варошима у последње три године већи број; по селима је већи број само у две године.

Кад 1898 годину поредимо са 1902 годином, налазимо, да је у овој години било више самоубилаца .

	у опште мушких	женских	свега	у проценту мушких	женских	свега
по варошима	7	—1	6	36·84	—12·50	22·22
по селима .	—2	6	4	—2·30	15·78	3·77
у опште . .	5	5	10	5·95	10·87	7·69

У главноме прираштај самоубилаца био је код женских двапут већи него код мушких, а по варошима увећао се тај број шест пута више него по селима.

У другом периоду било је самоубилаца посебице

у години	по варошима мушк.	жен.	свега	по селима мушк.	жен.	свега	у опште мушк.	жен.	свега
1903 . .	29	8	37	62	22	84	91	30	121
1904 . .	43	6	48	72	46	118	114	52	166
1905 . .	27	10	37	83	48	131	110	58	168
1906 . .	36	15	51	73	52	125	109	67	176
1907 . .	33	9	42	91	71	162	124	80	204
свега . .	167	48	215	381	239	620	548	287	835
просечно .	33·4	9·6	43·0	76·2	47·8	124·0	109·6	57·4	167·0

И у овом другом периоду било је кретање самоубистава по варошима врло неправилно. По селима увећавао се број самоубистава, нарочито код женских не само правилно него и врло нагло. Разлика између 1903 и 1907 године износила је

	у опште мушких	женских	свега	у проценту мушких	женских	свега
по варошима	4	1	5	13·79	12·50	13·51
по селима .	29	49	78	46·77	222·78	92·86
у опште . .	33	50	83	36·27	166·67	68·60

У овом периоду био је прираштај женских самоубилаца по варошима нешто мањи од прираштаја мушких; а по селима био је готово пет пута већи. Исто тако био је и прираштај по селима већи него по варошима, и то код мушких трипут а код женских осамнаест пута.

Кад просечни годишњи број самоубистава, који даје први период поредимо с бројем другог периода, онда излази, да је у периоду од 1903 до 1907 године било више самоубилаца

	у опште			у проценту		
	мушких	женских	свега	мушких	женских	свега
по варошима	8·2	4·2	12·4	32·54	77·78	40·53
по селима .	9·8	7·2	17·0	14·76	17·73	15·89
у опште . .	18·0	11·4	29·4	19·65	22·61	21·37

Прираштај женских самоубилаца био је по варошима двапут већи од прираштаја мушких; по селима разлика у прираштају није тако велика.

Односна размера између процента прираштаја мушких и женских била је по варошима као 100: 239, по селима као 100: 120, и у опште као 100: 116. Ова размера између прираштаја самоубилаца по варошима и по селима била је за мушке као 100: 45, за женске као 100: 23 и у опште као 100: 39. Према томе прираштај самоубистава између првог и другог периода био је по селима много мањи него по варошима.

За цео период од 1898 до 1907 године излази, да је самоубилаца било

	у опште			годишње		
	мушких	женских	свега	мушких	женских	свега
по варошима	293	75	368	29·3	7·5	36·8
по селима .	713	442	1.155	71·3	44·2	115·5
у опште . .	1.006	517	1.523	100·6	51·7	152·3

Поредимо ли ове бројеве са онима, које даје ранији период од 1888 до 1897 године и у коме је просечни број самоубилаца износио по варошима 20·5, по селима 59·5, мушких 53·1, женских 26·9 и у опште 80·0, онда излази, да је годишњи број самоубистава у периоду од од 1898 до 1907 године био већи за 72·3 или 90·38 процента. По варошима износио је тај прираштај 16·3 или 79·50 процента, по селима 56·0 или 94·12 процента, код мушких 47·5 или 189·45 процента а код женских 24·8 или 182·22 процента.

Интензивност кретања самоубистава можемо тек тада тачно и сигурно оценити, кад њихов апсолутни број поредимо с бројем становника. На један милион становника долазило је самоубистава

у години	по варошима	по селима	мушких	женских	у опште
1898 . . .	80	50	68	39	54
1899 . . .	84	53	80	33	58
1900 . . .	91	52	77	38	58
1901 . . .	90	46	66	39	52
1902 . . .	93	48	67	41	55
1903 . . .	104	37	68	24	46
1904 . . .	133	51	83	40	62
1905 . . .	102	56	80	44	63
1906 . . .	141	53	77	50	64
1907 . . .	114	67	86	59	73

Из овог прегледа види се, да се број самоубистава јако колеба, и тек од 1903 године јавља се постепено увећавање.

Кад 1898 годину поредимо са годином 1907, онда излази, да је у тој години било више самоубистава

	свега	годишње	у процепту
по варошима . . .	34	3·4	4·25
по селима	17	1·7	3·40
код мушких	18	1·8	2·65
код женских . . .	20	2·0	5·13
у опште	19	1·9	3·52

Кад се узме у обзир, да је у овом десетогодишњем периоду број варошког становништва порастао само за 1·55 процента годишње, онда је приращтај самоубистава двапут већи.

Кад овако поређење изведемо за сваку групу самоубистава на по се, онда добивамо ове резултате. Проценат годишњег приращтаја у периоду од 1898 до 1907 године износио је код

	становништва	самоубистава	односна размера
варошана	0·88	4·25	100 : 483
сељана	1·67	3·40	100 : 204
мушких	1·60	2·65	100 : 166
женских	1·55	5·13	100 : 331

Овим бројевима није потребан коментар; они говоре јасно и разговетно.

Занимљиво је поређење периода од 1888 до 1897 године са потоњим десетогодишњим периодом. Тако било је самоубистава

	у периоду од					
	1888—1897 године			1898—1907 године		
	свега	годишње	на мил. станов.	свега	годишње	на мил. станов.
по варошима	205	20·5	71	368	36·8	97
по селима .	595	59·5	31	1.155	115·5	52
мушких . .	531	53·1	47	1.006	100·6	76
женских . .	269	26·9	25	517	51·7	41
у опште . .	800	80·0	36	1.523	152·3	59

У времену између првог и другог периода износио је годишњи прираштај самоубистава код бројева

	апсолутних		релативних	
	свега	у проценту	свега	у проценту
по варошима . . .	16	7·95	3	3·77
по селима	56	9·41	2	6·77
мушких	47	8·95	3	6·17
женских	25	9·22	2	6·40
у опште	72	9·04	2·3	6·40

По селима био је прираштај самоубистава, апсолутно и релативно, већи него по варошима; код женских је био већи него код мушких. Према увећаном броју школа и богомоља не би требало тако да буде.[1]

И ако се број самоубистава у Србији јако увећава, она опет ни приближно не достиже у овом погледу многе културније државе.

Тако долазило је самоубистава на милион становника

	у периоду од	
	1881—1890 г.	1891—1898 г.
у Француској	207	246
„ Данској	255	238
„ Швајцарској . . .	207	223
„ Немачкој	209	206

[1] Године 1886 било је у Србији 544 основних школа са 948 наставника и 47.824 ученика и ученица. Године 1906 дакле после двадесет година, имали смо 1.243 основне школе са 2.339 наставника и 129.360 ученика и ученица. Према томе годишњи прираштај износио је код школа 37 = 6·88 процента, код наставника 69 = 7·49 процента а код ученика 4.077 = 8·52 процента. Дакле бројни напредак био је код сва три фактора задовољавајући.

	у периоду од 1881—1890 г.	у периоду од 1891—1898 г.
у Аустрији	161	164
„ Шведској	107	159
„ Угарској	88	148
„ Белгији	114	127
„ Енглеској	77	92
„ Шотланду	55	65
„ Италији	49	63
„ Норвешкој	68	60
„ Холандској	55	57
„ Финланду	40	48
„ Босни	6	34
„ Ирској	23	31
„ Русији	30	31
„ Шпанији	24	22

Из овог прегледа видимо, да Француска по релативном броју самоубистава заузима прво место у реду држава. Између оба периода показује се опадак самоубистава само у Данској, Немачкој, Норвешкој и Шпанији, а у осталих четрнаест држава види се на против прираштај. Србија по свом релативном броју самоубистава долази између Норвешке и Холандске. Поредимо ли Француску са Србијом, онда излази, да на сто самоубистава у Француској долази у Србији само 24 самоубиства. На 100 самоубистава у Угарској долази у Србији 40 самоубистава. Напротив размера између Босне и Србије била је у овом погледу као 100 : 174.

О укупном и просечном броју самоубистава у појединим окрузима за период од 1898 до 1907 године а на по се у оба петогодишња периода имамо ове податке.

Број самоубистава у периоду од

у округу	свега 1898—1902	свега 1903—1907	свега 1898—1907	годишње 1898—1902	годишње 1903—1907	годишње 1898—1907
београдском	25	35	60	5·0	7·0	6·0
ваљевском	27	42	79	7·4	8·4	7·9
врањском	58	63	121	11·5	12·6	12·1
крагујевачком	40	26	66	8·0	5·2	6·6
крајинском	26	22	48	5·2	4·4	4·8

у округу	1898—1902	1903—1907	1898—1907	1898—1902	1903—1907	1898—1907
	свега			годишње		
крушевачком	23	50	73	4·6	10·0	7·3
моравском	45	49	94	9·0	9·8	9·4
нишком	47	42	89	9·4	8·4	8·9
пиротском	26	22	48	5·2	4·4	4·8
подринском	54	68	22	10·8	13·6	12·2
пожаревачком	44	66	110	8·8	13·2	11·0
рудничком	16	35	51	3·4	7·0	5·1
смедеревском	29	24	53	5·8	4·8	5·3
тимочком	48	46	94	9·6	9·2	9·4
топличком	20	23	43	4·0	4·6	4·3
ужичком	44	84	128	8·8	16·8	12·8
чачанском	46	61	107	9·2	12·2	10·7
у Београду	60	77	137	12·0	15·4	13·7
свега	688	835	1.523	137·6	167·0	152·3

У периоду од 1898 до 1907 године било је апсолутно највише самоубистава у ужичком округу, не обзирући се на Београд, где је ових случајева било још више. Најмање самоубистава било је у округу топличком.

Кад нове крајеве одвојимо од старих округа, налазимо да је било самоубистава у периоду од

у окрузима	1898—1902	1903—1907	1898—1907	1898—1902	1903—1907	1898—1907
	свега			годишње		
новим	151	150	301	30·2	30·0	30·1
старим	537	685	1.222	107·4	137·0	122·2

У новим окрузима био је број самоубистава у другом периоду за 1 мањи, у старим окрузима напротив за 148 већи. Од целокупног броја самоубистава долазило је процената у периоду од

на округе	1898—1902	1903—1907	1898—1907
нове	21·95	17·96	19·76
старе	78·05	82·04	80·24

На поједине округе долазило је процената и то

на округ	у периоду од 1898—1902	1903—1907	1898—1907
топлички	2·90	2·76	2·82
крајински	3·78	2·64	3·15
руднички	2·32	4·30	3·35
смедеревски	4·21	2·88	3·48
београдски	3·63	4·20	3·94
крагујевачки	5·81	3·12	4·34
крушевачки	3·34	5·96	4·80
ваљевски	5·41	5.03	5·18
нишки	6·84	5·03	5·85
тимочки	6·98	5·51	6·17
моравски	6·54	5·87	6·17
чачански	6·69	7·30	7·03
пожаревачки	6·39	7·90	7·22
врањски	8·43	7·54	7·94
подрински	7·84	8·15	8·01
ужички	6·39	10·06	8·40
на Београд	8·72	9·22	9·00
свега	100·00	100·00	100·00

Апсолутни приараштај самоубистава између првог и другог петогодишњег периода износи 147 или 4·27 процента годишње. Приараштај је био у једанаест округа и у Београду, а у шест округа показује други период мање самоубистава.

У периоду од 1903 до 1907 године било је самоубистава

више: у округу	свега	у годишњем проценту	мање: у огругу	свега	у годишњем проценту
врањском	5	1·72	крагујевачком	14	7·00
моравском	4	1·78	крајинском	4	3·08
ваљевском	5	2·70	пиротском	4	3·08
топличком	3	3·00	смедеревском	5	3·45
подринском	14	5·19	нишком	5	2·13
чачанском	15	6·52	тимочком	2	0·83
београдском	10	8·00			
пожаревачком	22	10·00			
ужичком	40	18·18			
рудничком	19	21·75			
крушевачком	27	23·60			
у Београду	17	5·67			

Занимљива је овде појава, да се готово сви окрузи непосредно граниче по ходу процента како код опадања тако и код прираштаја самоубистава. Од округа у новим крајевима имају три опадак а само један има прираштај и то најмањи од свих осталих округа у којима се број самоубистава увећао [illegible] утицаја на кретање самоубистава. У пролеће и лето има више самоубистава него у јесен и зиму.

У Србији било је самоубистава у периоду од

у месецу	1898—1902	1903—1907	1898—1907	1898—1902	1903—1907	1898—1907
	свега			годишње		
јануару	43	56	99	8·6	11·2	9·9
фебруару	37	54	91	7·4	10·8	9·1
марту	56	67	123	11·2	13·4	17·3
априлу	70	95	165	14·0	19·0	16·5
мају	95	99	194	19·0	19·8	19·4
јуну	67	94	161	13·4	18·8	16·1
јулу	74	77	151	14·8	15·4	15·1
августу	63	71	134	12·6	14·2	13·4
септембру	60	64	124	12·0	12·8	12·4
октобру	49	57	106	9·8	11·4	10·6
новембру	41	57	98	8·2	11·4	9·8
децембру	33	44	77	6·6	8·8	7·7
у пролеће	221	261	482	44·2	52·2	48·2
лети	204	242	446	40·8	48·4	44·6
у јесен . . , . . .	150	178	328	30·0	33·6	32·8
зими	113	154	267	22·6	30·8	26·7
свега	688	835	1.523	137·6	167·0	152·3

У сва три периода тачно се понавља најмањи број самоубистава у децембру а највећи у мају. Само у првом периоду од 1898 до 1902 године опажа се врло мало одступање од овога правила.

Није још испитано зашто се увећава број самоубистава баш у времену кад природа опет оживљује, али се то доводи у везу са душевном болешћу, која се такође највише јавља у ово доба године. Међу узроцима, који су били повод самоубиству, у Србији долази на прво место дуготрајна болест и наступ

лудила и у великој већини случајева констатовано је, да је самоубилац био неурачунљив.

Правилност кретања самоубистава види се много боље, кад се апсолутни бројеви изразе у процентима. Тај проценат износио је у периоду од 1898 до 1907 године

у месецу		у месецу	
јануару	6·50	јулу	9·91
фебруару	5·97	августу	8·80
марту	8·08	септембру	8·14
априлу	10·73	октобру	6·96
мају	12·74	новембру	6·44
јуну	10·57	децембру	5·06

По годишњим временима долазило је процената

на пролеће	31·65	на јесен	21·57
на лето	29·28	на зиму	17·53

Узмемо ли, да је у Србији било годишње 1.200 самоубистава, то онда према овом броју долази самоубистава

на пролеће	380	на јесен	258
на лето	352	на зиму	210

Да у овим односним бројевима не постоји велика разлика између Србије и других држава, види се из следећег прегледа.

Од 1.200 годишње извршених самоубистава било је у

месецу	Србији	Италији	Француској	Пруској	Шведској	Норвешкој	Данској	Румунији
јануару	78	82	84	72	71	77	70	81
фебруару	71	93	83	84	107	61	74	58
марту	97	99	99	97	85	91	92	86
априлу	130	109	115	118	121	109	124	123
мају	153	124	122	126	120	131	131	146
јуну	127	132	128	125	130	147	134	127
јулу	119	125	121	119	104	108	120	140
августу	106	103	103	106	104	106	117	119
септембру	98	95	95	101	100	132	85	97
октобру	83	85	92	96	102	82	101	85
новембру	77	80	85	83	84	80	77	75
децембру	61	73	73	73	72	76	75	63

Према томе број самоубистава пење се постепено у топлијим месецима без обзира на географски положај држава. Север и југ, исток и запад изједначавају се у овом погледу. И ако се из ових бројева јасно види, да са пењањем температуре расте и број самоубистава ипак то не значи да само температура овде има главну улогу, пошто баш у јулу и августу број самоубистава опада и ако су ови месеци најтоплији. Зато се и не могу изводити никакви закључци на основи досадашњих статистичких истраживања.

Б. Јовановић

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН

ЛАВА ТОЛСТОЈА

— НАСТАВАК —

IX

Већ је било прошло пет часова и неки гости беху већ дошли, кад дође и сам домаћин. Он уђе заједно са Сергијем Ивановичем Познишевом и Песцовом, који се сусретоше у једно време код улаза. То су била два главна представника московске интелигенције, како их називаше Облонски. Обојица су били људи уважени и по карактеру и по уму. Они су поштовали један другог, али су се готово у свему потпуно разилазили — не због тога што су припадали противним правцима, но баш зато што су били у једном истом табору (непријатељи су их мешали у једно), али у том табору они су имали сваки своју нијансу. А пошто ништа није тако неспособно за споразум као различно мишљење у полуапстракцијама, онда се они не само нису слагали у мишљењима, него су одавно навикли да се, не љутећи се, подсмевају неизмечивим заблудама један другог.

Они су улазили на врата, разговарајући о времену, кад их стиже Степан Аркадијевич. У гостинској соби већ су седели: кнез Александар Дмитријевич Облонски, млади Шчербацки, Туровцин, Кити и Карењин.

Степан Аркадијевич одмах виде да у гостинској соби без њега не иде како треба. Дарија Александровна, у својој парадној сивој свиленој хаљини, очевидно забринута што ће деца морати ручати сама у својој соби, а и тиме што мужа још нема

није умела без њега да згодно измеша цело то друштво. Сви су седели као поповске кћери у гостима (како се изражаваше стари кнез), очевидно не знајући зашто су дошли овде, цедећи речи кроз зубе, колико само да се не ћути. Добродушни Туровцин осећао се очевидно у туђој сфери, а осмејак његових дебелих усница, којим је срео Степана Аркадијевича, као да је речима говорио: „Е, брајко, метнуо си ти мене међу паметне! Да се штогод попије и Château des fleurs — то је моја струка“. Стари кнез седео је ћутећи, погледајући са стране својим сјајним очицама Карењина, и Степан Аркадијевич је разумео да је он већ смислио неку речцу, којом ће да окарактерише овог државника, на кога, као на кечигу, сазивају госте. Кити је гледала у врата, прибирајући снагу, да не поцрвени кад Константин Љовин уђе. Млади Шчербацки, кога нису упознали са Карењином, старао се да покаже да га то нимало не узнемирује. Сам пак Карењин био је, по петроградској навици, на ручку с дамама, у фраку и белој вратној марами, и Степан Аркадијевич појмио је по његовом лицу да је он дошао само да испуни задату реч и да, присуствујући у томе друштву, врши једну тешку дужност. Он је био главни узрок хладноће, на којој су се смрзли сви гости до доласка Степана Аркадијевича.

Ушавши у гостинску собу, Степан Аркадијевич се извини, објасни да га је задржао онај кнез, који је био увек котва спасења за сва његова одсуства и задоцнења; за један минут он их све упозна и саставивши Алексија Александровича са Сергијем Кознишевим, подметну им тему о русификацији Пољске, коју они заједно с Песцовим одмах дочепаше. Потапкавши по рамену Туровцина, он му шапну нешто смешно и примаче га жени и кнезу. Затим рече Катинки да је данас врло лепа и упозна Шчербацког са Карењином. За један минут он је тако премесио ово друштвено тесто да се гостинска соба чисто преобрази и гласови живахно зазвучаше. Само Константина Љовина није било. Али то је било на боље, јер, ушавши у трпезарију, Степан Аркадијевич, на своје запрепашћење, спази да портваји и херес нису узети од Леве-а, него од Депре-а и наредивши да се пошље кочијаш што је могућно брже к Леве-у, упути се опет у гостинску собу.

У трпезарији се срете с Константином Љовином.

— Јесам ли одоцнио?

— Зар ти можеш а да не одоцниш! — узевши га под руку, рече Степан Аркадијевич.

— Има ли много света? Ко је и ко? — нехотице црвенећи, упита Љовин, стресајући рукавицом снег са капе.

— Све своји. Ту је и Кити. Хајд'мо да те упознам с Карењином.

Без обзира на своје слободњаштво, Степан Аркадијевич је знао да познанство с Карењином не може а да не поласка човеку и зато је частио тиме своје најбоље пријатеље. Али тога тренутка Константин Љовин није био у стању да осети све задовољство од овога познанства. Он није виђао Китинку после оног незаборављеног вечера, на коме је срео Вронскога, ако се не узме у рачун онај тренутак, кад ју је спазио на путу у колима. Он је у дубини душе знао да ће је данас видети овде. Али он се старао, подржавајући у себи слободу мисли, да увери себе да он не зна за то. Сада пак, кад је чуо да је она овде, он одједанпут осети такву радост и у исто време такав страх, да му дисање застаде и он није могао да изговори оно што је хтео да каже.

„Каква ли је, каква ли је сад? Да ли је онаква иста, каква је била пре, или је онаква, каква је била у колима? А ако је истина оно што је говорила Дарија Александровна? А што опет да није истина?“ мислио је он.

— Ах, молим те, упознај ме с Карењином, — једва изговори он, и очајно-одважним кораком уђе у гостинску собу и спази је.

Она није била ни онаква као пре, ни онаква као у колима; она је била са свим друкчија.

Она је била уплашена, бојажљива, застиђена и услед тога још лепша. Она га је спазила у оном магновењу кад је ушао у собу. Она га је чекала. Она се обрадовала и збунила од своје радости толико да је био тренутак, баш онај кад је он прилазио домаћици и опет погледао у њу, да се и њој, и њему, и Доли, која је све видела, учинило да она неће издржати и да ће се заплакати. Она поцрвене, побледе, опет поцрвене и обамре, једва приметно дрхћући усницама, чекајући га. Он јој приђе, поклони се и ћутећи пружи јој руку. Да није било лаког дрхтања усница и влажности у очима, која им придаде сјаја, њен осмејак био би готово спокојан, кад је рекла:

— Одавно се нисмо видели! — и она с очајничком одлучношћу стисну својом хладном руком његову руку.

— Ви мене нисте видели, али ја сам вас видео, — рече Љовин са сјајним осмејком среће. Видео сам вас, кад сте са железничке станице ишли у Јергушово.

— Кад? — упита она зачуђено.

— Ви сте ишли у Јергушово, — говорио је Љовин, осећајући да се гуши од среће, која му обузима душу. „И како сам ја смео да спајам мисао о нечему што није невино, са овим дирљивим створењем! Да, чини ми се да је истина оно што говораше Дарија Александровна“, мислио је он.

Степан Аркадијевич узе га за руку и приведе Карењину.

— Допустите да вас упознам. — Он назва њихова имена.

— Пријатно ми је што се опет сретамо, — рече хладно Алексије Александрович, рукујући се с Љовином.

— Зар сте ви познати? — зачуђено упита Степан Аркадијевич.

— Ми смо провели заједно три сата у вагону, — смешећи се рече Љовин, — али смо изашли као с маскарада, заинтригованн, ја бар.

— Тако штогод! Молим, изволте, — рече Стапан Аркадијевич, показујући у правцу трпезарије.

Мушки одоше у трпезарију и приђоше столу са закуском, на коме је стојало шест сората ракије и толико сората сира са сребрним лопатицама и без лопатица, ајварц, харинге, конзерве разних сората и тањири са комадићима францускога хлеба.

Мушки су стајали око мирисавих ракија и мезета, а разговор о русификацији Пољске између Сергија Ивановича Кознишева, Карењина и Песцова стишавао се са очекивањем ручка

Сергије Иванович, који је умео, као нико, да на крају најапстрактније и најозбиљније препирке неочикавано доспе атичке соли и тиме промени расположење сабеседника, учинио је то и сад.

Алексије Александрович доказивао је, да се русификација Пољске може извршити само услед виших принципа, који се морају унети у руску администрацију.

Песцов је тврдио, да један народ асимилира други само онда, кад је гушће насељен.

Кознишев је признавао и једно и друго, али са ограничењима. Кад су излазили из гостинске собе, Кознишев, да би закључио разговор, рече осмејкујући се:

— Према томе, за русификацију инородаца има једно средство — патити што је могућно више деце. Ето, ја и мој братац дејствујемо у томе погледу најгоре. А ви, господо ожењени, особито ви, Степане Аркадијевичу, дејствујете са свим патриотски; колико их ви имате? — обрати се он домаћину, умиљато смешећи се и додајући му сићушну чашицу.

Сви се насмејаше, а особито весело Степан Аркадијевич.

— Да, то је најбоље средство! — рече он, жваћући сир и сипајући неку особиту ракију у додану му чашицу. Разговор се заиста прекинуо на тој шали.

— Овај сир није рђав. Је ли по вољи? — говорио је домаћин. — Је ли могућно да ти опет радиш гимнастику? — обрати се он Љовину, пипајући левом руком његову мишицу. Љовин се осмехну, напрегну руку, и под прстима Степана Аркадијевича, као лопта сира, издиже се челични брежуљак испод танког сукна реденгота.

— Ала је сила!... Самсон!

— Ја мислим да треба имати велику снагу за лов на медведе — рече Алексије Александрович, који је имао врло магловите појмове о лову, мажући сир и пробијајући танку као паучина средину од хлеба.

Љовин се осмехну.

— Никакву. Напротив, и дете може убити медведа, — рече он, склањајући се с лаким поклоном пред дамама, које су с домаћицом прилазиле столу.

— А ви сте убили медведа, причали су ми? — рече Кити, узалудно старајући се да набоде виљушком љигаву непокорну печурчицу и тресући чипкама, кроз које се беласала њена рука. — Зар код вас има медведа? — додаде она у полуобрту, окренувши к њему своју дражесну главицу, и осмејкујући се.

Изгледало је, да ничега необичног није било у ономе што је она рекла, али какав је неисказани значај он налазио у сваком звуку, у сваком покрету њених усница, очију, руку, кад је она то говорила! Ту је била и молба за опроштај, и поверење према њему, и милошта, нежна плашљива милошта, и обећање, и нада, и љубав према њему, у коју он није могао да не верује и која га је гушила срећом.

— Не, ишли смо у тверску губернију. Враћајући се отуд, ја сам се срео са вашим бофрером, или вашег бофрера зетом, — рече он с осмејком. — То је био смешан сусрет.

И он весело и занимљиво исприча, како је, не трепувши целе ноћи, улетео у кожуху у одељење Алексија Александровича.

— Кондуктер, противно пословици, хтеде да ме по оделу избаци напоље; али ја се почех изражавати високим стилом, а и... ви такође, — рече он, заборавивши име и обраћајући се Карењину, — хтели сте такође спочетка, судећи по кожуху, да ме истерате, али се после заузесте за мене, на чему вам веома захваљујем.

— Уопште, врло су неодређена права путника̂ на избор места, — рече Алексије Александрович, бришући марамом врхове својих прстију.

— Ја сам видео да сте били у неодлучности, у погледу мене, — добродушно смешећи се рече Љовин, — те сам се пожурио да отпочнем паметан разговор да бих загладио свој кожух.

Сергије Ивановић, настављајући разговор са домаћицом и слушајући једним увом брата, избечи се на њега. „Шта ли је то с њим данас? Као неки победилац“, помисли он. Он није знао да је Љовин осећао да су му израсла крила. Љовин је знао да она чује његове речи и да јој је пријатно слушати га. И само га је то једино занимало. Не само у овој соби, него у целом свету за њега су постојали само она и он, који је добио за себе огроман значај и вредност. Он се осећао на висини, на којој се вратоглавица јавља, а тамо доле далеко били су сви ови добри и красни Карењини, Облонски и цео свет.

Сасвим неприметно, не погледавши у њих, него тако као да није имао где да их смести, Степан Аркадијевич посади Љовина и Китинку једно до другог.

— Хајд' ти седи макар овде, — рече он Љовину.

Ручак је био тако исто добар као и посуђе, које је волео Степан Аркадијевич. Супа Мари-Луиз испала је одлично; ситни колачићи, који су се топили у устима, били су беспрекорни. Два лакеја и Матија, у белим вратним марамама, вршили су свој посао у погледу јела и пића неприметно, тихо и споро. Ручак је с материјалне стране испао за руком; тако исто је био успешан и с нематеријалне стране. Разговор, час општи, час посебни, није престајао и при крају ручка тако је постао живахан да су мушки устали од стола, не престајући да говоре па чак је и Алексије Александрович живахнуо.

X

Песцов је волео да расправља до краја и није се задовољио речима Сергија Ивановича, тим пре што је он осетио нетачност свога мишљења.

— Ја нисам никад разумевао, — рече он за време супе, обраћајући се Алексију Александровичу, — саму густину становништва, него у вези са основима а не с принципима.

— Мени се чини, — лагано и млитаво одговори Алексије Александрович — да је то једно исто. По моме мишљењу, само онај народ може дејствовати на други народ, који има више развиће, који...

— Али у томе и јесте ствар, — прекиде га својим басом Песцов, који је увек журно говорио и чинило се као да је сву душу уливао у оно, о чему је говорио, — у чему треба тражити то више развиће? Енглези, Французи, Немци, ко је од њих на вишем ступњу развића? Ко ће кога да национализира? Ми видимо да се Рајна пофранцузила, а Немци међутим не стоје ниже од Француза! — викао је он. — Ту има неки други закон!

— Мени се чини да је утицај увек на страни истинског образовања, — рече Алексије Александрович, овлаш подижући обрве.

— Али у чему ми морамо тражити знаке истинског образовања? — рече Песцов.

— Ја мислим да су ти знаци познати, — рече Алексије Александрович.

— Да ли су потпуно познати? — с танким осмејком умеша се Сергије Иванович. — Сад је признато да право образовање може бити само чисто класичко образовање; али ми видимо огорчене препирке и с једне и с друге стране, и не може се порећи да и противнички табор има јаке разлоге у своју корист.

— Ви сте класичар, Сергије Ивановичу. Је ли по вољи црног? — рече Степан Аркадијевич.

— Ја не исказујем своје мишљење о једном или другом образовању, — са осмејком снисходљивости, као према детету, рече Сергије Иванович, подмећући своју чашу, — ја само кажем да обе стране имају јаке разлоге, — настави он, обраћајући се Алексију Александровичу. — Ја сам класичар по образовању, али у тој препирци ја лично не могу да нађем своје место. Ја не видим јасне разлоге, зашто је класичким наукама дато преимућство над реалним.

— Природне имају такав исти педагошки утицај у погледу развића, — прихвати Песцов. — Узмите само астрономију, узмите ботанику, зоологију, са њеном системом општих закона!

— Ја се не могу с тим потпуно сложити, — одговори Алексије Александрович. — Мени се чини да није могућно не признати да са̂м процес изучавања језичних облика особито благотворно дејствује на духовно развиће. Осим тога, не може се одрицати ни то, да је утицај класичких списатеља веома јак у моралном погледу, док су, по несрећи, са предавањем природних наука скопчана и она штетна и лажна учења, која представљају собом рану нашег времена.

Сергије Иванович хтеде нешто да каже, али га Песцов прекиде својим густим басом. Он поче ватрено доказивати нетачност тога мишљења. Сергије Иванович мирно је очекивао реч, очевидно са готовим победничким одговором.

— Али, — рече Сергије Иванович, танко осмејкујући се и обраћајући се Карењину, — није могућно не сложити се с тим, да је тешко потпуно измерити све користи и штете ових или оних наука, и да питање о томе: које науке претпоставити, не би било тако брзо и коначно решено, кад на страни класичног образовања не би било оног преимућства које сте ви сад поменули: моралног — disons le mot — анти-нихилистичког утицаја.

— Без сумње.

— Кад не би било тога преимућства анти-нихилистичког утицаја на страни класичких наука, ми би повише размислили, проценили би разлоге обеју страна, — са танким осмејком говорио је Сергије Иванович — ми би дали маха и једном и другом правцу. Али сад ми знамо да у овим пилулама класичког образовања лежи лековита сила анти-нихилизма, и ми их смело предлажемо својим пацијентима... А шта бисмо да нема ни те лековите силе? — заврши он, посипајући атичком соли.

На пилуле Сергија Ивановича сви се насмејаше, а особито весело и грохотом Туровцин, који једва дочека оно смешно што је он само и очекивао, слушајући разговор.

Степан Аркадијевич није се преварио што је позвао Песцова. Са њим паметан разговор није могао да престане ни за минут. Тек што је Сергије Иванович завршио разговор својом шалом, Песцов одмах покрену нови.

— Не може се чак ни то признати, — рече он — да је влада имала ту сврху. Влада се очевидно руководи општим

комбинацијама, остајући индиферентна према утицајима, које могу имати предузете мере. Ето, например, питање о женском образовању морало би се сматрати као штетно, али влада отвара женске курсеве и универзитете.

И разговор одмах прескочи на нову тему, о женском образовању.

Алексије Александрович изразио је мисао, да се образовање женскиња обично меша са питањем о слободи женскиња, и само се због тога може сматрати као штетно.

— Ја, напротив, сматрам да су та два питања нераздвојно везана, — рече Песцов, — то је лажан круг. Женскиње је лишено права услед недостатка образовања, а недостатак образовања долази услед одсуства права. — Не треба заборављати да је покорење женскиња тако велико и старо, да ми често нећемо да разумемо ону пучину, која их дели од нас. — говорио је он.

— Ви рекосте права, — рече Сергије Иванович, сачекавши да Песцов ућути — права заузимања дужности поротникâ, одборникâ, председникâ, права чиновникâ, чланова парламента...

— Без сумње.

— Но ако женскиње, као редак изузетак, и може заузимати та места, мени се ипак чини да сте ви неправилно употребили израз „права“. Тачније би било рећи: обавезе. Сваки ће се сложити с тим, да, вршећи какву било дужност, поротника, одборника, телеграфског чиновника, ми осећамо да вршимо обавезу. И према томе тачније би било изразити се да женске траже обавезе, а то је сасвим законито. И може се само симпатисати тој њиховој жељи да помогну општем мушком раду.

— Сасвим је тачно, — потврди Алексије Александрович. — Питање се, ја мислим, састоји само у томе, да ли су оне способне за те обавезе.

— Вероватно је да ће бити врло способне, — уметну Степан Аркадијевич — кад међу њима буде проширено образовање. Ми то видимо...

— А пословица? — рече кнез, давно ослушкујући разговор и светлећи својим маленим подмигљивим очима — пред кћерима може се: коса дугачка...

— Исто тако су мислили о црнцима до њиховог ослобођења! — срдито рече Песцов.

— Мени изгледа само чудновато да женске траже нове обавезе, — рече Сергије Иванович, — док, на несрећу, видимо да их мушкарци обично избегавају.

— Обавезе су скопчане с правима; власт, новац, почасти, то тражи женскиње, — рече Песцов.

— То је исто, као кад бих ја тражио право да будем дојкиња и љутио се што женама плаћају а мени неће, — рече стари кнез.

Туровцин се грохотом насмеја, а Сергије Иванович зажали што то он није казао. Чак се и Алексије Александрович осмехну.

— Да, али мушко не може да доји децу, — рече Песцов, — а женско...

— Зашто? Енглез је одхранио на лађи своје дете, — рече стари кнез, допуштајући себи ту слободу разговора пред кћерима.

— Колико је таквих Енглеза, толико ће бити и женâ-чиновникâ, — рече Сергије Иванович.

— Да, али шта ће да ради девојка која нема породице? — заузе се Степан Аркадијевич, сећајући се Чибисове, коју је он све време имао у виду, симпатишући Песцову и подржавајући га

— Ако се добро претресе историја те девојке, онда ћете наћи да је та девојка оставила породицу, или своју, или сестрину, где би она могла имати свог женског посла, — неочекивано ступајући у разговор, рече раздражљиво Дарија Александровна, вероватно досећајући се, коју је девојку имао у виду Степан Аркадијевич.

— Али ми смо за принцип, за идеал! — звучним басом одговори Песцов. — Женска хоће да има право да буде независна, образована. Она је стешњена, угњетена свешћу о немогућности тога.

— А ја сам стешњен и угњетен тиме што ме не примају за дојкињу у дому за неговање деце — опет рече стари кнез, на велику радост Туровцина, који од смеха испусти спаржу дебљим крајем у сос.

XI

Сви су учествовали у општем разговору, осим Китинке и Љовина. Спочетка, кад се говорило о утицају који има један народ на други, Љовину је нехотице долазило у главу оно што

би он имао да каже о томе предмету; али мисли ове, које су пре биле за њега тако значајне, сад су светлуцале у његовој глави, немајући за њега ни најмањег интереса. Њему је чак изгледало чудновато, зашто се они старају да говоре о ономе што никоме није потребно. Исто тако и за Китинку требало би да је интересантно оно што су говорили о праву и образовању женскиња. Колико је пута она мислила о томе, сећајући се своје пријатељице Варењке, њене тешке зависности; колико је пута мислила о себи, шта ће с њом бити ако се не уда, и колико се пута препирала о томе са сестром! Али сад је то нимало није интересовало. Она је водила свој разговор с Љовином, и не само разговор, него некакво тајанствено општење, које их је сваког минута све ближе везивало и производило у обојма осећај радосног страха пред нечим непознатим, у које су они улазили.

Спочетка је Љовин, на питање Китинкино: како ју је могао видети прошле године у каруцама, испричао како је ишао друмом са ливаде и срео је.

— То је било рано-рано изјутра. Ви сте се сигурно тек били пробудили. Ваша Maman спавала је у свом кутићу. Дивно је било јутро. Ја идем и мислим: ко ли је то са четворном запрегом. Дивна четворка, са прапорцима, и у магновењу ви се појависте, и видим — ви седите, ето тако, и обема рукама држите се за пантљике ноћне капице и о нечему се страшно замислили, — говорио је он, смешећи се. — Како бих желео да знам, о чему сте тада мислили? Да ли о нечему значајном?

„Да нисам била разбарушена?“ помисли она, али спазивши осмејак пун усхићења, који изазва у њему сећање на те подробности, она осети да је утисак који је произвела, био врло леп. Она поцрвене и радосно се насмеја. — Збиља, не сећам се.

— Како се слатко смеје Туровцин! — рече Љовин, посматрајући са уживањем његове влажне очи и тело које се тресло.

— Познајете ли га одавно? — упита Кити.

— Ко њега не познаје!

— Ја видим да ви мислите да је он рђав човек?

— Није рђав него ништаван.

— То није истина! И што пре гледајте да не мислите више тако! — рече Кити. — Ја сам такође била врло ниског

мишљења о њему, али то је, то је необично мио и добар човек. — Он има златно срце.

— Како сте то ви могли познати његово срце?

— Ја и он смо велики пријатељи. Ја га врло добро познајем. Прошле зиме, ускоро после онога... кад сте код нас били, — рече она с осмејком, који је изражавао кривицу и у исто време поверење, — сва Долина деца имала су шарлах, и он је некако свратио к њој. И шта мислите, — говорила је она шапатом — толико му је било жао ње, да је остао и почео јој помагати у неговању деце. Да, три недеље је проживео код њих у кући и као дадиља ишао за децом.

— Ја причам Константину Дмитричу о Туровцину, за време шарлаха, — рече она, нагнувши се к сестри.

— Да, необичан, диван човек! — рече Доли, кротко осмејкујући се и погледајући у Туровцина, који је осећао да се о њему говори. Љовин још једанпут погледа у Туровцина и зачуди се, како није пређе појимао сву диВоту овога човека.

— Пардон, пардон, никад више нећу рђаво мислити о људима! — весело рече он, искрено исказујући оно што је сад мислио.

XII

У покренутом разговору о праву женскиња била су и тугаљива, при дамама, питања о неједнакости правâ у браку. Песцов је за време ручка неколико пута налетао на та питања, али су га Сергије Иванович и Степан Аркадијевич пажљиво одвраћали.

Кад су устали од стола и даме изађоше, Песцов се, не пошавши за њима, обрати Алексију Александровичу и поче исказивати главни узрок неједнакости. Неједнакост супругâ, по његовом мишљењу, састојала се у томе што се неверство женино и неверство мужевље кажњава неједнако, и законом, и друштвеним мњењем.

Степан Аркадијевич хитно приђе Алексију Александровичу, нудећи га цигарама.

— Не, ја не пушим, — спокојно одговори Алексије Александрович и, као навлаш желећи да покаже да се он не боји тога разговора, обрати се с хладним осмејком Песцову.

— Ја мислим да основи таквог погледа леже у самој суштини ствари, — рече он и хтеде да пројe у гостинску собу;

али сад одједном неочекивано проговори Туровцин, обраћајући се Алексију Александровичу.

— А јесте ли изволели чути о Прјачникову? — рече Туровцин, живахан од попивеног шампањца, који је одавно ишчекивао случај да прекине тегобно му ћутање. — Васа Прјачников, — рече он, са својим добрим осмејком влажних и румених усница, обраћајући се поглавито главноме госту, Алексију Александровичу, — данас ми причаху — тукао се на двобоју у Твери са Квитским, и убио га.

Као што се увек чини да погађаш као нарочито баш у болесно место, тако је и сад Степан Аркадијевич осећао да је, на несрећу, данас сваког минута разговор напіазио на болесно место Алексија Александровича. Он хтеде опет да одведе зета, али сâм Алексије Александровић радознало упита.

— Зашто се тукао Прјачников?

— Због жене. Алал му вера. Позвао на двобој и убио.

— А! — равнодушно рече Алексије Александровић и, подигавши обрве, прође у гостинску собу.

— Како ми је мило што сте дошли, — рече му Доли, са уплашеним осмејком, сретајући га у сали кроз коју се пролазило; — потребно ми је да говорим с вама. Да седнемо овде.

Алексије Александровић, са оним истим изразом равнодушности који су му придавале подигнуте обрве, седе поред Дарије Александровне и притворно се осмехну.

— Тим пре, — рече он — што сам и ја хтео да вас молим за извинење и да одмах идем. Сутра ми треба путовати.

Дарија Александровна била је тврдо уверена у невиност Анину и осећала је да бледи и да јој уснице играју од гнева на овог хладног, безосећајног човека, који тако мирно смера да упропасти њеног невиног пријатеља.

— Алексије Александровичу, — рече она, са очајном одлучношћу гледајући му у очи. — Ја вас питах за Ану, а ви ми не одговористе. Како је она?

— Она је, чини ми се, здрава, Даријо Александровна. — не гледајући у њу, одговори Алексије Александровић.

— Алексије Александровичу, опростите ми, ја немам права... али ја волим и поштујем Ану као сестру; ја вас молим и преклињем, реците ми, шта је то међу вама? Зашта је окривљујете?

Алексије Александровић намршти се мало и, готово заклопивши очи, обори главу.

— Ја мислим да вам је муж саопштио оне узроке, по којима ја сматрам за потребно да изменим своје односе према Ани Аркадијевној, — рече он, не гледајући јој у очи, већ незадовољно разгледајући Шчербацкога, који је пролазно кроз салу.

— Ја не верујем, не верујем, не могу у то да верујем! — стежући пред собом своје коштчате руке, са енергичним гестом проговори Доли. Она брзо устаде и метну своју руку на рукав Алексија Александровича. — Нама ће да сметају овде. Хајд'мо овамо, молим вас.

Узбуђење Долино дејствовало је на Алексија Александровича. Он устаде и покорно пође за њом у дечију учионицу. Они седоше за сто, покривен мушемом, изрезаном перорезима.

— Ја не верујем у то! — проговори Доли, старајући се да улови његов поглед, који ју је избегавао.

— Немогућно је неверовати фактима, Дарјо Александровна, — рече он наглашујући реч фактима.

— Али шта је она учинила? — проговори Дарија Александровна. — Шта је то она учинила?

— Она је презрела своје дужности и изневерила свога мужа. Ето шта је учинила, — рече он.

— Не, не, не може бити! Не, тако вам Бога, ви сте се преварили, — говорила је Доли, додирујући рукама до слепих очију и затварајући очи.

Алексије Александрович хладно се осмехну самим уснама, желећи да покаже и њој и себи чврстину свога убеђења; али ова пламена заштита, ма да га и није колебала, ипак је позлеђивала његову рану. Он проговори са већом живахношћу.

— Веома је тешко преварити се, кад сама жена изјављује о томе мужу. Изјављује, да су осам година живота и син, да је све то погрешка и да она хоће да живи изпочетка, — рече он срдито, шмичући на нос.

— Ана и порок! Ја не могу то да сјединим, не могу да верујем томе!

— Дарјо Александровна! — рече он погледавши сад право у добро, узбуђено лице Долино, и осећајући да му се језик нехотице одрешује. — Ја бих много дао, кад би сумња још била могућна. Кад сам сумњао, мени је било тешко, али ипак лакше него сад. Кад сам сумњао, онда је била нада, али сад нема наде и ја ипак сумњам у све. Ја тако сумњам у све,

да већ мрзим сина и понекад не верујем да је то мој син. Ја сам врло несрећан.

Није му било потребно да то говори. Дарија Александровна појмила је то, чим јој је погледао лице. И она га жаљаше, и вера у невиност своје пријатељице поколеба се у њој.

— Ах, то је ужасно, ужасно! Али зар је то истина да сте се решили на развод?

— Ја сам се решио на последњу меру. Више немам шта да радим.

— Немате шта да радите, немате шта да радите... — проговори она са сузама у очима. — Не, није немате шта да радите! — рече она.

— То је баш и страшно у овој невољи што се не може као у свакој другој — губитку, смрти — носити свој крст, већ се ту мора дејствовати, — рече он, као бајаги погађајући њену мисао. — Треба изаћи из оног унижавајућег положаја, у који си постављен; не може се живети у троје.

— Ја разумем, ја то врло добро разумем, — рече Доли и обори главу. Она поћута, мислећи о себи, о свом породичном јаду и одједном енергичним покретом диже главу и молећи склопи руке. -- Али чекните! Ви сте хришћанин. Помислите о њој! Шта ће бити с њом, ако је ви оставите?

— Ја сам мислио, Дарјо Александровна, много сам мислио, — говорио је Алексије Александрович. Његово лице поцрвене пегама, а мутне очи гледаху право у њу. Дарија Александровна сад га је из све душе жалила. — Ја сам то исто учинио после, пошто ми је она сама објавила моју бруку; ја сам оставио све као што је и било. Ја сам пружио могућност поправке; ја сам се старао да је спасем. И шта? Она није испунила најлакши мој захтев — очување пристојности, — говорио је он, ражестивши се. — Спасавати се може човек, који неће да пропадне; али ако је природа сва тако покварена, развраћена да јој сама пропаст изгледа као спасење, онда шта можеш ту да радиш?

— Све, само не развод! — одговори Дарија Александровна.

— Али шта све?

— Не, то је ужасно. Она неће бити ничија жена, она ће пропасти!

— Шта ја могу да радим? — подигавши рамена и обрве, рече Алексије Александрович. Успомена о последњем преступу

женином тако га раздражи да је опет постао хладан као и у почетку разговора. — Ја вам веома благодарим за ваше саучешће; али мени је време, — рече он, устајући.

— Не, чекните! Ви не треба да је упропастите. Чекните, ја ћу вам рећи нешто о себи. Ја сам се удала и муж ме је варао; од злоће, љубоморе, ја сам хтела све да оставим, хтела сам сама... Али сам дошла к себи, и ко ме је спасао? Ана. И ето ја живим. Деца расту, муж се враћа у породицу и осећа своју кривицу, постаје чистији, и ја живим... Ја сам опростила и ви сте дужни да опростите!

Алексије Александрович слушао је, али њене речи већ нису дејствовале на њега. У души његовој опет се подиже сва злоћа онога дана, кад се одлучио на развод. Он се отресе и проговори оштрим, громким гласом:

— Да опростим не могу, нећу и сматрам за неправедно. Ја сам тој жени учинио све, и она је све то погазила и укаљала својственим јој блатом. Ја нисам зао човек, је нисам никад никог мрзео, али њу мрзим свом силином душе и не могу чак ни да јој опростим, зато што је сувише мрзим за све оно зло, које ми је учинила! — изговори он са сузама злоће у гласу.

— Љубите оне, који вас мрзе... — стидљиво прошапута Дарија Александровна.

Алексије Александрович презриво се осмехну. Он је то одавно знао, али то није могло бити примењено на његов случај.

— Љубите оне, који вас мрзе, но љубити оне, које мрзиш, није могућно. Опростите што сам вас узнемирио. Свакоме је и својих невоља доста! — И овладавши собом, Алексије Александрович мирно се опрости и оде.

XIII

Кад су устали од стола, Љовин хтеде да иде за Катинком у гостинску собу, али се бојао да јој то не буде непријатно, услед одвећ велике очигледности његовог интересовања њом. Он је остао у кругу мушкиња, узимајући учешћа у општем разговору и, не гледајући на Китинку, осећао је њене покрете, њене погледе и оно место, на коме је она била у гостинској соби.

Он је одмах и без најмањег напора испуњавао оно обећање, које јој је дао — да увек добро мисли о свима људима и да

увек све воли. Разговор се повео о задрузи, у којој је Песцов видео некакво особито начело, које је он називао хорско начело. Љовин се није слагао ни с Песцовом ни с братом, који некако својски није ни признавао ни непризнавао значај руске задруге. Али он је говорио с њима, старајући се само да их помири и да умекша њихове одговоре. Он се нимало није интересовао оним што је сам говорио, још мање пак оним што су они говорили, али је само желео једно — да њима и свима буде добро и пријатно. Он је знао сад само оно што је једино било значајно. И то једино било је спочетка тамо, у гостинској соби, а затим се почело помицати и зауставило се код врата. Он је, не окрећући се, осетио уперени на себе поглед и осмејак, и није могао да се не окрене. Она је стајала код врата са Шчербацким и гледала у њега.

— Ја мишљах да ви идете гласовиру? — рече он, прилазећи јој. — Ето шта ми недостаје у селу: музика!

— Не, ми смо пошли само зато да вас позовемо, и хвала вам, — рече она, награђујући га осмејком као поклоном, — што сте дошли. Какво ми је задовољство препирати се? Та никад они један другог неће убедити.

— Да, зацело, — рече Љовин — већином бива да се препиреш ватрено само зато, што никако не можеш да појмиш шта наиме хоће да докаже противник.

Љовин је често опажао у препиркама између најпаметнијих људи, да су после огромних напора, огромне количине логичких танкоћа и речи, диспутанти долазили до сазнања да им је оно што су се они дуго бактали да једно другом докажу, одавно, још у почетку препирке, било познато, али да они воле различности и зато неће да именују оно што они воле да не би били на тај начин оспорени. Он је често осећао да понекад, за време препирке, појмиш оно што воли противник и одједном сам заволиш то исто и одмах се сложиш, и тада сви разлози отпадају као непотребни; а понекад је осећао обратно — искажеш најзад оно што сам волиш и због чега измишљаш разлоге, и ако се деси да то искажеш добро и искрено, онда се противник одједном сложи и престане са препирком. То исто је он хтео да каже.

Она набра чело, старајући се да појми. Но тек што је он почео да објашњава, она је већ појмила.

— Ја разумем: треба сазнати, око чега се он препире, шта он воли, тада се може....

Она је потпуно погодила и изразила његову рђаво изражену мисао. Љовин се радосно осмехну: тако му је необичан изгледао тај прелаз од замршене многоречиве препирке с Песцовом и братом — ка овом лаконском и јасном, готово без речи, саопштавању најсложнијих мисли.

Шчербацки се одмаче од њих и Кити, пришавши расклопљеноме столу за картање, седе и узевши у руке креду, поче цртати њоме кругове по новој зеленој чоји.

Они обновише разговор, који је вођен за ручком: о слободи и занимању женскиња. Љовин се слагао са мишљењем Дарије Александровне, да неудата девојка може наћи себи женског посла у породици. Он је то потврђивао тиме што ниједна породица не може да буде без помоћнице, што у свакој сиротој или богатој породици имају и морају бити дадиље, најмљене или рођене.

— Не, — рече Кити, поцрвеневши, али у толико смелије гледајући у њега својим правичним очима — девојка може бити тако постављена да не може без унижења ући у породицу, а сама....

Он је разумеде по алузији.

— О, да! — рече он — да, да, да, ви сте у праву, ви сте у праву.

И он је појмио све што је за ручком Песцов доказивао о слободи женскиња; појмио је само тиме што је видео у срцу Китиникином страх девојаштва и унижења, и, волећи је, он је осетио овај страх и унижење и одмах је одустао од својих разлога.

Наступи ћутање. Она је једнако цртала кредом по столу. Очи су јој сијале тихим блеском. Подчињавајући се њеном расположењу, он је осећао у целом свом бићу напоре среће који су постојали све јачи и јачи.

— Ах, ја сам сав сто ишарала! — рече она и оставивши креду, учини покрет као да је хтела да устане.

„Како ћу да останем сам, без ње?“ с ужасом помисли он и узе креду. — Чекните, — рече он, седајући за сто.

— Ја сам давно хтео да вас питам за једну ствар.

Он јој је гледао право у умиљате, ма да и уплашене очи.

— Молим, питајте.

— Ево, — рече он и написа почетна слова: к, с, м, о, т, н, м, б, ј, л, т, з, н, и, т? Та слова значила су: „кад сте ми одговорили, то не може бити, је ли то значило — никада или тада?“ Није било никакве вероватности да ће она моћи разумети ову сложену фразу; али он погледа у њу са таквим изгледом као да је живот његов зависио од тога, да ли ће она појмити ове речи.

Она погледа у њега озбиљно, затим наслони патмурено чело на руку и поче читати. Понекад погледаше у њега, питајући га погледом: „је ли ово, што ја мислим?“

— Разумела сам, — рече она, поцрвеневши.

— Која је ово реч? — рече он, показујући на н, којим се означавала реч: никада.

— То значи никада, — рече она — али то није истина!

Он брзо избриса све што је написано, пружи јој креду и устаде. Она написа: т, ј, н, м, д, о.

Доли се сасвим утеши од јада, који јој причини разговор са Алексијем Александровичем, кад спази ове две фигуре: Китинку, са кредом у руци која, са осмејком плашљивим и срећним, гледа горе на Љовина, — и његову лепу фигуру која се нагла над столом, са ватреним очима, упереним час на сто, час на њу. Он одједном засија: разумео је. То је значило: „тада ја нисам могла друкчије одговорити.“

Он погледа у њу упитно, плашљиво.

— Само тада?

— Да, — одговарао је њезин осмејак.

— А с... А сад? — упита он.

— Ево, прочитајте. Ја ћу рећи оно шта бих желела. Што би јако желела! — Она написа почетна слова: „к, б, в, м, з, и, о, ш, ј, б.“ То је значило: „кад би ви могли заборавити и опростити што је било“.

Он шчепа креду напрегнутим дрхтавим прстима и, сломивши је, написа почетна слова од следећег: „ја немам шта да заборављам и праштам, ја сам вас без престанка волео“.

Она погледа у њега са задржаним осмејком.

— Разумела сам, — рече она шапатом.

Он седе и написа дугачку фразу. Она све разумеде, и не питајући га: да ли је тако? — узе креду и одмах одговри.

Он дуго није могао да разуме шта је написала и често јој је погледао у очи. На њега наиђе помрачење од среће. Он

никако није могао да подметне оне речи које је она разумела, али у дивним и блиставим од среће очима њеним он је појмио све што му је требало да зна. И он написа три слова. Али он још није ни свршио писање, а она је већ читала за његовом руком и сама доврши и написа одговор: да.

— Secretaire играте? — рече стари кнез, прилазећи, — Али ипак хајд'мо, ако хоћеш да стигнеш за позориште.

Љовин устаде и испрати Китинку до врата.

У њиховом разговору било је све речено; било је речено да га она воли и да ће казати оцу и матери да ће он сутра изјутра доћи.

XIV

Кад је Кити отишла и Љовин остао сам, он осети такву узнемиреност без ње и такву нестрпљиву жељу да што пре, што пре доживи до сутрашњег јутра, кад ће је опет видети и на свагда се сјединити с њом, да се уплаши као смрти ових четрнаест часова, које му је требало провести без ње. Њему је неопходно било да се састане и говори с ким било, да би само обмануо време. Степан Аркадијевич био му је најпријатнији сабеседник, али он је ишао, како је говорио, на неко вече, у самој ствари на балет. Љовин је само успео да му каже, да је срећан и да га воли, и да никад, никад неће заборавити оно што је он за њега учинио. Поглед и осмејак Степана Аркадијевича показаше Љовину да је он разумео како треба тај осећај.

— Шта, је ли време да се мре? — рече Степан Аркадијевич, с умиљатошћу стискајући му руку.

— Нипошто! — рече Љовин.

Дарија Александровна, праштајући се с њим, такође га као поздрави, рекавши: „како ми је мило што сте се опет срели с Китинком, треба ценити стара пријатељства“. Љовину беху непријатне ове речи Дарије Александровне. Она није могла да појми, како је све ово било високо и неприступачно за њу, и није требало да помиње о овоме. Љовин се опрости с њима, али да не би остао сам, прилепи се уз брата.

— Где ћеш ти сад?

— Ја ћу на седницу.

— Могу ли и ја с тобом?

— Зашто да не? Хајд'мо! — смешећи се рече Сергије Иванович. — Шта је с тобом данас?

— Са мном? Са мном је срећа! — рече Љовин, спуштајући прозор од каруца, у којима су се возили. — Теби не смета, а? Загушљиво је... Са мном је срећа! Зашто се ти никад ниси женио?

Сергије Иванович осмехну се.

— Мени је врло мило, она је, чини ми се, красна де... — поче Сергије Иванович.

— Не говори, не говори, не говори! — повика Љовин, шчепавши га обема рукама за јаку његове бунде и завијајући га. „Она је красна девојка“ биле су тако просте, ниске речи, које нимало нису одговарале његовом осећају.

Сергије Иванович насмеја се веселим смехом што је с њим ретко бивало.

— Али ипак може се рећи, да ми је то врло мило.

— То се може сутра, сутра, и ништа више! Ништа, ништа, ћутање, — рече Љовин и, завијајући га још једанпут у бунду, рече: — ја те веома волим! Је ли, могу ли ја присуствовати седници?

— Разуме се да можеш.

— О чему ћете говорити данас? — питао је Љовин, не престајући да се осмејкује.

Дођоше на седницу. Љовин је слушао, како је секретар читао записник, који очевидно ни сам није разумевао; али Љовин је видео по лицу овог секретара, како је он био симпатичан, добар и красан човек. То се видело по томе, како се он бунио и стидео, читајући записник. Затим почеше говори. Они су се препирали око некаквих новчаних сума и провођења неких олука, а Сергије Иванович пецнуо је двојицу чланова и нешто победоносно дуго говорио; други пак члан, написавши нешто на хартици, уплаши се спочетка, али му затим одговори врло љубазно и отровно. А затим је Свијажски (и он је био ту) такође нешто рекао тако лепо и племенито. Љовин их је слушао и јасно видео да ни ових новчаних сума, ни олука, ни ничега није било, и да се они сасвим нису срдили, већ да су то били тако добри, красни људи и да је све то тако лепо и љупко ишло међу њима. Никоме они нису сметали и свима је било пријатно. Значајно је било за Љовина то, да су се сви они данас видели скроз, и по малим, пређе неприметним знацима он је познао душу свакога и јасно је видео да су сви они били добри. Особито су њега, Љовина, сви данас нарочи-

редно волели. То се видело по томе, како су говорили с њим, како су умиљато, љубазно гледали у њега чак и они непознати.

— Ну, јеси ли задовољан? — упита га Сергије Ивановић.

— Веома. Ја нисам мислио да је то тако занимљиво! Дивота!

Свијажски приђе Љовину и позва га к себи на чај. Љовин никако није могао да појми и да се сети, шта га оно у Свијажском није задовољавало и шта је он изискивао од њега. Он је био паметан и необично добар човек.

— Драге воље, — рече он и упита за жену и свастику. И по чудноватој филијацији мисли, пошто се у његовој уобразиљи мисао о свастици Свијажсковој везивала за брак, њему се причини да никоме не може боље испричати своју срећу него жени и свастици Свијажскога, и он је врло радо хтео да иде к њима.

Свијажски га је распитивао о његовом послу у селу, не претпостављајући као и увек никакву могућност да се може наћи нешто што није нађено у Европи — и сад то Љовину није било нимало непријатно. Он је, напротив, осећао да је Свијажски у праву, да је сав тај посао ништаван и видео је чудновату мекоћу и нежност, с којом је Свијажски избегавао исказивање своје праведности. Даме Свијажскога биле су особито љубазне. Љовину се чинило да оне већ све знају и да му симпатишу, само то не говоре из деликатности. Он је седео код њих три са̂та, разговарајући о разним предметима, али је подразумевао само оно што је испуњавало његову душу и није опажао да им је страшно досадно и да им је давно било време да спавају. Свијажски га испрати до предсобља, зевајући и дивећи се овом чудноватом стању, у коме се налазио његов пријатељ. Прошло је било један сат по поноћи. Љовин се врати у гостионицу и уплаши се од мисли како ће сад са̂м, са својим нестрпљењем, провести осталих десет часова. Дежурни лакеј, који није спавао, запали му свеће и хтеде да изађе, али га Љовин заустави. Овај лакеј, Јегор, кога Љовин пређе није ни примећивао, показао се сад као врло паметан и, што је главно, добар човек.

— Је ли тешко кад се не спава, Јегоре?

— Шта да радиш! Дужност нам је таква. Код господе је мирније, али овде се има више рачуна.

Сазнао је да Јегор има своју породицу, три дечака и кћер шваљу, коју је хтео да уда за сарачког калфу.

Љовин је уз овај случај саопштио Јегору своју мисао, да је у браку главна ствар љубав и да ћеш с љубављу увек бити срећан, јер се срећа увек налази у себи самом.

Јегор је пажљиво саслушао и очевидно потпуно појмио мисао Љовинову, али у потврду њезину он наведе неочекивану за Љовина примедбу, да кад је био код добрих господара он је увек био задовољан својом госпоом и да је сад потпуно задовољан својим домаћином, ма да је он Француз.

„Необично добар човек!“ мислио је Љовин.

— А кад си се ти, Јегоре, женио, јеси ли волео своју жену?

— Како да нисам волео, — одговори Јегор.

И Љовин виде да се Јегор такође налази у стању усхићења и да намерава да искаже све своје срдачне осећаје.

— Мој ти је живот такође чудноват. Још од малена... — поче он, зажаривши очима, очевидно заразивши се усхићењем Љовиновим, исто онако, као што се људи заражавају зевањем.

Али у то време зачу се звонце; Јегор изађе а Љовин оста са̂м. Он није могао да мисли о вечери, ма да готово ништа није јео за ручком и отказао се од чаја и вечере код Свијажског. Он није спавао прошле ноћи, али није могао ни да мисли о сну. У соби је било хладно, али њега је гушила врућина. Он отвори оба прозорчића и седе на сто према њима. Иза крова, покривеног снегом, видео се шарени крст са ланцима, а изнад њега — уздигнути троугао сазвежђа Кочијаша, са јарко-жућкастом Капелом. Он је гледао час на крст, час на звезду, удисао је у себе свеж хладан ваздух, који је равномерно улазио у собу и, као у сну, пропраћао слике и успомене које су му ницале у уображењу. У пола четири он зачу кораке по ходнику и провири кроз врата. То се враћао из клуба Мјаскин, познати му играч карата. Он је ишао мрачно, намрштивши се и искашљујући се. „Јадни несрећник!“ помисли Љовин и сузе му навіђоше на очи од љубави и жалости према овом човеку. Он хтеде да разговара са њим, да га утеши; али сетивши се да је био само у кошуљи, предомисли се и опет седе код прозорчића да се купа у хладном ваздуху и гледа на овај нѣми но пун за њега значаја крст и јарко-жуту звезду, која се лагано уздизала. У шест часова затутњеше и заларамаше паркетни чистачи, зазвонише негде за нешто и Љовин осети да му је хладно. Он затвори прозорчић, уми се, обуче се и изађе на улицу.

XV

Улице су још биле празне. Љовин пође дому Шчербацких. Парадна врата беху затворена и све је спавало. Он се врати натраг у гостионицу, уђе у своју собу и поручи кафу. Дневни лакеј, Јегора већ није било, донесе му кафу. Љовин хтеде да ступи с њим у разговор, али зазвонише по лакеја и он оде. Љовин је пробао да пије кафу и метну у уста земичку, али уста његова нису знала шта да раде са земичком. Љовин испљуну земичку, обуче капут и оде опет да шета. Било је већ скоро десет часова кад је по други пут дошао до улаза на кући Шчербацких. У кући тек што беху устали и кувар се кренуо на пијацу. Требало је проживети бар још два сата.

Целе те ноћи и јутра Љовин је живео сасвим несвесно и осећао се као да је потпуно изузет из услова материјалног живота. Он није јео цео дан, није спавао две ноћи, провео је неколико часова необучен на мразу — и осећао се не само свеж и здрав, као никад, него се осећао потпуно независан од тела: кретао се без напрезања мишића и осећао је да све може учинити. Он је био уверен да би могао полетети у вис или померити угао од куће, кад би то било потребно. Он је шетао све остало време по улицама, непрестано погледајући у часовник и обзирући се на све стране.

И што је год видео тада, то доцније никад више није виђао. Особито су га ганула деца која су ишла у школу, плавичасти голубови који беху слетели с крова на тротоар и сајке, посуте брашном, које нека невидљива рука беше истурила. Ове сајке, голубови и два малишана беху надземаљска бића. Све се ово десило у једно исто време: малишан притрча голубу и смешећи се погледа у Љовина; голуб залепрша крилима и одлете, сијајући се на сунцу међу снежним труњем које је дрхтало у ваздуху, а са прозорчића замириса печен хлеб и показаше се сајке. Све то скупа било је тако необично лепо да се Љовин насмеја и заплака од радости. Направивши велики круг по газетној улици и Кисловици, он се врати опет у гостионицу и метнувши преда се часовник, седео је, очекујући дванаест часова. У суседној соби говорили су нешто о машинама и преварн, и кашљаху јутарњим кашљем. Они нису појимали да се стрелица већ приближује дванаестом сату. Она је већ пришла. Љовин изађе на степенице. Кочијаши су очевидно све знали. Они са срећним лицима окружише Љовина, препирући се међу собом и пред-

лажући своје услуге. Старајући се да не увреди друге кочијаше и обећавши да ће се и на осталима возити, Љовин узе једног и нареди му да вози Шчербацкима. Кочијаш је био диван, у белом колиру од кошуље, извученом испод кафтана и затегнутом на наливеном, црвеном и снажном врату. Саонице овог кочијаша беху високе, спретне, такве, на каквима се Љовин доцније никад више није возио, и коњ је био добар и старао се да трчи, али се није мицао с места. Кочијаш је знао кућу Шчербацких, и заокругливши руке с особитим поштовањем према путнику и рекавши „пш-ш-ш,“ он устукну код улаза. Вратар Шчербацких сигурно је све већ знао. То се видело по осмејку његових очију и по начину како је рекао:

— Одавно вас нема, Константине Дмитричу.

Не само да је он све знао, него је очевидно ликовао и чинио напоре да сакрије своју радост. Погледавши у његове симпатичне старачке очи, Љовин чак разумеде још нешто ново у својој срећи.

— Јесу ли устали?

— Изволте! А можете оставити и овде, — рече он смешећи се, кад је Љовин хтео да се врати да узме капу. То је нешто требало да значи.

— Коме заповедате да вас пријавим? — упита лакеј.

Лакеј је био, премда млад и новајлија, кицош, али врло добар човек и такође је све разумевао.

— Кнегињи... Кнезу... Кнегињици... — рече Љовин.

Прво лице, које је спазио, била је mademoiselle Linon. Она је ишла кроз салу; и лице и минђуше њене сијале су. Тек што је он проговорио с њом, кад се одједном иза врата зачу шуштање хаљине и mademoiselle Linon ишчезе испред Љовина, а радосни ужас близине своје среће обузе га. Mademoiselle Linon пожури се и оставивши га, пође на друга врата. Тек што она изађе а брзи-брзи лаки кораци зазвучаше по паркету, и његова срећа, његов живот, он сам — боље од њега самог, оно што је тражио и тако дуго желео — брзо-брзо приближавало се њему. Она није ишла, него је неком невидљивом силом ношена к њему.

Он је видео само њене ведре, правичне очи, уплашене оном истом радошћу љубави, која је испуњавала и његово срце. Очи ове сијале су све ближе и ближе, заслепљавајући га својом светлошћу љубави. Она се заустави поред њега самог, додирнувши га. Њене руке подигоше се и спустише се њему на рамена.

Она је учинила све што је могла — притрчала је к њему и предала му се сва, плашећи се и радујући се. Он је загрли и притисну своје усниие на њена уста која су тражила његов пољубац.

Она такође није спавала целе ноћи и цело јутро га је чекала.

Отац и мати били су неоспорно сагласни и срећни у њеној срећи. Она га је чекала. Она је прва хтела да му објави своју и његову срећу. Она се спремала да га сама сретне, и радовала се тој мисли, и плашила се, и стидела се, и сама није знала шта да уради. Она је чула његов глас и кораке, и чекала је иза врата док mademoiselle Linon не оде. Mademoiselle Linon је отишла. Она је, не мислећи, не питајући себе, шта и како, пришла к њему и учинила оно што је учинила.

— Хајдмо к maman! — рече она, узевши га за руку. Он дуго није могао ништа да каже, не толико с тога што се бојао да речју поквари висину свога осећаја, колико с тога што је сваки пут, кад је хтео нешто да каже, осећао да ће уместо речи да му избију сузе среће. Он узе њену руку и пољуби.

— Је ли могућно да је то истина? — рече он најзад потмулим гласом. — Ја не могу да верујем да ме ти волиш!

Она се осмехну на ово „ти" и ону̑ плашњу, с којом је погледао у њу.

— Да! — значајно, лагано проговори она. — Ја сам тако срећна!

Она уђе у гостинску собу, не испуштајући његову руку. Кнегиња, спазивши их, учеста са дисањем и заплака се, а одмах затим насмеја се и таким енергичним кораком, какав није очекивао Љовин, притрча к њима и загрливши главу Љовинову, пољуби га и оквасп његове образе сузама.

— Дакле све је свршено! Мило ми је. Воли је. Мило ми је... Кити!

— Брзо сте удесили! — рече стари кнез, старајући се да буде равнодушан; али Љовин је приметио да су му очи биле влажне, кад се окренуо њему.

— Ја сам одавно, увек то желео! — рече кнез узевши за руку Љовина и привлачећи га к себи. — Ја сам још онда кад је ова несташица намислила...

— Тата! — викну Кити и затвори му уста рукама.

— Но, нећу, нећу! — рече он. — Веома ми је, веома... ми... Ах, како сам глуп...

Он загрли Китинку, пољуби је у лице и у руку, затим опет у лице и прекрсти је.

И Љовина обузе нов осећај љубави према овом, пређе туђем му човеку, староме кнезу, гледајући како Кити дуго и нежно љуби његову меснату руку.

XVI

Кнегиња је седела у наслоњачи, ћутећи и осмејкујући се; кнез седе поред ње. Кити је стајала крај очеве наслоњаче, не пуштајући његову руку. Сви су ћутали.

Кнегиња је прва све изразила речима и превела све мисли и осећаје у питања живота. И свима се подједнако чудно и чак тешко учини то у прво време.

— Па када? Треба благословити и објавити. А кад ћемо свадбу? Како ти мислиш Александре?

— Ево њега! — рече стари кнез, показујући на Љовина, — он је ту главно лице.

— Када? — рече Љовин црвенећи. — Сутра. Ако питате мене, онда данас благословите па сутра свадбу.

— Остав'те, mon cher, глупости!

— Лепо, онда кроз недељу дана.

— Он као да је с ума сишао!

— Не, зашто?

— Та за Бога! — радосно осмејкујући се овој хитњи рече мати. — А спрема?

„Је ли могућно да ће бити спрема и све ово?" помисли Љовин с ужасом. „У осталом, зар може спрема, и благослов, и све ово — зар може то покварити моју срећу? Ништа не може покварити!" Он погледа у Китинку и опази да је нимало, нимало није увредила мисао о прћији. „Значи да је то потребно", помисли он.

— Ја ништа не знам, ја сам само исказао своју жељу, — проговори он, извињавајући се.

— Дакле размислићемо. Сад се може благословити и објавити. То је тако.

Кнегиња приђе мужу, пољуби га и хтеде да иде, али он је задржа, загрли и нежно као заљубљени младић неколико пута, смешећи се, пољуби је. Стари се очевидно збунише за тренутак и не знадоше, да ли су се они опет заљубили или само њихова кћи. Кад кнез са кнегињом изађе, Љовин приђе

својој невести и узе је за руку. Он сад овлада собом и могаше да говори, а много му је што-шта требало да јој каже. Али он рече нешто са свим друго, а не оно што је било потребно.

— Како сам знао да ће све овако бити! Ја се никад нисам надао, но у души сам увек био уверен, — рече он. — Ја верујем да је ово било прдопредељено.

— А ја? — рече она. — Чак онда... — она застаде и опет настави, одлучно гледајући у њега својим правичним очима: — чак онда, кад сам одгурнула од себе своју срећу. Ја сам увек волела само вас, али сам била занета. Ја морам да вам кажем... Можете ли то да заборавите?

— Може бити то је на боље! Ви ми морате много опростити. Ја морам да вам кажем...

То је било једно од онога што је решио да јој каже. Он се одлучио да јој још првих дана каже две ствари — да није тако чист као она, и да не верује у Бога. То је било мучно, али он је сматрао да је дужан казати и једно и друго.

— Не, не сад, доцније! — рече он.

— Лепо, доцније, али неизоставно да кажете. Ја се не бојим ничега. Мени је потребно све да знам. Сад је свршено.

Он доврши: — Разуме се то, да ћете ме узети па ма какав је био, — нећете ме се одрећи? Да?

— Да, да.

Разговор њихов прекиде mademoiselle Linon, која ма да и притворно, али нежно осмејкујући се, дође да честита својој омиљеној васпитаници. Још она није ни изашла, кад дођоше на честитање слуге. Затим дођоше рођаци и отпоче онај блажени каламбур, из кога Љовин није излазио до другог дана своје свадбе. Љовину беше једнако незгодно, досадно, али напори среће све више су се појачавали. Он је стално осећао да се од њега тражи много што-шта, што он не зна — и он је чинио све што су му говорили и све му је то приносило срећу. Он је мислио да његова веридба неће имати ништа слично са другима, да ће обични услови веридбе покварити његову особиту срећу; али се свршило тиме, да је он чинио оно исто што и други, а срећа његова од тога се само повећавала и постајала све више и више особита, која није имала и нема ничега сличног.

— Сад ћемо да једемо бонбона, — говорила је Mlle Linon, — и Љовин је ишао да купује бонбоне.

— Баш ми је мило, — рече Свијажски. — Саветујем вам да букете узимате код Фомина.

— А зар треба? — И он је ишао Фомину.

Брат му је говорио да треба узајмити новаца, јер ће бити много расхода, поклона.... — А зар требају поклони? — И он је трчао ка Фулде-у.

И код посластичара, и код Фомина, и код Фулде-а, он је видео да су га очекивали, да му се радују и да тријумфују његову срећу исто онако као и сви, с којима је имао посла ових дана. Необично је било то, што су га сви не само волели, него су му се и сви људи, пређе несимпатични, хладни и равнодушни, одушевљавајући се њиме, покоравали у свему, нежно и деликатно опходили се с његовим осећајем и делили његово убеђење да је он био најсрећнији човек на свету, јер је његова невеста била врхунац савршенства. То исто је осећала и Кити. Кад је грофица Нордстон допустила себи да нагovести о томе, како је она желела нешто боље, тада се Кити тако разжестила и тако убедљиво доказала да од Љовина нема ништа боље на свету, да је грофица Нордстон то морала признати и у присуству Китинкином без осмејка усхићења није више сретала Љовина.

Објашњење које јој је обећао, било је један тежак догађај тога времена. Он се посаветовао са старим кнезом и добивши од њега дозволу, предаде Китинки свој дневник, у коме је написано било оно што га је мучило. Њега су мучиле две ствари: одсуство његове невиности и неверовање. Признање неверовања прошло је неопажено. Она је била религиозна, никад није сумњала у верске истине, али ју његово спољашње неверовање чак нимало није дирнуло. Она је љубављу познавала сву његову душу и у души његовој видела је оно што је хтела; а што се такво стање душе зове — неверовати, то јој је било све једно. Друго признање довело ју је до горког плача.

Љовин јој није без унутарње борбе предао свој дневник. Он је знао да између њега и ње не може и не треба да буде никакве тајне, и с тога је решио да тако треба да буде; али он није дао себи рачуна о томе, како то може на њу подејствовати, он се није пренео у њу. Тек кад је тога вечера, пред одлазак у позориште, дошао к њима, ушао у њену собу и видео уплакано, несрећно, услед непоправљивог, њиме произведеног јада, жалосно и љупко лице, он је појмио ону пучину која је раз-

двајала његову срамну прошлост од њене голубије чистоће и ужаснуо се од онога што је учинио.

— Узмите, узмите ове ужасне књиге! — рече она, одбацујући свеске, које су лежале пред њом на столу. — Зашто сте ми их дали! — Не, ипак је боље, — додаде она, сажаливши се над његовим очајним лицем. — Али то је ужасно, ужасно!

Он обори главу и ћуташе. Није могао ништа да каже.

— Ви ми нећете опростити, — прошапута он.

— Не, ја сам вам опростила, — али то је ужасно!

Па ипак срећа његова беше тако велика да је ово признање није могло нарушити, већ јој само придаде нову нијансу. Она му је опростила; али од тога доба он је још више сматрао себе за недостојна ње, још се ниже морално сагињао пред њом и још је више ценио своју незаслужену срећу.

С руског преводи

М. Сретеновић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ХРОНИКА

— СВРШЕТАК —

ИЗЛОЖБА УМЕТНИЧКОГ ДРУШТВА „ЛАДА“

(неколико црта: почетак сликарства у нас пре сто година, публика и њено васпитање).

Портре „Госпође Војновићке је не само врло добра но и колористично добра слика, може слободно висити где било на светским изложбама — ма да је нешто слабија у форми: хармонија у црвеном одлично је постигнута.

Петар Почек јавља се са овим својим радовима први пут у Србији, несумњиво талентиран, показује одлучну тежњу за бирањем панорамских мотива који су тако карактеристични у Црној Гори. Оригиналном техником — пастозно слика пејсаже који су добри у форми а у колориту истинити. Имали смо врло велико задовољство, што нам се дала прилика да видимо Црну Гору и Боку Которску у слици; ма да су верно показивале сиромаштину тамошње вегетације, ипак су нам мила и драга она брда у којима живи велики дух српског народа, који се бори са много незгода а нарочито са својом сиротињом. Немогућно је изразити оно осећање, које нас је обузело посматрајући ону ћелију, у којој под суром плочом леже кости песничког Генија Његоша.

„Ловћенски висови“ и Његошев град пријатни су и добри снимци; посматрајући их разумедосмо и оне истините описе великога песника, грандиозна епопеја „Горски вијенац“ могла је бити створена само у ономе народу, међу оним кршевима, у брдима на којима праве збор сури орлови. Са „Ловћенских висова“ Почек нас је пренео у далеко време када је Његош про-

слављао бадње вече са својим главарима. Лепе су му студије „Јесењи зраци“, „Јесен“ и „По Ријеци“, он савесно преноси своје мотиве на дрвене таблице, обрађене донекле и с уметничког гледишта. Овим радовима Почек нам изазива жељу да што скорије видимо његове озбиљније радове, у којима је слободнији у уметничком разлагању и изражавању, где неће бити везан само за мотив у којима ћемо лакше осетити и упознати индивидуалност и колико у себи има уметничке културе, какав му је његов интимнији свет у коме се његова душа креће и крепи, а о чему ове његове сличице не могу да нам даду довољно тачну карактеристику, а ни јасне одговоре. Јосиф Лалић дао је о себи извесну карактеристику својим радом „Под бременом“. Има нечега што се врло допало на овој слици, а то је социјална тема, коју је уметник покушао да развије, предмет обраде сведочи да је Лалић интелигентан човек, осетљив, да има јаку осетљивост за запажање не само предмета око себе но и њиховних радња, нарочито оних које долазе као последица напора тога рада. Ова тема је учинила, да је слика свратила на себе пажњу интелигентнијег дела публике. Неколико херцеговки носе бремена грања на плећима преко једне голе планинске косе, своје витке стасове повиле су под бременом — терета, спротиње и туге, у ваздуху обасјаном вечерњим заласком сунца има пријатног жутила на коме се добро оцртавају тамне фигуре жена. Проблем тамно на светлом прилично је решио. Перспектива и цртеж је прилично слаб. „Препродаваљице у Дубровнику“ су много слабији рад, изгледа да је рађено по фотографији. Перспектива је нарочито врло рђава, и фигуре — оне натраг — у другом плану слике врло су несимпатичне нарочито она варошанка у белом, између фигура нема ваздуха. Стари Дубровчанин је такође врло слабе вредности.

Са својим портретима Риста Вукановић чини врло слаб утисак, после својих „Даханја“ и „Јеврејске молитве“. Широко малане драперије — на фигурама ових портрета, стоје у видном контрасту са рђаво насађеним и слабо цртаним главама, које је он радио много скученије и много бојажљивије но своја ранија портрета са I Ладине изложбе. Слика „свештеника М. Милићевића“ рађена је широко — нарочито мантија која стоји у покрету, свежа је и пријатнија од оне „Г-ђице О. Јовановић“, боје на њој су сочније, али глави се има много што шта пребацити, како у форми тако и у цртежу. Вукановић не види

форму (онако као што не види ни чисте љубичасте тонове), он је и не осећа, потребу моделисања кичицом не познаје а што је у опште код сликарства — нарочито код студија глава и код портрета врло важно; подсећамо га на портрета и студије глава код Ленбаха, на ону истинитост психолошке студије, прецизно разумевање моделисања свију могућних форми на лицу, које истичу конструкцију коштаног система — лобање, форму мишића на лицу нпр.: глава Бизмаркова, па портре папе Лава XIII, или ма који од његових женских портрета. На првој „Лађиној“ изложби имао је Вукановић неколико покушаја по угледу на Ленбаха, што му нисмо замерили ма да уметност то не дозвољава, ипак у сравнењу и са њима портре Г-ђице Јовановић је и сувише слаб и несимпатичан, како у пози тако и у изради; глава са деколтеом изгледа да је пренесен са друге слике, драперија је и овде однела уметнику и сувише времена у студији тако да није имао времена да запази главне црте и одлике, и да се задуби у психу самог лица. Студија за портре г. Окановића има као одлику фрапантну сличност са моделом, ово је и најбоље сликана глава Вукановићева, на њој је постигао извесну пикантерију у тоновима и цртежу употребом пастела преко већ масном бојом довршене слике, и ако је овај ефекат на слици мало трајан ипак је за моменат добро схваћен (Ленбах је пастелни цртеж, по где где шире форме испуњавао лазуром масне боје [или мат боје], али код Ленбаха је то имало сасвим другог значаја).

Вукановић није портретиста, ма да он то може да постигне савеснијим радом и брижљивијом студијом с природе. Низ израђених портрета Краљевих, које је вршио по наруџбини неколико Банака и Официрског дома, не служе на част Уметнику, то су најлошије ствари које је он потписао, они нису смели носити потпис уметника, који сам себе убраја а и ми га сматрамо у боље сликаре историског правца. Историске композиције „Дахије“ и „Јеврејска молитва“ у триптихону дају Вукановићу вредност уметника јачег уметничког осећања, ту је његова уметност, њу он ваља да развија и даље у своме раду; у њима он боље осећа и форму, а колорит му је снажнији и истинитији; индивидуалност му је на овим сликама јака и изразита.

Бориводе Стефановић изнео нам је низ студија с природе, нешто слабији но на прошлогодишњој изложби С. Умет. Удр.,

али у толико среднији и разноврснији у покушајима решавања светлости сунчеве и хлада. У њима он правилно развија фине и осетљиве обсервације промена природних које се врше од јутра до вечери, испољава своју осетљивост у детаљисању предмета. Боривоје Стефановић је индивидуалиста, оно што је он дао на овој изложби и што ће нам у будуће дати његово је и то је што и тражимо од Уметника па био он у своме потпуноме развићу или само на доброме путу. Лутања не сме бити у времену, када је уметник пречистио појмове о томе шта зна, шта незна, шта може, а шта не може. „Калимегдан у снегу“ је мало сиров донекле у тоновима прљав, „На одмору“ је пријатна слика, нешто више хладна у тоновима. Она „У хладу“, девојчица у црвеном забављена ручним радом, најбоља је од свију студија. Ауто-портре је најбоља глава на овој изложби, врло-добро студирана у форми, чиста у боји. Љубомир Ивановић, приказао нам се са својим ђачким радовима, које је 1907 год. излагао на Минхенској Академији Уметности, а при завршетку свога школовања. Као школске студије: голог тела, глава и мртва природа добре су и колико се сећамо биле су на Академској изложби професора Лефца најбоље; али то су само академски радови рађени са мало или готово нимало самосталности и слободе, на којима се осећају очи и строга критика професорова; оно право своје, што он као уметник треба да даде, то ваља тек развијати, радити и спремити, тек тада ћемо моћи рећи колико је интелектуално јак и колико му се простире индивидуалност.

Бета Вукановићка свагда вредна и смела у својим покушајима разрешавања проблема светлости, успела је потпуно у виртуозном изражавању, али је зато мање успела у самоме решењу проблема. На слици „На мојој тераси“ концентрисала је сву своју вештину виртуоза; потпуно је успела у композицији лица и ваздуха, као и у техничком извођењу. Јединства у општем тону нема, расцепаност и разбијеност влада у боји ваздуха и материје што се огледа у оним непробојним памучастим облацима; изгледа да је мењала технику. Сунца има врло много, брилљантно просути зраци по фигурама слабо нацртаним, које заузимају и врло несимпатичне позе нарочито она стојећа са накривљеном главом, њега има и у тамним рефлексима осенченог чајног прибора који је уметница сликала са највише осећања и љубави. „Пред огледалом“ виртуозно по-

дражава Цорну само су плећа и руке слабо цртане, а слабија је и у форми, у боји је чиста. Тон на слици „Вечер“ и сувише је прљав. Акварели су врло добре нарочито „Кап Мартен“ и „Сеоска Црква“, добро цртане и пријатне, боје су на њима прозрачне што је главна одлика акварела. Вукановићка је добар виртуоз у техничком извођењу, сигурно влада кичицом а палету добро познаје — боје су јој готово свагда чисте и пријатне, цвеће и мртву природу слика врло добро са много љубави и укуса; пејзажи су јој много слабији, не разуме их, у њих не уноси душу, у својој уметности стоји строго под утицајем конвенционалних принципа и радо подражава оне који јој се допадају, нема оне јаке индивидуалности, коју има у својој уметности њен супруг Риста Вукановић.

Јосим Даниловац, овај симпатични наш цртач и једини за сада радирер, изложио је и овога пута одличних цртежа (eaux forte), који су један од другог бољи. Портре „Баба Јула“; „Крај жељезнице“; „Из Беча“ цртежи су par excellence, добро изабрани мотиви унети у рам. Са необично финим културним осећањем и лакоћом изводи Даниловац иглом по бакру и пером по артији и најфиније тонове ваздуха, тако да осећамо кроз ону црну масу колорит целог расположаја и израза природе. Његови радови су били најкултурнија тачка ове мале изложбе. Шта је овог сина српства озлоједило на своју рођену матер-отаџбину, те се и он бацио на њу својом погрдом и исмевком у најкритичнијем часу не разумљиво нам је. Какве су и колике биле те подсмевке и погрде — ако чега има у истини — не знамо, и нећемо да знамо, али само то знамо да ће се покајати, а тада ће му отаџбина опростити ту његову моментану заблуду и младићску грешку — његов уметнички несташлук.

Вајарство — наша најомиљенија уметност остала је у засенци, најбољи међу нашим вајарима Симо Роксандић изложио је цигло два рада, два добра портрета: г. Николе Спасића и г-ђе Љубице Роксандићке, оба су стајала на врло рђавом месту нарочито г. Спасића, те сем апсолутне сличности правилног моделисања не могасмо тачно запазити остале одлике његове скултуре, која је тако богата у „Робу“ и „Борцу са змијом“. Портре г-ђе Роксандићке је интересантан са лепог и добро схваћеног покрета, који је баш њена карактеристична особина при

држању главе; прилично је оштро моделисан. Али, али, Шјор Шиме будите вреднији.

Вајарска соба је исто тако претрпана; онако поређани предмети дају утисак базара, а не уметничке изложбе на којој се предмети гледају са свију страна где морају бити приступачнији публици. Скултура се поставља тако да се може посматрати са више тачака, да стоји покретљивије, слободније са више ваздушног простора око себе, а нарочито ваља пазити на осветлење; овако стиснуте бацају сенке једна на другу — прислоњене готово уза сами зид, онемогућило нам је свестрано посматрање.

Ђорђе Јовановић најстарији српски вајар изложио је масу радова, од којих нас је мрамор „Туга" зауставила и изненадила: изненађење наше било је оправдано, интересантност како у компоновању тако и у извођењу, изазвала нам је постављање питања, зар је и ово г. Јовановића? Један бачен поглед у каталог и наше питање је било задовољено; нова техника савршенија — приближнија техникама талијанских мајстора: Бернинија итд., ново знање у вајању осећање младости које веје у овом делу оправдано нас је изненадило. Ова ствар је била послата у Италију у Карару да се пунктира у мрамору. „Туга" има много веће уметничке вредности но остали радови са којима стоји у приличној дисхармонији. Добра је идеја уметникова, да тражи и друге интересне тачке у природи за вајање — да се задржи мало и на драперији, а не да стално ради женска гола тела лоше их моделишући која смо већ свикли да гледамо од Јовановића. Свака тајанственост дражи човека, а код уметника чешће јаче развија фантазију о скривеним лепотама форме, ето у овоме и лежи кључ добро моделисане „Туге" одличне пластике Ђорђа Јовановића, у којој има више уметничког осећања но код осталих; одобравамо идеју општине, што је баш њу откупила. „Макета за споменик чика Миловану Глишићу" не допада нам се, безукусна је, на маски и макети преставља карикираног чика Милована, а карикатуре се не мећу на спомене плоче ни на гробове умрлих — то може остати у уметниковој галерији или каквој приватној. У цртама ове маске нема оног великог песничког, што смо тако радо читали из доброћудних очију и црта лица покојног песника — приповедача. Само маса меса које је наслагао уметник на: образима, уснама, челу неспретно, у циљу карикирања покрива оно, свима

нами тако драго, мило и паметно лице; под оним меснатим покривачем и не осећа се лобања и кости лица. Оно није чича Милован, за портре, споменик треба и психолошког посматрања и студије, не само сувог моделисања без уметничког осећања, као што је „Маска“ и „Макиета“.

Најслабија страна Јовановићеве пластике је пропуштање савесне и строге студије анатомије, што би му препоручили, нарочито код голих тела, као и да обрати пажњу на задњи део главе код портрета и плакета, које често оставља без темена и потиљка, као што је случај код Цоциног рељефа. Од врло-добрих радова су му Певачица; од рељефа Србија, а „Rosa belgrandensis“ најбољи му је акт између свију изложених.

Пера Убавкић је изложио три портрета, два су означена у каталогу са г. А. Н, г-ђе А. Н, они стоје на два не укусна постамента, и „Вукова биста“. Два прва су нам изгледа по личностима не позната, те за њихову сличност не можемо ништа рећи, а рад „Вукова биста“ израније знамо.

Старина Урош Предић, нека нам спрости што смо га оставили, да о њему и његовим радовима говоримо на послетку. Наш народ вели најслађи залогај остави на крају обеда. са најпријатнијим и ми хоћемо да завршимо ову нашу студију о српској уметности, која ипак остаје непотпуна, али коју ћемо доцније попунити и разредити, дати места и осталим нашим уметницима које нисмо сада споменули, а који исто тако заслужују да се и о њима што год рекне. Не можемо рећи од куда то долази да нам је старина вавек милија ма да је омладина приступачнија; ваљада то долази са оне сталожености, једноставности коју они имају не само у кретању свога физиса но духовног изражавања у својим радовима; а својом простотом у изразима испуњено је искуство Уроша Предића.

Оно осећање, које добијамо кад се задубимо у очи и лице старога Оца и матере, доброта и љубав коју расипају на нас својом искреном мирноћом, изазвао нам је Предић на овој изложби са својим свецима који нам мирноћом својих ставова, пријатношћу свога колорита уливају мир и спокојство, привлаче нас к себи и чисто милују својом побожном руком. Топлом срдачношћу гледају нас наши први просветитељи Ћирило и Методије, из својих крутих одежда сребром и златом протканима, добри и честити Св. Ђорђе, чедно нас гледа својим паметним очима из златнога рама. Придржавајући се строго у својој цр-

квеној уметности византиског стила у који је унео много своје индивидуалности, створио је засебну школу уметничког црквеног сликарства. Као год натуралиста Крстић, тако је и Предић унео својим слободнијим схватањем, новијих идеја у стару шаблонску црквену уметност која је у уметност унела зоографског занатства. Па ипак уметничка осећања, темперамент способности Предићеве биле су спутане, ко би по овим свецима познао слободног сликара: „Повратак на згариште“, „Весела браћа жалосна им мајка“, портре П. који виси у Народ. Музеју а који нас живо подсећа на Денера. Наслућујемо само да је црквени живопис сломио у њему јак и силан карактер, пун ватреног уметничког осећања, укротио бесног лава, за оним што смо изгубили можемо од срца жалити; жалити што није могао слободније радити у природи и разрешавати њене истине, и више јој се приближити.

У. Предић је израдио у маси цркава иконостасе и престоне иконе, а сада завршава Панчевачку цркву; он црта солидно, до последњих детаља, који су врло интересантни, а што је главна одлика његовог рада, осећа се целина и у тону, цртежу и боји. О нашем црквеном сликарству донећемо доцније једну посебну студију, а нарочито о Крстићу и Предићу као преставницима двају праваца наше црквене уметности.

Како рекосмо завршавамо са најпријатнијом тачком изложбе, прекидамо ма да би о старом поштованом Уметнику могли још много говорити.

Предић ма да није имао готово ничега заједничког са осталим излагачима ове изложбе, сем што су висили заједно у једној соби на истим зидовима, ипак може бити задовољан утиском који је оставио на нас као и на осталу публику.

Да се вратимо још једном, на прво питање о напретку развитка уметности у нас, није довољна само обилност изложаба, заинтересованост публике и надлежних, но ваљаност и права уметничка вредност изложених предмета; а то не могу ни публика ни надлежни да крену ни створе, но савесност студије и рада уметничког. Када је обновио царство, Наполеону Бонопарти[1], прохте се да изда указ Министру просвете и науке „Хоћу да у моме царству напредују уметности, да цветају и да се развијају, с тога наређујем нашем Министру да их обилато

[1] Г. С. У. Д. Дим. Матић по Молиnару „О вештинама“, (св. 17.)

потпомаже.“ Тада је први пут у Француској дата стипендија Академији Уметности и т. д., па ипак ни ове жеље Наполеонове, ни ове обилате помоћи, нису потпомогле цветању уметности у Француској, — у томе времену она је најслабије стајала. (Мадам Стаел је најбоље писала у прогонству). Да уметност цвета треба да добија надахнућа од природе, слободе и народа у коме живи и твори, а не у касама и благајнама; монопол убија полет уметности; сем своје лепоте, уметност тражи неограничене слободе а пре свега вредног, искреног, савесног и солидног рада и студије самих уметника, а ово се за новац не купује.

Надежда Петровић

ШТЕТА ОД ГРАДА У СРБИЈИ

У седмој свесци Прилога за статистику Краљевине Србије пружила нам је Управа Државне Статистике Статистику штета од града у Краљевини Србији за период од 1896 до 1905 године.

За једну по превасходству земљорадничку земљу, као што је Србија, ови су подаци од доста јакога интереса. Тај интерес мора бити у толико већи, што питање осигурања земљорадника у случају градобитине, ипак није сасвим скинуто с дневног реда, и ако је ранији закон, којим је учињен покушај за то осигурање, после три године његове примене, касиран. Ако један покушај није успео, извесно ће се понова приступити студији и решавању тога отвореног питања

Поред катастра, који је неопходно потребан за студију питања и за оријентацију у решавању и извођењу овога осигурања, статистички су подаци о штети од града врло потребан материјал, којим треба да се служе не само они који ће на решавању питања непосредно или посредно радити, већ и сви други који нису изгубили интерес за економским и друштвено-политичким питањима. С тога им, извесно, неће бити на одмет један кратак извод из ове статистике.

*

Подаци о градобитости прикупљају се од 1889 године.

Места у којима је падао град било је просечно годишње у периодима

од 1889 до 1895	507
„ 1896 „ 1905	535

Ако се потражи проценат на 3.215 села, колико је по попису од 1905 године било, онда је градом оштећених места било у периоду

од 1889 до 1895 . . . . 16·17%
„ 1896 „ 1905 . . . . 16·63%

Град, дакле, туче сваке године готово шестину Србије.

У појединим месецима градом је оштећено места просечно

	у периоду 1889—1895	у периоду 1896—1905
март	1	1
април	10	34
мај	206	163
јун	129	131
јул	139	171
август . . .	18	34
септембар . .	3	1
октобар . . .	1	—
или:		
пролеће . . .	217	198
лето	286	326
јесен	4	1

По годишњим временима износио је проценат места градом оштећених

	у периоду 1889—1895	у периоду 1896—1905
у пролеће . . .	6·92	6·15
лети	9·14	10·45
у јесен	0·10	0·03

Из ових података се види, да града има највише лети и то у месецу јулу.

Од укупнога броја градом оштећених места падало је

на	у периоду 1889—1895	у периоду 1896—1905
пролеће	42·85	37·01
лето	56·53	62·81
јесен	0·62	0·18

Град пада обично по подне. Тако, било је места у којима је град падао

	пре подне	по подне	пре подне	по подне
	у опште		у проценту	
од 1889 до 1895 год.	29	478	5·92	94·08
„ 1896 „ 1905 „	44	491	8·22	91·78

Градова је било годишње

			у проценту	
	1889—1895	1896—1905	1889—1895	1896—1905
врло јаких . . .	121	128	23·87	23·92
јаких	205	202	40·43	37·76
средњих	148	153	29·19	28·60
слабих	33	52	6·51	9·72

По упоређењима која су извршена, округ чачански имао је релативно највише места оштећених врло јаким или јаким градом; после њега долазе окрузи: ужички и ваљевски. Метеоролошким посматрањима и студијама извесно би се утврдили и узроци који условљавају највећу и најсуровију градобитину западне Србије, нарочито ужичког, чачанског и ваљевског округа. Из сопственога дугогодишњег посматрања — јер ме је ствар јако интересовала — запазио сам: да се готово једновремено дешавају градобине у подножјима планинскога венца којима је Маљен глава: око Ваљева, Чачка и Пожеге.

Градобитних дана је у оба периода просечно годишње било 44. И интересантно је: просечни годишњи број дана с градом био је највећи у ужичком, а за тим у чачанском, подринском и ваљевском округу!

Број градобитних дана је просечно био

	1889—1895	1896—1905
март	—	1
април	4	5
мај	14	14
јун	11	11
јул	11	10
август	3	3
септембар . . .	1	0·4
октобар	—	—

или:

	1889—1895	1896—1905
у пролеће . . .	18	19
„ лето	25	24
„ јесен	1	1

Град је годишње оштетио површине усева, воћњака и винограда

	у опште хектара	у проценту обрађене земље[1]
од 1889 до 1895 год.	151·291	20·04
„ 1896 „ 1905 „	126·149	9·60

Кад се оштећена површина подели с бројем места, која је град тукао, и с бројем дана, када је падао, долазило је просечно хектара

	на једно место	на један дан
од 1889 до 1895 год.	298.6	—
„ 1896 „ 1905 „	236.6	2.876.8

Интересна је околност, која само потврђује раније истакнуту примедбу о градобитости југозападног краја, да су највеће површине оштећене у окрузима подринском, ваљевском, ужичком и чачанском, који се сви међу собом непосредно граниче. У ужичком округу, на пример, градом оштећена површина била је седам пута већа него у округу пожаревачком!

У периоду од 1896 до 1905 године просечна површина коју је град оштетио износила је

у месецу	хектара
марту	52
априлу	5.103
мају	34.676
јуну	29.178
јулу	46.275
августу	11.246
септембру	30

А један дан с градом оштетио је просечно

[1] Обрађене је земље у последњем периоду просечно било 1,314.074 хектара.

у месецу	хектара
марту	52
априлу	150
мају	213
јуну	223
јулу	271
августу	330
септембру	30

Вредност градом причињене штете износила је годишње просечно

од 1889 до 1895 год.	10,346.111	динара
„ 1896 „ 1905 „	9,018.675	„ [1]

Кад ову вредност поделимо с оштећеном површином и с бројем становника, налазимо да је од исте долазило просечно динара

	на 1 хектар	на 1 становника
од 1889 до 1895 год.	68.39	2.85
„ 1896 „ 1905 „	71.24	3.58

Просечна штета по хектару износила је у Пруској

1897 год.	82 дин.
1905 „	71 „

Кад број места оштећених градом поредимо с причињеном штетом, налазимо да је од исте долазило на једно место просечно динара годишње

од 1889 до 1895 год.	20.419
„ 1896 „ 1905 „	16.857

[1] Интересан је овај преглед жетвеног приноса и штете од града. Тако, износила је вредност

у години	жетвеног приноса (динара)	штете од града (динара)
1900	162,861.443	13,460.497
1901	147,765.462	9,958.139
1902	207,628.889	11,746.598
1903	205,676.023	4,068.720
1904	193,043.803	1,214.020
1905	262,592.162	8,158.654
просечно . . .	**196,594.633**	**8,101.105**

У оба је периода највећа штета била у нишком а најмања у ужичком и рудничком округу. На први поглед изгледа чудновато: у ужичком округу највише града падало, а најмање штете износи! Међутим, ствар сасвим разумљива: планински и кршевити ужички округ има јевтиније усеве, који представљају мању вредност и ако заузимају већи простор, док се у нишком округу гаје дуван и виноград, најскупоценији пољопривредни усеви. Тако, на пример, штета на 1. хектару у моравском срезу (округ нишки) износи 221.7 дин., а у златиборском (округ ужички) 21.7.

Та разлика у вредности штете по 1 хектару према положају и плодности земљишта, врстама усева и т. д., мора се узети у обзир кад се буде приступало осигурању од градобитине, те да сиромашни крајеви, у место да добију осигурањем, не буду притгњечени једним новим теретом за рачун оних крајева или оних богаташа који на својим просторима у место кромпира, овса и кукуруза, имају скупоцене винограде, дуван, воћњаке итд.

Драгиша Лапчевић

ДВАДЕСЕТПЕТОГОДИШЊИЦА СТ. СТ. МОКРАЊЦА

Маја мес. ове год., прославило је на видан начин Београд. Певач. Друштво, двадесетпетогодишњицу свога дугогодишњег хоровође.

Мислимо да је потребно, ма и мало позно, да се и ми осврнемо на слављеников рад, као као и па рад друштвен за прошлих двадесет и пет година.

Већ у почетку смо принуђени напоменути, да се друштво није строго држало истакнутог циља. У концертним програмима врло често и врло много налазимо стране музике, па чак католичке. То се обично правдало неким вишим музичким гледиштем, али, после анексије, држимо да је сваком јасно да такав рад не може бити коректан. Волимо веровати да је то долазило због финансијских незгода, затим због слабе продуктивности хоровођине, а може бити и нетрпељивости радова других српских музичара, тек најстарије српско певачко друштво, ако је хтело савесно вршити свој племенити задатак, морало је избегавати све што је туђе, а београдску публику одушевљавати и васпитавати патриотском песмом.

О напретку хорског певања немамо ништа повољног рећи. Узрок је: што певачи нису стални, а поглавито што ништа не уче, а без претходне спреме. Певало се кад боље кад лошије, обично је зависило од гласног материјала. У осталом од те хроничне болести пате све наше певачке дружине, а боловаће све дотле, док се не почне озбиљно учити певати. Зато се у нас хорско певање не може сматрати као уметност него проста дресура.

За ових двадесет и пет година друштво је под хоровођством г. Мокрањца чинило многе излете ван земље. Путовати и давати концерате културнијим народима од нас, и то са не-

образованим певачима, што се одмах мора опазити, па још не певати уметничку хорску музику, да би се видео наш културан напредак на том пољу, него певати примитивну народну песму у виду потпури-а, која не може странца заинтересовати, налазимо да је неозбиљно било. Додајмо томе да је друштво у сервилности отишло много далеко певајући Мађарима „Szózat“ баш у доба кад се у Угарској уводи закон о грађанском браку, којим ће моћи лакше помађарити Србе, Словаке и остале народности; Турцима „Чок јаша“ под виспреним изговором да ће нам султан обновити пећку патријаршију; а Немцима „Wacht am Rhein“, да би смо добили немачку принцезу за краљицу. Зар такав рад није комичан? Вредно је напоменути, да се ти некорисни излети чине увек у доба кад су реакционари на влади, кад се укидају устави, а те велике трошкове око излета обично је покривао диспозициони фонд. Зар не би боље, лепше и паметније било, да је друштво место Берлина, Пеште, Цариграда, походило сеоске саборе и преславе, појало у цркви, а после подне певало народу родољубиве песме, да и српски сељак осети лепоту хармонијног певања. Такав би рад несумњиво много допринео народном просвећивању. До душе на сељачким саборима и преславама не би било банкета и шампањца, али би и српски сељак умео лепо и искрено угостити српско певач. друштво које је дошло да га упозна са културом.

Пре него што бацимо поглед на композиторски рад слављеников, потребне су извесне напомене.

Музичар који се бави оригиналним композиторским радом има да се бочи с три елемента: ритмом, мелодијом и хармонијом. Да би могао израдити оригиналан хор, прва ће му брига бити наћи оригиналан ритам, затим мелодију која ће тоновима пластичко илустровати замисао песника са правилним нагласком у језику и у којој ће провејавати потпуно српски дух, после тога ће наћи прикладну хармонију. Умети наћи оригиналан ритам и мелодију, ствар је талента; умети хармонизовати мелодију, ствар је школе.

Оригиналних радова има три врсте: индивидуалних као што је Маринковићев „Трубач“, „Молитва“ и др.; затим долази оригиналан српски мотив који много подсећа на народну мелодију, као што су хорови из „Суђаја“ „Пијмо, браћо“, „Како сунце дивно сија“ и др. а трећа је врста подражавање народних мелодија у већој уметничкој форми, као што су: „Шано

душо", „Стојанке" и т. д. Те три врсте композиција називамо: оригиналан — позитиван рад.

Има још једна врста рада мање вредности, јако омиљена у извесних музичара којима природа није много наклоњена била, т. ј. који не располажу стваралачком моћи да би могли оригиналне радове писати, То су такозвана потпурија, смеше, збирке, руковети и како их још не зову, састављени из готових оперских или народних мелодија. Та врста музике назива се „капелмајсторска музика", а многи музички ауторитети зову је „крпежом", а спада у негативан музички рад, пошто се дотични музичар послужио туђим готовим мелодијама, поређао их и хармонизовао. Ово смо нашли за потребно изнети да би читалац могао сам закључак извести.

О композиторском раду г. Мокрањца постоје два мишљења: једни тврде да нам је дао позитивну музику, а други веле: да му је сав рад негативан.

Као најзначајнија дела слављеникова сматрају његове „Руковети", музички да се изразимо „Потпурија". Да ли је тежак посао руковетати? Налазимо да је теже њиву изорати, посејати и стрпљиво чекати да жито узри, па га тако онда руковетати. Да је г. Мокрањац руковетао у својој њиви, па градио хорове, ми би му одали достојну хвалу, али је он отишао у веома богату народну њиву и само сложио у сноп, те од тог његовог рада нема душевне хране. Далеко би боље било, да нам је пробрао зрно по зрно, т. ј. сваку народну мелодију за себе са лепом простом хармонијом. Дуже и лепше песме с лаком клавирском пратњом, па лепо систематски средио и поделио на: варошке, сеоске и циганске песме и то по разним српским покрајинама, да би се видела карактеристика у ритму и мелодији. Такав етнографски рад имао би много веће вредности за српску музику, него што је од тих мелодија правио хорове. Така потпурија можда би имала неке вредности да су прављена пре појаве Корнелија Станковића, кад је била оскудица у хорској литератури. Али данас, после многобројних хорских песама Хорејшека, Хавласа, Максимовића и Јенка, а нарочито после обилног рада Јосифа Маринковића и др., такав посао постао је не само излишан, него се сме с правом рећи да је такав рад декаденција на пољу уметничке хорске музике. Да су сви музичари градили хорове од народних песама, а могли су, пошто мелодија има врло много, ми бисмо данас били за четрдесет година назад и не

би имали уметничку хорску музику. Најзад ко може доказати да су народне мелодије уметност и да су потпурија састављена из тих примитивних кратких мелодија уметничка хорска музика?

Осим руковети хармонизовао је г. Мокрањац приличан број црквених мелодија, трудећи се да им даде уметничку форму, што је немогуће, а да мелодија не изгуби свој тип, на пр. Херувика првог гласа. Литурђија коју он назива својом, у ствари је народна само што је на други начин хармонизовао, него што је то раније учинио Кор. Станковић и други са много мање претензија. Баш тај други начин хармонизирања допринео је да нема потребне религиозности, шта више може се рећи да су поједине песме не само театралне, него чак и фриволне, на пр. Свјат и др.

О осмогласнику који је слављеник у ноте ставио и то само мелодију без хармоније, ма да је тај посао много раније Станковић урадио, било је говора у овом часопису.

Покушаји, да што од вредности оригинално компонује, нису слављенику за руком полазили. Оскудица у стваралачком дару узрок је, а то је много раније од нас утврдио директор лајпцишког конзерваторијума. Доста се дуго одржавала фама, да је слављеникова непродуктивност плод великог комодитета, али време је и демантовало.

Има извесан низ година, како је у Београду отворена „Српска Музичка Школа“, која на жалост, осим назива, ничег српског нема. Творац је те школе г. Мокрањац. Многи су претпостављали, па и ми, да ће наставници те школе поред техничке спреме, богатити клавирску и виолинску српску музичку литературу и тиме своје ученике васпитавати у српском духу. Међутим та насушна потреба остала је гола претпоставка. Програми испитних концерата кипте од пијеса стране музике. А колико штетно утиче оваква школа на развитак националне музике, најбоље ће ово илустровати. Поред осталих ученика, учило је и неколико српских цигана, који запојени потпуно страном музиком, несвесно је преносе на своје сународнике, а ови опет у села. Нека се нико не зачуди кад једног дана на сеоским саборима и преславама, место лепе народне, чујемо туђу музику. Од неколико година на овамо, ова школа фабрицира наставнике за средњу школу. Ко зна како се предаје и шта се у тој школи учи може лако себи створити тачну перспективу. Ако ускоро

министарство просвете не установи државни испит за сваког без разлике, лоше су последице неизбежне.

Поред управничке дужности предаје слављеник у „Српској Музичкој Школи“ два врло важна предмета и то: науку о хармонији и уметничко соло певање. Многа правила у нејасном и неодређеном облику чине да ученицима тешко пада учење теорије, што не карактерише наставника као доброг методичара и педагога. А да се постигну повољни резултати у уметничком соло-певању, тражи се потпуно стручно знање вокалне музике, — добра воља није довољна. Остаје слављенику да у новоустановљеном драмском одељењу опроба у вештини говора свој педагошки таленат, али за то треба очекнути. Да сведемо.

Слављеник, г. Мокрањац, доказао је двадесетпетогодишњим радом да је рутинисан хоровођа.

Космополитским радом у Беогр. Пев. Друштву дошао је у опреку са задатком срп. пев. друштва.

Као композитор није нам дао ништа од трајне вредности.

Као дугогодишњи питомац српске државе, кад се није могао одужити оригиналним радовима, требао је радити етнографски посао.

Као директор музичке школе, упутио је рад овога завода погрешним путем. — То су истински резултати двадесетпетогодишњег рада. Нама јужњацима урођена је мана, да не знамо мерило у осећајима, па кад почнемо с хвалама, нема им краја. То се ревносно радило двадесет и пет година. Ми смо смело погледали истини у очи, изнели смо право стање ствари, а слављенику одредили место које је заслужио.

Душан Јанковић

БЕЛЕШКЕ

Стогодишњица рођења Људевита Гаја. — 8 јула 1809 год. родио се у Крапини велики хрватски односно југословенски књижевник, творац „Илиризма“ Људевит Гај. Само ако смо у стању схватити значај Вука по нас Србе, биће нам лако да појмимо и сав онај рад који је потекао од Гаја, а који је тако значајан како по књижевни тако и по политички живот ова два народа истога језика. Вук и Гај то су два имена која могу напоредо једно поред другога стајати.

Како се ове године навршило равно сто година од његовог рођења, то је 2 августа на свечан начин прослављена светковина стогодишњице његово место рођења у месту Крапини.

Многобројно учешће Хрвата у тој прослави, силни телеграми из свију словенских земаља, представ. књижевних, политичких и научних друштва који су као изасланици присуствовали, говоре речито, врло речито без фраза о великом култу, који југословенски народи указују Гајевој успомени, а тиме посредно осећамо огроман значај Гаја и његовог „Илиризма“ по нас Јужне Словене како у културном тако и у политичком животу нашем значајнога по Јужне Словене XIX века.

Од карактеристичних телеграма, који нарочито јасно говоре о томе култу навешћемо овде два.

Поздравни телеграм београдског Универзитета гласи: „Поштоваоцима великога препородиоца хрватске књиге, онога који је у књижевности извео знамениту реформу да се остави обласни дијалекат, и место њега усвоји општи народни језик, који је тиме учинио најважнији корак у стварању књижевног и народног јединства, и који је у тим својим дивовским напорима имао да се бори са несавладљивим, а ипак савладаним тешкоћама, потомцим Људевита Гаја, српски Универзитет из домовине неумрлог друга Гајевог, Вука Караџића, сећајући се по Вуку шта су значили напори и заслуге Гајеве, поздравља братским поздравом светковину стогодишњице“.

А поздрав Ватрослава Јагића земљака Гајевог и његовог најпозванијег оцењивача и најпознатпіег радника нашег на словенској филологији гласи у виду писма упућеног директору гимназије у Крапини: Spital, am Semering 8 7 1909. — Поштовани господине директоре! У Крапину су данас упрте моје очи. Крапина слави данас велики празник, стогодишњицу рођења нашега Гаја. Сви хрватски и српски градови требало би да јој данас честитају на завидној срећи, што се у њој родио велики један човек, каквих има мало у нашој прошлости, а на жалост нема

му никакова премца у садашњости, око којега бисмо се окупили под заставу, као некоћ млади Илирци око Гаја. — Пошто не знам у Крапини никога лично, а рад сам ипак и ја поздравити Крапину, молим Вас, да онима, што стоје на челу одбора за прославу те ретке светковине, изразите мој срдачан и искрен поздрав и моје честитање. — Ти мала и мила, стародревна Крапино, можеш с поносом о себи рећи, да ниси последња међу хрватским, међу јужнословенским градовима, јер се пре сто година родио у теби изванредан човек, којему је судбина нашега народа задала красан задатак да високо држи заставу на којој беше написано душевно, културно, нада све језично јединство нашега народа. — Што је он тој великој идеји наденуо име илирско, урадио је тако, јер се другачије тада није могло: он нас је илирством извукао из провинцијалне расцепканости те нашој екзистенцији показао више циљеве, за којима још и данас тежимо, макар под другим именима, јер их још нисмо постигли. — У сто година много се тога променило, али идеја Гајева живи међу нама још и данас и управо осећамо, да нам и надаље има бити водиљом у бољу будућност. — Не треба Гају наше прославе — његово ће се име спомињати, док буде Хрвата и Славена на свету — већ нама треба утјехе и храбрости, коју даје његова идеја, јер нам данас није добро, а није нам добро управо зато што његова идеја није јоште довољно завладала нашом вољом и нашим радом, нашом памети и нашим осећајима. — Радо дозивам себи у памет умиљате црте тога великога човека, с којим сам имао срећу виђати се и говорити после 1860 године, када је већ потамнила његова звезда, али ја се ни тада нисам могао отети врло симпатичној струји, која је одсевала од његова лица и од његове слатке речи, те сам жалио, што су незгодне прилике прерано потисле тог ретког човека у назадак. — Молим Вас дакле, изручите онамо, где налазите за згодно, поздрав драгој Крапини од једног старог Вараждинца. Ваш В. пл. Јагић, в. р.

Историја развитка нишавске долине. — У издању Српске Краљевске Академије штампана је студија вреднога, и на жалост српској науци рано преминулога, Петра Т. Јанковића „Историја развитка нишавске долине“. (У Београду. Штампано је у државној штампарији Краљеване Србије, 1909, у 8°, стр. 186, са 8 таблице и картом „Језерске и речне терасе у долини Нишаве“. Цена 2 динара).

Тактика артиљерије. — Као додатак јулској свесци „Ратника“, штампана је књига капетана Ф. Килмана „Тактика артиљерије. Брзометни топ у битци. С француског превео * * * Са неколико крокија у слогу и једном картом у прилогу. — Издање уредништва „Ратника“. — Београд, 1909, у 8°, стр. 379. За претплатнике „Ратника“ бесплатно, а за непретплатнике цена је 5 динара.

Тактика. — Као додатак „Ратнику“ (свеска за август), штампана је књига ђенералштабног потпуковника и професора Војне Академије, Петра Пешића: „Тактика“ II део. Друго издање знатно допуњено. Издање уредништва „Ратника“. Београд, 1909, у 8°, стр. 391. Цена за непретплатнике „Ратника“ 4 динара, а за претплатнике бесплатно.

Карло Кауцки (превео Драгутин М. Ђурић), Основи социјализма. (Социјалистичка библиотека 6.) Београд 1909. Цена 0,30 дин.

Један нов прилог „партиској теориjској библиотеци“ је горњи превод. У нашој младој социјалистичкој и социолошкој књижевности добро су дошли оваки прилози признатих аутоpитета на том пољу, као што је Кауцки, чије је име познато свакоме читаоцу, који је поле боље познаје данашњу модерну социјалистичку библиографију.

Превод потиче од једнога од млађих људи, који у главном и негују ову врсту књижевности. У књизи су ови одељци: 1) крупно и ситно газдинство. 2) Капиталист и пролетер. 3) Приватни и државни монопол. 4) Уздизање пролетеријата. 5) Социјализам.

Милан М. Стојадиновић: **Српско законодавство о издржавању свештенства (од ослобођења до данас).** Београд 1909. Цена 1 дин.

Као темат награђен светосавском наградом Краљевом на Универзитету према реферату Д-р Чед. Митровића ванред. проф. Црквеног Права, овај је рад био прво штампан у „Веснику Српске Цркве“, одакле је и засебно одштампан.

По својој обради, начину, облику и методу којим је рађена ова расправа из културно-црквене историје и црквеног права носи карактер почетничког — ђачког рада. Међутим тема, која је предмет обраде, од вредности је, јер питање које се у овој расправи третира и данас је врло живо и на дневном реду: на решавању пред овогодишњом Свештеничкем Скупштином и пред идућом сесијом Народне Скупштине.

Српско законодавство (од стварање модерне државе) о издржавању свештенства, у ширем смислу ове речи, јесте специјално једно питање, које може да интересује и српског историка, које изучава развој културних прилика у обновљеној Србији, и правника и све свештеничке кругове и народне посланике, који ће бити позвати да решавају о овом важном питању у нашем културном животу, и јавно мнење и сваког онога који се интересује судбином ових питања.

Књига као што је ова г. Стојадиновића има доста лепих страна и особина, само ми указујемо на један факт да су обраде овакве природе врло ретке, да су усамљене и ако би се те и њој многе сличне ствари могле обрађивати на Универзитетским семинарима од стране слушалаца и млађих људи и под руководством својих професора. И ако оваквих питања из области и црквеног и уставног и трговачког права у вези са историјом — политичком и културном — има доста те би се њихова обрада радо примала, ипак, понављамо опет да су овакви примери ретки. Покушаји г. Стојадиновића и докторска теза г. Мил. Недељковића („Историја српских дугова“) су у толико похвалнији у колико су ређи.

У књизи се укратко говори у почетку о значају и важности овог питања. Затим се наводи литература, коју је писац употребљавао.

У првом делу се говори о издржавању епископа; у другом о издржавању парохијанског свештенства а у трећем о издржавању ђакона. На послетку после тога историјског развитка питања о издржавању свештенства долази пишчев предлог за преуређење свештеничког стања и хронолошка таблица свих закона. Књигу препоручујемо ко се интересује.

ЧИТУЉА

† **Фран Врбанић.** — Професор Универзитета у Загребу, редовни члан Југословенске Академије, народни посланик у Хрватском Сабо-

ру. Фран Врбанић преминуо је 27 августа у Загребу. Његово име познато је било на словенском југу као име правога поборника идеје југословенске солидарности. Пок. Врбанић чувен је и као правни научник али је он још чувенији као политичар, који је био као присталица и један од најјачих људи у коалицији српско-хрватској. Колико је он како полагао на ту везу Срба и Хрвата види се из оне адресе, коју је он у име те братске коалиције написао, а која почиње знаменитим признањем егзистенције српског племена у Тројединици. „Хрватски и српски народ" (тако се почињала та знаменита адреса) била је његова девиза. Ова силовита манифестација права на егзистенцију имена Српски Народ у Тројединици довољна је, да све оно, што се данас у аутономној Хрватској дешава, демантује у корист правих и свесних родољуба и политичара хрватских а на преголему штету надри-патриота и демагога и туђинских несловенских најамника.

Фран Врбанић се родио у Госпићу; нижу и средњу школу свршио је у Загребу. Правне је науке наставио у Бечу и 1872 год. промовиран је за доктора права. Од 1874 год. служио је све до своје смрти на загребачком Универзитету као професор статистике трговачког и меничног права. Написао два велика дела правне садржине, а осим тога више важних студија сличне садржине, где се особито истиче његов рад: „Осврт на финанцијалну нагодбу између Угарске и Хрватске".

Пок. Врбанић је био један од ретких синова хрватског народа. Његовом смрћу губи не само Хрватска већ и остали Јужни Словени.

Нека је слава пок. Франу Врбанићу!

М.

ИСПРАВКЕ

Штамп. погрешака у чланку „Више образовање српскога Престолонаследника“, у свесци за мај

На	стр.	163	у	15	реду	озго:	после речи географије треба додати и.
„	„	„	„	17	„	„ :	место образовање треба образовања.
„	„	164	„	22	„	„ :	„ компанија „ комисија.
„	„	„	„	13	„	оздо:	треба изоставити реч и.
„	„	„	„	10	„	„ :	место компаније треба комисије.
„	„	„	„	„	„	„ :	треба изоставити реч и.
„	„	„	„	4	„	„ :	место ни треба на.
„	„	„	„	2	„	„ :	„ дрштво треба друштво.
„	„	165	„	5	„	озго:	„ најсолидарнијем треба најсолиднијем.
„	„	„	„	17	„	„ :	„ студије треба студија.
„	„	„	„	20	„	„ :	„ нашем „ немачком.
„	„	„	„	18	„	оздо:	после речи може треба додати одмах.
„	„	„	„	17	„	„ :	место предавање „ предавања.
„	„	„	„	14	„	„ :	„ отуђитити „ отуђити.
„	„	„	„	5	„	„ :	„ хвалити „ волети.
„	„	166	„	8	„	озго:	„ онда „ она.
„	„	„	„	14	„	„ :	„ од њих су живела у иностранство треба: су од њих живели у иностранству.
„	„	„	„	16	„	„ :	место отишао треба остао у детињству.
„	„	„	„	18	„	„ :	„ васпитаног треба васпитног.
„	„	„	„	15	„	оздо:	„ васпитани „ васпитни.
„	„	„	„	14	„	„ :	„ једних „ једног.
„	„	„	„	„	„	„ :	„ опљачкали „ опкољавали.
„	„	„	„	8	„	„ :	„ предавање „ предавања.
„	„	„	„	6	„	„ :	„ удружења „ дружења.
„	„	„	„	3	„	„ :	после речи похођење треба додати предавања.
„	„	„	„	„	„	„ :	„ „ вишим треба додати јавним.

На стр. 167 у 16 реду озго: место семинарије треба семинара.
„ „ „ „ 10 „ оздо: после речи испита „ изоставити реч и.
„ „ 168 „ 11 „ озго: „ „ српским „ додати: и туђим.
„ „ „ „ 5 „ оздо: место познадња „ познавања.
„ „ 169 „ 14 „ озго: „ обрчан „ обичан.
„ „ „ „ „ „ „ : после речи учитељ „ изоставит знак —.
„ „ 170 „ 5 „ „ : место победосно „ победоносно.
„ „ „ „ 6 „ „ : после речи владалац треба додати: на српском краљевском престолу.
„ „ „ „ 7 „ „ : „ „ је треба додати: можда.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Дубровачка ул. бр. 17.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 52. СЕПТЕМБАР, 1909. ГОДИНЕ СВЕСКА 3.

МЛАДОСТ

Душо душе моје, младости цветна,
Не видех ти до сад никад светли лик;
Зашто ми се јављаш нема и сетна,
Да ми душу мори пригушени крик?

Етерасти вео од уздисâјâ
Скинула си с лица — бледо је к'о плач;
У очима љубав што с небом спаја,
На грудма крст вере, а о бедру мач.

Ја знам шта то значи. — Растанак дође!..
Остајеш ван мене, да без тебе грêм...
Па зар тако брзо младост ми прође?
Куда ћу без тебе и да л' икуд смем?..

Што постаје — живи, постало — гине.
Родитељ ти бејах, а сад гробар твој!..
Нисам био жељан такве судбине,
Јер друкчије гледах на свршетак свој.

Ја те у гроб спуштам, младости сетна,
Не да те сахраним, већ да сам ти роб;
Да од твога гроба, љубави цветна,
Живим док не дође и остатку гроб. —

Р. Ј. Одавић

ШТО ТЕ НЕМА, БОГДАНЕ?..

Пошто се воз лагано заустави и из њега изиђоше сви путници који остају у Феризовићу или имају да продуже пут за Призрен, појави се он без журбе и узневерености што обично прати свакога путника, нарочито странца. Достојанствено крочи с последње вагонске степенице и мирно, испод ока, погледа ускомешано Феризовиће као да га је тисућу пута гледао досле. Носачи и момци прљавих гостионица већ беху заузети и, натоварени путничким сандуцима и торбама, одмицаху сваки на своју страну. Путник се небрежно осврну кому да преда своје ствари, кад му прискочи Никола Гранде, беспослен феризовићски исполин, прозвани због тога неким још одавно. Његова улога беше овде да се путницима нађе на руци тек напослетку и да их извештава где у којој крчми има добре комовице и стара незачињена вина, чему је као Призренац изврсно вешт и добро упућен.

— У најбољу српску гостионицу! — заповеди му путник и показа пртљаг.

Гранде се незграпно маши за прљаву капу, до половине улепљену знојним блатом, лице му се развуче у велики глупачки осмех, потпирен радошћу што путник беше по свој прилици Србин.

— Овде су, господине, готово све српске гостионице. И ја ћу те одвести у најбољу, какве нема ни у Скопљу.

— Е, добро, соколе; тегли!

Гранде зграби кожну путничку торбу и још неке завежљаје па пође напред ка гостионици Станка Стојадиновића, смишљајући већ шта да од овога потражи кад му води новога путника странца.

А да овај беше странац, исполин ни мало не сумњаше, јер имаше јак доказ у његову црну мекану шеширу, добро подстриженој жутој бради и округлу трбуху, чега, разуме се, сасвим нема на нашем Косову, осим што може да отрбуши̯ави који зеленаш у цинцарској антерији. Гранде не пропусти видети му на руци златан прстен с некаквим повећим каменом и прилично господски штап са сребрном рукатком. Зденаста и дежмекаста појава путникова, озбиљан и строг поглед одмах га уверише да је овај човек господин од оне врсте коју ветар нанесе у Феризовиће, која има прилично новаца и која овде радо проба вина, поручује печене ћурке и пржене пилиће и учи невеште гостионичаре како се хлади пиво, ради чега се за добру надницу шаљу сељаци по лед чак на Љуботрн. Па још ако се деси да је то Србин, ту се човек може надати и доброј напојници, јер Гранде врло добро зна слабе струне Срба странаца и уме врло добро да удари у ону родољубиву жицу музичку, чији рефрени уопште нежe те људе нашега рода и отварају њихове новчанике као она знаменита разбојничка трава браве и катанце.

Гранде га проведе кроз велико двориште и уз прљаве лествице изведе га на горњи спрат, отворивши му најбољу господску н у м е р у, где одседају само консули и велика господа призренска. Спусти ствари, подиже засторе прозорске, неком крпетином хитно превуче два-три пута по прашњаву столу, па брзо јурну ходником и са врха степеница поче да виче као да се појавио пожар:

— Мито бре! Мито, враг ти нанино котило, брзо овамо!.. Воду за мијење, за пијење, слатко и каву. Брзо, бре ђавол ни један! Господин једап дошао. Велики господин шапкалија и Србин. Брзо скрши врат овамо!..

Момак Мита у каљавој предњачи дотрча и кад опази Гранда, попреко га погледа, јер га овај често пута тако звао за господу која му је после свега његовога трчања и услуживања давала цигло по два гроша напојнице.

— Ајде скрши врат од туј, бивол ни један! — отпоздрави Мита, па мрзовољно пођe ка господској нумери, а Гранде наниже ка газда Станку да га извести каквога му је господина довео.

Газда беше у својој магази и чим га још преко дворишта опази, више се наже за својом тезгом, што је чинио тек у крајње

непријатним тренуцима, пошто се његова гојазна као бурило снага и дебели бичји врат тешко сагибаху. Одмах се виде да му је Грандова појава непријатна, јер се његово облачно као код Калигуле лице још више намршти. Пихтећи као локомотива он нешто писаше сав занесен послом као човек кога се више ништа не тиче. Без капута, једну руку зачакнуо за дебеле часовничке вериге као да хоће непрестано да милује свој идеално развијени трбух. Са лица му бије сито презрење према свему што није дебело као он и што нема доста новаца, као и сваки човек ове породе.

— Намрштија си се, враг ти нану — отпоче Гранде, ни мало не ценећи његову цезарску степенитост: — како неки малдар, а не питаш што господина ти доведох.

Стојадиновић на ово подиже главу и блаже га погледа, али још доста уздржљиво.

— Србин, шапкалија од Аустрије, неки велики трговац или агентин, или — кој га ђавол зна, теке паре има, тој се види.

— Тако ми кажи — промрмља газда Станко па журно обуче капутић, потегли панталоне и пође преко дворишта на горњи спрат да види ту нову зверку. Пред вратима се још једаред накашља, поглади по трбуху, стресе раменима, куцну и уђе.

— Добро дошли, господине. Ја сам Станко Стојадиновић, Призренац, гостионичар и комисионар — отпоче он пазећи да правилно говори.

— Богдан Кркуљевић, агент живинарске фирме Милер и Комп. у Бечу — одговори му странац пруживши руку и љубазно понудивши га да седне. — Драго ми је, газда Станко. Радујем се што се комисионар...

— А ја што сте Србин. Не знате како се ми на Косову радујемо кад, до душе веома ретко, видимо у својој средини свога брата из друге далеке земље.

— Благодарим на осећањима. Верујте на Косову сам то и очекивао.

— А одакле сте, молићу?

— Е, овој... ја сам Личанин. Знате и у песмама се пева кршна и крвава Лика, Удбина, а?

— О, како да не, знам веома добро. То је врло плодна и богата земља — узвикну Стојадиновић и ако први пут чује ово

име. А странац га само погледа и пропусти без поправке, видевши зар да му овако газдино познавање његова завичаја иде у рачун.

— Знате, наша је фирма веома велика и угледна.

— А — а!

— Да. Она за цео Беч, Горњу Аустрију па и остале земље западне поставља живину.

— А — а!

— Лиферује гуске, ћурке, пловке, јаја...

— А — а, тако... па?

— Ја сам њен главни агент за набавку живине с Балкана, нарочито из Србије. Пошто фирма ради веома добро, има громадну купљу — продају, то и ја разумете, имам и добру плату и добар провизијон.

— Тако, а — а! — клима главом газда Станко, а осмех му претворио уста у чељуст гладна вука кад спази стадо.

— Као Личанин, и ако сам код Шваба у служби, у свем мојем кретању ја нисам заборављао да сам пре свега Србин.

— Браво, бога ми!

— Да, да. Стога сам живину извозио све из Србије, те су људи зарадили добре новце и уверен сам да ме посведневно благосиљају. Чак ми је понуђен и орден, али сам га с болом у души благодарно одбио, бојећи се да се Шваба не сети, па онда освети се и мени и српскому сељаку, одбијајући његове гуске и ћурке... Наравно, право сам задржао за боља времена.

— Врло паметно, господине...

— Но, као што знате, царински рат пореметио је трговинске односе између Аустрије и Србије. Фирми је одвише потребна живина, а из Србије баш због тих царинских незгода не може да се извози. То ме јако заболе као и свакога родољуба, а нарочито кад ми фирма препоручи Бугарску. Замислите како је то утицало на мене. Тој Бугарској, која онако ниско одигра улогу према братској земљи и због својих рачуна издаде је Аустрији и проузрокова царински рат, — тој Бугарској велим, ја као Србин да сипљем грдан новац!?.. Просто ми се Беч окрете око главе. Почех уверавати фирму да Бугарска нема живине, да ваља тражити другу пијацу, па ништа не поможе. Бугарска, па Бугарска. Шта ћу? — питам се и почех се носити

мишљу да дам оставку само да не помогнем наше крвне непријатеље...

— Браво, бога ми!...

— Захваљујем, газда Станко... И већ у очајању паде ми срећна мисао да дођем овамо. Као велим и овамо су Срби, па дај барем њих да помогнем, а не којекакве тамо Бугаре, који су нам гори од свих Шваба и Мађара... Дакле, као што видите, ја сам дошао да купим по Косову живину и да је извозим за Беч. Уверен сам да ће ми свако признати да оваким радом чиним услугу овому крају. Зато се надам да ће ме сви свеснији људи овамошњи упутити и помоћи, па да сви виде користи, јер ћу дати повољније цене, него што су икад могле дати ваше пијаце. Њима у Бечу је сад скика, а ја баш не жалим швапске новце. Ако ћурка кошта десет гроша, ја удвајам — само да се ви користите. А пошто сте ви комисионар, то вама прво предлажем да уђемо у посао. Само што пре. Похитајте и запните да не бисте се доцније кајали, јер знам да ћете некад узвикнути: „Што те нема, Богдане?“

Од радости се газда Станку окрену соба око главе. Наједанпут му сијну помисао на лаку добит, па беше готов да устане и да га загрли, да га пољуби, па још да се измакне до врата и да га двори, да га само гледа и двори као најпреданије куче. Умало се благодарно не прекрсти што му је судбина овога путника намерила, и то баш њему а не другому кому ту у Феризовићу, за што има да захвали Гранду, којему сад у души опрости и тога и овога света све оне силне ракије и вина која му је често пута вољом — невољом давао. При овом се још зачуди како он то раније није ценио Николу, како није пређе видео да му може бити користан, но га је толико мрзио и гонио од себе. Свеједно, сад ће му бар за све надокнадити, сад ће му дати добре наднице...

— Ви сте красан човек — поче Стојадиновић одушевљено — ви сте родољуб каквих је веома мало... Но једна погодба, господине. Вама ће се јавити и други овдашњи трговци да ступе у преговоре чим чују чега ради сте дошли. Али држите се ви само мене. Ја сам за вас најподеснији и гледаћу да највише користи извуче наш сељак, баш као што ви желите, те да му покажем какав му је брат из Аустрије...

— Ја бољега од вас не тражим, верујте.

— Лепо, нећете се преварити.

— Само што пре на посао, јер треба и фирму уверити да нисам овамо узалуд пошао, те да ме не потера поново у Бугарску. Барем кроз недељу дана треба отправити одавде два — три вагона живине.

Газда му пружи најјача уверавања да ће све бити како господин жели, па устаде и оде у своју магазу где га још очекиваше Гранде. Изнесе му читаву полоканицу и тапну га по рамену:

— Видећеш, Гранде, какав сам и ја за тебе.

За госта се поче одмах спремати вечера под надзором самога Станка. Он се добро озноји док састави јеловник и кад све би готово, нареди те се донесе пиво и његово старо вино у боцама, које је износио само пред консуле и владику. Вечераше заједно и тако се слатко накитише да су их обојицу после момци однели у постеље. Сиромах Мита одавно није видео газду тако пијанога, поред свега тога што овај ни једно вече није био трезан.

Док су они вечерали и пили и пијано о успеху снивали, дотле Гранде и Трајче Телеграф обиграше цело Феризовиће, причајући о чудном агенту. Због тога већ рано сутрадан учинише посету странцу сви трговци, премда им се Станко иза леђа злурадо смејаше да им је све доцкан.

Кад се посете свршише агент сиђе у магазу и разабравши од газда да у Феризовићу нема вагона за живину, рече му да одмах телеграфише дирекцији железничкој у Солун како би што пре послала овамо барем пет таких вагона. А кад ово свршише, он сам оде у телеграф и предаде неке своје депеше. После неколико часова он доби одговор, који показа газда Станку и који је гласио овако:

„Прикупите што више и пошљите што скорије. Новац смо сад упутили преко Banque de Salonique. Ако вам још буде требало, тражите отуда, јер смо издали потребно овлашћење

Милер“.

Тога ради он предложи газда Станку да до доласка тога новца он уложи свој за живину, јер се нема кад чекати. А код њега има свега неколико стотина круна у папиру па се и то овде не може разменити. Стојадиновић одмах пристаде, па му

чак и за трошак љубазно понуди неколико меџидија. Одмах се за тим о свем лепо договорише, погодише и формалан уговор написаше, јер се не зна шта носи дан, а шта ноћ, како рече сам газда Станко.

И сад тек настаде журба. У магазу се брзо појавише Никола Гранде, Трајче Телеграф, Симче Мајмун, Коста Прле, Тепко Бажаранче и још неколико призренских скитница, који су овде дошли да штогод олако шићаре, кад у Призрену не беше хлеба без мотике. Сви су добро стежени, у још сировим опанцима које су данас градили. То су сад агенти Станкови, које је он позвао да им изда завршне наредбе и упутства, па да их разашље по равну Косову да прибирају гуске, ћурке и патке за велику бечку фирму.

— Слушајте, бре кучићи! С памет да работете и врешко, зашто чекање нема. Само образ да не ми поцрните, а за друго моја је брига — видећете ко је Станко Стојадинов. Гранде за све да се пита и паре су код њега. Он ће ви бидне главешина. Њега да слушате како мене. Ама мајтатлаци, како што имате адет, да не правите. Пијење да нема док не свршите посао. Ајде са здравје! — скомандова феризовићски Калигула призренским наречјем да би га земљаци боље разумели, па изиђе на врата и поносно се подбочи да гледа како ће његови агенти свечано проћи улицом и како ће му остали трговци завидети.

Као начелник похода Гранде беше добио магаре, које он свечано уз припомоћ Телеграфа и Мајмуна узјаха и величанствено опружи ноге до саме земље. Ђукнувши магаре он плавно пројаха двориште и пође улицом окружен осталима, пешацима са штаповима и торбама о рамену. Чаршија их злобно погледа докле год се мало доцније не разиђоше на заповест Грандову куд који косовском равницом.

За Станка ово беше свечани дан, дан његове победе и високога самопоуздања. Тога ради он приреди вечеру на коју позва и многе друге суседе своје, те се уз лупњаву бубња и цику циганских ћеманета поштено проведоше и напише. Агент бечке фирме беше још расположенији. Целу ноћ непрестано неваше родољубиве песме и држаше огњене здравице за економски препород равнога Косова. А Станко само ломљаше чаше зубима, шкргуташе и узвикиваше:

— Не ли видите ко сам, а? Ће ве покољем, у — у — у!...

И други дан претвори се у весеље. Ручак поручи сам господин Богдан код ашчије Петка Звездана, извињавајући се пред газда Станком тим, што жели да остали не забораве његов боравак у Феризовићу. А Звездан просто луд од радости што такав господин заказује ручак код њега. Пробудила му се јако његова наивна таштина. Свет нагрнуо у ашчиницу, па гледа печене ћурке и пилиће, буреке и татлије које је за чудо сам господин поручио и упутио како да се спреме. Звездан гологлав и знојав, са пребаченом пачавром преко рамена, шетка се смешно забринут, та час брцне кутлачом по лонцима и тепсијама, час преврне пиле, час застане, дигне чашу и проговара:

— Ете што ти је човек и Србин! Дошаја по трговина, па опет не заборавља сиротињу. Поручија царски ручак и вика: „Ти само не жали, но добро спреми, па поднеси рачун какав хоћеш“. То је господин, тако се живи, а не како овде: дај, Дзвездане, двајес пара мању!.. Ej пуста Јевропа, пусти свет, а не како ова ћоротиња овде... Ама и он учеван човек па видеја да сам мајстор. Жими име Кристово ће му направим ручак како за патрику. Ете, гледајте!

За ручак је донето из једне крчме вино, из друге ракија, из једне радње јагодинско пиво, из друге коњак и разне закуске и све због тога да се господинов боравак овде не заборави, но да дуго живи у успомени не само газда Станка него и осталих феризовићских трговаца. Господин Богдан примаше рачуне, потписиваше и враћаше с неизоставном примедбом:

— Зашто овако јевтино? Кад ја не жалим, зашто ви да жалите моје новце? Пиши брате скупље, да богме...

Међутим трговци се чуде кад су и без њега за сваки артикал назначили готово двојне цене, јер видеше да им је секира пала у мед.

Ручак је испао сјајно. На њем је било учасника више него јуче. До самога сунчева захода лумповало се као на свадби. Било је свега па чак и феризовићских бајадера, које су се непрестано виле као змије испред господина агента.

Тек увече г. Богдан позва Звездана да му поднесе рачун. Он узе хартију рђаво исписану писаљком и седе за сто. А Звездан гологлав укипио се, бојећи се да му штогод не пребаци за високе цене.

— Ти знаш, брат Петко, да ја сад имам код себе само аустријске новце,, те ћу ти платити после два-три дана кад ми новац стигне из банке.

— Лако је за паре, господине.

— Је ли?.. Али шта је ово? Јеси ли ти луд: печена ћурка 18 гроша, бурек 10, татлије... Зашто овако ниске цене, а?

— Па доста је, господине — чисто се извињавао сиромах Звездан: — како Србину и брату...

— Остави ти то. То је којешта. Ево овако ћемо — па узе писаљком поправљати цифре: — место 18—36, место 10—20 и тако даље.

— Хвала ти, господине, као Богу! — превија се ашчија готов и руку да му пољуби.

— Тако, брате, заслужио си. Ви сте сви овде наивне добричине. Кад се Богдан весели хоће добро и да плати. Не жалите кад вам је пало, јер ћете ме пожелети. Свакад не долазе овакп Богдани. Хе... рећи ћете ви некад: „Што те нема, Богдане?..“

Трећега дана загакаше гуске и заћакташе ћурке по велику дворишту Станка Стојадиновића. Станко се шетка по њима као неки ћуран, диже их и показује господину Богдану, који је уосталом веома задовољан, те једнако хвали и газду и његове момке. Угламише да почекају још дан-два док и Гранде с рачунима дође, па да се товари и шаље. Кад се тако лепо здоговорише и сложише, они с великом пратњом зарећаше по крчмама, да остатак дана проведу у пићу, широком и бесном, да се цело Феризовиће чуди и диви.

Најзад, четвртога дана г. Богдан сиђе код газда Станка у магазу и рече му да још прибира живину, а он ће до Гњилани да види Ново Брдо и да отуд пошље живине ако је буде било. Он би, рече, радо повео и њега, али кога да остави овде, где је толики капитал уложен. Станко пристаде и без речи даде потражених петнаест лира, погоди му фијакер, спреми све за пут и јави осталима да дођу на испратницу.

Од намераване закуске дошло је до правога банчења, опет на рачун г. агентов. Тек око подне, пијан као ћуса загрли он газда Станка, једва дође до кола и паде на седиште као сноп. Онда скиде шешир диже га у вис и пријатним језиком проговори:

— Збогом, браћо моја! До виђења! Вашу љубазност до гроба нећу заборавити, а надам се да ћете се и ви мене често сећати. Да богме... И увек ћете уздакнути: „Ах, што те нема сад, Богдане?!..“ Збогом!

Кола зазврјаше и брзо се изгубише у прашини пут Гњилана. Станко га је узалуд дуго очекивао са свима гускама и ћуркама. Јамачно преко Бујановца и Ристовца њега је коначно покрила незнан. А Феризовиће одиста и сад врло често уздише:

— Што те нема, Богдане?..

Битољ, 1908 год.

Гр. Божовић

ЕДВАРД ГРИГ

(1843—1907)

После Шопена није било композитора о којему би представа била тако интимно везана за клавир, као Григ. Шуман је дао веће, можда генијалније примере клавирске литературе; Лист и Рубинштајн дају представу о лавовској моћи, о колосу; Чајковски је поклањао своје слободно време, одмор од симфонија, клавирској композицији, Брамс је такође дао велике и генијалне примере клавирских композиција; но од свих нових композитора само је Григ тако интиман с клавиром, само он подсећа на Шопена. Тиха, чиста, скромна, јасна до крајности романтична музика; усамљеност, љубавна нега, чистота душе и мисли, сузе радости и бескрајна туга — то су атрибути Григове музике.

Интересантна паралела: Шопен и Григ. Оба романтика, оба чисте и идеалне душе. Шопен по пореклу Француз, но најтипичнији пољски композитор; Григ по пореклу Енглез, но најтипичнији норвешки композитор. Оба слабе, болешљиве конструкције, оба делују готово искључиво у области клавира, и оба су саздали цео низ малих, интимних, до крајности симпатичних и срдачних типова. Код Шопена мазурка, валс, прелудија и етид добили су своју божанску лепоту; код Грига норвешке игре, песме Солвејг имају небесни лик. Лиризам и романтизам обојице тесно их зближава (није Билов узалуд назвао Грига „северни Шопен“), па ипак колико разлике у њиховој музици. Они су тако блиски и уједно тако далеки један од другог. Њих сроћава форма, романтизам, лирика; а епоха, време, погодбе, идеје створиле су из њих два, ако не противуположена, а оно у сваком случају различита представника романтизма.

Типови Григови минијатурни су, они се често губе у његовим јасним и прозрачним акордима. Ако се веселе или тугују, за њих је једна карактеристика — норвешка сентиментална чистота. Код мене звуци Грига увек изазивају осећање душевне чистоте, као некад пред причешћем. Пева ли своју тугу и чежњу мала Солвејг, или плива монотоно нѐми лабуд; умире ли добра мајка Озе, или неко куца на манастирским вратима, — осећање је увек једно: бескрајна душевна чистота, нежност и нека мила туга.

Григ није за концерте. Као и већину Шопенових ствари, њега треба слушати у полумраку јесење вечери, кад лишће жути и уноси тугу у тиху собу; или зором рано, зими, кад сунце греје а не загрева, кад је природа чиста и прозрачна као кристал; или кад је на души нека безгранична песничка туга.

*
* *

Данас ужива Григ огромну популарност свугде. Може о њему научна критика и оштро писати, као и о Шопену, ипак љубав, коју њих обојица уживају код нас, који умемо да волимо, да тугујемо, сањамо и осећамо као и они, неће се никад угасити.

Епидемија вагнеризма, епидемија великог, величанственог, колосалног сасвим нас је одучила од миле, симпатичне, мелодичне музике и ми се смејемо над сузама Шопеновим, тугом Шумановом, над романтичним осећањима своје душе ми, на силу, угушујемо њену поезију и у величанственом тражимо неке више надчовечанске душевне емоције. Вагнер је геније. У његовим бурним акордима, у бескрајном crescendo, у најсилнијим fff, чује се слатка песма Брунхилде, осећа се трепет лишћа и певање птице, таласање Рајне, чује се издалека Сигфридов рог, праштa се Лоенгрин са лабудом. Да, Вагнер је геније, но није достојно њега наше одушевљење, наша зараза великим — ми смо заборавили његову дивну мелодију. У романтичној његовој музици ми смо нашли, сами смо нашли, неке његове зачетке необјављене реалне музике, а епигони Вагнера постарали су се да реалниу музику до математичких проблема: своју чаробну моћ, своју праву лепоту — претворили су у обичну науку. Срећан је онај који може у свакој музици да нађе искре романтизма, као што их је налазио Шуман. А тако је осећао и Григ.

У епоси најсилнијег развића вагнеризма (т. ј. вагнеровских

следбеника) он је заједно са својим малим херојима сањао, осећао, преживљавао, плакао и смејао се, и то су биле чисте, искрене емоције његове нежне душе.

* * *

Интересантан је северни романтизам. Ибзенов Солнес, зидар великих кула, највиших што могу бити, и он сања о томе како ће се подићи на ту висину и ставити венац на своје велико дело. Хамсунов Карено сања такође о великој кули на високој стени, у њој ће он радити своју философију: „Ја знам што знају и остали људи, али мени се хоће да знам и нешто више“. Бјернсоново орловско гнездо је страшно високо и недостижно. И Солнес и Карено и Лајф пењу се, циљају ка недостижном и падају, гину, умиру — циљ је сувише високо, непостижан. И мали Григ се пење на високу кулу, циља ка непостижном, но оно је и сувише високо, и он се спушта доле, ниже, ближе ка могућности. Његови први опити са симфоничком музиком сасвим су га разочарали и он се сав одао клавиру. Он се спуштао ниже, ближе ка своме родном Бергену, ближе ка људима, оставио је недостижну симфоничку музику и одао се сав народној уметности и њеној обради.

Неколико биографских црта. Григ је пореклом из Енглеске. Његов дед, због политичких својих уверења, оставио је Шотландију и преселио се на западну Норвешку обалу, у Берген. Отац композиторов, Александар Григ, био је у Бергену енглески консул, тамо се оженио Норвежанком Хезином Хагеруп, врло музикалном особом. Е. Григ се родио 1843 г., 15 јуна. У шестој години он је већ свирао на клавиру. Мајка је рано почела с њим да се занима, но њему се више допадало слободно пребирање акорада, него ли суво учење скала и вежбања. У школи се учио Григ осредње, но зато је већину свога времена проводио у музици. Већ у 13. години он је написао свој први opus „Варијације на немачку песму“, а кад су случајно допале руку учитељевих (Григ их је био донео лепо преписане, да покаже друговима), — учитељ му је оштро рекао, да се не занима таквим глупостима, него боље нека држи у реду свој немачки речник. Целог живота после Григ је осећао горчину овога момента.

Подобности Григове обратиле су општу пажњу, и једног дана „дошао је мој геније на чудновато лепом арапском коњу“

— прича сам Григ. То је био знаменити Оле Бул, виолиниста, познати својим необичним странствовањима по беломе свету. Григово свирање и композиције обратиле су одмах пажњу Оле Була. Ти ћеш ићи у Лајпциг и тамо ћеш се учити музици". — Ускоро, по препоруци Оле Була, Грига су примили у лајпцишкој конзерваторији 1858 г. Лајпциг је у то време био центар музикалне Јевропе. У њему је био Менделсон, а око њега и све што је било боље из музикалног света. Но ђачки живот није оставио добре успомене код Грига. „Кад сам свршио конзерваторију (1862), видео сам да ништа не знам". Њему се није допадала дисциплина и придржавање правца његових конзервативних учитеља. Ипак је Григу консерваторија много дала: усавршено свирање на клавиру и теорију композиције. Још му је било остало да иде у народ, да црпе богати материјал и да из њега ствара своје дивне „Лирске композиције".

После конзерваторије Григ се врати у Норвешку пун воље и жеље за рад. Срећни случај познао га је са Гадеом и Хартманом, а доцније и одушевљеним Нордрааком, скупљачима и љубитељима народних творевина. Поред њих се Григ сав предао новоме богатоме извору. Норвешке народне песме и игре имају особиту своју северњачку лепоту. Код њих преовлађује минорни тон, и монотоно-развучени ритам. Оне су дале Григу неисцрпно благо; он их је прерађивао или просто под њих писао клавирску пратњу. Уметничке стихове стављао је у народну мелодију, давао им просту обраду и стварао чаробне илузије.

Већ 1864 г. Григ је заједно са Нордрааком основао у Кјобенхавну музичко друштво „Евтерпа" где се проповедало гајење народне музике. Ускоро је млади одушевљени Нордраак умро (Григ је о његовој смрти написао свој дивни „Посмртни Марш"), те Григ пређе у Христијанију, где је управљао концертима тамошње филхармоније. Много је радио на музикалном образовању своје публике, особито је обраћао пажњу на Моцарта. Тамо се Григ и оженио својом нећаком Нином Хагеруп, познатом певачицом, која је после била први пропагатор Григових романса̑. Од тога доба па до смрти Григ је живео тихо и срећно, не знајући ни материјалну оскудицу, ни породични несрећни живот — ретка појава код музичара.

1870 године заједно са чувеним композитором Свендсеном основао је Григ у Христијанији ново музичко друштво. Доцније се сасвим настанио у Бергену; близу града сазидао је себи

лепу вилу, и у њој провео већину свога живота. У Бергену је основао музичко друштво „Хармонија“ и био његов директор. 1874 год., ценећи његов плодни рад, парламенат му је одредио доживотну пензију од 1.600 круна годишње. Материјално потпуно обезбеђен (композиције су му давале велики доходак), он се сав одао своме послу. Често је посећивао велике јевропске градове, где се јављао као ваљани диригент и ванредни пијанист. Он је управо и упознао Јевропу са скандинавском музиком. Ибзен и Григ обратили су пажњу целог света на дубоку и пуну филозофије северњачку појезију.

Све до своје смрти Григ је живео у своме поетичном Бергену, где је и умро 4 септембра 1907 године. Сахрана његова била је народни празник; сакупило се око 40.000 људи. Град је био у пуној жалости; на пратњи је свирана његова композиција за оркестар „Пролеће“ и „Посмртни Марш“. Тело му је по његовој жељи спаљено. Цео је свет ожалио смрт симпатичног композитора.

*
* *

Свега 74 арија, 74 малих, интимних типова и сличица њих сваки може да зна напамет, јер сваки налази у њима неисцрпну душевну насладу. Те дивне минијатуре, већином без великих техничких тешкоћа, но пуне осећања, доступне су и најобичнијем свирачу. Песме се његове лако певају, а клавирске пијесе лако свирају.

Од већих композиција Григ је дао пре свега музику уз драмску фантазију Ибзена „Peer Gynt“. Због честих промена декорација и тешког сценариума (Ибзен је није ни писао за сцену) ова се ствар врло ретко даје. Музика из „Peer Gynt“ позната је већином по транскрипцији самог Грига за клавир у 2, 4 или 8 руку. То су две свите типичне, пуне северњачке лепоте. Од Ибзенова фантастичког политички-социјалног памфлета, Григ је створио нежну, романтичну слику. У музици „Peer Gynt“ тако је много мелодије и лиризма, да је то једно од најбољих ствари Григових. Сам Пјер Гинт у музици нема карактеристике, он је и сувише реалан и Григ није могао да га музички окарактерише. Но зато мала Солвејг и добра мајка Озе — ретко су дивне! Кад човек не зна тенденцију „Peer Gynt“ и слуша ову дивну музику, пред њим се рађа цео типични романтични свет. Искрена песма Солвејг, где она пева о Пјеру и чека га, необичне је лепоте и наивности. Игра Анитре и ако

је на обалама Африке, и ако је сама Анитра Мароканка, подсећа на поетични север. Смрт Озе (мотив свега из два такта), по својој мрачности и силини изражавања, ретко ће уступити другим стварима Григовим, поред све своје простоте. Тако исто и јутро, које је такође на обалама Африке, и ако је типично северњачко, хладно, јасно и чисто јутро, кад искре снега светле као драго камење. Такво јутро може бити само на северу. — Колико фантазије и чаробности у царству елфā, на које Пјер наилази у својим лутањима.

Од већих ствари Григ је написао још „пред манастирским вратима“ op. 20 речи од Бјерсона. Како је пун побожног осећања разговор монахиње и оне која тражи уточишта и спасења душе у манастирској тишини и молитви. Тихи овај дијалог завршава се радосним невидљивим хором: „Уђи, невесто несрећна, и покај се за своје грехове...“ Чиста манастирска монотонија ремети се јасним звоњењем.

„Олаф Тригвасон“ op. 50, историјска драма Бјерисена... Типични хорови, где провејава мрачни северни незнабожачки дух. Антракти и музикалне карактеристике по експресији и типичности могу се објаснити утицаји Вагнера.

„Сигурд Јорсалфар“, op. 56, драма Бјерисена. Много речитатива; хорови доста монотони, неколико јаких места у оркестру.

Осим тога Григ је написао неколико пијеса за велики оркестар: увертира „О јесени“, „Последње пролеће“ — врло подсећа на прелудију Вагнерова Лоенгрина; „Арија“ op. 40, и др. Но у свима његовим композицијама за оркестар осећа се напрезање, осећа се преувеличана минијатура, а она, разуме се, у таквој форми губи своју драж.

Један квартет op. 27, доста популаран, особито карактерно звучи у II дѣлу свом (романса).

Три сонате за виолину и клавир. Op. 8, управо су и прославиле Грига у Европи. Исто тако и тиха песма (Allegretto quasi Andantino) и бурна страст (Allo molto vivace).

Но прави Григ је у клавирским минијатурама и романсама за певање. Око десет свезака „Lyrische Stücke“ изобилује масом пијеса пуних туге, чари, весеља, радости, природе, живота, смрти... У њима је све, у њима је сва душа Григова, почев од лепршања лептирића, како га је осећао сам Григ, на

до бурних акорада народног весеља или мрачних тонова смрти. То су за нас несумњиво драгоцене ствари.

Много је допринела слави Григовој и његова дивна клавирска соната (op. 7). — А како је осећао Григ Моцарта, како је реагирала његова душа на класички лиризам, види се из неколиких Моцартових соната за које је Григ написао II-ги клавир. — Још је Григ, од већих ствари, написао и један клавирски концерат, но не досеже Бетховеновим, Менделсоновим, Шумановим и др. концертима, на које је наше ухо већ тако навикло.

Али за то му је ненадмашан цео низ „Nordiche Tänze“, низ простих али врло поетичних скица и ескица. Такве су му и баладе, валсови, мелодије, арије и др. Сав тај бисер нанизан је на црвену нит народних мотива.

Особито су популарне Григове романсе. Ту је чувена „Ја те волим“ и монотони „Лабуд“, узвишена лепота у простоти. Ту је „Јутро у Монте Пинчију“ и „Пролеће“ радосно и чисто, из ког провејава и мајчина љубав, и прича старе баке и галебово клицтање и окомити фјорд и песма Солвејгова, да се све то слије у бескрајну симфонију чисте, величанствене појезије.

Али, да би се све то осетило, треба те производе слушати, треба певати, треба свирати.

Петроград **Д. А. Миловановић**

E.*

На обали где топола шуми снено, —
Док нечујно тоне топли јунски дан, —
Одважих се да вам пишем, мила жено,
И проснивам уз то један стари сан.
Најзад, страст је моја бацила далеко
Предрасуде глупе и остало све:
У мени је чудно осећање неко
Од кога ми срце нит' живи нит' мре.

Одмиче спокојно Тимок покрај мене
И ја слушам дуго његов чудни шум,
И на ваше мислим заносљиве зене,
Код вас су ми сада и срце и ум.
И опет се питам: што пишем и рашта?!
И да л' све то није тек сан један луд,
Један призрак среће, ког болесна машта
Створила је само да запали груд?!

И имам ли права, ја изгнаник бледи,
Кога судба вазда прогони кроз свет,
Тражити да стазом трновитом следи
Једна љупка жена, један нежни цвет?
И беше л' то љубав, ил' се варам љуто,
Можда кратки занос у поноћни час?!
Кад крај ваших ногу сметено сам ћут'о
Док над главом ваш ми треперио глас.

И док лепа река роднога ми краја
Жуборећи носи златни песак свој, —
И заходи сунце бакарнога сјаја,
У мени се бије један страшан бој:

Дал' и даље само надати се треба
И сипат' у срце слатки отров тај,
Или се покорит' вољи крутог неба
И снов'ма и свему учинити крај?!

Дал' ћу једног дана пасти вам на груди,
Ту где душа себи подигла је храм, --
Или ће све жеље гроб сакрити худи
И притиснут' тело прост и хладан кâм?
О, нек и то буде! Ја верујем јако
Да је смрт бескрајно један лепи сан,
Нит' бих за животом детињасто плак'о...
Ал' у један светли и сунчани дан
Поход'те ме мртвог и ведрога лика
Оставте ми на гроб какав лепи цвет;
И за покој душе младог познаника
Да сте сузе лили нека не зна свет.

Милутин Јовановић

ТРИ ПРИЧЕ

I

МАЧЕ

(Прича о људском милосрђу.)

Вече је, јесење вече.

Није хладно, али човек ипак осећа неку потајну језу и инстинктивно му се пoткрада мисао на горњи капут.

Улица је тесна, низбрдна и једва осветљена. Њом је немогућан колски саобраћај, па ипак се сматра за врло живу улицу, нарочито увече.

Ето у тој уличици синоћ је одиграна сцена која је предмет ове приче.

Ствар проста, сасвим проста.

Поред једне старинске и најерене кућице лежало је на калдрми маче, врло мало маче. Лежи на камену и тако тужно мауче, да је човеку од осећања тешко мимоћи га.

То је многе задржало ту. Задржавају се људи, па се, и ако се не познају, врло интимно разговарају, саветујући се о судбини јадног мачета.

Кога све ту није било!

Ту су две даме, од којих је старија приметно уздржана, а млађа, напротив, готово нервозно заинтересована тим тугаљивим питањем.

Ту је и свештеник, који би по мачету можда и прошао, али га је свакојако нешто друго заинтересовало и задржало.

Ту је и један врло трaљаво обучен човек, по свему изгледу неки обалски радник. И ако је очевидно уморан, он је толико заинтересован питањем несрећног мачета, да је то мо-

ментано у њему забашурило осећај тегобе његовог личног положаја.

Ту је и једна сирота жена са троје омање деце. Сви су врло слабо одевени и врло јако заинтересовани несрећом јадног мачета. Жена је ту као по некој обавези да даје обавештења о мачету, а деца јој у томе усрдно помажу. По томе како српски говоре, види се да су Немци. Неки добри и душевни Немци!

Ту је и један официр који искључиво са оним двема дамама говори о мачету.

Ту је и један крупан и као тресак здрав човек доста отменог изгледа. Он ћути.

Ту је и познати београдски рентијер сумњиве прошлости, који неким фигурама у полутами врло енергично доказује како не би био никакав грех просто умлатити неваљалца који је јадно маче ту оставио.

Ту су још неки људи, још неке жене, још нека деца. Ту је и патролџија.

И цео тај конгрес милосрдних душа непрестано само о мачету говори, а маче и даље тако тужно мауче.

Она сирота и добра Немица дирљивим гласом и рђавим српским језиком исприча призор како је туда мало-пре прошао неки молерски радник са својим кером, како је тај кер давио јадно маче, како се молер томе слатко смејао и како је њој једва пошло за руком да маче отме из шапа раздраженог кера.

Сви осудише молерског радника, а нарочито официр, који га још назва и бекријом. И том приликом многи спазише како се тај официр елегантно представи оној млађој дами, са којом после настави разговор о ствари која није имала никакве везе ни са бездушношћу молерског радника, ни са несрећом јадног мачета.

Један пекар прогура се кроз гомилу присутних да види шта је.

— А што га нико од вас не узме? — рече он.

— Па узми га ти! — добаци му неко из гомиле и то пропрати смехом.

— Ја бих га заиста узео — рече пекар душевним гласом — да код куће немам већ три... И они су са улице узети, а ни сâм немам шта да једем.

— Још је мâло, њему треба млека? — чу се опет неки глас из гомиле.

— Треба, дабогме.

— Е, то је то! — одговори на то овај дуги глас из гомиле.

Кад наста ово нуткање, свештеник изиђе из гомиле и продужи свој пут.

— Баш треба неко да га узме — рече рентијер, па се и сâм удали из гомиле.

— Грехота је да се овако мучи! — чу се неки трећи глас из гомиле, по свој прилици глас оног обалског радника.

— А зашто га не узмете ви?! — обрати се старија дама сиротој Немици.

Немица рече да већ има мачку и мачора, и још притом два мала кучета, која је такође са улице узела.

— Ја бих га радо узела — болећивим гласом рече млађа дама — али је оно по свој прилици још слепо...

Немица рече да није слепо.

— Знам, знам, али је сад питање: како ћу га однети?!

Официр јој понуди своју џепну мараму, а чуше се и друге неке понуде. Официр се чак стави на расположење дами да маче и понесе, али се она, незнано из којих разлога, оглуши према његовом толиком кавалерству, као и према понудама других лица.

Онда наста тајац у коме се још само јадно маче чуло.

Кад даље насташе нуткања, један шегрт направи неку глупу шалу, и конгресом милосрдних душа неочекивано овлада смех.

Тада патролџија приђе мачету, откопча свој копоран, саже се и узе маче, и метну га себи у недра. Затим се, ћутећи, удали из гомиле.

Свима лакну на души, само једна душа би до нервозе узнемирена тим великим примером људске болећивости.

— Јух, он ће га у Саву! — врисну млађа дама и клону на официра.

Сви узеше да теше даму, а нарочито официр, који ју је формално држао у своме загрљају.

— Благо патролџијиној души! — побожно рече неко, удаљавајући се из гомиле.

II

ЈЕДАН ИНТЕРВЈУ

(Прича која казује једно, међутим имала би казивати сасвим деведесет-девето.)

Он је био изаслат у иностранство по једној врло важној ствари. И како је мисија његовог пута била чувана у строгој тајности, то је целој ствари био придаван много већи значај него што га је она имала. Нагађало се свашта, али ни једна комбинација у томе нагађању није била ситнија од најкрупнијих земаљских интереса. Тајанственост у опште пораћа најслободније претпоставке, иза којих се обично, као по неком природном правилу, гомилају таласи нестрпљења и фантастичних верзија.

Према томе није се ни најмање чудити што је његов повратак из иностранства објављен као дело једног судбоносног, па још и успешног похода.

И ја похитах да га први интервјуишем.

*

Затекао сам га у његовом приватном кабинету који је био намештен пола по источњачком пола по западњачком укусу.

Примио ме је лепо, чак могу рећи и љубазно.

Кад седох и припалих наслужену ми цигару, ја рекох циљ свога доласка к њему, и учини ми се, преко очекивања, да му је то било мило.

— Интересантан свет!.. Чудесан свет! — рече он претурајући по гомили разних фотографија пред собом и одвајајући их на мање гомилице. — Кажем вам: док је човек млађи, треба да проживи у томе свету... То је живот, господине, а ово код нас је право ђубре!

Не знајући шта имају да значе речи са толико патоса изговорене, ја сам ћутао.

Једна фотографија случајно клизну међу прстима домаћиновим и паде на чупав скупоцени тепих. Он се саже, подиже је и онда се упиљи у њу.

— Видите је и реците ми свој суд о њој — рече ми он и пружи ми ту фотографију.

Фотографија је представљала омалену и пуначку женску прилику симпатичног лица.

— Пријатна дама — рекох ја — само не поимам овај костим на њој.

— То је циганска ношња — рече он — а пријатељица се сликала у њему поводом једног костимираног бала... Мила и слатка девојка, само, на жалост, без темперамента!

— А ви волите темперамент?

— Нека је најлепша на свету, нека је најумиљатија откад свет постоји, нека јој сунце сија на челу, ако је без темперамента, она за мене нема дражи, и интересовање ми је за њу врло кратког века... Такав сам ја!

— Чудновата ствар! — рекох ја тек онако.

— Видите — рече он примајући натраг фотографију из моје руке, и приметно уздахну — о свима овим фотографијама преда мном могао бих вам испричати врло дивних и врло интересантних ствари, али ћете, уверен сам, бити задовољни да чујете само историју мога познанства са овом особом.

Притом домаћин театрално затресе главом и настави:

— Чудан стицај!.. Дуго ми време у Бечу и од досаде не знам шта да радим. Дању спавам, ноћу живим, па се и то досадило... Али да пређем на ствар. Ја на железничкој станици, а и она ту. Стоји на перону и распитује вратара кад који воз полази, па то бележи у нотес. Погледам је, и допаде ми се. „Ако она буде путовала, путоваћу и ја“ рекох у себи и остадох на пристојном одстојању од ње, посматрајући је непрестано. Али она сврши разговор са вратаром, даде му напојницу и упути се у варош. „У толико боље“ рекох ја у себи и упутих се за њом. Прво сам ишао устопице за њом, а после сам је претицао, сачекивао је и опет ишао за њом. Видим: sie nimmt keine Notize von mir! Несрећна ствар! Пече ме то, али ме нада још не напушта. На једној раскрсници претекох је, поздравих је, али ме она и не погледа! „Ствар пропала“ рекох ја у себи, али ме нада ипак никако не напушта. Очекивао сам да уђе у трамвај, али она то не учини. Тако продужисмо даље. И ако су ми ноге већ почеле биле отказивати послушност, јер је она врло брзо ишла, нада је ипак била још непрестано ту. Тако дођосмо до омнибуса. И хвала Богу! Она уђе у омнибус, и ја за њом. А, на срећу, омнибус празан! Почесмо се возити ка опери. Ја се прво устезах, али је најзад ослових. Рекох јој да ми је врло

позната и да ми се све чини да сам је скоро видео у Пешти. Она, али сасвим хладно, рече да она никад није била у Пешти. Сад чвор! Ситуација бестрага глупа, али се морало напред. Ја јој се представих, рекох чиј сам делегат и изређах све своје титуле. Она ме прво загледа, као да је по мојој спољашњости хтела проверити истинитост мојих речи, па се после и она мени представи. Отпочесмо разговор. Прво о Бечу у опште, па после још о многим другим стварима. Али и ту малер! Никако да потревим ствар која би је јаче заинтересовала! У зло доба поведох разговор о позоришту, и посред среће! И разговор потече као вода!

— То значи да се бечлике у опште интересују за позориште? — приметих ја.

— Необично!.. Али слушајте даље. У томе разговору сиђемо са омнибуса, ја јој се понудим за пратиоца, и тако наставимо пут... И како било да било, тек ја успем да је заинтересујем за себе, и чак ми пође за руком да је склоним да свратимо у једну пивницу! Познанство све ближе и све тешње. Сад ја на коњу и у положају да чиним даље предлоге! Па је тако и било. И, можете мислити: сутрадан смо већ били у позоришту, из позоришта одемо у један отмен ресторан, а после — и тако даље, и тако даље! Је ли то успех?!

— Јесте — рекох ја.

— После је било тако честих састанака и она ми се била толико предала, да већ нисам знао шта ћу даље с њом... Девојка добра, школована, интелигентна, музикална и са седамдесет хиљада форината мираза, али, на жалост и по сто пута на жалост, без темперамента...

— И онда сте је напустили?

— Морам признати да сам у томе погледу био свиња, али не толико због њеног недостатка у темпераменту, колико због ближег познанства са њеном мајком... Жена у годинама, али врло лепо очувана и, што је главно, пуна темперамента!.. То је било задовољство, господине!

Притом домаћин узмахну руком на више и пуче прстима.

— Куриозума ради само да видите каква писма она може да пише! — настави домаћин усхићено, отвори фиоку и поче по њој претурати. — Као да јој је сад петнаест година!...

Ја видех да је мисија тога господина и великог државног човека била и сувише обилата; видех да сам врло далеко од замишљеног циља и да сам у опште пут погрешио, стога се извиних краткоћом времена, захвалих се на љубазности и одох.

*

После је тај господин био, а и сад је, чини ми се, пуномоћни министар Србије на страни...

III

ПОЛЕДИЦА

(Историја једног незнаног познанства.)

Као што прашина, блато и нечистота нигде у свету нису то што су у Београду, тако је и поледица у Београду нешто особито, нешто мимо свет, — нешто страшно и убиствено.

А зашто? — Из простог разлога што још ни један председник општине београдске није јавно убијен...

*

Вече је било, магловито и студено вече.

Ја сам се тада опрезно спуштао једном од најстрменијих београдских улица, а преда мном је доста слободно корачала једна дама.

Не видим је добро, али чујем да на њој нешто пријатно шушти (ваљда жипон) а по еластичним и слободним покретима њеним рекао бих да је млада и у своје ноге поуздана.

И балансирајући као по конопцу, ја сам у томе тренутку имао само једну једину жељу: да не паднем. А стрепећи и за себе и за даму која је преда мном корачала, мени се одједном почеше развијати мисли о страшном буџету општине београдске, о начинима на које тај буђет некуд тоне и о јединственим страдањима несрећних људи који тај буџет носе на својим леђима.

„Толика индиферентност! Толико лудило!“ рекох ја у себи, први прекор упућујући престоничкој интелигенцији, а други широким масама београдског грађанства.

И баш у томе тренутку нешто преда мном лупи.

Ја боље отворих очи, али пред собом не видех ништа и никога, па ни даму која ми је дотле била стално пред очима. Значи, она је пала... Сирота жена!

Заборавих и на поледицу и на све опасности које човека на њој очекују, и притрчах несрећној дами.

— Да се нисте јако повредили? — упитах је, пошто јој помогох да стане на ноге.

Она ми се у полутами загледа у очи, и ја у необичном сјају њених очију познадох младост, застиђеност и топлу благодарност према помоћној руци непозната јој човека.

— Не... Хвала вам!...

Онда пођосмо даље. Али не учинисмо честито ни неколико корака унапред, а дама поново клизну и у мало опет не паде.

— Ако дозволите, ја ћу вас узети под руку?

Она понуду прими и захвали ми се, и, како ми се учини, немађаше довољно речи да ми изрази сву своју благодарност због тога.

Онда опет пођосмо даље.

Дама је, истина, слободно корачала, али се мени нешто почеше скраћивати кораци. Не знам баш тачно зашто, тек више нисам осећао никакав страх од поледице; чак више о томе нисам ни мислио. А десна ми рука гори као да сам је у пламен метнуо!

Али дама опет клизну, и умало што и мене не повуче за собом. Заиста, критична ситуација!

— Знате шта? — рече ми она и задржа се мало при тим речима. — Ја мислим да би боље било да ја вас узмем под руку?...

И ја увидех сву умесност тога предлога, те тако пођосмо даље на тај начин, вајкајући се унисоно на општину београдску, која је, изгледа, ставила себи у задатак да људе јавно ломи као погачу и да им загорчава живот свакојаким непријатностима.

Сиђосмо и у попречну, прилично осветљену и равну улицу, а нити мени пада на ум да јој се представим, нити ме она ма и најситнијом околношћу подсети на ту моју дужност.

И идемо тако даље и беспоштедно оговарамо општину београдску. Мени под пазухом топло, много топло, и осећам да ми је та топлина пријатна, необично пријатна.

Тако приспесмо под велику електричну лампу, која је око себе проспипала густе снопове светлости.

Тад се дама трже, а тргох се и ја.

— Извините!... Ја сам се и сувише заборавила... Хвала вам!

И ја нешто промуцах у томе смислу, поклоних се и продужих пут.

Дама се врати натраг. (Мора бити да је у разговору заборавила на свој пут.)

„Лепа и пријатна женица!“ рекох ја у себи, инстинктивно се окретох за њом, и онда се уплаших од свега, и брже пођох напред.

*

Дођох кући.

Вадим из џепова посластице за децу и милујем их.

— Татице, ала лепо миришеш! — рече мој најмлађи синчић, узе скут мога капута у своје нејаке ручице и принесе га носу. — Како лепо мирише наш добри татица!

Онда ми се и моја најстарија ћерчица примаче, метну ми главу на прса и узе чујно увлачити ваздух у нос.

— Мамо — рече она и окрете се мојој жени — да знаш што наш тата лепо мирише!

Ја се нађох у небраном грожђу и почех се око сâмог себе окретати и сâмог себе мирисати.

У том и моја жена устаде са столице, приђе ми и поче ме мирисати.

— Неки леп мирис — рече она сухо и очи јој се запалише пакосном сумњом.

А ја?...

Задуго нисам могао доћи к себи од забуне, док се најзад не сетих у чему је ствар. И ондах испричах све по реду како је и шта је било. Нападох свом жестином слободног престоничког грађанина на општину београдску, и да бих своје кавалерство уздигао пред женом, рекох да је тога вечера просто био у питању живот једне од најмлађих и можда најдражеснијих дама београдских! — — — — — И пошто никакве ближе податке о дами нисам могао дати, то је ево већ десети дан како ја и жена ћутимо једно од другог...

Чеда Поповић.

САМОУБИСТВА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

— НАСТАВАК —

2. Самоубиства по варошима и по селима.

Релативни број самоубистава много је већи по варошима него по селима, и то не само у државама, које имају повише великих вароши, него и онде где великих вароши нема. Тако на пр. у Норвешкој долазило је у периоду од 1893 до 1897 године 86·6 самоубистава на милион варошана а само 55·9 на исто толико сељана. У 1900 години износио је број самоубистава по варошима 85 а по селима само 44 на милион једних и других становника.

У Швајцарској долазило је у периоду од 1895 до 1901 године 277 самоубистава на милион варошана а 210 на милион сељана. Овде се дакле размере више приближују.

У великим варошким центрима подиже се број самоубистава до велике висине. Тако долазило је у периоду од 1896 до 1901 године у Трсту 388, у Паризу 315, у Бечу 298 а у Берлину 285 самоубистава на милион становника. На већи број самоубистава утичу овде поглавито: други начини запимања, и још многе друге прилике великоварошког живота.

У Србији било је самоубистава

у години	свега по варошима	свега по селима	на милион становника по варошима	на милион становника по селима
1898	27	103	80	50
1899	29	112	84	52
1900	32	112	91	52
1901	32	101	90	46
1902	33	107	93	48
1903	37	84	104	37
1904	48	118	134	51
1905	37	131	103	56

у години	свега по варошима	свега по селима	на милион становника по варошима	на милион становника по селима
1906	51	125	140	53
1907	42	162	114	67
свега од				
1898—1902 . .	153	535	87	50
1902—1907 . .	215	620	130	54
1898—1907 . .	368	1.155	97	52

Кад релативни број самоубистава по варошима поредимо с бројем истих по селима, онда излази, да је на сто првих долазило ових других у години

1898	63·5	1903	35·6
1899	61·9	1904	38·1
1900	57·1	1905	54·3
1901	51·1	1906	37·8
1902	51·6	1907	57·0
од 1898—1902 . .	57·5	од 1903—1907 . .	41·5

Из ових односних размера види се, да се број самоубистава по селима јаче колеба него по варошима и да опада. За цео десетогодишњи период добивамо размеру као 100 : 53·6, и према томе број самоубистава по варошима је релативно готово двапут већи него по селима.

Поредимо ли 1898 годину са 1907 годином, налазимо, да је ове године било по варошима 24 а по селима 59 самоубистава више. Овај апсолутни прираштај износио је по варошима 8·89 а по селима 5·74 процента годишње. Учинимо ли овако поређење са релативним бројевима самоубистава, онда излази, да их је 1907 године било више по варошима 34 а по селима 17. Годишњи проценат прираштаја износи по варошима 4·25 а по селима само 3·40.

Апсолутни прираштај између периода 1898—1902 и 1903 до 1907 износио је по варошима 62 а по селима 85, и према томе износио је годишњи прираштај самоубистава по варошима 8·10 а по селима само 3·18 процента.

У појединим окрузима било је свега самоубистава

у округу	у периоду од 1898—1902 г. по варош.	1898—1902 г. по селима	1903—1907 г. по варош.	1903—1907 г. по селима	1898—1907 г. по варош.	1898—1907 г. по селима
београдском . . .	7	18	6	29	13	47
ваљевском	9	28	6	36	15	64
врањском	8	50	11	52	19	102

у округу	у периоду од 1898—1902 г. по варош.	по селима	1903—1907 г. по варош.	по селима	1898—1907 г. по варош.	по селима
крагујевачком . .	7	33	9	17	16	50
крајинском	6	20	4	18	10	38
крушевачком . . .	1	22	8	42	9	64
моравском	12	33	10	39	22	72
нишком	9	38	14	28	23	66
пиротском	2	24	6	16	8	40
подринском . . .	6	48	10	58	16	106
пожаревачком . .	8	36	18	48	26	84
рудничком	—	16	3	32	3	48
смедеревском . . .	5	24	7	17	12	41
тимочком	6	42	5	41	11	83
топличком	—	20	1	22	1	42
ужичком	4	40	11	73	15	113
чачанском	3	43	9	52	12	95
у Београду . . .	60	—	77	—	137	—
свега	153	535	215	620	368	1.155

Просечни годишњи број самоубистава износио је

у округу	у периоду од 1898—1902 г. по варош.	по селима	1903—1907 г. по варош.	по селима	1898—1907 г. по варош.	по селима
београдском . . .	1·4	3·6	1·2	5·8	1·3	4·7
ваљевском	1·8	3·5	1·2	7·2	1·5	6·4
врањском	1·6	10·6	2·2	10·4	1·9	10·2
крагујевачком . .	1·4	6·6	1·8	3·4	1·6	5·0
крајинском	1·2	4·0	0·8	3·6	1·0	3·8
крушевачком . . .	1·2	4·4	1·6	8·4	0 9	6·4
моравском	2·4	6·6	2·0	7·8	2·2	7·2
нишком	1·8	7·6	2·8	5·6	2·3	6·6
пиротском	0·4	4·8	1·2	3·2	0·8	4·0
подринском . . .	1·2	9·6	2·0	11·6	1·6	10·6
пожаревачком . .	1·6	7·2	3·6	9·6	2·6	8·4
рудничком	—	8·2	0·6	6·4	0·3	4·8
смедеревском . . .	1·0	4·8	1·4	3·4	1·2	4·1
тимочком	1·2	8·4	1·0	8·2	1·1	8·3
топличком	—	4·0	0·2	4·4	0·1	4·2
ужичком	0 8	8·0	2·2	14·6	1·5	11·3
чачанском	0·6	8·6	0·8	10·4	1·2	9·5
у Београду . . .	12·0	—	15·4	—	13·7	—
у опште	30·6	107·0	43 0	124·0	36·8	115·5

У другом периоду било је по варошима у дванаест округа више самоубистава него у периоду првом. По селима био је вишак у једанаест округа.

Прираштај самоубистава у времену између првог и другог периода износио је

у округу	по варошима свега	по варошима у годиш. %	по селима свега	по селима у годиш. %
београдском	—1	—2·86	11	12·22
ваљевском	—3	—6·67	8	5·71
врањском	3	7·50	2	0·80
крагујевачком	2	5·71	—16	—9·70
крајинском	—2	—6·67	—2	—2·00
крушевачком	7	140·00	20	18·18
моравском	—2	—3·33	6	3·64
нишком	5	11·11	—10	—3·27
пиротском	4	40·00	—8	—6·67
подринском	4	13·33	10	4·17
пожаревачком	10	25·00	12	6·67
рудничком	—3	—	16	20·00
смедеревском	2	8·00	—7	—5·83
тимочком	—1	—3·33	—1	—0·48
топличком	1	—	2	2·00
ужичком	7	35·00	33	16·50
чачанском	6	40·00	9	4·19
у Београду	17	5·67	—	—
у опште	62	8·11	85	3·18

Из ових процената види се да је прираштај самоубистава по варошима био 2·5 пута већи него по селима. По варошима био је највећи прираштај у крушевачком округу, а најмањи у Београду. По селима био је највећи у рудничком, а најмањи у врањском округу.

Кад нове крајеве одвојимо од старих округа, онда излази, да је било самоубистава

у периоду од	свега: у новим крајевима по варошима	у новим крајевима по селима	у старим окрузима по варошима	у старим окрузима по селима
1898—1902 г.	19	132	134	403
1903—1907 г.	32	118	183	502
1898—1907 г.	51	250	317	905

у периоду од	годишње: у новим крајевима по варошима	у новим крајевима по селима	у старим окрузима по варошима	у старим окрузима по селима
1898—1902 г.	3·8	26·4	26·8	80·6
1903—1907 г.	6·4	23·6	36·6	100·4
1898—1907 г.	5·1	25·0	31·7	90·5

У другом периоду било је у старим окрузима више самоубистава не само по варошима него и по селима. Тај вишак износио је по варошима 49 или 7·31 процента а по селима 99 или 4·91 процента. У новим крајевима било је више самоубистава само по варошима и то свега 13 или 13·68 процента; по селима било је у другом периоду на против 14 самоубистава мање, и према томе опадак износио је годишње 2·12 процента.

На један милион становника долазило је самоубистава

у периоду од	у новим крајевима		у старим окрузима	
	по варошима	по селима	по варошима	по селима
1898—1902 г.	47	56	99	49
1903—1907 г.	73	44	115	57
1898—1907 г.	61	49	118	53

При међусобном поређењу ових релативних бројева излази, да је на сто самоубистава по варошима долазило истих по селима

у периоду од	у новим крајевима	у старим окрузима
1898—1902 г.	119	62
1903—1907 г.	60	49
1898—1907 г.	80	49

Према овим размерама излази, да је у новим крајевима по селима било релативно више самоубистава него у старим окрузима.

Поредимо ли нове крајеве са старим окрузима, налазимо, да је односна размера између првих и других била за самоубиства

у периоду од	по варошима	по селима
	као 100 према	
1898—1902 г.	211	87
1903—1907 г.	158	120
1898—1907 г.	177	108

У старим окрузима био је у првом периоду број самоубистава релативно много већи а по селима на против мањи него у новим крајевима. У другом периоду имали су стари окрузи и по селима више самоубистава.

У појединим окрузима долазило је годишње самоубистава на милион становника и то:

у округу	по варошима 1898—1902	1903—1907	1898—1907	по селима 1898—1902	1903—1907	1898—1907
београдском	338	235	281	30	43	37
ваљевском	146	68	100	46	57	52
врањском	54	67	61	55	53	54
крагујевачком	46	65	56	51	23	36
крајинском	93	60	75	47	40	43
крушевачком	19	76	56	35	66	50
моравском	87	70	79	46	49	41
нишком	56	94	74	54	36	44
пиротском	32	96	64	57	35	44
подринском	69	86	75	51	59	55
пожаревачком	48	105	77	36	46	41
рудничком	—	46	12	46	84	66
смедеревском	75	101	88	44	28	36
тимочком	81	73	78	70	64	67
топличком	—	16	10	48	49	48
ужичком	73	97	89	66	126	96
чачанском	62	125	100	76	89	83
у Београду	72	198	186	—	—	—
у опште	87	106	97	50	54	52

У периоду од 1903 до 1907 године било је мање самоубистава него у ранијем периоду само у окрузима: београдском, ваљевском, крајинском, моравском и тимочком, а у осталим окрузима и у Београду било их је више. По селима било је у истом периоду мање самоубистава у окрузима: врањском, крагујевачком, крајинском, нишком, пиротском, смедеревском и тимочком.

У овом десетогодишњем периоду било је релативно највише самоубистава по варошима у београдском округу, а по селима у округу ужичком. Најмање самоубистава било је по варошима у топличком а по селима у крагујевачком округу.

Поредимо ли, по релативном броју самоубистава по варошима, округ београдски са осталим окрузима узев, да је у том округу долазило 1.000 самоубистава на милион становника, налазимо, да је у периоду од 1898 до 1907 године, износио број самоубистава

у округу		у округу	
топличком	36	пожаревачком	274
рудничком	43	тимочком	278
крушевачком	199	моравском	281
крагујевачком . . .	199	смедеревском	313
врањском	217	ваљевском	356
пиротском	228	ужичком	317
нишком	263	чачанском	356
крајинском	267	у Београду	662
подринском	267		

Према томе и сам Београд остаје далеко иза округа београдског у погледу релативног броја самоубистава извршених по варошима у периоду од 1898 до 1907 године.

По селима није тако велика разлика између појединих округа; јер односна размера између највећег (у ужичком округу) и најмањег релативног (у крагујевачком округу) броја самоубистава била је као 1.000 : 375.

Занимљиво је поређење релативног броја самоубистава извршених по варошима, са бројем извршених по селима. У првом периоду од 1898 до 1902 године била је ова размера као 1.000 : 575, а у другом периоду као 1.000 : 509.

У целом десетогодишњем периоду од 1898 до 1907 године долазило је на 1.000 самоубистава, извршених по варошима, самоубистава по селима, и то:

у округу		у округу	
београдском . . .	132	подринском	733
смедеревском . . .	409	чачанском	820
моравском	519	тимочком	859
ваљевском	520	врањском	885
пожаревачком . . .	532	крушевачком . . .	893
крајинском	573	ужичком	1.079
нишком	595	топличком	4.800
крагујевачком . . .	643	рудничком	5.500
пиротском	687	у опште	536

Из овог поређења види се, да је број самоубистава по селима, према броју истих по варошима, у североисточним округзима много мањи него у округзима југозападним. Ови округи граниче се међу собом непосредно, а три од њих (руднички, ужички и топлички) имају по селима много више самоубистава него по варошима.

Доста велику разлику у броју извршених самоубистава налазимо између варошана и сељана, по времену кад је извршено самоубиство. Тако извршено је свега самоубистава

у месецу	у периоду од 1898—1902 г. по варош.	по селима	1903—1907 г. по варош.	по селима	1898—1907 г. по варош.	по селима
јануару	9	34	21	35	30	69
фебруару	7	30	10	44	17	74
марту	15	41	19	48	34	89
априлу	20	50	24	71	44	121
мају	24	71	27	72	51	143
јуну	12	55	19	75	31	130
јулу	10	64	16	61	26	125
августу	13	50	14	57	27	107
септембру	12	48	22	42	34	90
октобру	11	38	15	42	26	80
новембру	10	31	16	41	26	72
децембру	10	23	12	32	22	55
у пролеће	59	162	70	191	129	353
лети	35	169	49	193	84	362
у јесен	33	117	53	125	86	242
зими	26	87	43	111	69	198
свега	153	535	215	620	368	1.155

Просечни годишњи број самоубистава износио је

у месецу	у периоду од 1898—1902 г. по варош.	по селима	1903—1907 г. по варош.	по селима	1898—1907 г. по варош.	по селима
јануару	1·8	6·8	4·2	7·0	3·0	6·9
фебруару	1·4	6·0	2·0	8·8	1·7	7·4
марту	3·0	8·2	3·8	9·6	3·4	8·9
априлу	4·0	10·0	4·2	14·2	4·4	12·1
мају	4·8	14·2	5·4	14·4	5·1	14·3
јуну	2·4	11·0	3·8	15·0	3·1	13·0
јулу	2·0	12·8	3·2	12·2	2·6	12·5
августу	2·6	10·0	2·8	11·4	2·7	10·7
септембру	2·4	9·6	4·4	8·4	3·4	9·0
октобру	1·2	7·6	3·0	8·4	2·6	8·0
новембру	2·0	6·2	3·2	8·2	2·6	7·2
децембру	2·0	4·6	2·4	6·4	2·2	5·5
у пролеће	11·8	32·4	14·0	38·2	12·9	35·3
лети	7·0	33·8	9·8	38·6	8·4	36·2
у јесен	6·6	23·4	10·6	25·0	8·6	24·2
зими	5·2	17·4	8·6	22·2	6·9	19·8
свега	30·6	107·0	43·0	124·0	36·8	115·5

Већ из ових апсолутних бројева види се, да је растење и опадање самоубистава много правилније по селима него по варошима. Јасније види се то, кад се ови бројеви изразе у процентима. За ово узимамо само цео десетогодишњи период од 1898 до 1907 године. Тако је у овом периоду долазило самоубистава

	од сто		од 1.200	
на месец	по варошима	по селима	по варошима	по селима
јануар	8·15	5·97	98	71
фебруар	4·62	6·41	55	77
март	9·22	7·70	111	92
април	11·96	10·48	144	126
мај	13·87	12·38	166	149
јуни	8·42	11·25	101	135
јули	7·07	10·82	85	130
август	7·34	9·27	88	111
септембар . . .	9·25	7·79	110	93
октобар	7·06	6·93	85	83
новембар . . .	7·06	6·24	85	75
децембар . . .	5·98	4·76	72	57
у опште . . .	100·00	100·00	1.200	1.200

По варошима долази највише самоубистава на месец мај а најмање на фебруар. Ход процената је веома неправилан.

И по селима долази највише самоубистава на мај, а најмање на децембар. Проценат расте и опада сасвим правилно.

При међусобном поређењу ових процената излази, да је на сто самоубистава по варошима долазило истих по селима

у месецу		у месецу	
јануару	73	јулу	144
фебруару	139	августу	126
марту	84	септембру	83
априлу	88	октобру	98
мају	89	новембру	88
јуну	134	децембру	79

Само у месецу октобру види се мала разлика између варошких и сеоских процената, значи, да је релативни број самоубистава био готово подједнак како по варошима тако и по селима; у осталих једанаест месеци размера се јако колеба.

Правилније размере показују се по годишњим временима. Тако било је самоубистава

	од сто		од 1.200	
	по варошима	по селима	по варошима	по селима
у пролеће . . .	35·05	30·56	421	367
лети	22·83	31·34	274	376
у јесен	23·37	20·96	280	251
зими	18·75	17·14	225	206
у опште . . .	100.00	100·00	1.200	1.200

По варошима долази највише самоубистава на пролеће, а по селима има их највише лети. Најмање самоубистава има зими, како по варошима тако и по селима. И овде је ход процената правилнији по селима него по варошима.

На сто самоубистава по варошима долазило их је по селима

у пролеће	87	у јесен	90
лети	137	зими	92

По селима је само лети самоубистава више него по варошима, у остала три годишња времена је обратно; разлика међутим није тако велика.

Б. Јовановић

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

СУНЦЕ СЕ РАЂА

Безбрје тамно склања се, крије
Прозрачју првом... Свежина струји...
Исток беласка... Сунца још није,
Ал' с рођаја му, чуј! песма бруји,
Добоши, трубе... Весници моћни
Сунчева сјаја Западу крећу,
Јављајућ Страху: „Мрак дугоноћни
Пред нама гине!..“ По шуми, цвећу,
По брду, пољу живот се буди.
Весници сунца, моћни и славни,
Жуде и хрле... Нестаје студи...
Заблиста Исток и живодавни
Рӯј се разлива... Топови, пушке
И бајонети у рују гӧре;
Мишице снажне и груди мушке
Набрекле силно да срећу зоре
Браћи објаве... Србија иде!
А преко Дрине тајац завлад'о...
То браћа браћу у јави виде, —
А том се сунцу роб давно над'о.
Сноп светлих зрака кроз руј се лије,
Сија, јер Дрину Србин похађа!
Слобода стиже, мрака већ није...
Сунце се рађа!..

С. Јов.

РАМОВ СИНОВАЦ

— ДЕНИС ДИДРО —

— СВРШЕТАК —

Он. Без сумње златом, златом; злато је све, а остало без злата није ништа. Исто тако, место да му напуним главу лепим максимама, које би требало да заборави, с опасношћу да буде само убоги спромах; кад имам један луј, што се не дешава често, ја се тужим пред њим, извадим луј из џепа, са дивљењем му га показујем, подижем очи к небу, спустим луј преда њ; а да бих му још боље предочио вредност овог светог новца ја му тепам, претим, прстом му показујем све што се њиме може добити: лепе корице, лепа детиња женска капа, леп колач; потом метнем луј у свој џеп, поносито се прошетам, подигнем скут од капута, руком ударим по џепу од прслука, и тако му покажем да ми луј, који је ту, даје уверења да ме он гледа.

Ја. Па шта знате друго; али ако случајно дубоко прожет вредношћу луја, једнога дана. . .

Он. Разумем вас, на то треба затворити очи, нема ти ту моралног начела које нема рђавих последица. У најгорем случају, само једна несрећна четврт часа па је све свршено.

Ја. И ако сте ми изнели тако одлучна и паметна гледишта, ја опет мислим да би добро било од њега створити једног музичара. Ја не знам како да се приближим великим људима, да боље послужим њиховим пороцима и да корисно употребим своје.

Он. То је истина; али ја имам план за бржи и сигурнији успех. Ах, да је девојка! Али како не бива онако како човек хоће, треба се користити оним што се дешава, из њега извући

најбољи део и тога ради дете, коме је суђено да живи у Паризу, не васпитати лакедемонски као што већина очева ништа друго и не ради него само размишља о несрећи своје деце; ако је рђаво васпитано, за то је криво друштво. А не! Нека прича ко шта хоће, ја хоћу да мој син буде срећан, што је једно исто што и уважен, богат и моћан. Ја по мало познајем најлакше путеве ка овоме циљу, и гледаћу да му их што пре покажем. А ви, вајни паметници, ако ме кудите, светина и успех опростиће ми. Он ће имати злата, ја вам то кажем. Ако га има много, имаће свега, па чак и ваше поштовање.

Ја. Можда се варате.

Он. А живеће и без тога вашег поштовања, није му баш много стало до њега.

У свему овоме било је много којечега о чему људи мисле, по чему се управљају, али што не говоре. У томе баш и јесте највећа разлика између мога човека и већине из наше околине. Он је признавао своје пороке, које и други људи имају, али није био лицемер, и он је био грозан као они; само је био слободнији и доследнији себи, а покаткад и покваренији. Дрхтао сам кад помислим шта ће бити од детета поред таквог једног учитеља. Сигурно је даје, по идејама о васпитању тако строгим, по нашим обичајима, морао далеко отићи, само ако није на време задржан на путу.

Он. Ох, не бојте се ничег, јер важно, главно, чега добар отац мора да се држи, није то да своме детету да пороке који ће га обогатити, смешан изглед који ће га омилети код великих људи, свако то чини, ако не по систему као ја, оно бар по примеру и по лекцији; већ главно је да му покаже право мерило, вештину да избегне срам, бешчашће и законе, то су дисонанције у друштвеној хармонији, које треба умети удесити, спремити и сачувати. Ништа није тако просто као један низ потпуних акорда; потребно је нешто што надражује, што одваја снопић и расипа из њега зраке.

Ја. Врло добро, овим поређењем ви сте ме од обичаја вратили на музику, од које сам се мимо своју вољу удалио, а зато сам вам захвалан; јер, да вам ништа не тајим, више вас волим као музичара него као моралисту.

Он. Ипак ја сам у музици много нижи, а у моралу много виши.

Ја. У то сумњам; али кад би било тако, ја сам добар човек, а ваша начела нису моја.

Он. Толико горе по вас! Ах, да су ми биле ваше способности!

Ја. Оставимо сад моје способности, па се вратимо вашим.

Он. Да сам умео да се изражавам као ви! — Али ја говорим бесмислено, пола као људи из великог света и књижевници, пола као људи са пијаце.

Ја. Ја говорим рђаво: умем само да говорим истину, а то не иде увек, као што знате.

Он. Али не ради истине, напротив ради лагања ја тежим за вашом способношћу. Да сам умео да пишем, како тако да напишем једну књигу, једно посветно писмо, лепо да залудим једну будалу његовом заслугом, да се увучем код жена!

Ја. А све то ви знате хиљаду пута боље него ја: не бих чак био достојан ни да вам будем ђак.

Он. Колико је великих способности пропало, а чију вредност ви не знате!

Ја. Примам на себе све што сам казао.

Он. Да је тако било, ви не бисте сад носили тако прост капут, прслук тако танак, те вунене чарапе, те незграпне ципеле и ту стару власуљу.

Ја. Тако је; кад човек није богат, мора бити незграпан, и мора употребити сва средства да се обогати; али има људи који, као и ја, богаство не сматрају за нешто најдрагоценије на овоме свету: чудновати људи.

Он. Врло чудновати; човек се некако не рађа овако паметан, та се памет добија, јер је нема у природи.

Ја. Човечјој!

Он. Човечјој. Све што живи, па и она тражи да благује на рачун онога коме ће пасти у део, а да сам чекао малог дивљака не говорећи му ни о чему, он би смео да се богато одева, сјајно храни, да га воле људи, љубе жене, и да себи скупи све среће у животу.

Ја. Да је мали дивљак био остављен самом себи, да је сачувао сву своју глупост, да је на оно мало разума детета у колевци додао снагу човека од тридесет година, он би заврнуо шију своме оцу и спавао би са својом мајком.

Он. То доказује колико је потребно добро васпитање, а ко то пориче? И шта је добро васпитање, ако не оно које води свакојаким уживањима без опасности и неприлика.

Ја. У мало па и ја да пристанем уз ваше мишљење; али да се не објашњавамо.

Он. Зашто?

Ја. Бојим се сложићемо се само привидно, и ако већ једном почнемо дискутовати о опасностима и незгодама које треба избегавати, нећемо се више разумети.

Он. Па шта то чини?

Ја. Не говоримо више о томе; кад вам кажем оно што знам не бих вам казао, а ви ћете ме лакше обавестити о оном што не знам и о ономе што ви знате у музици. Драги музичаре, говоримо о музици и реците ми како то да ви нисте ништа вредно створили и ако тако лако схватате, памтите и износите најлепша места великих учитеља, са ентузијазмом који вам они уливају а који ви преносите на друге.

Место да ми одговори, он поче да клима главом, и дижући прст к небу, узвикну: а звезда, звезда! Кад је природа стварала Лео, Вилси, Перполез, Дини, она се смејала; а изгледала је важна и озбиљна кад је стварала драгог учитеља кога би човек за десетину година назвао великим учитељем, а о њима се ускоро неће више ни говорити. Кад смандрља свога ученика, она направи гримасу, па опет гримасу... па опет још гримасу... Говорећи о овоме он је правио свакојаке гримасе: било је и презирања, љутње, ироније, а међу прстима као да гњечи неко тесто и смеје се смешним облицима које им је давао; потом далеко од себе одбаци неправилну фигуру и рече: Тако је она и мене створила и бацила поред осталих фигура, од којих су неке апотектичне, имају велики трбух, кратак врат; крупне избуљене очи; а друге имају криве вратове, било их је и сувих, живахног ока, кукастог носа. Кад су ме виделе, све се заценише од смеха, а и ја се подбочим и станем се смејати гледајући их; јер будале и луде једни друге занимају; они се траже, они се привлаче. Да, дошавши овде на земљу, нисам нашао сасвим готову пословицу која каже да „новац будала јесте очевина паметних људи", морали би је за мене створити. Осећао сам да је природа мој законити део метнула у кесу пагода и нашао сам хиљаду начина да га опет дограбим.

Ја. Знам, говорили сте ми о томе; мало ми је било чудно.

Али кад сте већ имали толико средстава, зашто нисте покушали једним лепим делом!

Он. Овако је говорио један човек из отменог света свештенику Блан. Свештеник је одговорио: „Маркиза Помпадур узме ме под руку, одведе ме до прага академије; ту извуче своју руку, ја паднем и сломијем обе ноге“. А човек из отменог света њему опет одговори: „Па лепо, попо, треба се дићи и једним ударом главе извалити врата.“ Свештеник му одврати: „Опробао сам и то; па знате ли шта сам добио? Чворугу на челу...“ После ове причице мој ти човек поче да хода сагнуте главе, замишљен и поражен; уздисао је полако тешио се, подизао очи и руке к небу, песницама се лупао у главу да би разбио чело или прсте, па настави: Изгледа ми да опет има ту нечег; али ја узалуд лупам, трескам, ништа не излази... Па опет поче да тресе главом и да се још више лупа по челу те рече: Шта ту нема никог или неће да одговори... После једног тренутка био је поносит, подизао главу, десну руку метао на срце, ходао и говорио: Осећам да осећам. Правио се као кад се наљути, разгневи, разнежи, кад наређује, преклиње и без претходне спреме говорио је о љутњи, сажаљењу, мржњи, љубави; скицирао је карактере страсти необично фино и истинито; затим је додавао: То је то, бар тако ја мислим, ето шта значи наћи помагаче жени при рађању, који уме да изазове, да убрза болове и да помогне да се дете роди. Кад сам сам, узмем перо, хоћу да пишем; грицкам нокте, трљам чело; слуга, добро вече, Бог ти помогао; мислио сам да сам генијалан; чим сам један ред написао прочитам да сам будала, будала, будала. Али како да осетим, да се издигнем, да мислим, да исцртам, како сам врло често са људима који као и ови непрестано причају и торочу. Данас је булевар био диван. Јесте ли слушали малу Мариоту? Она дивно свира. Један господин има тако лепа кола како се само замислити могу; она лепа госпођа ружни; зар се у четрдесет петој години носи таква фризура? Једна опет млада дама сва је накићене дијамантима, који је не стају бог зна колико. — Хоћете рећи како је стају... скупо? А не. Где је видели? На представи „Дете изгубљено и опет нађено.“ Улога очајавања одиграна је као никад до сад. Пајац вашарски има гласа, али не и нежности, нити духа. Једна госпођа се близнила: сваки отац имаће своје... А ви мислите да кад се то

понавља и слуша сваког дана, одушевљава и води великим делима?

Ја. Не; боље је затворити се у своју собицу па пити воду, јести сув хлеб, а мислити о себи.

Он. Можда; али за то немам храбрости. Па онда зар жртвовати своју срећу неизвесном успеху? А име које носим, па звати се Рамо, то је несносно. Ни талент, ни племство не преноси се од деда на оца и од оца на сина, од сина на унука, ако деда не остави какву заслугу своме потомку; стари пањ се грана као велико стабло будала; али шта мари? Није тако и са талентом. Да човек добије само уважење свога оца, треба да буде вештији него он; треба да је од његове склоности ка узбуђењу наследио... Нисам био склон ка узбуђењу, али се песница размрда, гудало се провлачи, а лонац кипи: ако не лонац славе а оно лонац чорбе.

Ја. Да сам на вашем месту, не бих сматрао да је све пропало; покушавао бих.

Он. А мислите да нисам покушавао? Није ми било ни петнаест година кад сам први пут себи рекао: Шта ти је — ти мислиш, а о чему мислиш? Како би ти желео да си створио или да створиш нешто чему ће се задивити цео свет... Ех, та треба само дувати и ломити прсте, треба само отворити уста па ће голуб улетети. У зрелије доба понављао сам овај свој говор из детињства; данас још га понављам и стојим поред статуе Мемнонове.

Ја. Шта хоћете да кажете вашом статуом Мемноновом?

Он. То се види. Око статуе Мемнонове било је много других, које су сунчани зраци подједнако обасјавали; али једино његова је одбијала зраке. Песник, то је Волтер; па онда ко још? Волтер; и трећи? Волтер; четврти? Волтер. Музичар то је Ринналдо од Капуа, то је Хасе, то је Локатели, то је Терадеглија, то је мој учитељ: то је овај мили Дими, који нема ни пријатну ни лепу спољашност, али који, до врага звони, који пева и лепо се изражава. Остало се поред овога малога броја Мемнона, може привезати мачку за реп; па и ми смо убоги сиромаси, бедници, Ах, господине философе, беда је ужасна ствар. Видим је како чучи, разјапила уста да попије неколико гутљаја ледене воде, која истиче из бурета Данајског. Ја не знам да ли изоштрава ум философа, али она ђаволски хлади главу песникову; не пева се добро под овим буретом! Био сам ја ту,

па нисам могао издржати. Ту сам глупост једном већ урадио. Путовао сам по Чешкој, по Немачкој, Швајцарској, Холандији, Фландрији, далеко по новом свету.

Ја. Под проваљеним буретом?

Он. Да, под проваљеним буретом. Био је то Јеврејин имућан и расипач, који је волео музику и моје будалаштине. Свирао сам као што Бог хоће, правио сам се будала; нисам оскудевао ни у чему. Мој Јеврејин био је човек који зна свој закон и тачно га испуњава, по каткад са пријатељем, увек са странцем. Имао је једну опаку парницу, коју треба да вам причам, јер је занимљива. У Утрехту је била једна дивна блудница: ова га је хришћанка заводила: он јој пошаље једног седог старца са доста великом меницом. Ћудљиво створење одби му понуду. Јеврејин за то паде у очајање. Старац му рече: зашто очајавате? Ако хоћете да спавате са лепом женом, ништа лакше, па чак да спавате и са лепшом него што је ова за којом жудите — „по исту цену уступићу вам своју“. Речено-учињено, старац чува меницу, а мој ти Јеврејин спава са старчевом женом. Дође рок плаћања менице. Јеврејин је пусти на протест и поднесе тужбу против лажне исправе. Парница. Јеврејин каже: „Никад овај човек неће смети да каже по коју цену он држи моју меницу, а ја је нећу платити. На саслушању он интерпелише старца: „Од куда вам је ова меница? Од вас. Је ли она место позајмљеног новца? — Не. Је ли за набавку робе? Није. Је ли за учињене услуге? Не, али није говор о томе, ја сам њен притежалац, ви сте је потписали и ви ћете је и платити. — Ја је нисам потписао. Дакле ја сам фалсификатор? Ви или неко други чији сте ви агент. Ја сам кукавица, али ви сте хуља. Верујте ми, не терајте ме до краја, ја ћу рећи све; ја ћу себе обесчастити, али ћу вас упропастити...“ Јеврејин не води рачун о претњи, а старац на идућој седници све откри. Обоје су били укорени, а Јеврејин осуђен да плати меницу, и тај новац одређен за помагање сиротиње. Тада се ја одвојим од њега; дођем овде.

Шта да се ради? Требало је пропасти у беди или нешто радити. Кроз главу ми пројоше све врсте планова. Један дан прође, и сутра дан се упутим у паланачко друштво које је и добро и рђаво за позориште и оркестар. Сутрадан, мислио сам да наручим једну од оних слика обешених о мотку на сред раскршћа, а ту бих ја из свега грла викао: ево вароши, у којој

је он рођен а ето га где се раставља од оца апотекара, ето га сад долази у престоницу да тражи стан за свога учитеља... ево га пред коленима свога учитеља — који га тера. Ево га са једним Јеврејином, итд. итд. Идућег дана, дигнем се тврдо решен да се придружим уличним певачима; то не би било понајгоре: ишли бисмо да концертирамо под прозорима мог драгог учитеља, који би кад ме види цркао од беса. Решио сам се на друго.

Ту застаде, као човек који држи виолину, а руком притеже жице, па потом као убоги сиромах мртав уморан, који нема снаге, коме ноге клецају, готов да издане, ако му когод не баци комад хлеба; своју превелику глад показивао је гестом једнога прста управљеног ка отвореним устима, па онда додаде: То се види. Бацали су ми по комад меса; нас троје или четворо изгладнелих препирали смо се око њега... па онда мислите узвишено, напишите штогод лепо у таквој невољи.

Ја. То је тешко.

Он. Отуд одовуд па се некако нађем ту; био сам као бубрег у лоју. Изађем. Требаће још један пут трпети глад и управљати прст ка отвореним устима. Ништа није стално на овоме свету, окреће се коло среће. Проклете околности нас воде и воде нас врло рђаво.

Затим испивши један гутљај који је остао у флаши, обрати се своме суседу: Господине, будите милостиви, учините ми једну малу услугу. Ви ту имате једну лепу флашу. Зар ви нисте музичар? — Не. У толико боље по вас, јер то су убоги сиромаси... баш за сажаљење. Судбина је хтела да ја то будем, ја, док у Монмартру можда, у каквом млину, живи млинар слуга, који ће увек слушати само ударање запињаче, а који би можда дао и најлепше песме... У млин, у млин, ту је твоје место.

Ја. Ма чему се човек одао, природа га је на то одредила.

Он. Она необично крсти. Што се мене тиче, ја не гледам са велике висине, где се све меша, као човек који маказама сече шкодљиве гране на дрвету, као гусеница која гризе лишће, одакле се виде само два различна инсекта, сваки на своме послу. Попните се на врх Меркура, па ако вам се свиди, а угледајући се на Реомира, ту класу мушица одатле делите у гусенице, грбе, дугоноге, пауке. Ви, као типови међу столарима, дрводељама, мајсторима који покривају кровове. Међу игра-

чима, певачима, ту је ваш посао: ја се у то не мешам. Ја живим у овом свету и у њему ћу и да останем. Али ако од природе зависи имати добар апетит, на који се враћам, увек, под утиском који увек добијам, ја налазим да није баш добро имати увек шта јести. Каква ђаволска економија: неки имају свега у изобиљу, а неки опет, којима као и овоме досађује стомак и који су непрестано гладни као и ови, немају шта да окусе. Што је најгоре, то је наше скучено држање, у коме нас невоља држи; јер сиромашак на иде као остали, он скаче, пузи, увија се, вуче се, проводи живот заузимајући положаје и вршећи дужности.

Ја. Какве положаје?

Он. Идите питајте Новера. Друштво их има више него што зна његове вештине.

Ја. Па и ви сте се ето, да се послужим вашим изразом или изразом Монтежа, попели на врх Меркура, па посматрате разне пантомиме рода људског.

Он. Не, не, кажем вам: ја сам и сувише тежак да се пењем тако високо. Нека глупаци пребивају по облацима, ја не идем даље од земље. Гледам око себе и заузимам позиције, или се занимам гледајући какве позиције други заузимају; ја сам одличан глумац као што ћете из овога увидети.

(Потом се поче смејати, подражавати неком обожаваоцу који преклиње, љубазном човеку: десну ногу пружи напред, леву назад, леђа сави, главу подиже, разјапи вилице, пружи руке ка неком предмету, почека заповест, прими је, оде као муња, врати се, и како му је била пописана сва покретна имовина, о њој положи рачун; све што паде он подигне, под ноге меће јастук или столичицу, држи тањирић, примиче столицу, отвара врата, затвара прозор, пушта завесе, врши дужност домаћина и домаћице; укочи се, опусти руке, стоји право; затим је слушао, хтео је са лица да чита и настави:) ето моје пантомиме, готово је иста као и пантомима ласкача, удворица, слугу и просјака. Лудости овога човека, причања опата Гаванија, будалаштине Раблеове, по каткад су ме навеле на дубоке сањарије. Има три магацина из којих сам се снабдео смешним маскама, да их метнем на лица најозбиљнијих личности, а ја гледам Панталона у прелату, сатира у председнику, свињу у калуђеру, глупака у министру, гуску у његовом најближем чиновнику... Али по вашем рачуну, кажем ја овоме моме човеку, има доста

просјака у свету, а ја не познајем ни једнога који не зна неки корак из ваше игре.

Он. Имате право. У свој краљевини само један човек маршира, то је господар, све остало заузима позиције.

Ја. Господар? Још има нешто да се каже. А мислите ли да се овда онда не нађе поред њега нека мала нога, мали потиљак, мали нос, што му чини да прави мало пантомиме. Коме год је потребан неко други, тај је сиромах, и заузима позицију. Краљ заузима позицију пред својом метресом, а пред Богом он корача као глумац. Министар пред свога краља ступа као удворица, ласкавац, слуга и просјак. Гомила славољубиваца на сто начина све гори од горег заузима пред министром мање позиције, свештеник племићског реда у јаци и дугом огртачу бар једном недељно, пред чуваром листе права. Тако ми вере, оно што ви називате пантомимом просјака јесте велики земљотрес; свако има своју малу... и свога заштитника.

Он. То мѐ теши.

Ја. Али док сам ја говорио, он је подражавао, да умреш од смеха личностима које сам именовао. На пример, да би преставио малог свештеника, шешир је држао под мишицом, а требник у левој руци; десном је подизао скут од левог огртача, журио је напред, нагнув мало главу на раме, оборио поглед, тако вешто подражавајући лицемера, да сам мислио да гледам писца „Побијања“ пред орлеанским епископом. Да би преставио ласкавце, славољубиве, лежао је потрбушке: био је Буре у главној контроли.

Ја. Одиграли сте особито; али ипак име једно биће ослобођено од пантомима; то је филозоф који нема ништа и који не тражи ништа.

Он. А где је та животиња? Ако нема ништа, он трпи; ако не тражи ништа, неће ни добити... и увек ће трпети...

Ја. Не... Диоген се ругао потребама.

Он. Али треба бити оденут.

Ја. Не, он је ишао сасвим наг.

Он. Понекад је било хладно у Атини.

Ја. Мање него овде.

Он. Тамо су људи јели?

Ја. Без сумње.

Он. На чији рачун?

Ја. На рачун природе. Коме се дивљак обраћа? — земљи, животињама, рибама, дрвећима, трави, корењу, потоцима.

Он. Рђава храна.

Ја. Има је довољно.

Он. Али рђаво служи.

Ја. Па ипак њу људи узимају да би накнадили другу.

Он. Али признаћете да наши кувари, колачари, продавци печења, угостиоци, посластичари својом руковорином уносе по мало и свога. Како је ваш Диоген живео строго дијетално, сигурно је имао органе врло привикљиве.

Ја. Варате се. Цинична хаљина некада је била наша калуђерска хаљина, са истим својством: циници су били кармелитски и францишкански калуђери у Атини.

Он. Вас ту издвајам. Диоген је исто тако био глумац ако не пред Периклом, а оно бар пред Лаисом и Фринејом.

Ја. Још се варате; други људи су доста скупо куповали блудницу која се њему подала.

Он. Али мени треба добар кревет, добра храна, топло зимско одело, лако летње одело, потребан ми је одмор, новац и много друго шта, што бих радије стекао наклоношћу него радом.

Ја. Па ви сте онда лenштина, гурман, кукавица, подла душа.

Он. Ваљда сам вам то казао.

Ја. Све то без сумње у животу има вредности, али ви и не осећате колико вам је тешко што сте такав. И сад сте, а и били сте, и у будуће ћете бити грозан глумац.

Он. Тако је, ну до сад ми је било лако, а од сад ће ми бити тешко да се правим друкчији него што сам. Али по вашем причању ја видим да је јадна моја женица била прави филозоф, храбра као лавица; дешавало нам се да ни хлеба немамо, ни кршене паре; а готово све смо били продали. Онда се обично извалим на кревет, лупам ту главу ко ће ми позајмити који талир, који му, наравно, никада не бих вратио, а она, весела као тичица, седне за гласовир, пева и прати ме; био је то славујев глас, жалим што је нисте слушали. Кад сам ишао на какав концерат, водио сам је собом, уз пут сам јој говорио: Хајд', госпођо, изазовите дивљење, покажите своју способност и своје дражи, занесите, одушевите...“ Дођемо тамо, она пева, заноси, одушевљава... Авај, ја сам је упропастио, јадна женица! Сем тога што је била талентирана, она је имала ванредно мала уста, зуби су јој били низ бисера, па какве очи, а ноге као у срне,

руке за модел. Кад тад би имала свога главнога закупца. А ход — ах, Боже, какав ход!

(Па онда поче да подражава ходу своје жене, ишао је ситним корацима, главу држао поносито, хладио се лепезом, разбацивао се при ходу; као што се најобичније понашају наше мале кокете. Па затим продужи: Свуда сам је проводио. По Тиљеријама, Царској Палати, по Булевару. Кад би ујутру нафризирана, а у лакој краткој хаљини, прелазила преко улице, ви бисте морали застати да је видите, загрлили би је с четири прста да је не стиснете. А ако би когод идући за њом гледао како каска својим лаким ножицама, она би почекала, пропустила га даље, али уз то би га погледала својим крупним црним сјајним очима, на шта би он морао застати... то је као... Али авај, ја сам је упропастио, а са њом и све своје наде на срећу. За то сам је и узео и поверио јој своје планове. Али она је била и сувише оштроумна, те је увидела да се они не могу остварити, и за то их није ни одобрила. (Па онда поче да јеца и плаче говорећи:) не, не, никада се нећу утешити. Од тада сам узео рабат и капицу.

Ја. Од туге.

Он. Од туге, баш ако хоћете. А у самој ствари да имам чапак на глави... Али већ је доцкан, а ја треба да идем у Оперу.

Ја. Шта се даје.

Он. Доверњ.

Има доста лепих ствари у музици, штета што их није он први изнео. Међутим мртвацима увек по неки теше живе. Шта ћете? Quisque suos patimur manes! Али сад је пет и по часа, ето звони пе вечерње попе Каноја и моје. Збогом, господине филозофе. Зар није истина да сам увек исти?

Ја. Авај! да, на несрећу.

Он. Нека будем овако несрећан још само једно четрдесет година; јер: ко се на послетку смеје тај се слатко смеје.

С француског,
Милица Марковић

СТАРИ КАРЛОВИЋ

Доцкан у ноћ, код мога чувара шума, седели смо нас троје: моја два пријатеља, надзорна инжињера, и ја, покрај чаше доброга вина. Они беху стигли рано тога јутра мени у походе и после неколико часова заморна, али богата лова пријатно смо се одмарали у угодној, бело окреченој собици.

На пољу је падао снег. Крупан, у великим пахуљицама, препун зимске свежине, падао је он преко широке, мирне и тајанствене равни и његова белина све је више одударала од тамнине ниских огољених жбунова и усамљених, тешких стабала високих топола што се као неми стражари пружаху једна поред друге. Међутим у соби пуцкарала је пећ и њена пријатна топлина одлично је дејствовала на наше промрзле и заморене удове.

Откравивши се у велико, а загрејани прилично вином, разговор наш бивао је све живљи, брзо прелазио с предмета на предмет, и после претресених далеких ђачких успомена зауставио се као обично, на жељи и њеној љубави.

Наш млађи пријатељ, још у свему младић из школе, који је сваку појаву и ствар схватао само са идеалне стране, није могао да при том не узвикне као у неком заносу, како је љубав према жени почетак и крај и свему, пролеће и оваплоћење, ја, управо сам живот.

Други, човек од својих тридесет година, са збораним челом и прогрушаном седом косом, али са очима још увек сјајним и живим, насмеши се и на похвалне речи одушевљена младића додаде:

„Ја, у Ваше доба и са таквим расуђивањем можда имате потпуно право. Али са 30 година — наша љубав није слепа. Човек узима мало друкче наочари, а за извињење онога који је успео да себи прибави сву горчину разочарења, обично се вели: јест да је то била права љубав. А у томе управо и лежи цело тежиште: и душа и чула заробљени су и свезани, док је сазнање и даље хладно и тупо се руга оној срећи за коју љубавници мисле да их својим велом омотава... А у љубави жене има нешто нарочито што личи на самовољу размажена, распуштена детета, на наивност младе шипарице и бујност са лудилом и очајањем одрасле жене... И то нешто не да се одредити, али за то је ипак ту да у тренуцима највећег заноса и и усхићења повуче доле, у јад и беду свакидашњице и ситничарства што се редовно дешава у животу двоје заљубљених.

„Ако вам неће бити досадно, испричаћу вам један свој доживљај из кога ћете најбоље видети да жена никад у својој љубави не зна шта хоће и где треба стати, и да је управо та њена љубав почетак само болу и — ништа више...“

Он поново запали своју лулу са кратким црним камишем, повуче снажно неколико пута и настави:

„Био сам онда надзорни инжењер на грађењу једне варијанте у Н. Место до зла Бога пусто и усамљено као што се већ може замислити.

„Али зато је пак природа својим лепотама била и сувише издашна, да неречем раскошна. Високи планински врхови низали су се један поред другога као сури непроходни бедеми; они су расли, прелазили једни у друге, ширили се и протезали и захватали цео хоризонат. Разастрти као какво огромно стадо они су се машали плава неба над собом које као да им се и само радовало, јер их је вечито грлило и љубило својим неизмерним покровом. Зими омотани дубоким, непроходним снегом, дубоко у лето пак увијени у сури тмасти покров од густе и дебеле магле.

„При дну пак њихову, тамо доле, изгледало је све тамно и хладно као у гробу; маховином обрасло оштро стење висило је као каква силна настрешница готово, да се сваке тренути опучи и сурва у голему провалију чијим се дном као сребрна нит вијугала бујна планинска река. Како је била бистра кристална вода њена! како је гамизало у њој мноштво ситних ри-

бица, чија се шарена перја провиде кроз бисерну воду и на сјају летњега сунца прелива у стотине раних боја!

„Па ипак нешто ново! Далеко и од старих пријатеља и старих навика ова свежа, чиста и мирна природа оживљавала је моје расположење. Било ми је све пријатно: и тешки, заморни посао и прљави избледели радници и поцрнели, мучаљиви сељаци са својим вунатим шубарама и ниске дрвене појате, са белоруним стадима и наједженим, увек непријатељски расположеним псима. Сваког дана расло је моје добро расположење, било да се сам побринем о ручку и вечери, било да по вас дуги летњи дан крстарим са пушком о рамену и керовима по престарелој, широкој гори, којој као да нигде није било ни краја ни конца. —

„Једног јутра, нешто раније него обично, кренем се у планину (мој путовођа био је сеоски шумар). Да ли моје и иначе добро расположење, или предосећање да ће ми се тога дана догодити нешто лепо и необично, тек ја сам био необично весео. Па и само јутро било је необично свеже и чисто. Сунце једва што се помолило иза снажних висова и додир топлоте његових првих зракова са ноћном хладовином која беше већ на умору, испуњавао је душу неким нарочитим блаженством. Доле, у долини, још се не беше пробио његов сјајни зрак; он је тек златио врхове сурога стења и њежне капљице бисерне росе; миловало нас је цвеће при ходу и његов сјајно жути прашак из круница правио је јасне отиске на нашим одећама.

„Јесте ли били доле у селу?“ упита ме мој пратилац.

„Не!“ одговорих кратко, удубљен сав у посматрање природе и њене лепоте.

„Немојте пропустити прилику. Има и тамо лепоте која оставља трага за собом“, рече смешећи се.

„Не одговорих му — нов изглед беше привукао сву моју пажњу. Тамо доле на узаној равни лежало је село. Као безбројна бела рада и булка са какве цветне ливаде, провиривали су бели димњаци и црвени кровови из многобројних расутих воћњака; јасно је одјекивала блека стада и хајкање чобана; поље је било испуњено многобројним посленицима, а све око мене мирисало је на топлину, на бескрајну чежњу, на слатку љубав и младост...

„Као укопан стајао сам онде, жудно се упијајући очима у

чаробну слику из чијег је сваког кута — како изгледаше — било задовољство и мир, срећа са спокојством и тих и лак живот као у причи каквој.

„Видите ли ону кућицу тамо при крају?“ упита ме мој пратилац и руком показа на једну од крајњих сеоских кућа. „Како Вам изгледа?“

„Леп је цео крај овај!“ рекох му свечано.

„Јест, јест, имате право! Али тамо тек...“ он махну руком и не хтеде даље говорити. „Али ја сам се занео овде заједно с вама, а још далеки пут стоји преда мном. Збогом, господине! Ја мрам у А.... суду због неке горосече.

Мој пријатељ ућута. Изазван споменима из далеке прошлости он дубоко уздахну. Можда је и то био јецај душе за светлим тренуцима, чија је пролазност тако брза; можда каква стара љубав која је, истина, умрла, али чији трагови и данас тиште и боле...

„Било је већ скоро подне“, настави даље причати, „кад сам се почео спуштати селу. Сунце чији је зрак јутрос био онако свеж, пекло је тако жарко, врели дах целога окола гушио ме је и стезао тако силно, да сам једва чекао пријатну хладовину са извором добре воде, где би се могао одморити. Најзад једва ми се и то указа, одмах на уласку у само село.

„Крупне гране неке прастаре букве шириле се над омањим студенцем, ограђеним неким старим даскама, тако, да се ни најјачи зрак није могао пробити кроз њих Одмах више кладенца била је мала раван са примамљивом зеленом травом, управо онаква какву је себи могао пожелети путник, који се неколико часова верао по шуми.

„А ту, пред кладенцем, стајала је нека женска прилика, леђима окренута мени, стојала тако мирно и непомично као да се хтела огледати на бистрој, чистој води у извору. Она није била у оделу овога села; њена одећа била је као што се носе простије жене у граду. Чиста вунена сукња лепо скројена, која је на први мах откривала сву облину доњих удова. Горе на себи имала је шарену, лаку летњу блузу, такође од неке простије материје, која се тако припијала уз њено пуначко тело, да се чисто осећале топле, слободне груди и развијене пуне мишице.

„Али лице!“... Мој пријатељ поново ућута као да је у мислима хтео изазвати слику оне, у чијој је близини провео Бог зна колико слатких часова. — „Не, верујте ми! Таква се слика ретко може видети, а види ли се већ једном остају ту трагови које ни време нити икаква даљина може више избрисати.

„Она је имала главу са сјајном црном косом, која је увече расплетена изгледала као непровидни огртач мрачне ноћи; сад пак била је увијена позади главе и у ситним влакнима, готово као паперје, губила се на као јасмин белом врату и око ружичастих ушију; она је имала чело, засењиво бело са обрвама сјајним као крило лабудово и глатким као кадифа; она је имала очи велике, крупне црне очи из којих као да је светлост била. Узбуђење огледало се у овим очима као ватрена грозничавост, радост као блесак муње, а страст као зрак фосфорне светлости. Њен нос био је правилан и отмен са носним прилпкама која су тако често подрхтавала, а усне јој беху пуне, суве и црвене као просута крв по снегу.

„Све на њој и њене очи, и њена уста и цела снага беху изазивачки; нека нарочита драж вејала је од ње, драж што чула опија и други пол себи мами. У њеним покретима, у њеном ходу, у свему као да се јасно истицала жеља да заведе; у њеној близини осећало се биће које је жељно страсти, које гори ватром љубави и које сагорева под пламом милоште и миловања.

„Упитах је, може ли ми дати воде.

„Зашто да не?“ рече она са осмехом.

„Јесте ли одавде?“ упитах је, пошто јој вратих суд са водом.

„И да и не. За сад смо овде на прузи, а мој је крај далеко одавде.“

„Како? Ваш муж ради на прузи?

„Јест, десетар Јанко!“

„Карловић?“ упитах нем од изненађења.

„Јест. Карловић?“ одговори ми опет са осмејком и сјајем очима.

„Ено оно тамо — то је наша кућа.“

И не говорећи више, она се удали.

„Стојао сам нем од изненађења не могући доћи к себи. Биће вам појмљиво, какав је утисак на мене морала учинити

њена лепота; њеном утицају морало се подлећи а пре а после. Није ту помагала никаква борба са самим собом; а поред свију боцкања хладнога разума, човек би морао бити од камена, да се не пода. Али што је још јаче изазвало моје упропашћење, то је била истина, да је стари Карловић њен муж.

„Видите, тај Карловић био је десетар једне дружине и код мене на раду. Био је такав, да сам се при првом сусрету са њим морао сетити оних Пушкинових речи:

„Стари муж, грозни муж“...

Мали, неугледан, тром у ходу и аљкав у целом држању, чинио је утисак човека, коме је све равнодушно под капом небеском; човек вечито нем и ћутљив као да му је у глави само млаћена слама, мргодан и стар, на чијем се лицу никад није могло приметити ни узбуђење, ни радост, ни бол; човек коме би се радије уклонио с пута него што би са њим и заметнуо разговор. — Нисам га познавао изближе, јер свакако тај се никоме не би поверио, али сам знао да је одавна дошао из Лике и да је са службом већим делом био у јужној Србији. —

„И ето, тај човек, то мртвачки укочено лице, та мумија био је муж оне која се мени указала као каква натприродна лепота.

„Ту мора бити да је била каква историја по среди,“ рече наш млади пријатељ.

„А ко ће то знати?“ одговори приповедач. „И доцније, после бољега познанства, ја нисам могао сазнати узроке тога неприроднога брака, и ако сам Анушку (тако се звала), неколико пута испитивао.

„Можете мислити већ,“ настави он, „чему је одвео наш први сусрет. Одмах другога дана мој пут био је ка кладенцу; и опет сам је видео, проговорио неколико речи, и на томе је и остало. Она се смешила, изазивала; ја сам горео од нестрпљења и с муком очекивао дан, када ће бити потпуно моја. Ја сам био свестан своје љубави и у осећању блаженства пустио сам да ме носи силна страст као што носе топли таласи језера на сунчаној подневној светлости.

„Па ипак, у тренуцима кад је разум освајао ја сам се љутио на себе сама, на њу, на цео свет. Ова мала смешна „историја,“ како сам је ја називао. беше успела да из обичног колосека мога живота избаци сву моју хладнокрвност и при-

себност; признајем да сам био прилично охол и резигниран човек, па ипак требало је да се овако што деси и да сва моја резигнација оде до ђавола. —

„Да вас не морим даље: она је била моја, моја и душом и телом и свим страсним осећањима својим. Лед је под ногама био пробијен и сад се тонуло све даље; узалуд сам покушавао у тренуцима кад се свест враћала, да једним снажним замахом раскинем сву ту везу недозвољене љубави, тога бесног живота, у коме је страст крв исисавала, и мозак чинила потпуно уморним и неосетљивим. Јер та љубав била је нешто страшно, дивље, очајнички жар и дивље задовољење, бесна опијеност и миловања која имају бруталност и надражај пијанства, са пољупцима који су боли као језик разјарене животиње и крв тражили под самом кожом.

„А у ту љубав уносила је Анушка нешто сумануто, бесно очајно; нешто што је природне жудње и нагонило је на рад и страдање; њена презасићеност није је задовољавала, већ ју је само потпуно умарала, остављајући за собом тело које се није могло покренути. Она није тражила више радост у радости, већ у болу и страдању, узвикујући при том потпуно ван себе. „Ах, кад бих могла умрети!“ —

„У тим тренуцима она је заборављала све; она није хтела чути за околину у којој је; није могла видети мужа свога, јадног и бедног Карловића, који се вио око ње као мајка око болесничке постеље јединца сина. И сад тек отпочела се испољавати сва одвратност према њему. Више пута седела би на својој постељи, боса и расплетене косе, гледајући нетренимице кроз отворен прозор. Кад и кад задрхтали би мишићи на њеној снази и у дивљем бесу рука се прихватала ножа, а усне шапутале са боним дрхтајем: „Ах, кад бих могла!“ Ова претња није се односила само на њу; она је више била намењена њеном бедном мужу, који је и даље стајао ту са својим устакљеним очима и мртвачким укоченим лицем. . . .

„У љубави својој Анушка је постајала све дрскија; изгубивши сваки срам и предавши се потпуно грозници, која је тресла и њен разум и њену снагу, она га је терала од себе, нагонећи га на преноћишта покрај пруге, у мрачним и прљавим колебама, у којима становаху бедни и неопрани радници. За све то пак ја сам за њу морао увек имати осмех на уснама, предајући се и сам љубавном беснилу које је њу обузимало.

„А Карловић је и даље ишао блед и утучен, са лицем које није имало никаква израза нити осећања. Гадно сам се тога лика, и ако му бејах толико скривио, који није ни сад одавао никакав бол и страдање, и ако је морао знати моје односе према Анушки. После ми је тек било јасно. Било је то лице човека који је на овоме свету сахранио све своје најбоље, и кад га је страдање већ дотукло, оно није имало више израза за нове патње и болове. —

„Једнога дана ишао сам од Анушке; она је остала лежећи, неспособна за утиске спољњег света. Тамо при дну пута, што се од пруге одвајао ка селу, угледах неколико радника. Они су се окретали између себе. Погледах и не преварих се. У средини њиховој на неколико бедно сложених цепаница лежало је тело, хладно и укочено.

„Карловић!" — хладна језа прошла ме свега. Јест, то је био он, јадни и бедни Карловић. На његову лицу, прљаву од влажне земље и блата види се онај исти мртвачки израз; само су очи биле отворене и укочене и њихов устакљени поглед као да ми је говорио: „Ето, сад сте слободни!"

„Један од радника причао је преплашено и испрекидано:

„Несрећа његова, шта ли? Пустили смо воз као и обично ради пошљунчавања; он је био на првом вагону. Бог ће знати како, тек њега од једном нестаде. Заустависмо се, али се зло већ могло замислити, јер је воз био при паду. На шинама стајало је његово тело још вруће и пуно крви; воз га беше пресекао, и кад смо стигли до њега, он је већ био мртав."

„Вратим се сам са носиоцима. Анушка нам изиђе у сусрет; чудноват јој беше жагор око куће. Она тупо и уморно баци поглед по свима нама и онда се заустави на мртвом Карловићу. Сумануто, дивље, са лицем искривљеним од бола, са гласом који у себи није имао ништа више човечјега, она се баци преко мртве лешине.

„Јанко, јадни мој Јанко!"

„Радници се уклонише; остадох сам с њом. Покушах да је утешим; она се нагло подиже, загледа ми се у лице, и дивље, разјарено добаци ми:

„Ти, ти си га убио!"

„Стајао сам онде не могући доћи до речи. Био сам свестан свога учешћа у смрти овога бедног човека, па ипак нисам могао да појмим Анушкино држање. А она се бесно, очајнички са

погледом једног суманутог залете на мене, тресући моју снагу и са гласом промуклим и очајним, који ми је крв ледио рече:

„Иди, иди!... Зар ти није доста крви његове!“

Мој пријатељ ућута. Очевидно да га беше тронула цела ова историја и његово лице изражавало је бол и страдање.

„Анушке не видех више, нити знам шта је са њом било. Њено цело понашање као и бесна страст и данас су ми непојмљиви. Ако је то била пробуђена свест, она је доцкан дошла, јер кајање никад не може умањити тежину једног преступа; ако је то била ћуд, што свакако држим, онда се она и овде испољила свом јачином својом“.

Октобра 1907 год.

Милош П. Ћирковић

ЛУРИСТАНСКИ ТРУСНИ ПАРОКСИЗАМ

(10 јануара 1909)[1]

Наскоро после познате трусне катастрофе Месинске (15 децембра 1908) развио се пустошни трус и у западном крају Персије, у области Луристана, у пределима Буруджира. Кад се узме на ум да у тим пределима не само нема већих градова или села, него да су они веома слабо насељени, готово пусти, па се то доведе у везу са последицама: — да је приликом тога трусног догађаја погинуло преко 6000 становника, да је сасвим или делом порушено око 130 села, од којих су нека сасвим ишчезла са лица земље у страховитим пукотинама и безданима, које су се тамо отварале — онда се одмах може извести закључак, да је тај трусни пароксизам много јачи и од Месинског и да долази међу најстраховитије катастрофе у свету. Ненасељеност, а с друге стране и сам бедан друштвени живот тамошњих становника свакако су били узрок те је та персијска катастрофа прошла готово неопажена у журналистици културнога света и још више у ширим круговима, а да није било сеизмичких апарата по разним сеизмолошким опсерваторијама у свету — тај силни покрет прошао би неопажен и у круговима научнога света. У толико је пак сам тај догађај интересантнији за науку, што су га оног истог часа, када се у пределима Буруджира развијао страховити пустош, бележили апарати-сеизмографи, те су сеизмолози знали о њему пре чак и у најдаљим местима Азије, Јевропе и Америке, него ли у самој престоници Персије, Техерану. Јануара 10. око 4 часа изјутра сеизмографски апарати бележили су неку страшну трусну катастрофу;

[1] 23 јануара 1909 по нов.

таласи тих силних покрета распрострли су се по целој земљи и, да наведемо само неколико примера, трајали су:

у Тафлису	(Кавказ)	око	124	мин.	(3 с. 50 м. 43—5 с. 55 м.)
„ Милету	(Италија)	„	121	„	(3 с. 53 м. 55—5 с. 30 м.)
„ Пулкови	(Русија)	„	80	„	(3 с. 54 м. 24—5 с. 15 м.)
„ Хамбургу	(Немачка)	„	79	„	(3 с. 55 м. 14—5 с. 15 м.)
„ Иркуцку	(Русија)	„	66	„	(3 с. 57 м. —5 с. 3 м.)
„ Сијени	(Италија)	„	56	„	(3 с. 55 м. —4 с. 51 м.)
„ Загребу	(Хрватска)	„	55	„	(3 с. 54 м. 13—4 с. 50 м.)
„ Ахену	(Немачка)	„	49	„	(3 с. 55 м. 13—4 с. 45 м.)
„ Отави	(Канада)	„	49	„	(3 с. 55 м. 13—4 с. 44 м.)
„ Будимпешти	(Угарска)	„	37	„	(3 с. 54 м. 14—4 с. 30 м. 36)
„ Картуји	(Шпанија)	„	33	„	(3 с. 56 м. 33—4 с. 30 м.)
„ Љубљани	(Словеначка)	„	31	„	(3 с. 54 м. —4 с. 25 м.)
„ Темишвару	(Угарска)	„	28	„	(3 с. 53 м. 48—4 с. 22 м. 36)
„ Ст. Ђали	„	„	28	„	(3 с. 54 м. 26—4 с. 22 м. 36)
„ Валети	(Малта)	„	27	„	(3 с. 54 м. 30—4 с. 22 м.)
„ Монкаљери	(Италија)	„	18	„	(3 с. 55 м. 15—4 с. 14 м.) итд.

Према оваквим својим и другим сеизмографским подацима, сеизмолози су одређивали место самога поприште тога ужаса и не знајући још где је оно у самој ствари, јер су кратки телеграми о томе приспели тек после десетину дана. Међу свима најтачније је одредио географке координате епицентра и плеистосеисну област, чувени руски сеизмолог кнез Борис Борисовић—Галицин (геогр. шир. 33⁰,9 сев.; геогр. duж. 48⁰,8 источно од Гринича).[1]

Плеистосеист, предео најстрашнијих покрета, почиње од области Бурудшира, где је у селу Саргерану разорено 10 кућа, затим нешто ближе центру разорено је готово сасвим село Лаван са доста људских жртава. У томе правцу плеистосеист се ширио чак до Испахана, а на целој плеистосеисној површини разорено је 128 села. На многим местима отварала су се километрима дугачке и до 2 метара широке пукотине у земљи, а сам епицентар био је у средини Бурудшира и Испахана, на геогр. шир. 33⁰,3 сев. и геогр. дуж. 50⁰,2 ист. од Гринича, према извештају проф. Ед. Штелинга из Петрограда, који је тога ради нарочито одаслат на лице места. Накнадни потреси јављали су се још до краја фебруара, међу којима су били врло јаки 31 јануара и 1 фебруара о. г.

[1] Извѣстія Императорской Академіи Наукъ, 1909.

Да бисмо схватили прави узрок овога пустошнога труса, морамо се обазрети на геолошку историју предела, који данас чине персиску царевину, а прегледаћемо је према резултатима од којих је дошао гроф М. де Балор, проучавајући сеизмичке прилике њихове.

Као што је познато Персија представља један велики троугласти плато̑, који је према северу и у правцу од северозапада ка југоистоку опвичен са два снопа бора, које се растурају од висије Вана и Урмијаха (Арарата), иду у источном правцу ка Авганистану, чинећи северну границу, затим ка Оманскоме заливу, чинећи бедем од северозапада ка југоистоку. Сав тај предео налази се у зони хималајских убирања, чије издизање, припремано у току дугог периода времена, није било још завршено бар у епоси плеистоценској, тако да индијски геолози сматрају, да те планине још нису рекле своју последњу реч. А скорашње доба последњих покрета јасно тумачи велику сеизмичку узнемиреност Ирана (где је била катастрофа), Месопотамије (западно од тога), Турана (источно од тога), затим даље на исток, Авганистана, Белуџистана, Непала, Кашмира, Пенџапа итд. У тим је пределима запамћено неколико добро познатих трусних катастрофа, које су у толико више од значаја, што о свима постоје добри подаци и ако су се развијали у најнекултурнијим крајевима западне Азије.

Северна страна познате медитеранске геосинклинале, која овде из Индијског океана пролази кроз Персијски залив и Месопотамију ка долини Оронте у Сирији, одликује се веома јаким сеизмичким покретима. На тој се страни пружају од северозапада ка југоистоку дугачке паралелне планинске боре Курдистана, Луристана и Арабистана са многобројним уздужним расединама, које све играју јасно истакнуту сеизмогенску улогу. Покрет на једној од тих још свежих раседина у Луристану био је узрок поменутом луристанском трусном пароксизму. У тим је пределима, на ушћу Шателараба (Еуфрата и Тигра) био локализован и онај библијски Нојев потоп.

Други један, са овим такође паралелан низ бора полази од курдистанских планина, иде ка југоистоку, чинећи кирманске планине ка области Мекрана. Између овога и луристанскога низа налази се једна знаменита дугачка, уздужна депресија, која је сеизмички веома јако узнемирена. Таквих немирних депресија има веома много и између појединих паралелних

бора у самоме првом, као и у овоме другом низу. По свима се њима нижу многобројни и силни сеизмички центри, почевши још од острва Тавилаха (Кишма) на мореузу између Оманског и Персијског залива. Већ у најновије доба, познате су на самоме том острву две трусне катастрофе: 1884 и јула 1902. У прилог овоме иду и опустошавања Шираза, а нарочито из године 1865, чији је епицентар био нешто источније у Манхарагеху, за тим учестани потреси код Бендер-Бухаира и др. Осим тога, Испахан, Кахан и Хамадан често пате од веома силних потреса, који без сумње стоје у вези са оним многобројним паралелним борама између Месопотамије и централне Иранске пустиње, које полазе јужно од језера Урмијаха и спајају се са курдистанским борама. На тим је паралелним планинским венцима миоцен убран, што најјасније показује да су се они издигли убирањем баш на самоме месту где је још од палеозојских времена постојала једна веза између европских и азијских мора, и која је, одвајајући континенталне масе северне и јужне хемисфере истрајала преко еоцена све до алписких покрета, којом се приликом, крајем терцијара, издигла. Према томе сасвим је природно, да такав један основни покрет не може остати без последица, које се сада манифестују у појавама трусова.

Што се пак тиче саме Месопотамије, може се рећи да је и она јако узнемирена судећи по учестаним потресима у пределу око Фао, Басре, Багдада, Керкука и Мосула. Само из тих крајева нема података о томе, да ли су тамо бивале и праве трусне катастрофе, јер су персијски и арапски хроничари бележили непотпуно задржавајући се већином само на консатовању, да је ова или она провинција опустошена, тако да се не може знати која су баш места била поприштем тих покрета, ако је таквих у ствари било. Податак, да из те земље на којој су се изређале толике културе још од почетка историје, нема поузданих савремених података о разорним трусовима, као и то, да ни из новијега доба није тамо позната ни једна катастрофа — да је Месопотамија ипак стабилнија него ли онај други обод Иранског платоа т.ј. предели арделанских, луристанских и кузистанских планинских лаnaца.

Онај други планински лапац, што се, одвајајући се од јерменских висија, развија јужном обалом Каспијскога Мора, чинећи северну границу персијскога платоа и иде даље ка истоку, истиче се такође као сеизмички јако узнемирен, а особито пак

предео Азербејџана. Отуда је позната велика серија проматрања потреса у Минху, Кхону, а нарочито Табризу, који је претрпео неколико трусних катастрофа. Врло скорашњи покрети у околини Урмијаха издигли су седименте прве медитеранске етаже на велике висине поставивши их дискордантно према примарним теренима. И ван сваке је сумње, да се поремећена равнотежа услед тих покрета још и данас опажа у појавама трусова или накнадном убирању Карадага и оним пролинама кроз које су по целоме пределу избиле огромне вулканске ерупције. Многе снажне потресе запамтила је северна падина Елбурза, чији су седименти убрани од девона до терцијара и доминирају дубинама од преко 700 метара на узаној, јужној обали Каспискога Мора, а нарочито у области Гилана и Мазендерана. Ти се потреси нарочито развијају од Астрабада до Енсели, затим око Аспара и Ленкорана, а Абих доводи их у везу са покретима у зони спуштања доњега тока Куре. У пределу Курасана јављају се многобројна пустошења. Он је формиран од три убрана паралелна венца. Северни венац, Копет-Даг, одваја га од Туркменске пустиње а везује се за Велики Балкхан на Каспискоме заливу код Красноводска. Ту се находи јак трусни центар, који је привукао на се пажњу нарочито оним катастрофалним ударом код Узун-Ада, ноћу између 8 и 9 јула 1895. Велики Балкхан продужује се до Копет-Дага и једном граном, која трансверзално пресеца Касписко Море везује се за Кавказ код полуострва Баку. Према томе може се сматрати да сеизмичка узнемиреност овога предела стоји у вези са кавкаским сеизмичким центрима, или још пре, да је преко тога предела испољена веза између сеизмичких центара кавкаских и западних грана хималајских. Талијански сеизмолог Агаменон доводи поменути трус од 1895 у везу чак са покретом на самоме дну Касписког Мора и то на линији која спаја Велики Балкхан са Кавказом.

Сам централни плато Ирана попаша се као стабилан предео. Из тих крајева нема извештаја о трусовима. Могућно је да их има само слабијих, на које се не обраћа довољна пажња. Јаки су трусови, дакле, непознати отуда, можда их и нема, јер по геолошким испитивањима, тамошњи терцијар није подлегао набирањима као што је то био случај на северној и јужној граници. Дакле тај предео није био изложен покретима, који би му толико пореметили равнотежу да би се она сада изравнала појавама трусова. Али је могућно и то, да се и не може ништа

знати чак ни о јачим потресима, који би се тамо јављали просто због тога, што су ти предели праве пустрае и у највећем делу сасвим ненасељени. Сумња, да је предео Иранског платоа сеизмички стабилан, оправдана је још и том околношћу, што би се иначе тешко могло објаснити, да може постојати један тако миран предео, ограничен са свих страна најмлађим убирањем, које је свуда унаоколо оставило силне раселине, чији се покрети још и данас манифестују у онако јаким и страшним трусним катастофама.

Ј. Михаиловић
проф.

АНА КАРЕ́ЊИНА

РОМАН

ЛАВА ТОЛСТОЈА

— НАСТАВАК —

XVII

Претресајући у својој памети утиске разговора, који су вођени за време и после ручка, Алексије Александрович враћао се у своју усамљену собу у гостионици. Речи Дарије Александровне о праштању произвеле су у њему само досаду. Примењивање или неприменљивање хришћанског правила на свој случај било је тешко питање, о коме се није могло говорити олако, и то питање био је већ давно решио Алексије Александрович у негативном смислу. Од свега реченог најдубље му се урезаше у памети речи глупога, доброга Туровцина: А л а л м у в е р а, п о з в а о н а д в о б о ј и у б и о. Сви су очевидно симпатисали томе, премда из учтивости то нису исказивали.

„У осталом, та је ствар свршена, нема се шта више мислити о томе“, рече у себи Алексије Александрович. И мислећи само о предстојећем одласку и ревизији, он уђе у своју пумеру и упита вратара који га је пратио, где је његов лакеј; вратар рече да је лакеј мало час изашао. Алексије Александрович нареди да му се донесе чај, седе за сто и, узевши Фрума, поче размишљати о маршрути свога путовања.

— Два телеграма, — рече лакеј, улазећи у собу. — Извините, ваше превасходство, ја тек што сам био изашао.

Алексије Александрович узе телеграме и распечати. У првом телеграму било је извешће о постављењу Стремова баш на оно место, које је желео Карењин. Алексије Александрович

баци депешу и поцрвеневши, устаде и поче ходати по соби: „Quos vult perdere dementat“, рече он, разумевајући под quos она лица, која су потпомагала то постављење. Њему није било толико криво, што он није добио то место, што су га очевидно обишли; али му је чудновато и непојмљиво било, како да не виде, да је брбљивко и фразер Стремов мање но сваки други подобан за то. Како да не виде, да тим постављењем они упропашћују себе и свој prestige!

„Опет нешто слично“, рече он у себи жучно, отварајући другу депешу. Телеграм је био од жене. Њен потпис плавом оловком, „Ана“, најпре му паде у очи. „Умирем, молим, преклињем да дођете. Умрећу с опроштајем мирније“, прочита он. Он се презриво осмехну и баци телеграм. Да је то била превара и лукавство, у томе, како му се учинило првог тренутка, није могло бити никакве сумње.

„Нема преваре, пред којом би се она зауставила. Она мора да роди, можда је порођајна болест. Али какав је њихов циљ? Узаконити дете, компромитовати ме и омести развод“, мишљаше он. „Али нешто је тамо речено: умирем...“ Он прочита понова телеграм, и одједном га порази непосредни смисао онога што је тамо речено. — „А ако је то истина?“ рече он у себи. „Ако је истина да се она у тренутку страдања и близине смрти искрено покајала, и ја, сматрајући то за превару, не одем? То не само да ће бити сурово и да ће ме сви осудити, него ће то бити и глупо с моје стране“.

— Петре, задржи каруце. Ја идем у Петроград, — рече он лакеју.

Алексије Александрович решио се да иде у Петроград и да се види са женом. Ако је њена болест превара, он ће оћутати и отпутовати. Ако је она заиста на самрти и жели да га пред смрћу види, онда ће јој опростити, ако је затекне живу, и одаће јој последњу пошту, ако дође сувише доцкан.

Целог пута он није више мислио о ономе што му треба радити.

Са осећајем умора и нечистоће, који се ствара ноћу у вагону, по раној петроградској магли возио се Алексије Александрович по пустом Невском проспекту и гледао преда се, не мислећи о ономе што га је очекивало. Он није могао да мисли о томе зато, што, замишљајући оно што ће бити, он није могао да одагна претпоставку да ће смрт њена раздрешити од-

једном сву тешкоћу његовог положаја. Хлебари, затворени дућани, ноћни кочијаши, вратари који брисаху тротоаре, — промицали су у његовим очима, и он је све то посматрао, старајући се да угуши у себи мисао о ономе што га очекује, што не сме да жели и ипак жели. Он дође до улаза. Један обичан фијакер и каруце, са заспалим кочијашем, стајаху крај улаза. Улазећи у ходник, Алексије Александрович као да нађе у далеком кутићу свога мозга одлуку и усвоји је. Тамо је стајало: „Ако је превара, онда мирно презрење и отпутовати. Ако је истина, онда очувати пристојност“.

Вратар отвори врата пре него што је Алексије Александрович и зазвонио. Вратар Петров, иначе Капитонич, имао је чудноват изглед у старом реденготу, без вратне мараме и у папучама.

— Како је госпођа?

— Јуче се срећно породила.

Алексије Александрович стаде и пребледе. Он је сад јасно појмио, са каквом је силином желео њену смрт.

— А здравље?

Карњеј, у јутарњој кецељи, стрча низ степенице.

— Врло рђаво, — одговори он. — Јуче је био лекарски савет, и сад је лекар овде.

— Узми ствари, — рече Алексије Александрович, и осећајући неко олакшање од извешћа да ипак има наде на смрт, уђе у предсобље.

На чивилуку беше официрски шињел. Алексије Александрович примети то и упита:

— Ко је овде?

— Доктор, бабица и гроф Вронски.

Александар Александрович пође у унутарње одаје.

У гостинској соби не беше никога; из њеног кабинета, на звуке његових корака, изађе бабица у капици са љубичастим пантљикама.

Она приђе Алексију Александровичу и, узевши га за руку са фамилијарношћу близине смрти, поведе га у спаваћу собу.

— Хвала Богу, што сте дошли! Само о вама, те о вама, — рече она.

— Дајте брже леда! — чу се из спаваће собе заповеднички глас доктором.

Алексије Александрович прође у њен кабинет. Крај њеног стола на ниској столици сеђаше Вронски и, покривши лице рукама, плакаше. Он скочи на глас докторов, маче руке с лица и спази Алексија Александровича. Спазивши мужа, он се тако збуни да је опет сео, увлачећи главу у рамена као да је желео да некуд ишчезне; али он присили себе, подиже се и рече:

— Она умире. Доктори су рекли да нема наде. Ја сам сав у вашој власти, али допустите ми да будем ту... у осталом, ваша воља, ја...

Алексије Александрович, спазивши сузе Вронскога, осети плиму оног душевног растројства, које су производиле у њему патње других људи и, окрећући лице, журно пође к вратима, не саслушавши његове речи. Из спаваће собе чуо се глас Анин, који је нешто говорио. Њен глас био је весео, живахан, са изванредно одређеним интонацијама. Алексије Александрович уђе у спаваћу собу и приђе кревету. Она је лежала, окренута лицем к њему. Образи јој беху румени, очи су сијале, мале беле руке промаљале су се кроз латице од блузе и играле се крајем од покривача, превијајући га. Изгледало је, да је била не само здрава и свежа, већ у најбољем расположењу духа. Она је говорила брзо, звучно и са необично правилним и сентименталним интонацијама.

— Зато што Алексије, ја говорим о Алексију Александровичу (каква чудновата, страшна судбина, да је и један и други Алексије, није ли тако?), Алексије ми не би одрекао. Ја бих заборавила, он би опростио... Али што он не долази? Он је добар, он сам не зна како је добар. Ах, Боже мој, како је тужно! Дајте ми брже воде! Ах, то ће њој, мојој девојчици шкодити! Е па лепо, дајте јој дадиљу. Но, ја пристајем, то је чак боље. Он ће доћи, биће му тешко да је гледа. Дајте је.

— Ана Аркадијевна, он је дошао. Ево га! — говорила је бабица, старајући се да скрене њену пажњу на Алексија Александровича.

— Ах, какве глупости! — настави Ана, не видећи мужа.

Та дајте ми је, девојчицу дајте! Он још није дошао. Ви зато кажете да неће опростити, што не знате њега. Нико није знао. Само ја, па и мени је постало тешко. Треба видети његове очи, у Серјоже су исте такве, и зато не могу да их видим. Јесу ли дали Серјожи да руча? Та ја знам, сви ће заборавити.

Он не би заборавио. Треба Серјожу преместити у собу, што је на углу, и замолити Mariette да спава с њим.

Она се одједном згрчи, утиша и са плашњом, као да је очекивала ударац, као да се хтеде заштитити, подиже руке к лицу. Она је спазила мужа.

— Не, не! — проговори она, — ја се не бојим њега, ја се бојим смрти. Алексије, приђи ближе. Ја се журим зато што немам времена, мени је остало још мало да живим, сад ће да наступи ватра и ја већ ништа нећу појимати. Сад ја разумем, све разумем и све видим.

Намрштено лице Алексија Александровича доби патнички израз; он је узе за руку и хтеде нешто да каже, али никако није могао да изговори; доња усница му дрхташе, али се он још непрестано борио са својим узбуђењем и само покаткад погледаше у њу. И сваки пут, кад је погледао, он је видео њене очи, које су гледале у њега са таквом милином и усхићеном нежношћу, какву он никад није видео у њима.

— Чекни, ти не знаш... Станите, станите... — Она застаде, као да је прибирала мисли. — Да, — отпоче она. — Да, да, да. Ево шта сам хтела да кажем. Не чуди ми се. Ја сам она иста... Али у мени има друга, ја се ње бојим — она је заволела онога, и ја сам хтела да те омрзнем, и нисам могла да заборавим на ону која је била пређе. Ја нисам та. Сад сам права ја, ја сва. Ја умирем сад, ја знам да ћу умрети, питај њега. Ја и сад осећам, ево тих страшних тегова на рукама, на ногама, на прстима. Гле прсти, како су огромни! Али то ће се скоро свршити... Једно ми је само потребно: опрости ми, опрости сасвим! Ја сам ужасна, али ми је дада моја говорила, да је нека света мученица — како јој беше име? — још гора била. И ја ћу отићи у Рим, тамо је пустиња, и тада никоме нећу сметати, само ћу узети Серјожу и девојчицу... Не, ти не можеш да опростиш! Ја знам, то се не може опростити! Не, не, иди, ти си одвећ добар! — Она је држала једном врелом руком његову руку, а другом га је гурала.

Душевно растројство Алексија Александровича појачавало се све више и више и сад је дошло до таквог степена да се он већ престао борити с њим; он одједном осети да је оно, што је он сматрао као душевно растројство, било, напротив, блажено стање душе, које му је пружило нову срећу, за коју он никад раније није знао. Он није мислио да му је овај хри-

шћански закон, коме је он целога свога живота хтео да следује, наређивао да прашта и воли своје непријатеље; али је радостан осећај праштања и љубави према непријатељима испунио његову душу. Он је клечао и, метнувши главу на прегибак њене руке која га је пекла кроз блузу, плакао је као дете. Она загрли његову главу, која је почела да ћелави, помаче се к њему и са изазивачком гордошћу подиже очи горе.

— Ево га, ја сам знала! Сад збогом сви, збогом! Опет су дошли, што не иду?.. Та скините с мене ове бунде!

Доктор одмаче њене руке, метнувши их пажљиво на јастук и покри их до више рамена. Она покорно леже наузначице и гледаше преда се светлим погледом.

— Упамти једно, да ми је потребан био само опроштај, ништа више нећу... Зашто он не дође? — проговори она, обраћајући се вратима од собе, где је био Вронски. — Приђи, приђи! Пружи му руку!

Вронски приђе до ивице кревета и спазивши Ану, опет покри лице рукама.

— Открн лице, гледај у њега! Он је светац, — рече она. — Та откри, откри лице! — срдито проговори она. — Алексије Александровичу, откри му лице! Ја хоћу да га видим.

Алексије Александрович узе руке Вронскога и одмаче их од лица, које беше ужасно по изразу патње и стида на њему.

— Пружи му руку. Опрости му.

Алексије Александрович пружи му руку, не задржавајући сузе, које су текле из његових очију.

— Хвала Богу, хвала Богу! — проговори она — сад је све готово. Само мало да опружим ноге. Ето тако, дивота. Како је ово цвеће направљено без укуса, сасвим не личи на љубичицу, — говорила је она, показујући на тапете. — Боже мој! Боже мој! Кад ће се ово свршити? Дајте ми морфијума. Докторе, дајте морфијума! О Боже мој, Боже мој!

И поче се бацакати по постељи.

Доктор и доктори говорили су да је то била порођајна врућица, код које је 99 изгледâ да ће се свршити смрћу. Целог дана била је ватра, бунцање и занос. У поноћ болесница је лежала без осећаја и готово без пулса.

Очекивали су смрт сваког тренутка.

Вронски оде кући, али изјутра дође да сазна, шта је, и Алексије Александрович, сусревши га у предсобљу рече: „Останите, можда ће вас тражити“ и сâм га одведе у кабинет женин. Изјутра опет отпоче узбуђење, живахност, брзина мисли и говора, и опет се сврши заносом. Трећег дана беше то исто, и доктори рекоше да има наде. Тога дана Алексије Александрович изађе у кабинет, где је седео Вронски, и затворивши врата, седе према њему.

— Алексије Александровичу, — рече Вронски, осећајући да се приближује објашњење, — ја не могу да говорим, не могу да појимам. Поштедите ме! Ма како да вам је тешко, верујте, да је мени још ужасније.

Он хтеде да устане, али га Алексије Александрвич узе за руку и рече.

— Ја вас молим да ме саслушате, то је неопходно. Ја вам морам објаснити своје осећаје, оне, који су ме руководили и који ће ме руководити, да не бисте били у заблуди односно мене. Ви знате да сам се ја решио на развод брака и да сам чак отпочео ту ствар. Нећу вам крити да сам, отпочињући ту ствар, био у неодлучности, мучио сам се; признајем да ме је жеља за осветом, вама и њој, гонила на то. Кад сам добио телеграм, ја сам пошао овамо са тим истим осећајима, ја сам желео њезину смрт. Али... — Он поћута, премишљајући, да ли да му повери, или не повери свој осећај. — Али ја сам је видео и опростио. И срећа праштања открила ми је моју дужност. Ја сам опростио потпуно. Ја хоћу да подметнем други образ, ја хоћу да дам кошуљу, кад ми узимају кафтан. Молићу Бога само за то, да ми не одузма срећу праштања!

Сузе му стајаху у очима, а светао миран поглед њихов порази Вронскога.

— Ето, такав је мој положај. Ви ме можете осрамотити, можете ме направити ругобом у очима света, ја је нећу оставити, нити ћу вам икад једне прекорне речи рећи, — настави Алексије Александрович. — Моја је дужност јасно обележена: ја морам бити с њом, и бићу. Ако она зажели да вас види, ја ћу вам дати на знање, али сад, ја мислим да је боље да се удаљите.

Он устаде, а јецање прекиде му говор. Вронски такође устаде и у нагнутом, неисправљеном положају посматраше га испод обрва. Он није разумевао осећаје Алексија Александро-

вича. Али он је осећао да је то било нешто више и чак неприступно за њега, са његовим погледом на свет.

XVIII

После разговора с Алексијем Александровичем, Вронски изађе на степенице пред кућом Карењиних и стаде, једва сећајући се, где је и камо треба да иде. Он се осећао постиђен, унижен, крив и лишен могућности да спере своје унижење. Он се осећао избачен из оног колосека, по коме је тако гордо и лако ишао до сада. Све навике и правила његовог живота, која изгледаху тако чврста, одједном се показаше као лажна и непримењлива. Обманути муж. који је до сад изгледао као жалосно биће, као случајна и у неколико комична сметња његовој срећи, сад је одједанпут од ње саме био уздигнут на висину која улива поштовање и покорност, и тај муж појавио се на висини, не као пакостан и смешан, већ као добар, прост и величанствен. То Вронски није могао а да не осети. Улоге се одједном изменише. Вронски је осећао његову висину и своје унижење, његову праведност и своју неправедност. Он је осетио да је муж био великодушан и у своме јаду, а он низак и ситничар у својој превари. Али та свест о својој нискости пред овим човеком, кога је он неправедно презирао, била је тек мали део његовог јада. Он се сад осећао неисказано несрећан зато што је страст његова према Ани, која се, како му изгледаше, у последње време расхлађиваше, сад пак, кад је знао да ју је на свагда изгубио, постала јача него икада дотле. Он ју је видео сву за време њене болести, познао је њену душу и учинило му се да је никад дотле није волео. И сада, кад ју је познао, заволео, као што треба волети, он је био унижен пред њом и изгубио је на свагда, оставивши у њој замо срамну успомену о себи. Најужаснији беше онај смешан, сраман положај, кад му Алексије Александрович одвајаше руке од његовог посрамљеног лица. Он је стајао на степеницама пред домом Карењиних као изгубљен и није знао шта да ради.

— Заповедате ли да узмем кола? — упита вратар.

— Да, кола.

Дошавши кући, после трију несаних ноћи, Вронски несвучен леже ничице на диван, склопивши руке и метнувши главу на њих. Глава му беше тешка. Представе, успомене и најчудноватије мисли са необичном брзином и јасношћу мењале

су се једна за другом: час то беше лек, који је сипао болесници и прелио кашику, час беле руке бабичине, час чудноват положај Алексија Александровича на поду поред кревета.

„Заспати! Заборавити!“ рече он у себи, са спокојном увереношћу здравог човека, да кад је уморан и хоће да спава, он ће одмах и заспати. И заиста, тога истог магновења у његовој глави стаде се мутити, и он поче падати у бездан заборава. Таласи мора несвесног живота почеше се већ састављати над његовом главом, кад одједном — као да најјача електрична струја projурн кроз њега. Он уздрхта тако да је целим телом одскочио на опругама дивана и, одупревши се рукама, уплашено скочи на колена. Очи му беху широко отворене као да никад није спавао. Тежина главе и млитавост удова, које је за један часак осећао, одједном ишчезоше.

„Ви ме можете са свим осрамотити“, чуо је он речи Алексија Александровича, и видео га је пред собом, и видео је лице Анино са врућичним руменилом и сјајним очима које су са нежношћу и љубављу гледале не у њега, већ у Алексија Александровича; он је видео своју, како изгледаше, глупу и смешну фигуру, кад му је Алексије Александрович одмицао руке од лица. Он опет опружи ноге и баци се на диван у пређашњој позитури, и затвори очи.

„Заспати! Заспати!“ понови он у себи. Али са затвореним очима он још јасније виде лице Анино, онакво какво је било оног незаборављеног вечера пре трке.

„Тога нема и неће бити, и она жели да то избрише из својих успомена. А ја не могу без тога да живим. Како да се помиримо?“ рече он гласно и несвесно поче понављати ове речи. Ово понављање речи задржавало је ницање нових слика и успомена, које су му се, он је осећао, гомилале по глави. Али понављање речи није могло за дуго уздржати уображење. Опет се почеше јављати са изванредном брзином најлепши тренуци а заједно с њима и скорашње унижење. „Макни руке с лица“, говори глас Анин. Он уклања руке и осећа посрамљен и глуп израз свога лица.

Он је једнако лежао, старајући се да заспи, ма да је осећао да није било ни најмање наде, и све је понављао шапатом случајне речи од какве било мисли, желећи тиме да заустави ницање нових слика. Он ослушну — и чу речи, које су понављане чудноватим лудачким шапатом: „ниси умео да цениш,

ниси умео да се користиш. Ниси умео да цениш, ниси умео да се користиш".

„Шта је ово? Да ја не силазим с ума?" рече он у себи. „Може бити. Па од чега се другог луди, због чега се убијају?" одговори он самом себи и, отворивши очи, са чуђењем угледа поред своје главе везен јастук који је радила Варја, жена братова. Он додирну кићанчицу од јастука и покуша да се сети Варје, да се сети кад ју је последњи пут видео. Али мислити о нечему страном, било је тешко. „Не, треба заспати!" Он помаче јастук и притисну га главом, али је требало чинити напоре да се одрже очи затворене. Он скочи и седе. „То је за мене свршено", рече он у себи. „Треба размислити, шта да се ради? Шта је још остало? Мисао његова брзо је облетала живот, ван његове љубави према Ани.

„Частољубље? Серпуховској? Свет? Двор?" Ни на чему се није могао зауставити. Све је то имало смисла пре, али сад већ тога ничега није било. Он устаде с дивана, скиде мундир, попусти кајиш, и раздрљивши чупаве груди да слободније дише, прође се по соби. „Овако се луди", понови он, „и овако се убијају... да се избегне срамота", додаде он лагано.

Он приђе вратима и затвори их; затим, са заустављеним погледом и чврсто стегнутим зубима, приђе столу, узе револвер, прегледа га, дотера зрно пред саму цев и замисли се. Око два минута, оборивши главу, са изразом напрегнуте мисли, стајао је он непомично с револвером у руци и мислио. „Разуме се", рече он у себи, као да га је логичан, дуг и јасан ток мисли довео до несумњивог закључка. У самој ствари, ово убедљиво за њега „разуме се" било је само последица понављања таквог истог круга успомена и представа, кроз који је он прошао већ десетак пута за овај са̑т времена. Оне исте успомене о срећи на свагда изгубљеној, она иста представа о бесмислености свега што у животу предстоји, она иста свест о своме унижењу. Била је и она иста доследност ових представа и осећаја.

„Разуме се", понови он, кад се по трећи пут његова мисао упути опет по оном истом омађијаном кругу успомена̑ и мисли̑, и, управивши револвер у леву страну груди и тргнувши јако целом руком, као да ју је одједном стегао у песницу, он повуче за обарачу. Он није чуо пуцањ, али га снажан ударац у груди обори. Он хтеде да се задржи за ивицу од стола, испусти револвер, посрну и седе на земљу, зачуђено гледајући око себе.

Он није могао да позна своју собу, гледајући оздо на извијене ножице од стола, на корпу за хартије и на тигрову кожу. Брзи кораци слуге, који је ишао по гостинској соби, принудише га да се прибере. Он напрегну мисао и појми да је на поду, а спазивши крв на тигровој кожи и на својој руци, разумеде да је пуцао на себе.

„Глупо! Промаших“, проговори он, тражећи руком револвер. Револвер је био поред њега — он га је тражио даље. Тражећи га, он се потегли у другу страну и, не будући у стању да одржи равнотежу, паде.

Елегантни слуга са бакенбартима, који се више пута жалио својим познаницима на слабост својих живаца, тако се уплаши, спазивши господина на поду, да га је оставио онако огрезла у крви и одјурио да тражи помоћ. Кроз један сат дође Варја, жена братова, и уз припомоћ трију лекара, по које она посла на све стране и који дођоше у једно време, она намести рањеника у постељу и оста код њега да га негује.

XIX

Погрешка Алексија Александровича, која беше у томе, што он, спремајући се за састанак са женом, није промислио о тој случајности да ће кајање њено бити искрено, да ће он опростити а она неће умрети, — ова погрешка, кроз два месеца после његовог повратка из Москве, изашла је пред њега у свој својој сили. Али погрешка, коју је учинио, произашла је не само због тога што он није промислио о овој случајности, него и зато што он до дана састанка са болесном женом није познавао своје срце. Он се први пут у животу крај постеље болесне жене предао оном осећају умилнога саучешћа, који су изазивале у њему патње других људи и којега се он раније стидео као штетне слабости; и жалост према њој, и кајање за то што је желео њему смрт, а што је главно, сама радост праштања учинили су да је одједном осетио не само стишавање својих мука, него и душевни мир, што он никад раније није осећао. Он одједном осети да оно исто, што је било извор његове патње, постаде извор његове духовне радости, оно, што је изгледало неразрешиво, кад је осуђивао, укоравао и мрзео, постаде просто и јасно, кад је праштао и волео.

Он је опростио жени, сажаливши се на њене патње и кајање. Он је опростио Вронскоме и жалио га је, особито кад је

чуо о његовом очајничком поступку. Он је жалио и сина више, него ли пре. И кореo je сад себе за то, што се одвећ мало интересовао њиме. Али према новорођеној малој девојчици он је имао некакав особити осећај, не само жалости него и нежности. Спочетка се он, из простог осећаја саучешћа, интересовао овом слабачком девојчицом, која није била његова кћи и која беше забачена за време болести материне те би би насигурно умрла да се он о њој није побринуо, и није приметио ни сâм, како ју је заволео. Он је по неколико пута дневно иипао у дечију собу и дуго тамо седео, тако, да се дадиља и дојкиња, које га се у почетку бојаху, навикоше на њега. Он је понекад по пола сâта ћутке гледао у заспало шафранасто-црвено маљаво и намрштено лице детета, и посматрао је покрете намрштеног чела и пуначких меких ручица са подврнутим прстима, које су задњим делом дланова трљале очице и горњи део носа. У таквим тренуцима Алексије Александрович осећао се потпуно спокојан и сагласан са самим собом, и није видео у своме положају ништа необично, ништа тако што би потребно било изменити.

Али што је више времена пролазило, у толико је јасније увиђао да му, ма како да је природан сад за њега тај положај, ипак неће допустити да остане у њему. Он је осећао да је, осим благе духовне силе која је руководила његовом душом, била и друга, груба, така иста, ако не још и јача сила, која је управљала његовим животом, и да му та сила неће дати оно смирено спокојство, које је он желео. Он је осећао да су сви гледали на њега са упитним чуђењем, да га нису разумевали и да нешто очекују од њега. Особито је осећао лабавост и неприродност својих односа према жени.

Кад је прошло оно омекшање, које произведе у њој близина смрти, Алексије Александрович поче опажати да га се Ана боји, да јој је он тежак и да није могла да му гледа право у очи. Као да је хтела нешто да му каже, па није могла да се реши, и, предосећајући такође да се њихови односи не могу наставити, нешто је очекивала од њега.

Крајем фебруара деси се те се новорођена кћи Анина, којој такође дадоше име Ана, разболе. Алексије Александрович био је изјутра у дечијој соби и, наредивши да се пошље по доктора, оде у министарство. Свршивши своје послове, он се врати кући после три сата. Ушавши у предсобље, он спази лепотана лакеја, у гајтанима и медвеђој пелерини, који је држао белу дугачку бунду од американскога пса.

— Ко је овде? — упита Алексије Александрович.

— Кнегиња Јелисавета Фјодоровна Тверскаја, — са осмејком, како се учини Алексију Александровичу, одговори лакеј.

За све ово тешко време Алексије Александрович опажаше да његови светски познаници, особито женске, узимаху учешће у животу његовом и његове жене. Он опажаше у свима тим познаницима једва скривену радост, коју је видео у очима адвоката и сад у очима лакеја. Као да су сви били у неком одушевљењу; као да су некога женили или удавали. Кад су га сретали, они са једва скривеном радошћу питаху за његово здравље.

Присуство кнегиње Тверске, и по успоменама скопчаним за њу, и због тога што је он уопште није волео, било је непријатно Алексију Александровичу, и он оде право у дечију собу. У првој дечијој соби нађе на Серјожу, који је лежећи потрбушке на столу и метнувши ноге на столицу, нешто цртао и весело уз то говорио. Енглескиња, која је за време Анине болести замењивала Францускињу и која је са вёзом мињардиза седела поред дечка, журно устаде, поклони се и тргну Серјожу.

Алексије Александрович поглади сина руком по глави, одговори на питање гувернанткино о здрављу женином и упита, шта је казао доктор о *baby*.

— Доктор је рекао да нема ничега опасног и препоручио је купања, господине.

— Али њој је још тешко, — рече Алексије Александрович, ослушкујући дреку детета у суседној соби.

— Ја мислим да дојкиња не ваља, господине, — одлучно рече Енглескиња.

— Због чега мислите? — заустављајући се, упита он.

— Тако је било код грофице Пол, господине. Дете су једнако лечили, а показало се да је дете било просто гладно; дојкиња је била без млека, господине.

Алексије Александрович се замисли и, постајавши неколико секунада, уђе у другу собу. Девојчица је лежала, забацујући главицу, грчећи се на рукама дојкиње, и нити је хтела да узме меку набреклу дојку, нити да ућути, без обзира на заједничко шиштање и дојкиње и дадиље, која се беше паднела над њом.

— Још није боље? — рече Алексије Александрович.

— Врло је немирна, — одговори шапатом дадиља.

— Мис Едвард каже да дојкиња, може бити, нема млека, — рече он.

— И ја мислим, Алексије Александровичу.

— Па што не кажете?

— Коме да кажем? Ана Аркадијевна једнако је болесна, — незадовољно рече дадиља.

Дадиља је била стара послуга у кући. И у тим простим њеним речима Алексију Александровичу се причини наговештај на његов положај.

Дете се драло још више, зацењујући се и кркљајући. Махнувши руком, дадиља приђе к њему, узе га из руку дојкиње и поче љуљати, ходајући по соби.

— Треба замолити доктора да прегледа дојкињу, — рече Алексије Александрович.

Здрава по изгледу, накинђурена дојкиња, уплашивши се да је не отпусте, проговори нешто за себе и, сакривајући велике дојке, презриво се осмехну на сумњу у њену млечност. У том осмејку Алексије Александрович такође нађе подсмех над својим положајем.

— Несрећно дете! — рече дадиља, швикајући на дете и настављајући ходање.

Алексије Алексадрович седе на столицу и са патничким сетним лицем гледаше на дадиљу, која је ходала тамо амо.

Кад су најзад дете умирили и спустили у дубоки креветић, и кад се дадиља, поправивши јастучић, одмаче од њега, Алексије Александрович устаде и једва газећи на прстима, приђе детету. Он ћуташе један минут и са оним истим сетним лицем гледаше у дете; али одједном се осмејак, покренувши му косу и кожу на челу, појави на лицу, и он онако исто лагано изађе из собе.

У трпезарији он зазвони и нареди слузи, који уђе, да се пошље опет по доктора. Њему беше криво на жену, што се није старала о овом дивном детету, и у том расположењу љутње на њу не хтеде да иде к њој, а није му се такође хтело ни да се срета са кнегињом Бетси; али жени је могло бити чудно, зашто он по обичају није свратио к њој, и зато, присиливши себе, пође у спаваћу собу. Прилазећи вратима по мекоме ћилиму, он нехотице чу разговор, који није хтео да чује.

— Да он не путује, него да је овде, ја бих појмила ваш

отказ и његов такође. Али ваш муж мора бити више од свега тога, — говорила је Бетси.

— Не због мужа, него због себе нећу. Не говорите то! — одговори узбуђени глас Анин.

— Да, али ви не можете не желети да се опростите с човеком, који је пуцао на себе због вас....

— Због тога баш и нећу.

Алексије Александрович застаде са уплашеним лицем и хтеде неприметно да се врати натраг. Али, предомисливши се, да би то било недостојно, он се опет окрете и кашљуцнувши, пође у спаваћу собу. Гласови умукоше и он уђе.

Ана је седела на постељи у сивом шлафроку, са кратко ошишаном црном косом, која је као густа четка избијала на округлој глави. Спазивши мужа, она као и увек изгуби своју живахност; она обори главу и немирно се обазре на Бести. Бетси, обучена по крајњој последњој моди, у шеширу који је лебдио негде изнад главе као шешир на лампи, и у плавичасто-сивој хаљини, са косим оштрим пругама на струку с једне и на сукњи с друге стране, седела је напоредо с Аном, држећи право свој пљоснати високи струк, и, нагнувши главу подругљивим осмејком срете Алексија Александровича.

— А! — рече она, као баксем зачуђена. — Врло ми је мило, што сте код куће. Ви се никуд не појављујете, те вас нисам видела још од болести Анине. Све сам чула — о вашем старању. Па ви сте необичан муж! — рече она са значајним и умиљатим изгледом, чисто награђујући га орденом великодушности за његов поступак са женом.

Алексије Александрович хладно се поклони и, пољубивши руку женину, упита је за здравље.

— Чини ми се да је боље, — рече она, избегавајући његов поглед.

— Али ви као да имате грозничаву боју лица, — рече он, наглашавајући реч „грозничаву“.

— Сувише сам разговарала с њом, — рече Бетси, — ја осећам да је то егоистично с моје стране, и зато идем.

Она устаде, али Ана, одједном поцрвеневши, брзо је дохвати за руку.

— Не, поседите, молим вас. Потребно ми је да вам кажем... вама, — обрати се она Алексију Александровичу, и руме-

нило јој покри врат и чело. — Ја нећу и не могу да имам ништа сакривено од вас, — рече она.

Алексије Александрович пуче прстима и обори главу.

— Бетси ми је говорила, да је гроф Вронски желео да дође код нас, да се опрости пред полазак у Ташкенд. — Она није гледала у мужа и очевидно журила се да искаже све, ма како да јој је то било тешко. — Ја сам рекла да га не могу примити.

— Ви сте казали, мој пријане, да ће то зависити од Алексија Александровича, — поправи је Бетси.

— Али не, ја га не могу примити, и то ничему не... — Она одједном застаде и погледа упитно у мужа (он није гледао у њу). — Једном речи, ја нећу...

Алексије Александрович помаче се и хтеде да је узме за руку.

Првим покретом она отргну своју руку од његове влажне, са великим набреклим жилама руке, која је тражила њену; али, како изгледаше, она присили себе и стисну његову руку.

— Ја вам веома благодарим на вашем поверењу, али... — рече он, осећајући са збуњеношћу и досадом да оно, што је могао лако и јасно решити са̂м, не може да претреса у присуству кнегиње Тверске, која му је изгледала као оличење оне грубе силе, која је морала руководити његовим животом у очима света и која му је сметала да се преда своме осећају љубави и праштања. Он застаде, гледајући у кнегињу Тверску.

— Но, збогом, моја лепото! — рече Бетси, устајући. Она пољуби Ану и изађе. Алексије Александрович испрати је.

— Алексије Александровичу! Ја вас познајем као истински-великодушног човека, — рече Бетси, зауставивши се у малој гостинској соби и особито јако стискајући му руку. — Ја сам страно лице, али ја тако волим њу и тако поштујем вас, да допуштам себи један савет. Примите га. Алексије Вронски је оличена част, и он путује за Ташкенд.

— Благодарим вам, кнегињо, на вашем учешћу и савету. Али питање о томе, да ли жена може кога примити, решиће она сама.

Он рече то, подигнувши по навици с достојанством обрве, и одмах помисли да, ма какве биле речи, достојанства није могло бити у његовом положају. И то је он опазио по уздржљивом,

пакосном и подругљивом осмеху, са којим Бетси погледа у њега, после његове фразе.

XX

Алексије Александрович поклони се Бетси у сали и пође к жени. Она је лежала, али чувши његове кораке хитро се придиже и седе у пређашњи положај, уплашено гледајући у њега. Он је видео да је плакала.

— Ја ти веома благодарим на поверењу према мени, — кротко понови он на руском ону фразу, коју је у присуству Бетсином рекао на француском, и седе поред ње. Кад је говорио руски, и говорио јој „ти", ово „ти" је неуздржљиво дражило Ану. — И веома сам захвалан на твојој одлуци. Ја такође мислим, пошто гроф Вронски путује, да нема према томе никакве потребе да долази к нама. У осталом...

— Та ја сам већ рекла, нашто онда понављати? — одједном прекиде га Ана с надражајем, који није успела да уздржи. „Нема никакве потребе", помисли она, „да дође човек и да се опрости са женском, коју он воли, ради које је хтео да погине, ради које је упропастио себе и која не може да живи без њега. Нема никакве потребе!" Она стисну уснице и обори сјајне очи на његове руке с набреклим жилама, које су лагано једна другу гладиле.

— Не говоримо никад о томе, — додаде она мирније.

— Ја сам оставио теби да решиш то питање, и мени је врло мило видети... — отпоче Алексије Александрович.

— Да се моја жеља поклапа са вашом, — брзо доврши она, раздражена тиме, што он тако полако говори, док међутим она зна унапред све шта ће он рећи.

— Да, — потврди он — и кнегиња Тверска сасвим се неумесно меша у најтеже породичне ствари. Особито она...

— Ја ништа не верујем у оно што се о њој говори, — брзо рече Ана, — ја знам да ме она искрено воли.

Алексије Алксандрович уздахну и поћута. Она се узбуђено играше кићанком од шлафрока, погледајући у њега са оним тешким осећајем физичке одвратности према њему, за који је корела себе, али који није могла савладати. Она је сад желела само једно — да буде избављена од његовог отужног присуства.

— А ја послах сад по доктора, — рече Алексије Александрович.

— Ја сам здрава; шта ће ми доктор?

— Не, она мала се дере, и кажу да дојкиња нема доста млека.

— Зашто ниси допустио мени да је дојим, кад сам те молила зато? Све једно (Алексије Александрович појмио је шта је значило то „све једно“), она је дете, и њу ће удавити. — Она зазвони и нареди да јој донесу дете. — Ја сам тражила да је дојим, нису ми дали, а сад ме прекоревају.

— Ја не прекоревам...

— Не, ви прекоревате! Боже мој! Зашто нисам умрла! — И она зајеца. — Опрости ми, ја сам раздражена, ја сам неправична, — рече она, прибравши се. — Али иди...

„Не, ово не може тако остати“, одлучно рече у себи Алексије Александрович, изашавши из женине собе.

Никада још немогућност његовог положаја у очима света и мржња његове жене према њему, и уопште моћ оне грубе тајанствене силе која је, унаточ његовом душевном расположењу, руководила његовим животом и захтевала извршење своје воље и измену његових односа према жени, никад му све то није изгледало тако очигледно као сада. Он је јасно видео да су и жене и цео свет захтевали од њега нешто, али шта наиме, он није могао да појми. Он је осећао да се због тога у његовој души подиже осећај злоће, који је рушио његов мир и сву заслугу подвига. Он је држао да би за Ану боље било да прекине односе с Вронским, али, ако сви они налазе да је то немогућно, он је чак готов био да понова допусти ове односе, само да не срамоти децу, да их не изгуби и да не мења свој положај. Ма како да је то било рђаво, то је било ипак боље, него раскид, са којим је она долазила у безизлазан, сраман положај, а он сам лишавао се свега што је волео. Али он се осећао немоћан; он је унапред знао да су сви против њега и да му неће допустити да учини оно што му је сад изгледало тако природно и добро, него ће га принудити да учини оно што је рђаво, али што им изгледа да се мора.

XXI

Још није Бетси ни успела да изађе из сале, кад је на вратима срете Степан Аркадијевич, који тек што беше дошао од Јелисејева, где беху добивене свеже острице.

— А! Кнегиња! Е то је пријатан сусрет! — отпоче он. — А ја сам био код вас.

— Сусрет на тренутак, јер ја одлазим, — рече Бетси, смешећи се и навлачећи рукавицу.

— Чекните, кнегињо, са навлачењем рукавице, дајте да пољубим вашу ручицу. Ни зашта тако нисам захвалан повратку старинских мода, као за љубљење руку. — Он пољуби Бетсину руку. — Кад ћемо се видети?

— Ви не вредите, — одговори Бетси, смешећи се.

— Не, ја веома вредим, јер сам постао најозбиљнији човек. Ја не само да уређујем своје, него и туђе породичне ствари, — рече он са значајним изразом лица.

— Ах, тако се радујем! — одговори Бетси, појмивши одмах да он говори о Ани. И вративши се у салу, они стадоше у углу. — Он ће је сахранити, — рече Бетси са значајним шапатом. — То је немогућно, немогућно...

— Врло ми је мило, што ви тако мислите, — рече Степан Аркадијевич, клатећи главом, са озбиљним патнички-сажаљивим изразом лица; — зато сам и дошао у Петроград.

— Цео град о томе говори, — рече она. — То је немогућан положај. Она вене и вене. Он не разуме, да је она једна од оних женских, које не могу да се шале својим осећајима. Једно од двога: или нека је одведе, нека енергично поступи, или нека јој да̂ развод. А ово је само гуши.

— Да, да... тако је... — уздишући, говорио је Облонски. — Ја сам зато и дошао. То јест, управо не због тога... Постављен сам за коморника, па треба се захвалити. Али што је главно, треба то уредити.

— Но, нека вам Бог помогне! — рече Бетси.

Испративши кнегињу Бетси до предсобља, пољубивши јој још једанпут руку изнад рукавице, тамо где бије пулс, и налагавши јој још пуно непристојних бесмислица, да она није знала, да ли да се љути или да се смеје, Степан Аркадијевич пође сестри. Он је затече у сузама.

Без обзира на оно весело расположење духа, у којем се налазио, Степан Аркадијевич одмах природно пређе у онај сажаљиви, песничко-узбуђени тон, који се слагао са његовим расположењем. Он је упита за здравље и како је провела јутро.

— Врло, врло рђаво. И дан, и јутро, и све прошле и будуће дане, — рече она.

— Мени се чини да се ти подајеш мрачном расположењу.

Треба се стрести, треба право погледати на живот. Ја знам да је тешко, али...

— Ја сам слушала да женске воле људе чак и за њихове пороке, — одједном поче Ана, — али ја га мрзим за његове врлине. Ја не могу да живим с њим. Разуми, његов физички изглед дејствује на мене, ја сам ван себе. Ја не могу, не могу да живим с њим. Шта да радим? Ја сам била несрећна и мислила сам да се несрећније не може бити, али ово ужасно стање, које сад осећам, ја нисам могла да замислим. Верујеш ли ми да ја, знајући да је он добар, изврстан човек, да сва ја не вредим ни за нокат његов, да га ја ипак мрзим. Ја га мрзим због његове великодушности. И мени ништа не остаје, до...

Она хтеде рећи смрт, али Степан Аркадијевич не даде јој да доврши.

— Ти си болесна и надражена, — рече он; — веруј ми да ти ужасно преувеличаваш. Ту нема ничега тако страшног.

И Степан Аркадијевич осмехну се. Нико, на месту Степана Аркадијевича, имајући посла са таквим очајањем, не би допустио себи да се осмехне (осмејак би се показао као грубост), али у његовом осмејку било је тако много доброте и готово женске нежности, да осмејак његов није вређао, него чак смекшавао и умиривао. Његове тихе успокојавајуће речи и осмејци имали су ублажавајуће и успокојавајуће дејство, као зејтин од бадема. И Ана је то брзо осетила.

— Не, Стиво, — рече она. — Ја сам пропала, пропала! Горе него пропала. Ја још нисам пропала, осећам да није свршено. Ја сам као затегнута струна, која мора да пукне. Али још није свршено... а свршиће се страшно.

— Ништа то, може се струна полагано попустити. Нема положаја, из кога се не би нашао излаз.

— Ја сам мислила и мислила. Само је један...

Он опет разумеде по њеном уплашеном погледу да је тај излаз, по њеном мишљењу, смрт, и не даде јој да доврши.

— Ни најмање, — рече он — допусти. Ти не можеш да видиш твој положај, као ја. Допусти ми да кажем отворено своје мишљење. — Он се опет обазриво осмехну својим бадемским осмејком. — Ја ћу почети спочетка: ти си се удала за човека, који је двадесет година старији од тебе. Ти си се удала без љубави, или не знајући за љубав. То је била, рецимо, погрешка.

— Ужасна погрешка! — рече Ана.

— Али понављам: то је свршен факт. Затим си имала, рецимо, несрећу да заволиш не свога мужа, него другога човека. То је несрећа, али то је такође свршен факт. И твој муж је то признао и опростио. — Он се заустављао после сваке фразе, очекујући њене одговоре, али она није ништа одговарала. — То је тако. Сад је питање у томе: можеш ли ти да продужиш свој живот с мужем? Желиш ли ти то? Жели ли он то?

— Ја ништа, ништа не знам.

— Али ти си сама казала да не можеш да га трпиш.

— Не, ја нисам казала. Одричем се. Ја ништа не знам и ништа не разумем.

— Да, али допусти...

— Ти не можеш да појмиш. Ја осећам да летим стрмоглавце у некакав бездан, али не треба да се спасавам. И не могу.

— Ништа, ми ћемо простретп штогод и прихватити те. Ја те разумем; разумем да не можеш да узмеш на себе да искажеш своју жељу, свој осећај.

— Ја ништа, ништа не желим... само да се све сврши.

— Али он то види и зна. И зар ти мислиш да је то њему лакше него теби? Ти се мучиш, он се мучи, и шта може из тога да изађе? А међутим развод раздрешује све, — са извесним напором исказа Степан Аркадијевич главну мисао и значајно погледа у њу.

Она ништа не одговори и негативно заклати својом ошишаном главом. Али по изразу лица, које одједном засија пређашњом лепотом, он је видео да она то није желела само зато, што јој то изгледаше као немогућна срећа.

— Мени вас је ужасно жао! И како бих ја био срећан, кад бих то удесио! — рече Степан Аркадијевич, већ смелије осмејкујући се. — Не говори, не говори ништа! Кад би ми само дао Бог да кажем овако, како осећам. Ја идем к њему.

Ана погледа у њега замишљеним сјајним очима, и ништа не рече.

XXII

Степан Аркадијевич уђе у кабинет Алексија Александровича, са оним у неколико свечаним изразом лица, са којим је седао на председничко место у својим седницама. Алексије Александрович, забацивши руке на леђа, шетао је по соби и

мислио о оном истом, о чему је Степан Аркадијевич говорио са његовом женом.

— Да ти нећу сметати? — рече Степан Аркадијевич, одједном осетивши у себи збуњеност, на коју није навикао. Да би сакрио ову збуњеност, он извади тек купљену кутију за цигаре, са новим начином отварања, помириса кожу и извади цигарету.

— Не. Да ти није штогод потребно? — нерадо одговори Алексије Александрович.

— Да, ја бих хтео... потребно ми је да го... да, потребно ми је да говорим с тобом, — рече Степан Аркадијевич, са чуђењем осећајући непознату му плашљивост.

Овај осећај беше тако изненадан и чудноват, да Степан Аркадијевич није поверовао да је то био глас савести, који му је говорио да је ружно оно што је намеравао да ради. Степан Аркадијевич присили себе и победи плашљивост, која на њега нађе.

— Надам се да ти верујеш у моју љубав према сестри и у искрену преданост и поштовање према теби, — рече он, црвенећи.

Алексије Александрович стаде и ништа не одговори, али лице његово порази Степана Аркадијевича изразом покорне жртве, који на њему беше.

— Намеран сам био, хтео сам да говорим с вама о сестри и вашем узајамном положају, — рече Степан Аркодијевич, борећи се још једнако са необичном му стидљивошћу.

Алексије Александрович тужно се осмехну, погледа у шурака и, не одговарајући, приђе столу, узе с њега отпочето писмо и даде га шураку.

— Ја мислим без престанка о томе. И ево шта сам почео да пишем, рачунајући да ћу боље казати писмено и да је моје присуство доводи у надражај, — рече он, пружајући писмо.

Степан Аркадијевич узе писмо, са двоумицом и чуђењем погледа у тамне очи, које се непомично зауставише на њему, и поче читати.

„Ја видим да вам је моје присуство тегобно. Ма како да ми је било тешко убедити се у то, ја видим да је то тако и да друкчије не може бити. Ја вас не кривим, и Бог ми је сведок да сам се, видевши вас за време ваше болести, из свег срца решио да заборавим све што је било међу нама и да отпочнем нов живот. Ја се не кајем и никад се нећу покајати

за оно што сам учинио; али ја сам желео само једно, желео сам вам добра, добра вашој души, и сад видим да то нисам постигао. Реците ми сами, шта вам може дати истинску срећу и мир вашој души. Ја се предајем сав вашој вољи и вашем осећају правичности".

Степан Аркадијевич врати натраг писмо, и са оном истом двоумицом гледаше у зета, не знајући шта да каже. То ћутање беше за обојицу тако незгодно, да се на усницама Степана Аркадијевича појави болешљиво дрхтање за време док је ћутао, не спуштајући очију са Карењина.

— Ето, шта сам хтео да јој кажем, — рече Алексије Александрович, окренувши се у страну.

— Да, да... — рече Степан Аркадијевич, не будући у стању да одговори, јер му сузе већ дођоше под гушу.

— Да, да. Ја вас разумем, — изговори он најзад.

— Ја желим да знам, шта она хоће, — рече Алексије Александрович.

— Ја се бојим да и она сама не разуме свој положај. Она није судија, — прибирајући се, говорио је Степан Аркадијевич. — Она је угњетена, баш угњетена твојом великодушношћу. Ако она прочита ово писмо, она неће бити у стању ништа да каже, само ће још ниже оборити главу.

— Да, али шта ће се у таквом случају?.. Како да се објасни... како да се сазнају њене жеље?

— Ако ми допушташ да кажем своје мишљење, онда ја мислим да од тебе зависи да изнесеш отворено оне мере, које налазиш за потребне, па да се прекине овај положај.

— Сљедствено, ти налазиш да га треба прекинути? — прекиде га Алексије Александрович. — Али како? — додаде он, направивши пред очима ненавикнути покрет рукама? — не видим никаквог могућног излаза.

— Из сваког положаја има излаз, — рече, устајући и живахнувши, Степан Аркадијевич. — Било је време, кад си ти хтео да прекинеш... Ако се убедиш сада, да ви не можете створити узајамну срећу...

— Срећа се може различно појимати. Али рецимо да сам ја на све сагласан, да ја нећу ништа. Какав је излаз из нашег положаја?

— Ако хоћеш да знаш моје мишљење, — рече Степан Аркадијевич са оним истим ублажујућим, бадемско-нежним

осмејком, са којим је говорио с Аном. Добродушни осмејак био је тако убедљив да је Алексије Александрович нехотице, осећајући своју слабост и покоравајући јој се, био готов да верује у оно што ће рећи Степан Аркадијевич.

— Она то никад неће исказати. Али једно је могућно, једно она може желети, — продужи Степан Аркадијевич, — а то је — прекид односа и свих са њима скопчаних успомена. По моме мишљењу, неопходно је у вашем положају разјашњење нових узајамних односа. А ти односи могу се установати само слободом обеју страна.

— Развод, — с одвратношћу прекиде га Алексије Александрович.

— Да, ја мислим развод и само развод, — црвенећи понови Степан Аркадијевич. — То је у сваком погледу најпаметнији излаз за супруге који се налазе у таквим односима, као ви. Шта да се ради, кад су супрузи нашли да је њихов заједнички живот немогућан? То се увек може десити.

Алексије Александрович тешко уздахну и затвори очи.

— Ту је само једна комбинација: жели ли једно од супруга да ступи у брак? Ако ли не, онда је то врло просто, — рече Степан Аркадијевич, ослобођавајући се све више и више своје стидљивости.

Алексије Александрович, намрштивши се од узбуђења, проговори нешто сам за себе, и ништа не одговори. Све, што је Степану Аркадијевичу изгледало тако просто, хиљаду хиљада пута претресао је Алексије Александрович. И не само да му све то није изгледало врло просто, него му је изгледало сасвим немогућно. Развод, чије је подробности он већ знао, изгледао му је сад немогућан зато, што му осећај властитог достојанства и поштовање према религији нису допуштали да прими на себе кривицу за фиктивно прељубочинство, а још мање да допусти да жена, којој је опростио и коју воли, буде изобличена и осрамоћена. Развод се показивао као немогућан још и из других, важнијих узрока.

Шта ће бити са сином у случају развода? Оставити га матери било је немогућно. Разведена мати имаће своју незакониту породицу, у којој ће положај пасторка и његово васпитање бити, по свој прилици, рђаво. Оставити га код себе? Он је знао да би то била освета с његове стране, а он то није хтео. Али, осим тога, развод изгледаше Алексију Александро-

вичу као најнемогућнији зато што је, пристајући на развод, тим самим упропашћавао Ану. Њему су запале у душу речи Дарије Александровне у Москви да, решавајући се на развод, он мисли само о себи а не мисли да ће тиме њу упропастити на свагда. И сад, кад је те речи довео у везу са својим опроштајем и оданошћу према деци, он их је на свој начин разумевао. Пристати на развод, дати јој слободу, значило је по његовим појмовима — одузети себи последњу везу за живот, децу, коју је волео, а њој — последњи ослонац на путу добра, и вргнути је у пропаст. Ако она постане разведена жена, он је знао да ће се она сјединити с Вронским, и та веза биће незаконита и преступна, јер жена, по смислу закона црквеног, не може ступити у брак, док јој је жив муж. „Она ће се сјединити с њим, и кроз годину-две, или ће је он оставити, или ће она ступити у сличне односе с другим", мислио је Алексије Александрович. „И ја, давши пристанак на незаконити развод, бићу крив за њену пропаст". Он је све то претресао стотинама пута и био је убеђен, да развод не само да није проста ствар, као што говораше његов шурак, него је потпуно немогућан. Он није веровао ни једној речи Степана Аркадијевича; на сваку његову реч имао је хиљаде против-доказа, али га је слушао, осећајући да се његовим речима изражава она моћна груба сила, која управља његовим животом и којој ће се он морати покорити.

— Питање је само у томе, како ћеш и под каквим условима ти пристати на развод. Она неће ништа, не сме да те моли, она све оставља твојој великодушности.

„Боже мој! Боже мој! Зашто?" помисли Алексије Александрович, сетивши се подробности развода, да је муж узимао кривицу на себе, и оним истим гестом, којим се заклањао Вронски, заклони од стида лице рукама.

— Ти си узбуђен, ја то разумем. Али, ако размислиш.

„И који те удари по десном образу, подметни му и леви, и који ти скине хаљину, дај му и кошуљу", помисли Алексије Александрович.

— Да, да! — узвикну он пиштећим гласом, — ја примам на себе срамоту, дајем чак сина, али... али није ли боље да ми то оставимо? У осталом, чини шта хоћеш...

И окренувши се од шурака тако да га овај не може видети, он седе на столицу крај прозора. Стид га је било, горко

му је било, али заједно са тим јадом и стидом он је осећао радост и милину пред висином своје смирености.

Степан Аркадијевич беше ганут. Он поћута.

— Алексије Александровичу, веруј ми да ће она оценити твоју великодушност, — рече он. — Али види се, то је била Божја воља, — додаде он, и рекавши то, осети да је то било глупо, и с муком се уздржа од осмејка над својом глупошћу.

Алексије Александрович хтеде нешто да одговори, али га сузе задржаше.

— То је кобна несрећа и треба је признати. Ја признајем ту несрећу као свршени факт и старам се да помогнем и теби и њој, — рече Степан Аркадијевич.

Кад је Степан Аркадијевич изашао из собе, он беше ганут, али то му није сметало да буде задовољан што је успешно свршио ову ствар, јер је био уверен да се Алексије Александрович неће одрећи својих речи. Томе задовољству придружило се још и то, што му дође на памет мисао да ће, кад се та ствар сврши, својој жени и блиским познаницима задавати питање: „каква је разлика између мене и фелдмаршала? — Фелдмаршал врши разводе — и никоме не бива боље, а ја сам извршио развод — и тројици је боље... Или: каква је сличност између мене и фелдмаршала? Кад... У осталом, смислићу нешто лепше“, рече он у себи с осмејком.

XXIII

Рана Вронскога била је опасна, ма да је мимоишла срце. Неколико дана он се налазио између живота и смрти. Кад је први пут био у стању да говори, у соби је била само Варја, жена братова.

— Варја! — рече он, строго гледајући у њу — ја сам нехотично пуцао на себе. Молим те, не говори никад о томе и тако реци свима. Иначе сувише је глупо!

Не одговарајући ништа, Варја се наже над њим и с радосним осмејком погледа му у лице. Очи му беху светле, не грозничаве, али израз њихов беше строг.

— Е, хвала Богу! — рече она. — Боли ли те што?

— Помало овде. — Он показа на груди.

— Дај да те превијем.

Он је, ћутећи и стегнувши своје широке јагодице, гледао у њу док га је она превијала. Кад је свршила, он рече:

— Ја нисам у заносу; молим те, учини да се не говори да сам нарочито пуцао на себе.

— Нико и не говори. Само ја се надам да ти више нећеш нехотично пуцати, — рече она с упитним осмејком.

— Сигурно нећу, а боље би било...

И он се мрачно осмехну.

Без обзира на ове речи и осмејак, који су тако уплашили Варју, кад је прошло запалење и кад се поче опорављати, он осети да се потпуно ослободио једног дела свога јада. Овим поступком он као да је спрао са себе срамоту и унижење, које је пре осећао. Он је могао сад спокојно мислити о Алексију Александровичу. Он је признавао сву великодушност његову и већ се није више осећео понижен. Осим тога, он је опет ушао у пређашњи колосек живота. Он је видео могућност да без срама гледа у очи људима, и могао је живети, руковођећи се својим навикама. Једно само он није могао да ишчупа из свога срца, без обзира на то што се без престанка борио са тим осећајем, то је било жаљење до очајања што је Ану на свагда изгубио. То, да се сада, искупивши пред мужем своју кривицу, морао одрећи ње и у будуће никад не стајати између ње, која се већ покајала, и њенога мужа, било је тврдо решено у његовом срцу; али он није могао ишчупати из свога срца жалост за губитком њене љубави, није могао избрисати из успомена оне трепутке среће, које је он преживао са њом, које је тако мало ценио онда и који су га сад у свој својој красоти узастопце пратили.

Серпуховској беше смислио за њега постављење у Ташкенду, и Вронски без најмањег колебања пристаде на ту понуду. Али што се више приближавао дан одласка, то му је све тежа постајала она жртва, коју је приносио ономе што је сматрао за обавезно.

Рана је зарасла, и он је већ излазио и спремао се за полазак у Ташкенд.

„Једанпут само да је видим, па после да се закопам, да умрем“, мислио је он и правећи опроштајне посете, повери ту мисао Бетси. Са том мисијом ишла је Бетси Ани и донела му негативан одговор.

„Тим боље“, помисли Вронски, добивши тај извештај. „То је била слабост, која би упропастила моју последњу снагу“.

Сутрадан изјутра сама Бетси дође к њему и саопшти му да је добила преко Облонског позитиван извештај да Алексије Александрович даје развод и да према томе Вронски може видети Ану.

Не побринувши се чак ни да испрати од себе кнегињу Бетси, заборавивши све своје одлуке и не питајући, кад се може ни где је муж, Вронски се одмах упути дому Карењина. Он устрча уз степенице, не видећи никога и ништа, и брзим кораком, једва уздржавајући се од трчања, уђе у њену собу. И не мислећи ништа, не гледајући да ли има кога у соби или не, он је загрли и обасу пољупцима њено лице, руке и врат.

Ана се спремала за овај састанак, мислила је шта да му каже, али од свега тога ништа није успела да му каже; његова страст је обузе. Она хтеде да га утиша, да утиша и себе, али већ беше доцкан. Његов осећај пређе на њу. Усне јој дрхтаху тако да дуго није могла ништа да говори.

— Да, ти си ме освојио, и ја сам твоја, — изговори она најзад, притискујући на својим грудима његове руке.

— Тако је морало да буде! — рече он. — Док смо живи, то мора бити. Ја то знам сад.

— То је истина, — говораше она, све више и више бледећи и грлећи његову главу. — Али ипак има нечега ужасног у овоме, после свега што је било.

— Све ће проћи, све ће проћи, ми ћемо бити тако срећни! Наша љубав и кад би се могла појачати, појачала би се баш тиме што у њој има нечега ужасног, — рече он, подижући главу и показујући осмејком своје снажне зубе.

И она није м гла да не одговори осмејком, не на речи, већ на заљубљене очи његове. Она узе његову руку и гладила је њоме своје охладнеле образе и ошишану косу.

— Не могу да те познам у тој краткој коси. Тако си се пролепшала. Прави дечко. Али како си ти бледа!

— Да, врло сам слаба, — рече она, смешећи се. И уснице јој опет задрхташе.

— Отпутоваћемо у Италију, тамо ћеш се опоравити, — рече он.

— Је ли то могућно да ја и ти будемо као муж и жена, сами, као своја породица? — рече она, загледајући изблиза у његове очи.

— Ја се само чудим, како је то некада могло бити друкчије.

— Стива каже да он на све пристаје, али ја не могу да примим његову великодушност, — рече она, замишљено гледајући поред лица Вронскога. — Ја нећу резвод, мени је сада све једно. Само не знам шта ће он решити односно Серјоже.

Он није могао никако да појми, како је она могла у овом тренутку састанка да мисли о разводу и да се сећа сина. Зар није било све једно?

— Не говори о томе, не мисли, — рече он, окрећући њену руку у својој и старајући се да скрене на себе њену пажњу; али она никако није гледала у њега.

— Ах, зашто нисам умрла, боље би било! — рече она, и сузе без јецања потекоше јој низ оба образа; али она се ипак стараше да се осмејкује, да га не би огорчила.

Одрећи се ласкавог и опасног постављења у Ташкенду, по пређашњим појмовима Вронскога, било би срамно и немогућно. Али сад, не премишљајући ни једнога минута, он га се одрече и опазивши код виших кругова неодобравање, одмах поднесе оставку.

Кроз месец дана, Алексије Александрович оста сâм са сином у своме стану, а Ана с Вронским отпутова у иностранство, не добивши развод и одлучно отказавши се од њега.

С руског преводи

М. Сретеновић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ДВЕ ПРИЧИЦЕ

I

ПРИЧИЦА О БОЛНОМ ОСМЕЈКУ

Знао је шта му пријатеља тишти. Гледао је да ма на који начин отпочне разговор и одгони суморне мисли са његова чела. Хтео је да уклони онај болни осмејак са нервозно искривљених усница. Хтео је да разведри и обасја новим надама и новом радошћу мрак у који је туга подгрузила дух.

Ти мислиш оно: „Ко ће ме угрејати, ко ме још воли?“ [1] Вараш се горко.

Осећања која си ти видео нису права, кроз њих се дрско цери лаж, скривена безочница. А може ли ту и бити истине, погледај само.

Испод ове шарене форме што бојадише њихове све разговоре,

Испод фраза које заударају на плесниву плиткоћу духа и обамрлост мисли,

Испод свих оних конвенција учтивости и шаблона, иза којих не стоји срце које осећа и разуме...

Облик те вара само, форме си роб, а ти не знаш како изгледа иза вечито љубазно насмејаних маски којима прикривају права осећања и мисли.

Колико бесмислености иза њих! Ти гледаш како се вечито узаним оним кругом бедно цео њихов живот вуче.

Ти мислиш да су тамо осећаји. О, пријатељу, ти не знаш мудрост животну и не знаш за искуство. О, бедни човече који не разумеш природу ствари.

[1] Заратустра: Песма Хаџије; такође и у дитирамбима Дионизијским.

Па и кажи ми, зашто ће ти да се једно од тих бића привеже за тебе и, вечито понављајући исто, уверава о дубини осећаја која су још више плитка но што је она плитка.

Шта ти је стало хоће ли нека „она“ ценити тебе, шта ти је стало како ће мислити о теби који од тих аутомата саграђених све на један калуп.

Па чак нека си потпуно равнодушан каквом срцу у коме тако мало места има за права осећања.

О, пријатељу, веруј ми, ничега нема испод оног шаренила од маски којима покривају своју беду и јад, ничега испод шарених њихових маски.

— А пријатељ ћуташе, само онај нервозни осмејак око развучених усница постаде још болнији а у оку се, нехотице, заблиста и засветле једна суза.

II

АЛИ СЕ НИШТА НАРОЧИТО НИЈЕ ДОГОДИЛО

Кад би се поглед заморио гледајући иконе из којих су извиривала измршавела, заморена нека, преплашена лица с нечим ропским и молебним у себи, ишао би даље и тражио неки нов предмет да се на њему заустави.

Људи у дугим хаљинама певали су једнолико, неразумљиво, од свуда је долазио задах тамјана и свећа, с времена на време сви би се крстили.

Ту су дошли да траже утехе и помоћи. Дошли су да траже.

Поп је говорио овакву молитву: „Оче наш, који си на небесима...“ и даље по реду. А ова молитва овде имала је много смисла:

Ту је дошла удовица са децом; они су се обраћали небесном оцу. Дошао човек сломљен несрећама; он је био тај који би могао да каже: „Нека буде воља твоја“.

Много их је било који су се молили за насушни хлеб. Било их је који су се ломили између искушења и беде; њима је вера требала да пружи помоћи да не подлегну ономе што је вером забрањено.

А било је резигнираних који нису умели ни хтели више да се боре и који су побожно говорили „амин“ на све, јер су у свему научили да гледају неку вишу вољу против које не помаже борба. Сад су очекивали нешто изненадно, неочивано, свечан и велико. За то су и дошли у цркву.

Очекивали су можда да се неком изненадном милошћу цео живот њихов промени. Они нису имали много наде, али су дошли и мислили су да ће велика нада сама доћи, а да се нешто ипак може догодити. Да ће нешто ипак доћи. Неки обрт у животу о коме они нису ништа тачно знали.

Била је нада на дну срца скривена, мала, и потајна неодређена. Био је маглени прамен наде. Било је неко пригушено очекивање. Нешто несвесно и безимено. Можда је то био само инстинкт, који се, недовољно познат и испитан, јавио независно од мишљења и коме се не верује а ипак се чека и слути.

Нису смели ни да мисле бојећи се да мишљењем и размишљањем не угуше тог чудног прибеглицу у свом срцу, који је варао толико пута и издавао увек а кога су волели ипак. Нису смели сами себи да доказују ништа. У њиховим душама тињала је још увек она искра, оно вечито м о ж д а.

Постепено, стално узбуђење и стално, несвесно осећање очекивања. Оно је било час јаче, час слабије. Покаткад огромно, велико, да су дрхтала тела као под ненадним додиром електричне струје. Покаткад је замирало и суха су уста махинално шапутала молитву. И, ваљда од чудног живота којим су живели у том тренутку, услед очекивања незнанога, неодређеног, тајног, остало им је мало осећања на броју. Све се слило у неку чудновату целину из Двојства, плиме и осеке са безбројем прелазе.

Мисли су отишле све.

Поглед с времена па време блесаво је тумарао, ваљда тражећи место одакле ће се појавити догађај, не знајући где је његово место и шта треба да опази и о чему рачуна да да.
После, нови осећаји и нису долазили.

И, напослетку:

Они у дугачким хаљинама свршили су са својим једноликим певањем и повукли се, свеће су се гасиле, неки од људи су већ били изашли, неки су излазили, а неки су још, још очекивали.

Али се ништа нарочито није догодило.

Шабац 1909 год. **Станислав Винавер**

ЊЕН ПРЕСТО

Гиздава и окретна, умешна и услужна допирала је свуда где и човеково око — све му је она собом заклањала и у свему му себе представљала: кроз њу је небо гледао, с њом је по земљи ходио. Али је њој то било мало; тражила је она себи станиште сталније и поузданије. И почела је да служи човеку: на уста му је летела, на лице му се пела, на врат му седала... Служила га је предано и користила му много; а он се све више навикавао на њу и дошао је дотле да није могао живети без ње. Тада је она ликовала и — ишла даље. Уђе му у очи, у срце, у душу, па ту начини престо за себе. И она завлада, уместо да служи. Од осећања и утисака човекових начинила је узде за њега. Слободан човек постао је привезан и бесвестан роб њезин: он данас држи да верује у оно, у што не верује, да воли оно, што не може да воли, да живи за оно, за што не живи; она влада њиме и светом кроз њега. И данас свет као да једино ради ње постоји: негује је, цени и клања јој се.

Само зашто ли јој даде тако ружно име — лаж?

Ст. С. Н.

ХРОНИКА

ПОПЛАВЕ У СРБИЈИ

Доста често веће реке плаве поједина поља и чине знатне штете. Још чешће бујни потоци и мање речице при иоле јачој киши направе врло велике несреће. Али се све то не бележи у државној статистици, подаци су о томе непознати. Државна статистика бележи само знатније поплаве, које узму шире размере. О тим поплавама она нам је пружила ове податке.

Година	Број оштећених места	Оштећена површина у хектарима	Вредност штете у динарима
1896	4	265	13.550
1897	250	52.739	6,871.783
1898	25	18.933	98.840
1899	49	4.546	367.357
1900	174	17.517	1,245.046
1901	229	15.053	1,993.862
1902	29	3.575	164.610
1903	53	7.369	632.505
1904	23	3.455	222.400
1905	92	11.000	1,115.259
свега	**928**	**134.452**	**12,725.212**
просечно	93	13.445	1,272.521

На једно је место у целом десетогодишњем периоду долазило просечно по 145 хектара оштећене површине, а 13.713 динара од вредности штете, односно по 95 динара по хектару.

У појединим годинама долазило је од оштећене површине на једно место хектара

1896	. . . .	66·2
1897	. . . .	211·0
1898	. . . .	757·3
1899	. . . .	92·8
1900	. . . .	100·7
1901	. . . .	65·7
1902	. . . .	123·3
1903	. . . .	138·7
1904	. . . .	150·2
1905	. . . .	119·6

Од вредности причињене штете од поплаве долазило је просечно на једно оштећено место

1896	. . . .	3.387	дин.
1897	. . . .	27.487	„
1898	. . . .	3.945	„
1899	. . . .	7.497	„
1900	. . . .	7.155	„
1901	. . . .	8.620	„
1902	. . . .	5.676	„
1903	. . . .	10.930	„
1904	. . . .	9.757	„
1905	. . . .	12.122	„

На један хектар оштећене површине долазило је просечно динара

1896	. . . .	51
1897	. . . .	130
1898	. . . .	5
1899	. . . .	88
1900	. . . .	71
1901	. . . .	132
1902	. . . .	46
1903	. . . .	86
1904	. . . .	64
1905	. . . .	101

Оволике разлике долазе отуда, што поплаве не кваре само обрађену земљу, него и зграде, односе стоку и уништавају друге покретне ствари.

Поплаве највећу штету чине у мају и јуну.

Поплавом оштећени не добивају никакве накнаде, јер не постоји никакво осигурање, ни приватно ни државно.[1]

Међутим, питање о поплавама мора јаче заинтересовати најшире кругове, јер оне сваке године доприносе све веће штете. Те **огромне** штете нарочито доприносе оне местимичне, ситне поплаве, ограничене на један поток, једну речицу, један део поља, једно село итд. Ма да оне не улазе у статистичке податке, али су, ипак, ништа мање, штетне, већ, на против, врло осетне, готово страшне за наше пољопривреднике.

Покушај са Управом Вода, која је законом од 1905 год. установљена при Министарству Народне Привреде, ни из далека још није учињено оно, што је врло потребно урадити, па да се велике поплаве, ове које улазе у статистичке податке, **обуздају**, и да се оне ситне поплаве, које сатиру усеве, упропашћују земље и каменом засипају поља, отклоне. Ту је потребно не само велико прегнуће државе са знатним кредитима које треба ставити на расположење за извођење тако великих и замашних послова, већ и рад општина, срезова и округа, како за пошумљавање голети, регулисање речица и поточића, тако и за сваковрсна обезбеђења од разних поплава, које све чешће бивају и све страшније штете зиратну земљу и упропашћују усеве.

Ово је питање толико важно, да ће се њиме **морати** ускоро позабавити **сви**: држава, окрузи, срезови, општине, приватна удружења, поједина лица, онако исто као што су на то били принуђени у другим земљама, нарочито у Француској. Стога ми и сматрамо за потребно да ове податке саопштимо — интересованим ради подсећања.

Драгиша Лапчевић

[1] Земљорадничке Задруге уводе местимично узајамно помагање својих задругара ако у случају нероднице, града или **поплаве** остану без хране или семена. Таквих је Задруга 1906 год. било 27 са 1120 улагача који су уложили 168.022 кгр. жита.

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

Позоришни Годишњак за сезону 1908—1909 године

Као службено издање данашње управе Народнога Позоришта штампан је овај Годишњак о раду у прошлој сезони, дакле о раду пређашње управе. Самим тим што је данашњој управи пало у део да објави податке о раду своје претходнице, несумњиво је да је у исти мах примила и обавезну дужност да тај посао сврши најпажљивије и најтачније. Изнети податаке нетачне, извршити посао нехатно и немарљиво, да не кажем несавесно, — не само да је ружно него је и за најоштрију осуду. А са колико је пажње, тачности и савесности извршила данашња управа сређивање података и стварање целокупне слике прошле сезоне, видеће се из поређења са подацима које сам водио за време своје драматургије.

Већ са̂м преглед лица у управи, представљачком и техничком особљу нетачан је, јер је стање 30 јуна било друкчије. И ако би се могло рећи да то није Бог зна каква погрешка, ипак је у оваквим прегледима потребна потпуна тачност, већ и с тога што је данашња управа и нарочито нагласила да је то стање било на дан 30 **јуна** о. г. Поред тога, и дневна штампа запазила је, још раније, и осуђивала уношење у лични преглед **имена позоришних пра̂ља**! Ове године, поред пра̂ља, унесени су још и билетари. Ваљда су једино због тога и изостављени из овогодишњег списка позоришни пензионари и новинарски референти. А са колико је оправданих разлога то учињено, видеће сваки ко зна функције праља и билетара у позоришту, а поред тога заслужена права пензионара и нескривану жељу да београдски листови развију утакмицу у одабирању све бољих и бољих позоришних реферaната чија се имена, за-

једно са именом редакције, уносе и у позоришни Годишњак. Превиђајући ово, данашња управа, уношењем прâља и билетара у позоришни именик, требало је да се, ради „исцрпног прегледа“, одужила и позоришним димничарима, сталним стражарима, пожарницима, посластичару и његовим помоћницима, „реверсним“ статистима и т. д. Говорити о „континуитету послова“ а овако радити, значи или имати сасвим оправданих разлога за измене или несумњиво бити немарљив и нетачан у пословима овакве врсте. Колико је немогућно говорити о каквим оправданим разлозима, толико је несумњиво јасно да су немарљивост и нехатност једини узрок оваквом раду.

А да је ово моје тврђење и оправдано види се још боље из осталих рубрика. У прегледу целокупног репертоара има и таквих погрешака које не сведоче само о непажљивости и олаком схватању при оваквим пословима, већ и о друкчијим погрешкама које се ни у ком случају не могу крстити само непажњом. Тако нпр. Девојче, комад у 1 чину познате чешке драматичарке Викове-Куњетицке, унесен је и у преглед новитета и у преглед српског репертоара као — оригинал! — А у исти мах изостављени су из прегледа српског репертоара: „Коштана“ (7 пута) и „Канцеларијско време“ (1 пут). Колико је немогућно превидети, и поред најповршније пажње, Станковићеву „Коштану“, доказ је њен велики број приказивања у целој сезони (7 пута); а „Канцеларијско време“, и ако је врло кратка драмска слика, није требало изоставити ако ни због чега другог, а оно бар због оне дугачке историје и великог догађаја који је због тога приказа наступио, — одузимања општинске помоћи Народном Позоришту. Ако је управа можда нарочито хтела да о томе одузимању не буде више ни трага ни гласа, није имала права, јер се ипак зна да је приказ био 19 фебруара, а 27 одузета је помоћ. Замашна дела, као што се зна, остају да се о њима увек говори, па неће ни општинска одлука о одузимању остати без свог заслуженог помена. Дакле, као што се види, изостављање „Канцеларијског времена“ не може се ничим правдати осим немарљивошћу и нехатом.

У броју приказивања појединих српских комада учињене су ове погрешке: Маркова Сабља приказана је 7 пута (а не 6); Срећковићи 2 (а не 3), Хаџи-Лоја 7 (а не 6), Под маглом 10 (а не 9). — Према овоме, кад се из српског репертоара пажљиво уклони онај чешки комад, а место њега дођу она изостављена

два, и када се унесу потребне коректуре у број приказивања, „Укупна статистика“ за српски репертоар гласиће: 42 оригинала (а не 41) приказана су 113 пута (а не 105). Што је овај број приказа до данас у исти мах и највећи у Народном Позоришту, може неко крстити и случајем, али га не може ни променити ни подценити. —

Исто тако у прегледу туђег репертоара учињене су ове погрешке: изостављено је Шницлерово „Ашиковање“ (1 пут), а у српски репертар унесено је „Девојче“ (2 пута). У броју приказивања ове су погрешке: „Госпођа с камелијама“ приказана је 2 пута (а не 3), „Бајацо“ 8 пута (а не 7), „Мамзел Нитуш“ 2 пута (а не 3), „Чикина кућа“ 2 пута (а не 1), „Богат мајдан“ 2 пута (а не 1), „Лионски улак“ 1 пут (а не 2 пута). Већ и без овога била је погрешна цифра збира: није 179 него 178, а са овим поменутим коректурама збир је 180, а број комада туђих није 85 него 86. — Али ипак од свега најгори је и скроз погрешан број приказа по литературама. Оваква погрешка нипошто се не сме опростити управи која има и литерарних претензија. У прегледу стоји: 43 француска комада 91 пут (а треба: 41 француски 87 пута); 8 талијанских 18 пута (а треба: 6 талијанских 16 пута); 2 чешка 8 пута (а треба: 3 чешка 10 пута); 4 шпанска 4 пута (а треба: 5 шпанских 6 пута); 2 норвешка 4 пута (а треба: 3 пута). Сасвим је изостављен 1 румунски и 1 холандски комад. Не улазећи у оцену и крштавање овакве поделе, подсећам само са колико је подцењивања и подсмеха говорио члан данашње управе Г. Драг. Јанковић о другом члану данашње управе г. Бр. Ђ. Нушићу, осуђујући га као „драматурга и уједно професора драмске књижевности у глумачкој школи“, што се усудио да известан „стереотипан круг комада“ назове романтичним. Питам се само, шта ли би писао о данашњој управи и како би све то крстио када би приказивао овај и овакав Годишњак?.. Али та је дужност пала мени у део, и ја ево не кријем да доиста не знам како такав посао треба крстити. Зато нећу то ни покушати, него ћу поћи даље и наставити изношење погрешака и потребне коректуре.

У прошлој сезони приказано је свега 128 комада (а не 126) 293 пута (а не 284). — Као што се види, статистички преглед репертоара скроз је погрешан и нетачан. Да је и поред тога овакав Годишњак могао бити штампан доказ је службено

издање његово, а да ли је и требало, — то је питање на које се данас не одговара из управе Народног Позоришта.

Претпостављајући да је сума целокупног прихода у сезони сасвим тачна (јер ми за последњи месец не достају исцрпни подаци), неће бити на одмет да се пореди са приходима прећашних сезона. Сезоне 1904—5 (управитељ г. Јанковић, драматург г. Грол) био је приход 109.242·55 дин.; 1905—6 (иста управа) 130.978·45 дин; 1906—7 (управитељ: г. Д-р Н. Петровић затим г. Мих. Марковић, драматург: г. Бр. Ђ. Нушић затим потписани) 151.063·85 дин; 1907—8 (управитељ г. Мих. Марковић, драматург потписани) 131.533.90 дин; 1908—9 (управитељ г. Мих. Марковић, драматург потписани) 129.745·45 дин. — Када се зна да је прошле године, месеца септембра, извршена анексија Босне и Херцеговине (чије је последице имало да осети и Народно Позориште); када се зна да су те сезоне смрћу изгубљене пок. В. Нигринова, пок. С. Ђорђевићка и пок. З. Поповићка; када се зна да је удајом напустила позориште г-ђица Бојићева; када се зна да је питање г. Гавриловића било раздувано до тако великих обима да се у једно време није знало да ли је судбоноснији догађај анексија Босне и Херцеговине или пензионовање (са хонораром за игру) г. Гавриловића; када се, поред тога, зна да је немар власника и уредника дневних листова (са најмањим изузетком) уступио позоришне рубрике младићима који су доиста веровали да вршећи туђе похлапне прохтеве служе достизању високих позоришних циљева, и када се, на послетку, зна шта се све хтело учинити од тзв. Руцовићева Позоришта и ко је све то радио, — онда је несумњиво јасно да је приход прошле сезоне, према приликама и догађајима од којих је несумњиво и зависно, релативно најјачи у досадашњем развитку Народног Позоришта. Па и апсолутно, он је слабији само од прихода у сезонама под истом управом, а свега за 1233 динара од најјаче сезоне за последњих 10 година. Ово помињем само као прилог оправданости оне необуздане хајке против позоришта, којој је основни тон био: „Позориште је празно! Треба извршити — ликвидацију!"

Годишњаков „Летопис" вођен је исто тако нехатно и неразумљиво. И ако је све у њему везано за датуме, ипак није поменуто кад је одликована г-ђа Радуловићка; није поменуто постављање г. Љ. Станојевића за редитеља; није поменуто одузимање општинске помоћи; није поменута ни једна промена у

привременим члановима Народног Позоришта... У гостовањима и ванредним представама нису поменути датуми гостовања г. г. Камароте и Вулаковића, тако исто ни гостовање г. Клеменићева ни г-ђе Де Клем. У фебруарском гостовању г. г. Камароте и Вулаковића није поменут „Бајацо“. Г-ђица Крњићева није гостовала 6 него 7 пута.

Као што се из свега досадашњег види: данашња управа спремила је и средила податке, не о свом него о туђем раду, на начин нити пажљив нити марљив. А колико се тиме подиже углед и документује савесност данашње управе — није тешко видети после ових поређења и исправака. Па чак и онда када ова управа буде срећивала податке о свом раду, ни тада јој се не може допустити ни опростити нехатност и немарљивост, па макар била и на њену штету, а то најмање може и сме бити када је њој у део пало да полаже рачун о туђем раду.

Када би у данашње управе било више исправности у односима него ли партизанства према туђем раду, ја бих може бити тражио овим путем да се ово наказно издање Годишњака повуче и приреди друго, тачно и марљиво израђено, јер се овако уноси пуно и оправдано неповерење у таква службена издања, а због чега она постају излишна за сваког интересованога чим сазна да су нетачна. А тада се долази и до оног нежељеног резултата, који се не може порицати: боље без икаквог Годишњака него ли са оваквим назови-Годишњаком.

Ну пошто би жеља о новом издању остала без одзива, ја је се одричем, али обраћам пажњу сваком, који би хтео да се послужи подацима из овога Годишњака, да то не чини, јер у њима неће наћи истину коју несумњиво тражи у раду Народног Позоришта.

Р. Ј. Одавић

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Пољопривредно обезбеђење у Србији. I обезбеђење од града, — од д-р Момчила Нинчића, ванредног професора Унирерзитета. —

Под овим насловом изашла је из штамие, за сада само I књига („Обезбеђење од града“) најновије расправе г. Нинчића, која, одмах да речемо, у пуној мери заслужује да буде јавности приказана и препоручена. У скроз пољопривредној земљи, као што је наша, појава једне овакве књиге, која је себи ставила у задатак да третира питања од огромне практичне важности по пољопривреду и пољопривредника а уједно самим тиме и да попуни празнину, која се све то јаче осећа у литератури из области аграрства и аграрне политике, заслужије збиља, да не остане незапажена.

У овој првој књизи своје расправе г. Нинчић је најпре изложио суштину, главне принципе и значај пољопривредног обезбеђења у опште, па се затим, прешав у најкраћим потезима организацију обезбеђења од града на страни, зауставио на критици досадањих покушаја са овим обезбеђењем у Србији. Сматрајући, да је за нас од већег интереса онај део ове књиге, који је посвећен критичном проматрању наших покушаја обезбеђења од града но онај уводни део, који има више општи значај, ми ћемо се, овом приликом, само на њему и задржати. — Пре но што је ушао у само излагање и критику наших пројеката обезбеђења од града, писац је, сасвим правилно, расправио претходно питање: у каквом облику треба код нас извести ову врсту пољопривредног обезбеђења: да ли у облику приватно-правном или јавно-

правном? Упоређујући код приватно-правног обезбеђења његове обе типичне врсте: обезбеђење посредством удружења на основи узајамности и обезбеђење посредством приватних, акционарских друштава и, сравњујући њихове мане и добре стране, писац је дошао до закључка, да је у Србији „према садањим околностима и још за дуги низ година потпуно искључено, да ће какво акционарско друштво предузети обезбеђење од града у Србији“. Јер и природно је, да се без потребних података (а наши су сасвим неупотребљиви), на основу којих би се с извесном сигурношћу, по рачуну вероватноће могла израчунати просечна вредност годишње штете, оснивање акционарских друштава онако на памет и чист ризик, нарочито на овако малој области, као што је Србија — не ни замислити. Али ни удружења на основи узајамности, и ако не изискују баш толику тачност података о градобитини и др., као акционарска друштва, по сасвим правилном мишљењу писца, у Србији не би имала много шанса, односно не би могла ни корена ухватити. Јер Србија је земља, која оскудева у пробуђеној приватној иницијативи и развијеном осећају солидарности, нарочито кад је у питању овако пространа, нашем животу до сада непозната организација, на основи узајамности, као што је ова. (Организација „Земљорадничких Задруга“ много је ужа, јер су ове задруге у ствари локалне установе!)

Из тих разлога је писац за јавно-правно: државно обезбеђење од града у Србији, и то искључиво на принудној основи. Свака друкча организација овога обезбеђења у Србији, тврди писац, била би немогућа. И у томе се потпуно слажемо с њиме и мислимо, да либерално-индивидуалистичка школа, — која је као што је познато противна принудном обезбеђењу и свакој интервенцији и мешању државе у економске односе појединаца у опште — не би никад мање имала права, него кад би, остајући себи доследна, војевала против државног принудног обезбеђења у Србији, где живи 84% пољопривредника, у економском погледу, конзервативног и посве необавештеног.[1] — У корист своје аргументације писац је врло згодно навео, да чак ни оне врсте обезбеђења, које се обраћају најјаче образованом делу становништва у Србији (обезбеђење од пожара,

[1] Види наше мишљење о организацији обезбеђења стоке у чланку: „Осигурање стоке у Србији“, штампаној у „Делу“, св. за август 1906, стр. 214.

живота итд.), нису могле факултативним путем да привуку више од 14.797 обезбеђеника (овај је податак из 1905 год.). У осталом да је „принудно“ обезбеђење од града једини остварљиви облик ове врсте обезбеђења у Србији, било је јасно и свима творцима досадањих пројеката за организовањем обезбеђења код нас, јер су сви они, без разлике, пледирали искључиво за принудно обезбеђење, разуме се, само у разном облику. Но у то, како су ти пројекти замишљали из ближе обезбеђење од града у Србији ми се, с обзиром на наш задатак као критичара, нећемо упуштати. Довољно ће, мислимо, бити ако те пројекте и покушаје хроничним редом, онако како су се они појављивали, по г. Нинчићу, само прикажемо.

Први пројекат датира из 1893 год. Он је предвиђао оснивање „Завода за обезбеђење усева и плодова од града“ у сваком округу. У случају, кад би штета толика била, да је окружни завод не би могао исплатити из предвиђених премија, заводу би имао притећи у помоћ тзв. „Општи земаљски резервни фонд“, који би стојао под руковањем Управе Фондова. — Други пројекат из 1901 год. заводио је „Државну Управу за узајамно обезбеђење од града.“ Он је у погледу исплате накнада и резервног фонда имао сличне одредбе као пројекат од 1906 год. И 1903 год. дала нам је један — трећи по реду, пројекат о установљењу завода, са задатком да организује и руководи обезбеђењем од града. — Али ни један од ових пројеката није имао среће, да изађе пред лице Народне Скупштине, но се и сад сви хране у архиви Министарства Народне Привреде. Зато се ни писац на њима није више задржавао, но је сву пажњу обратио закону од 15 новембра 1905 год., којим је у живот уведен „Фонд за накнаду штета пострадалима од града. Овај је фонд располагао основним капиталом од 1 милиона дин., који му је сама држава уступила, поред сталне годишње помоћи, збране у виду општег државног прирезa. Како је на крају крајева и овај закон завршио, сви се још живо сећамо, а узроци његове пропасти вероватно су и дали повода г. Нинчићу да ову расправу напише. Критикујући мане овога закона после потанког излагања главних његових одредаба, писац, с пуно права, а стр. 38 овако вели: „Прва и главна замерка која се закону од 1905 год. мора учинити у томе је, што се њим у опште није ни стварала једна установа за обезбеђење од града. Закон је предвиђао извесне

накнаде за штете које град нанесе усевима и плодовима. Али начин којим се долазило до средстава потребних за исплату накнаде не одговара појму обезбеђења. Покрићу штета били су, осим неких незнатних прихода, намењени: интерес основног капитала, известан ($^1/_{10}$) део прихода Срп. Држ. Класне Лутрије и стални прирез, који се наплаћивао по законом утврђеној таблици. Сви ови приходи долазили су од државе. Према томе, држава је из општих средстава стварала фонд, из којега су исплаћиване накнаде оштећеним пољопривредницима. А ништа се тога ради није специјално разрезивало на сопственике усева и плодова. Међутим основна је одлика обезбеђења, да се штета која једнога снађе дели између више лица којима грози иста опасност. Држава је у Србији изишла из скромне улоге посредника, који само организује обезбеђење, а све остало у главном оставља да обезбеђеници сврше између себе. Она се latила једног много компликованијег посла — из својих средстава створила је фонд за накнаду штета — који није одговарао ни способности ни финансиској моћи њеној.“ Отуда се и морало десити оно што је било: укидање овога закона на **неодређено** време. Колико је неприродна улога била, коју је наша држава овим законом узела на себе, види се у осталом из ових података. Док је код Баварског (државног) Завода приход од премија износ у 1907. близу 4 мил. марака, а државна потпора само 200 000, у Србији је, исте године, држава дала фонду без мало пола мил. динара. Па ипак је само 5% штете могло бити накнађено! (в. стр. 43) — Оволико мали % накнаде штете између осталога, такође врло лепо илуструје солидност овог нашег закона о обезбеђењу од града. С правом на послетку писац чини замерку овоме закону и стога, што је он све извођење поверио Министарству Народне Привреде, које нити је имало довољно, нити технички спремног персонала за ове послове.

Једина корист коју писац признаје овом закону састоји се у томе, што се на тај начин прибирао неопходно потребни материјал за завођење правог обезбеђења. Само, разуме се, да је та корист била и прескупо плаћена. Стога се мора дати потпуно право писчевом тврђењу, да би било корисније, да се место стварања фонда, веома скупог по његовим резултатима, почео још 1905 године уносити у буџет само кредит потребан за прибирање података. „Тако би се по јевтину цену добила поуздана основа за потоње завођење правог обезбеђења“ (стр. 49.)

Доста простора у својој расправи посветио је г. Нинчић и последњем пројекту закона о државним обезбеђењима од 1906 године, који је обухватио и обезбеђење од града и обезбеђење стоке, и који је требао да искуством доказане мане закона од 1905 год. исправи. Али по мишљењу Нинчевом ни овај пројекат није поставио ово обезбеђење на сасвим здраву основу. „Основна разлика овога предлога са законом од 1905 у томе је, што се њим предвиђа оснивање установе за обезбеђење. Њен главни приход долази од премија (уплата) које се плаћају према градобитности појединих места и осетљивости усева и плодова. Има само претходних премија. Доплаћивање не може бити ни у коме случају. Остали приходи установе, осим државне потпоре, мали су. Држава новчано потпомаже установу на два начина: даје јој основни капитал и сталну годишњу субвенцију. Основни капитал састављен је на исти начин као по закону од 1905. год.... Предвиђа се оснивање резервног фонда, у који улазе интерес основног капитала, интерес самога фонда и годишња чиста добит установе с неким ванредним приходима... „Сем тога, по овоме би се пројекту извођење пољопривредног обезбеђења имало поверити засебној аутономној установи под Министром Народ. Привреде.

Пошто је добро расветлио питање о процени и накнади штете код овога пројекта и нарочито истакао „другу крајност његову“ на име: што је на супрот закону од 1905 год., држава сразмерно премијама обезбеђеника, имала да подноси мале жртве (давала је свега 100.000 дин. годишње субвенције одн. 4% од штете) — писац је указао и на незнатни извор резервног фонда (50.000 дин. од интереса од основног капитала), који треба да служи као резерва за покриће годишње штете од преко 2 мил. динара!!!

У „Завршним посматрањима“, писац пребацује Народној Скупштини, што је суспендовала закон од 1905 год. „на неодређено време“, што значи, на нашем језику, да га је бацила у заборав.

Интересне су мисли г. Нинчића о томе, шта би и како би у будуће требало радити на овоме питању. По њему би се, пре но што би се брижљиво побележили подаци о падању града и други потребни материјал прибрао, што свакако изискује дуже времена, могла ускоро створити једна установа прелазног карактера, која би располагала са двојаким разрезом: разрезом уз

порез на земљиште (претходне премије!) и накнадним разрезом (накнадне премије!) међу округе, а затим и међу срезове и општине. Таквој установи држава би требала давати на име годишње потпоре око 500.000 дин. и основати јој резервни почетни фонд од милион динара.

Ето, то је у главном садржај ове књижице. Г. Нинчић се при њеној изради послужио обилном и добро пробраном литературом а исто тако и потребним статистичким и другим званичним подацима, како нашим тако и страним, а што је реткост код наших писаца, школованих на страни, своју расправу је написао и добрим језиком и лако схватљивим стилом, тако, да може наћи читалаца и ван ускога круга стручних лица по овоме питању.

Д-р Вел. С. Јанковић.

НЕКРОЛОГ

† Д-р Владимир Видрић

У доба када братска слога Срба и Хрвата слави победу над искушењем у које је била стављена, између осталога, и тзв. „велеиздајничким процесом“, — један од њених најнадахнутијих и највиђенијих представника, д-р Владимир Видрић, из таме која му је помрчала духовни живот последњих дана, ступио је у други, вечито мирни и непотресни свет. Млад, одушевљен, непосредан како у обичном тако и у вишем духовном животу, није сачекао да у слави својој, која је и слава једног истог а двоименог народа, гледа и проживи оне некада само сниване дане културног јединства Срба и Хрвата. Преминуо је светом у 34 години свога живота, у којем је забележено много, врло много љубави а због тога и много страдање за наше добро и срећу заједничку.

Рођен у породици која и данас служи за углед колико се доброг и племенитог може дати из једног дома, он је погледе своје породице уносио и у оне широке и најшире кругове које захвата племе српско-хрватско. Србин Видрић било му је исто толико драго колико и Хрват Видрић. Ко је хтео да види оличење слоге Срба и Хрвата, ко је хтео да види колико је здравога и узвишеног у томе, — ваљало је да позна дивнога Лацка, племенитога Видрића. Као студент у Прагу, у доба још неразвејаних размирица између Суба и Хрвата, у доба када се и у нефранковачким круговима налазило сумњалица, Видрић је ступио у српско академско удружење „Шумадију“ као њен активни члан. — Ношен националним поносом, при свршетку својих студија у Загребу, уместо да буде промовисан sub aus-

piciis regis, буде осуђен на 6 месеца затвора, што је с одушевљеном омладином спалио на тргу Јелачића (1895 г.) мађарску заставу.

По завршеним студијама у Загребу, месту свога рођења, почео је јавни рад као одветнички вежбеник а затим као судски чиновник. Живећи стално у заносу високог духовног живота, певао је као ретко који од наших заједничких песника. И избор грађе и њено уобличавање стављају га несумњиво у ред најређих изабраника музе, јер је био високо отмен, осетљив за најнежније дрхтаје, објективан у субјективности, персонификација свега најлепшег и најплеменитијега у нашој крви.

Као појава — победник, као члан српско-хрватске заједнице — идеално оличење жеља и нада свију нас, остави нас ето пре времена да га заувек жалимо. Његове „Pjesme“ (1908) остају нам као понос нашег Парнаса, а бујне фаланге српско-хрватске омладине као утеха за његов сада смрћу прекинути апостолски рад за слогу Хрвата и Срба.

Високо цењен — достојно је оплакан од двоименог народа свог. Вечан му помен, а души му се нема шта праштати, јер је његово царсто небеско. —

БЕЛЕШКЕ

Женидба Краља Вукашина. — К. П. Мисирков, бугарски књижевник, штампао је у Одеси, на руском језику, своју расправу: „Епске ка́же Јужних Словена о женидби Краља Вукашина, у свези са питањем о узроцима популарности Краљевића Марка међу Јужним Словенима.“ — Књига има 99 страна, цена није означена. —

О Маћедонији у Турском Парламенту. — Савез Бугарских Уставних Клубова у Јевропској Турској превео је из турских парламентских записника и објавио, у засебној књизи „Отомански парламент о положају у Маћедонији“, све говоре отоманских посланика и одлуке о Маћедонском Питању. Информативан карактер ове књиге добро ће доћи и нашим писцима који се баве о овом проблему. Књига је штампана, пре кратког времена, у Солуну, има 84 стране, а цена јој је 5 гроша. —

Нова збирка приповедака. — Наш сарадник г. Милутин Јовановић штампао је у Зајечару другу књигу својих приповедака „Касарнске Приче“. У њој су лаким и топлим стилом изнесена посматрања приповедачева из живота наше војске. Вазда проткане љубављу младога старешине према потчињенима, ове се приче нарочито препоручују својом непосредношћу опажања и оним тако пријатним одушевљењем једне песничке душе која и у реалном свету у́ме да нађе и лепо и племенито и узвишено. У доба када нам је веома потребно одушевљавати се идеалима који су и ову књигу створили, ми искрено препоручујемо својим читаоцима́ ову нову збирку приповедака г. Јовановића. — Књига је у 8⁰, има 116 страна, а цена јој је свега 1 динар. —

Српска Књижевна Задруга и Матица Хрватска. — Према братским односима, који су створени између наше Задруге и Словеначке Матице у Љубљани, учињени су потребни предлози да се до таквих односа дође и са Матицом Хрватском у Загребу. Колико је такав корак потребан и оправдан доказ је и писање франковачке шта́мпе која у оснивању ових веза не види ништа друго него „м а ђ а р и з а ц и ј у х р в а т с к и х к у л т у р н и х т е к о в и н а“, пошто су Срби, по њезину мишљењу, ма где они били, само м а ђ а р с к и п л а ћ е н и ц и и а г е н т и! Утврђивању братских односа између српске и хрватске културне установе желимо најлепшег успеха. —

— La Hongrie Contemporvine et le Suffrage Universel. Paris, V. Giard et E. Briere, 1909. Једна књига, на којој би требало да се подуже задрже наши политички фактори. Саставила је ре-

дакција мађарскога социјално-научног листа Huszadik Század (Двадесети век), и циљ јој је, да се Мађарска прикаже страном свету у правој јој боји, јер готово је све, што је досад о Мађарској на страним језицима излазило (а велику су већину тога прирeђивале саме владе), излазило је с намером, да се страном свету баци прашина у очи, те да не види, шта се све у Мађарској збива и шта се све у Мађарској може догодити (сетимо се само велеиздајничкога процеса и неуставнога стања у Хрватској, за што је добрим делом и мађарска влада одговорна). И у овој се књизи једнострано приказује стање у Мађарској, јер су јој писци махом социјалисте, али јој се не може приговорити неискреност и хотимично фалзификовање правога стања у Мађарској: она ће свакако корисно послужити као устук оних многих лажних публикација, што су их мађарске владе у страни свет пустиле. За нас је ово дело од нарочите важности и стога, што се у њему на објективан начин расправља и о питању народности у Угарској. Још једном мећемо нашим политичарима на срце, да се овом књигом позабаве.

Матица Српска у Дубровнику. — Као прво издање ове нове српске просветне установе у Далмацији, штампан је „Живот и рад српског просвјетног добротвора Константина Вучковића“. — Занимљиви подаци о овом родољубу српском занимаће и шире кругове, јер приказују смишљени рад одличног човека и великог Србина који је оставином својом основао и омогућио несумњиво плодан рад Матице Српске у Дубровнику. —

„Књижевна писма митрополита Стевана Стратимировића“. — Под овим насловом штампао је г. Рад. М. Грујић (Ср. Карловци) један део књижевних писама пок. Стратимировића и тиме допринео још бољем познавању ове маркантне појаве у нашој цркви. Али број оних писама није још ни из далека исцрпен. Г. Грујић, који је већ до сада објавио врло леп број значајнијих података из историје српске цркве у Аустроугарској, несумњиво ће наставити и даље прибирање необјављених Стратимировићевих писама.

Српске школе у прошлости. — Српска дневна штампа, у току тзв. „српског велеиздајничког процеса у Загребу“ објављивала је цитирања бранилачка, од када се зна не само за име српско него и за културне тековине нашега народа у Аустроугаској. Цитати су, између осталога, вађени и из дела г. Рад. М. Грујића о старим српским школама у Аустроугарској. Сада је то дело изашло, у најопсежнијем обиму, као издање Задужбине Илије М. Коларца. Књизи је потпун натпис: „Српске школе од 1728—1739. Прилог културној историји српскога народа“. Штампана је у Београду, има 184 стр. в. 8⁰, а цена је 2·50 динара или круне. —

Далматинска изложба у Љубљани. — Крајем овога месеца отворена је у Љубљани изложба далматинских сликара. Слике су изложене у павиљону словенског сликара г. Рикарда Јакопича. У изложби се највише истиче г. Емануел Видовић (Спљет), најбољи јужнословенски маринист и Сегантинојевац. Одзиви су веома похвални, како позваних критичара тако и посетилаца. Изложба ће трајати до половине новембра. — Било би оправдано да које од наших сликарских удружења ову већ опремљену изложбу прикаже Београђанима т. ј. да излагаче позове и Београду у госте.

Савремени хрватски писци. — Друштво хрватских књижевника почело је издавати у посебним издањима дела савремених писаца. За ову годину готове су и могу се добити по цену од 9 круна ове књиге: 1. Динко Шимуновић Мркодол, сабране приповијести; 2. Драгутин Домјанић: Пјесме; 3. М. Нехајев: Бијег, роман из савременог хрватског живота; 4. Јуре Турић: Игра животом, изабране приповјести; 5. Јосип Козарац: Мале приповјести (књига I); 7, Владимир Луначек: Четири актовке (драме). — Књиге излазе свака два месеца по једна са сликом пишчевом и приказом његова рада и живота. Претплату прима Друштво хрватских књижевника. — Претплатници „Савременика", књижевног листа Д. Х. К., добијају свих 6 књига за 6 круна. —

„Славље хрватске казалишне уметности". — Као посмртно издање познате српске фирме Петар Николић (Загреб) изашла је одлична полихромна репродукција поменуте слике хрватскога сликара г. Ивана Тишова. — Слика је широка 95 см. а висока 63 см. Цена је слици (с оквиром) 50 круна.

Нове књиге

Проф. Рад. Васовић: **Географија за средње школе.** III део. Европа, без Балканског Полуострва. Треће издање. Београд, „Доситије Обрадовић" — штампарија Аце М. Станојевића. 1909. — В. 8^0, стр. 119. Цена 1·50 динар.

Живојин Ј. Јуришић: **Ботаника за ниже разреде средњих школа.** По Г. Бонију. Четврто издање. Београд, штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1909. — В. 8^0, стр. 170. — Цена 3 динара.

Крста Цицварић: **Основни проблем философије.** Расправа из теорије сазнања. Београд. Издање књижаре и антикварнице Боривоја Ј. Димитријевића, 1909. — В. 8^0, стр. 87. — Цена 1 динар.

Професор Т. Радивојевић: **Основи математичке географије.** За VI разред средњих школа. Београд, издавач књижара Геце Кона. — „Доситије Обрадовић" — штампарија Аце М. Станојевића, 1909. — В. 8^0, стр. 100. Цена 2·50 динара.

Раде Облачић: **Из живота у селу и граду.** Књига за децу IV разреда основне школе. Издање књижаре Велимира Валожића. Штампарија С. Хоровица, 1909. — В. 8^0, стр. 145. — Цена 1 динар.

Мил. Ст. Недељковић: **Темнић и његове привредне прилике.** Београд, електрична штампарија С. Хоровица, 1909. — В. 8^0, стр. 38. — Цена ?

Гв. М. Клајић: **Тренутна фотографија.** Упут за практично изучавање тренутне (момент) фотографије. Са 22 слике у тексту. Штампарија С. Ивковића, Београд, — 1909. — В. 8^0 стр. 63. — Цена 1·50 динар.

Сили Придом: **Осаме.** Препевао Мил. Микић. Параћин, Прва Параћинска Штампарија, 1909. — В. 8^0, стр. 43. цена 1 динар.

Милан Шевић: **Српска читанка за средње школе.** Књига друга, за други разред. Београд. Штампа и издање Државне Штампарије Краљевине Србије, 1909. — В. 8^0, стр. 217. Цена 1·50 динар.

Мих. Крстић: **Песме.** Београд. Штампарија Д. Димитријевића, 1909. — В. 8^0, стр. 124. Цена 1 динар или 1 круна.

Мил. Тодоровић: **Неколико цртица из хигијене млека.** Пожаревац, штампано у штампарији Ђорђа Наумовића, 1909. — В. 8⁰, стр. 15. Цена?

Натанијел Хоторн: **Скерлетно Слово.** Роман. Превео В. Савић. (Прештампано из „Нове Искре"). У Београду, штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1909. — В. 8⁰, стр. 370. Цена 3 дин.

D-r Sreten Kuželj: **Zur Entwicklung der Handwerker-frage in gegenwärtigen Serbien.** Iinaugural — Dissertation. Erlanger 1909, Druck der Univ.-Buchdruckerei von E. Th. Jacob. — 8⁰, стр. 116. Цена ?

Мајор Герен: **Употреба митраљеза.** Превео Жив. Н. Пешић, пешад. поручник. Београд. Штампарија „Србија", 1909. — 8⁰, стр. 61. Цена 0·70 динара.

Поручник Буле: **Митраљези.** Превео Мил. Ђ. Алимпић, инжињ. поручник. Београд, Штампа Љуб. Ј. Бојовића, 1909. — 8⁰, стр. 60. Цена ?

Б. Кољубакин: **Вођење боја по немачком начину.** Превео Војин Максимовић. Београд. Народна Штампарија Љуб. Ј. Бојовића, 1909. — В. 8⁰, стр. 63. Цена 1·20 дин.

Д-р Чед. Митровић: **Бракоразводни суд по страном законодавству.** Београд, Доситије Обрадовић" — штампарија Аце М. Станојевића, 1909. — В. 8⁰, стр. 66. Цена 1 динар.

Г. Гершић: **Међународно-правни биланс у последњој балканској кризи.** Са гледишта међународног права. Београд, „Доситије Обрадовић" — штампарија Аце М. Станојевића, 1909. — В. 8⁰, стр. 138. Цена ?

Димитар Јовичић: **Мисли о васпитању.** Издање књижаре Милана М. Топаловића, у Ужицу, 1909. Штампао Сл. Т. Поповић. — В. 8⁰, стр. 62. Цена 0.70 дин.

ИСПРАВКА

Хитњом у коректури у прошлој свесци је на стр. 244. у 17 реду одозго погрешно оштампана цифра 2·85. Међутим треба да је: 4·65.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Дубровачка ул. бр. 17.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)